

Ildikó Váradi

A parasztpolgárosodás „finn útja”

Kodolányi János finnországi
tevékenysége és finn útirajzai

A parasztpolgárosodás „finn útja”

Kodolányi János finnországi tevékenysége és finn útirajzai

Váradi Ildikó

Esitetään Jyväskylän yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi Jyväskylän yliopiston Seminaarinmäellä
salissa D102 toukokuun 29. päivänä 2010 kello 12.

Academic dissertation to be publicly discussed, by permission of
the Faculty of Humanities of the University of Jyväskylä,
in Seminaarinmäki, hall D102 on May 29th, 2010 at 12 o'clock noon.

Ildikó Váradi

A parasztpolgárosodás „finn útja”

Kodolányi János finnországi tevékenysége
és finn útirajzai

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2010

Editors

Tuomo Lahdelma, Department of Art and Culture Studies, University of Jyväskylä

Pekka Olsbo

Publishing Unit, University Library of Jyväskylä

Jyväskylä Studies in Humanities

Editorial Board

Editor in Chief Heikki Hanka, Department of Art and Culture Studies, University of Jyväskylä

Petri Karonen, Department of History and Ethnology, University of Jyväskylä

Paula Kalaja, Department of Languages, University of Jyväskylä

Petri Toiviainen, Department of Music, University of Jyväskylä

Tarja Nikula, Centre for Applied Language Studies, University of Jyväskylä

Raimo Salokangas, Department of Communication, University of Jyväskylä

Technical editing by Gergely Dusnoki and Kristóf Fenyvesi

URN:ISBN:978-951-39-8675-9

ISBN 978-951-39-8675-9 (PDF)

ISSN 1459-4331

ISBN 978-951-39-4147-5

ISSN 1459-4323

Copyright © 2010, by University of Jyväskylä

Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä 2010

ABSTRACT

Váradi, Ildikó

The "Finnish Way" of Peasant-Bourgeoisization. János Kodolányi's Activity in Finland and His Travelogues on Finland

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2010, 182 p.

(Jyväskylä Studies in Humanities,

ISSN 1459-4323; 147)

ISBN 978-951-39-4147-5

English summary

Diss.

In my thesis I focus on the work of János Kodolányi, who was one of the most significant authors of the twentieth century in Hungarian literature. My dissertation deals with a lesser known part of his works, namely his connections to Finland and Finnish culture, in addition to the observations made during his trips to Finland. Kodolányi was in Finland five times between the years 1936–38. He wrote many articles for several Hungarian newspapers about his experiences. His first travel book, *Suomi, a csend országa* (*Suomi – The Country of Silence*), based on these texts, was published in 1937. Two years later he released another book about his travels, called *Suomi titka* (*Suomi's Secret*). Additionally, these volumes were published together in the book entitled *Suomi* and strongly influenced and shaped Hungarians' image of Finland between the world wars.

I research – on the ground of travelogues – the reasons, why Kodolányi travelled to Finland and his Finnish circle of friends, his intensive social life and literal action in Finland. I try to answer the following questions: how the Hungarian traveller saw and perceived Finland and Finnish society in his travel books, what kind of picture he received regarding the Finnish peasantry in the course of his travels? The image that Kodolányi had about Finland was influenced by his own cultural and historical tradition, or rather, by his own social environment, and the problematic socio-political conditions of Hungary between the two world wars. Kodolányi tried to solve the social, political and cultural problems of Hungary by his idealized image and the so called "Finnish model". Referring to this I show the connections between Kodolányi's publications, books concerning Finland and work there with the Hungarian "Populist Writers" who represented the so called theory of "Third Way" between Western democracy and Russian socialism. I analyse the image of Kodolányi and the connections between his travelogues and the so called "Third Way" by the perspective of cultural anthropology.

Keywords: János Kodolányi, travelogue, image of Finland, "Third Way", Peasant-Bourgeoisization, Hungarian "Populist Writers", "sociographers", cultural anthropology.

Author's address Ildikó Váradi
University of Jyväskylä
ildiko.vrd@gmail.com

Supervisor Professor Tuomo Lahdelma
Department of Art and Cultural Studies
Hungarian Studies
University of Jyväskylä, Finland

Reviewers Professor Gábor Ujváry
Kodolányi János University of Applied Sciences
Hungary

Professor Ferenc A. Molnár
University of Miskolc
Hungary

Opponent Professor Gábor Ujváry
Kodolányi János University of Applied Sciences
Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

ABSTRACT

TARTALOMJEGYZÉK

1 BEVEZETÉS.....	9
1.1 Egy elfelejtett író: Kodolányi János.....	9
1.2 Kodolányi János munkásságának újrafelfedezése	13
1.3 Az értekezés tárgya és módszere	18
1.3.1 Az utazási irodalom: az útirajz és az útleírás	18
1.3.2 Kodolányi János Finnországra vonatkozó írásai mint útirajzok.....	23
1.3.3 A kutatás tárgya.....	27
1.3.4 A felhasznált források	28
1.3.5 Az értekezés módszere	29
2 A FINNORSZÁGI UTAZÁS ELŐZMÉNYEI	31
3 A NÉPI ÍRÓK ÁLTAL KÉPVISELT HARMADIKUTAS KONCEPCIÓ ÉS A PARASZTPOLGÁROSODÁS KÉRDÉSE	35
3.1 A népi írók mozgalmának színrelépéséhez vezető okok	35
3.2 A harmadik út és a parasztpolgárosodás problematikája.....	39
3.2.1 A népi írók mozgalma.....	39
3.2.2 A harmadik út	40
3.2.3 A parasztság polgárosodásának kérdése	43
3.2.4 A parasztpolgárosodás tipológiai	46
3.2.5 Kodolányi János „harmadikutas” nézete és a parasztság polgárosodásának kérdése	54
4 KODOLÁNYI JÁNOS ÉS FINNORSZÁG	59
4.1 Az útirajzok értelmezése és megközelítési módja.....	59
4.2 A magyarság reprezentációja Kodolányi János útirajzaiban.....	63
5 KODOLÁNYI JÁNOS FINNORSZÁG-KÉPE ÉS A MAGYARSÁG MEGÚJULÁSA.....	67
5.1 A finn parasztság polgárosodásának modellje Kodolányi János útirajzaiban.....	67
5.2 A magyarság megújulása a „finn szellem” által.....	71
5.3 Egy népi gyökerű középosztály kinevelése a „kettős forradalom” jegyében.....	73
6 „FIKCIÓ” ÉS/VAGY „TÖRTÉNELMI VALÓSÁG”. KODOLÁNYI JÁNOS FINNORSZÁGI TAPASZTALATAI ÉS A VALÓSÁG KÖZÖTTI VISZONY	76
6.1 A „fiktív” és a „valós” játéka az útirajzokban.....	76
6.2 A finn parasztság viszonyai.....	78

6.3 Kodolányi János „víziója” a finn társadalom politikai egységéről	81
6.4 A svéd kérdés	84
7 KODOLÁNYI JÁNOS BARÁTI KÖRE FINNORSZÁGBAN	89
7.1 Az idegen kultúra megismerése és Kodolányi János baráti köre	89
7.2 Kodolányi János és Artturi Kannisto barátsága.....	90
7.3 Kodolányi János és Maila Talvio barátsága.....	93
7.4 Kodolányi János és Arvi Järventaus barátsága.....	98
8 A NÉPFŐISKOLA TERVE.....	102
8.1 A népfőiskola gondolata a két világháború között Magyarországon	102
8.2 Kodolányi János a hartolai népfőiskolán.....	110
9 A FINN PARASZTI „VALÓSÁG”. KODOLÁNYI JÁNOS PADASJOKIBAN.....	114
9.1 A finn parasztság a két világháború között	114
9.2 Kodolányi János és Padasjoki. Kodolányi „felfedező” gyakorlatának antropológiai meghatározottsága.....	121
9.3 Az ideális finn földműves házaspár viszonyainak ábrázolása.....	125
10 FINNORSZÁGI TANULMÁNYUTAK TERVE EGY NÉPI GYÖKERŰ KÖZÉPOSZTÁLY KINEVELÉSE ÉRDEKÉBEN	133
11 KODOLÁNYI JÁNOS FINNORSZÁGI TEVÉKENYSÉGÉNEK ÉS FINN ÚTIRAJZAINAK FOGADTATÁSA FINNORSZÁGBAN	136
11.1 Kodolányi János és a svéd kérdés körüli bonyodalom.....	136
11.2 A Kodolányi János és Miklós Nándor József közti konfliktus és következményei	141
11.3 Kodolányi János cikkének hatása a finn-magyar diplomáciai kapcsolatokra	145
12 KODOLÁNYI JÁNOS FINNORSZÁGI TEVÉKENYSÉGÉNEK ÉS FINN ÚTIRAJZAINAK KORABELI RECEPCIÓJA MAGYARORSZÁGON	152
13 ÖSSZEFOGLALÁS	160
SUMMARY	163
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	166

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Tuomo Lahdelma témavezetőmnek, hogy lehetőséget biztosított munkám elvégzéséhez és disszertációm megírásához. Köszönöm támogatását, segítségét és útmutató tanácsait.

Köszönettel tartozom a Jyväskyläi Egyetem Hungarológia Programja munkatársainak, doktoranduszainak, akik segítségükkel és hasznos tanácsaikkal alapvetően hozzájárultak szakmai fejlődésemhez és munkám megírásához.

Szeretném megköszönni tanáraim, konzulenseim állandó tanácsait, építő jellegű kritikáit. A munka során jelentkező szakmai kérdésekben segítségemre volt Gyáni Gábor, Anssi Halmesvirta, Romsics Ignác, Schein Gábor, Thomka Beáta és Tverdota György. Köszönöm bírálóim, Ujváry Gábor és A. Molnár Ferenc támogató észrevételeit.

Köszönöm Bene Adrián, Dusnoki Gergely, Fenyvesi Kristóf és Lőrincz Noémi segítségét a szöveggondozásban.

Végül, de nem utolsósorban, köszönetet mondok családomnak, szüleimnek, páromnak tanulmányaim során nyújtott támogatásukért.

Jyväskylä, 2010. május 19.

1 BEVEZETÉS

1.1 Egy elfelejtett író: Kodolányi János

Az irodalomtörténészek és a kutatók többségének véleménye megegyezik abban, hogy Kodolányi János a 20. századi magyar irodalom és közélet egyik jelentős, ugyanakkor egyik legellentmondásosabb személyiségének számít. Életműve műfaját, témavilágát, ábrázolási és kifejezési módját tekintve igen sokszínű és gazdag. 1915 és 1921 között számos verseskötete jelent meg, mint például a *Hajnal* (1915), a *Kitárt lélekkel* (1918) és az *Üzenet enyéimnek* (1921). Első komoly sikerét azonban nem versesköteteivel, hanem az 1922-ben a Nyugatban megjelenő *Sötétség* című elbeszélésével érte el. Az író ezzel a művel nemcsak Móricz Zsigmond figyelmét hívta föl magára, de Mikes Lajos író, műfordító, lapszerkesztő érdeklődését is felkeltette. Mikes az 1920-as évek elején *Az Est-lapok* irodalmi rovatvezetőjeként és az *Athenaeum* lektoraként sokat tett a tehetséges, fiatal írók, költők felfedezéséért és támogatásáért. Kodolányi ugyancsak Mikesnek köszönhetően jutott rendszeres publikációs lehetőséghez.¹

Kodolányi a versek és az elbeszélések mellett az 1920-as évek második felében és az 1930-as évek elején kisregényeket is írt. Ebben az időszakban jelent meg többek között a *Futótűz* (1929), a *Szakadékok* (1929) és *Feketevíz* (1935) című alkotása. Kisregényei egyrészt az író személyes emlékeiből, élményeiből, az ormánsági falu és a szülői ház életéből, világából merítenek, másrészt olyan társadalmi kérdéseket, problémákat dolgoznak föl, mint a gazdaságilag deklasszálódó magyar középosztály élete, e réteg hanyatlása, pusztulásra ítéltége, az ormánsági parasztság sorsa, helyzete, ezen belül is az egyke és a földkérdés. A novellákban és a kisregényekben megszólaltatott morális hang, javító szándék, a paraszti lét, a felbomló család és a széteső társadalom képe nem csupán Kodolányi ezen írói korszakát határozta meg, hanem egész életművére végig jellemző volt.

Kodolányi munkásságában az 1930-as évek második felében egy újabb korszak kezdődött: a gyermekkori élményeit, az ormánsági nép életét ábrázoló elbeszélések és kisregények után a magyar középkorban és az ősmagyar korban

¹ Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. Magvető Kiadó, Budapest, 1974. 64.

játszódó regényei jelentek meg.² Ekkor adták ki történelmi regényeit: *A vas fiait* (1936), a *Boldog Margitot* (1937) és a *Julianus barátot* (1938), amelyek a tatárjárás korát idézik föl, és a magyarság létének fenyegetettségével és a nemzetihalál víziójával foglalkoznak. Kodolányi fent említett regényeiben – Tüskés Tibor szavait idézve – „a nép életösztönében bízik, a parasztságot emlegeti, benne látja a társadalom legfontosabb osztályát, amelyben még megvan a teremtő képesség és erő. Fél a háborútól, melyben a nemzet vesztét sejt, s vágyódik a messzetúnt múlt, az öröknek vélt paraszti egyszerűség és tisztaság után. Kiábrándul a hatalomból, korának képmutató és ostoba politikájából, s nosztalgiát érez a primitív emberi közösségek élete iránt.”³

A történelmi regényekkel csaknem egy időben keletkeztek társadalmi drámái. A magyar középkor világát felelevenítő művek élményvilágából merít a *Pogány tűz*, amelyet 1937-ben mutatták be a Nemzeti Színházban. Az 1930-as évek végén íródott drámákban azonban Kodolányi a novelláihoz és a kisregényeihez hasonlóan aktuális társadalmi problémákat dolgozott föl (az ormánsági nép, a vidéki középosztály, az értelmiség helyzete). A *Vidéki történet* 1938-ban a Nemzeti Színházban, a *Földindulás* és a *Végrendelet* című darabot 1939-ben a Belvárosi Színházban adták elő.

Kodolányi a középkorban játszódó regények és drámák után a honfoglalás korszakát idéző történelmi regénysorozat írásába fogott. Az *Emese álma* című regénytervében ugyancsak a magyarság számára keresi a helyes utat, valamint az „örök magyar” jellem, az ún. „eurázsiai lélek” tartalmát igyekszik szépirodalmi eszközökkel meghatározni. A honfoglalás-kori regényterv azonban két tényező miatt is befejezetlen, torzó maradt. Egyrészt a sorozatból csak az *Istenek* (1941) és a *Holdvilág völgye* (1942) jelent meg, mert a trilógia harmadik része a háború évei alatt elveszett. Másrészt Tüskés Tibor véleménye szerint a két alkotás esztétikai értékét az is csökkentette, korlátozta, hogy a művekben a világháború veszélye, a német befolyással szemben érzett tehetetlenség és ennek következtében az „örök magyar” jelleg keresése érezhető. A magyarság sorsáért érzett félelme, erős fasiszta- és németellenessége következtében írói világképébe a nacionalista, faji ideológia frazeológiája is beszűrődött.⁴

E kérdés kapcsán Tüskés megállapításával csaknem megegyezik Rajnai László véleménye, aki szerint a világháborús időszakban Kodolányi műveire és írásaira nemcsak a nemzetféltség, illetve a parasztság nemzetmentő szerepéről vallott nézet jellemző, hanem a politikai szenvedély és a haragos fajvédelem is. „Kodolányi bizonyítani akarta, nemcsak polémiákkal, hanem nagy koncepciójú művekkel is, hogy a honfoglaló magyarság saját, magas rendű műveltséggel rendelkezett, hogy még a kereszténység felvétele előtt sem volt alábbvaló egyetlen nyugat-európai nemzetnél sem, hogy nem a keresztény államrendszer formált először igazi népet belőle, hogy a germán szomszédság jótéteményei, az »európai kultúrfölény« csupán hazugság, a magyarság sohasem szorult Európa jóindulatára; keleti nép vagyunk, kultúránk törzsökös, és mindig is az volt.”⁵

Kodolányi irodalmi munkássága mellett a két világháború közötti időszakban jelentős publicisztika tevékenységet folytatott. Cikkeit egyszerre

² Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. Magvető Kiadó, Budapest, 1974. 140.

³ Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. Magvető Kiadó, Budapest, 1974. 146.

⁴ Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. Magvető Kiadó, Budapest, 1974. 178-179.

⁵ Rajnai László: *Kodolányi János*. Székesfehérvár, 2002. 84.

több, egymással ellentétes szellemű napilap és folyóirat közölte. Az 1920-as évek második felében és az 1930-as évek elején írásai jelentek meg a *Pandora*, a *Horizont*, az *Élőszó*, az *Új Magyar Föld*, a *Századunk*, a *Toll*, a *Korunk*, a *100%*, a *Forrás*, a *Sarló*, a *Kalapács*, a *Front* és az *Iffjú szívekben élek* című lapokban. Az 1930-as években számos cikke jelent meg a polgári liberális *Pesti-Napló*ban, a szociáldemokrata *Népszavá*ban, a jobboldali *Magyarság*ban és a Pethő Sándor által alapított, németellenes *Magyar Nemzet*ben.⁶

Kodolányi életében a második világháború után egy újabb szakasz kezdődött: az irodalmi és a politikai élet perifériájára került, folyamatos politikai támadások érték, 1946 után publicisztikai cikkeit többé nem közölték. A *Válasz* és a *Sorsunk* még öt alkalommal megjelentette a *Vízöntő* (később *Vízözön*) című regényének részleteit. Kodolányinak ezt az alkotását 1948-ban külön kötetként is kiadták, művei azonban ezt követően egészen 1955-ig nem jelenhettek meg. Az író az őt ért támadások elől belső emigrációba vonult: 1950 és 1956 között Balatonakarattyan élt, súlyos anyagi gondokkal küzdött és egészségi állapota is leromlott. A hallgatás és az akarattyai magány éveiben írta meg a *Vízöntő* folytatásának szánt *Új ég, új föld* című regényét, a bibliai múltat idéző könyvét, a *Jehuda bar Simont* és a Mózesről szóló *A égő csipkebokor* című művét. Kodolányi az irodalmi életbe csupán 1955-ben térhetett vissza, amikor válogatott elbeszélései *Éltek, ahogy tudtak* címmel megjelentek.

Ahogy a fentiekből is kiderült, Kodolányi gazdag életműve, jelentős írói tevékenysége ellenére is az irodalmi- és a közélet perifériájára szorult. Az író elszigetelődése több tényezővel is magyarázható. Tüskés Tibor szerint ennek egyik oka a következő volt: „A támadások özönét, a legkülönbözőbb oldalról érkező bírálatokat ugyanis nem szépirodalmi műveivel, nem erkölcsi elveivel és ítéleteivel, még csak nem is emberi érzékenységgel, temperamentumával hívja ki maga ellen, hanem szellemi-politikai nézeteivel, gyakorlati-publicisztikai tevékenységével, közéleti-kritikai megnyilatkozásaival.”⁷

Kodolányi negatív megítélésének és kirekesztettségének másik oka, hogy eszmei, szellemi világképét különböző hatások érték. Ahogy Tibor is megállapítja: az író „részt vesz a munkásmozgalomban, majd szakít vele, megismerkedik a freudizmussal, marxizmussal és istenhit hagy nagy nyomot pályáján, az »örök magyar«, majd az »örök emberi« vonásait kutatja.”⁸ Kodolányit a társadalmi problémák iránti érzékenysége a baloldal felé, a magyarság iránt érzett aggodása pedig a jobboldal felé sodorta. Szemléletét az 1920-as évek elején egy ideig a forradalmiság jellemezte, ugyancsak ekkor került kapcsolatba a munkásmozgalommal, az illegális kommunista párttal. A kommunistákkal való kapcsolat azonban ideológiai vitáik miatt az 1920-as évek végén és az 1930-as évek elején megszakadt. Kodolányi ezekben az években a népi írókhoz csatlakozott és a forradalmi gondolatait a „harmadikutas koncepció” váltotta föl.

Kodolányi szemlélete a háborús években a magyarság megmaradása szempontjából alakult. Az ekkor írt publicisztikai cikkei 1941-ben *Esti beszélgetés* és 1942-ben *Csendes órák* címmel jelentek meg. Megnyilatkozásaiban azonban sok az át nem gondolt megfogalmazás, írásaiban nemcsak a helyes fölismerések és a tévedések keverednek, hanem a jobboldali-nacionalista ideológia hatásai is

⁶ Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. Magvető Kiadó, Budapest, 1974. 79.

⁷ Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. Magvető Kiadó, Budapest, 1974. 96.

⁸ Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. Magvető Kiadó, Budapest, 1974. 255.

érezhetőek.⁹ Kodolányit 1939 tavaszán a jobboldali Turul Bajtársi Szövetség tiszteletbeli tagjává választották, 1939 júliusától 1940 januárjáig a szövetség hetilapja, a *Nemzetőr* főszerkesztői posztját is elvállalta, hiszen ekkor úgy tűnt, hogy a Turulon belül a népiekkel rokonszenvező ellenzék veszi át a vezetést. Miután azonban a lap radikalizálódott és az Imrédy-féle jobboldali ellenzék szócsovévé vált, Kodolányi kilépett a szerkesztőségből. Emellett a népi szárny 1941-es vereségét és a kormányt támogató csoport megerősödését követően az író tiszteletbeli tagságáról is lemondott. Kodolányit ugyancsak erősen bírálták az 1943-ban megjelent *Zárt tárgyalás* című vitairata miatt, amelyben a kor társadalmi és politikai viszonyait elemezte. Az író ebben a műben nemcsak a nemzetiszocializmust és a kommunizmust kritizálta, hanem a polgári-liberális eszmével is szembeszállt.¹⁰

Kodolányi János munkásságának újraértelmezését azok a nézetek is megnehezítik, amelyek szerint az író politikai, társadalmi szemléletét Európa-, modernizálás- és tudományellenesség jellemzi. E kérdés kapcsán Poszler György a *Nemzetnevelés - de mire?*¹¹ című írását emelem ki, amelyben az irodalomtörténész Kodolányi Márai Sándorral folytatott vitájával foglalkozik.

Poszler ebben a cikkben három kérdést jár körbe: a háborús felelősség témakörét, az európai és a magyar kultúra kapcsolatát, valamint az általános európai és a magyar nemzetnevelés ügyét. Poszler szerint Márai a „felzárkózó”, „összekötő”, „modern nyugati”, Kodolányi pedig az „elzárkózó”, a magyarságot „elszigetelő”, „archaikus-mitologikus” kultúrát képviseli. „Az egyik Európára néz, ahhoz kíván igazodni. A másik Európán kívülre néz, ahhoz kíván igazodni. Az Európához való igazodás polgári kultúrát jelent, a polgárság világát, mint ideált. Az Európán kívülihez való igazodás polgárság előtti kultúrát jelent, a polgárság előtti világot, mint tradíciót. Az európai, polgári kultúrához való igazodás modernizálást igényel. Az Európán kívüli polgárság előtti kultúrához való igazodás archaizálást. A modernizálás ismeretre alapoz és tudományra. Az archaizálás jelképre és mítoszra. Gondoljunk bele. Az első mintha spiritualizálni akarná a határt a Lajtánál. Hogy bejöjjön Európa, a polgári kultúra, ismeret és tudomány. A második mintha realizálni akarná a határt a Lajtánál. Hogy ne jöjjön be Európa, maradjon a polgárság előtti kultúra, jelkép és mítosz. Pontosabban: ne maradjon, inkább újraterejtődjön.”¹²

Ács Margit Poszler kritikájára reflektálva kifejti, hogy Kodolányi eszmei alapjának ingatag pontja valóban a paraszti életközösségek és életformák idealizálása. Az író tisztán látja a paraszti társadalom gyengeségét, pusztulását, mégis e réteg felemelkedéséről beszél, és e rétegtől várja a magyar társadalom

⁹ Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. Magvető Kiadó, Budapest, 1974. 123.

¹⁰ Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Püski Kiadó, Budapest, 1989. 365.

¹¹ Poszler György: *Nemzetnevelés - de mire? Népszabadság*, 1994. május 14. Internetes kiadás: <http://www.pim.hu/object.6602fa2a-f141-45af-a82b-1531488035cd.ivy> (A letöltés dátuma: 2009.12.7.)

¹² Poszler György: *Nemzetnevelés - de mire? Népszabadság*, 1994. május 14. Internetes kiadás: <http://www.pim.hu/object.6602fa2a-f141-45af-a82b-1531488035cd.ivy> (A letöltés dátuma: 2009.12.7.)

megújulását.¹³ Itt azonban meg kell jegyezni azt, amit a későbbiekben is hangsúlyozok, hogy Kodolányi nem egyfajta Európa- és modernizációellenes szemléletmódot képvisel, hanem olyan társadalmi és gazdasági modellt, ún. harmadik utat keresett, amely a magyar viszonyoknak leginkább megfelelt. Ezt a kijelentésemet a finnországi utazásairól írt tapasztalatai, a finn útirajzokban megfogalmazott társadalmi és politikai nézetei alátámasztják. Többek között emiatt tartom fontosnak az író finnországi tevékenységének, kapcsolatainak, tapasztalatainak és útirajzainak vizsgálatát, hiszen e kutatások fényében Kodolányi politikai, társadalmi gondolkodásmódjának szellemi, eszmei hátterét, valamint világszemléletéről kialakult ellentmondásos véleményeket pontosítani, finomítani lehet. Az útirajzokkal *Az értekezés tárgya és módszere* (1.3) című fejezetben foglalkozom.

1.2 Kodolányi János munkásságának újralfedezése

A Kodolányit körülvevő szigor az 1950-es évek közepétől oldódni kezdett. Ezt mutatja, hogy az író azon alkotásai is megjelentek, amelyeket még az akarattyai magány ideje alatt írt: a *Boldog békeidőket* 1956-ban, a *Jehuda bar Simon emlékiratát* pedig 1957-ben adták ki. A Kodolányi-életmű „rehabilitálásának” másik jele volt, hogy a Magvető Könyvkiadó 1957-ben *Az égő csipkebokor* című regényével elindította az életmű kiadását. Ezt némileg beárnyékolta az a körülmény, hogy az író kulcsfontosságú tanulmányai, cikkei és művei – mint például a *Zárt tárgyalás* című vitairata vagy a finn útirajzok – nem jelenhettek meg, csupán a rendszerváltás után.

Kodolányi kritikai fogadtatása ezek ellenére egészen az 1980-as évek végéig szűk maradt. Ezt a csendet Tüskés Tibor monográfiája és ajánló bibliográfiája törte meg, mivel Rajnai László 1956-ban elkészült monográfiája csupán 2002-ben jelent meg. Tüskés – Németh László, valamint a pécsi irodalmi élet számos képviselőjén kívül – Kodolányi János életpályájának, illetve műveinek egy-egy részletkérdésével is foglalkozott. Nemcsak rádióműsorban dolgozta föl az író irodalmi munkásságának kezdeti szakaszát, és vizsgálta történelmi tárgyú regényeit több tanulmányban, hanem Kodolányi és Finnország kapcsolatával is foglalkozott. Eme aktív kutatói munka egyik eredményének tekinthetjük *Kodolányi János. Ajánló bibliográfia* című kiadványát és *Kodolányi János* című monográfiáját, amelyet két ízben is kinyomtattak. Az első kiadás 1974-ben látott napvilágot a Magvető Kiadó gondozásában, a második – mintegy hetvenöt képpel kiegészítve – Kodolányi születésének századik évfordulóján, 1999-ben jelent meg, ezúttal a Pannónia Könyvek jóvoltából.

A rendszerváltás után a Kodolányi művei iránti érdeklődés jelentős mértékben nőtt. Szintén ekkor indult el az a folyamat, amely Kodolányi írói munkásságának, életpályájának átgondolásához, újraértékeléséhez vezetett. Számos olyan tanulmány, munka jelent meg, amelyek középpontjában

¹³ Ács Margit: Ázsiába visz-e Kodolányi János Európa kritikája? Az „eurázsiai lélek” értelmezése. In: Biernaczky Szilárd (szerk.): *Kodolányi János helye és szerepe a magyar irodalomban*. Mundus Kiadó, Budapest, 2002. 106.

elsősorban az író világképének feltárása, a két világháború közötti társadalmat bíráló novellái, történelmi tárgyú regényei és drámái álltak. Több tanulmánykötetben is foglalkoztak honfoglalás-kori regényeinek nyelvezetével és világpolitikai hátterének elemzésével, valamint a mezopotámiai és a bibliai korban játszó mítikus alkotásainak vizsgálatával. Ezek mellett olyan munkák, tanulmányok is születtek, amelyek Kodolányi baráti kapcsolatait, illetve a kortársaihoz fűződő szellemi viszonyait, világnézeti vitáit tárgyalják.

Ugyancsak Kodolányi munkásságának rehabilitálását tűzte ki célul az a tanulmánykötet, amely Biernaczky Szilárd szerkesztésében jelent meg 1999-ben *Kodolányi János helye és szerepe a magyar irodalomban* címmel. A kötet azon konferencia szövegeit tartalmazza, amelyet a Magyar Írószövetség és a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó szervezésében tartottak Kodolányi János születésének századik évfordulója alkalmából. Ebben a kötetben az írói nyelvezet kérdése, a Gilgames korát megidéző ókori témájú epikus alkotások vizsgálata, az „eurázsiai” lélek értelmezése kapott helyet. Kodolányi emlékének ápolásában fontos szerepet tölt be a székesfehérvári Kodolányi János Főiskola, amely kötetek kiadásával és konferenciák szervezésével igyekszik az író munkásságát a hazai tudományos élet és irodalomtudomány vérkeringésébe bevonni.

A Kodolányiról szóló szakirodalom másik jelentős részét alkotják azok a kötetek, amelyek az író levelezését tartalmazzák. Horányi Károly az író levelezését három korszakra osztotta: az első csoportba azokat a leveleket sorolta, amelyek az 1920-as és az 1930-as évek elején íródtak, a második csoportba pedig azokat, amelyek az 1930-as évek második fele és 1945 között születtek. Irodalomtörténeti szempontból azonban Horányi szerint Kodolányi levelezésének harmadik szakasza a legjelentősebb, amely a második világháború befejezésétől 1955-ig tartott. Ezt elsősorban azzal magyarázza, hogy az író tanulmányait, publicisztikai cikkeit 1946 után nem közölték, így Kodolányi a „levélírás által teljesíthette be a kora eseményeire, jelenségeire történő közvetlen írói reagálás igényét.”¹⁴

Kodolányi eddig megjelent levelezése is tulajdonképpen ebből a harmadik korszakból tevődik össze. Szabó Lőrincsel és Szabó Lőrincné Mikes Klárával folytatott levelezését Horányi Károly állította össze, Kodolányi és Szabó István levélváltását Csűrös Miklós, Kodolányi és Várkonyi Nándor levelezését pedig az író fia, ifj. Kodolányi János szerkesztette. Horányi Károly azonban felhívta a figyelmet arra, hogy Kodolányi levelezésének csupán töredéke áll a kutatók rendelkezésére. Az író levelezése magántulajdonban, illetve zárolt anyagként van elhelyezve közgyűjteményekben. „Kodolányi levelezésének teljesebb ismerete nélkül nem képzelhető el az életút, a művek mélyebb elemzése, illetve a bennük foglaltak segítségével kontrollálhatóak a pályakép értelmezéseinek későbbi hipotézisei.”¹⁵

Kodolányi János finn tárgyú írásai és finnországi tevékenysége elsősorban a finn-magyar kulturális kapcsolatokkal foglalkozók körében keltett nagyobb figyelmet. E kutatások számottevő része a finn-magyar irodalmi kapcsolatok kiépítésében és fejlesztésében betöltött szerepét vizsgálta. Az úti beszámolók

¹⁴ Horányi Károly: *Kodolányi János levelei az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában*. MTA Könyvtára, Budapest, 2001. 352.

¹⁵ Horányi Károly: *Kodolányi János levelei az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában*. MTA Könyvtára, Budapest, 2001. 350.

Finnország-sztereotípiáit Abonyi-Karhunen Adrienn tekintette át a 2006-ban a Korunkban megjelent *Finnország-sztereotípiák az útikönyvekben* című írásában.¹⁶

Kodolányi János finnországi tevékenységével, finn kapcsolataival és az író szándékaival íj. Kodolányi János és Tüskés Tibor foglalkozott. Íj. Kodolányi János írása 2001-ben jelent meg *Kodolányi János és Finnország* címmel, Tüskés Tibor *Kodolányi és a finnek* című tanulmánya először 1982-ben az *Alföld*, majd 2006-ban *Az újraolvasott Kodolányi. Tanulmányok, esszék, dokumentumok* című kötetben jelent meg. Íj. Kodolányi és Tüskés írásának érdeme, hogy összefoglalja azokat az eredményeket, amelyeket Kodolányi finn kapcsolatainak kutatásában eddig elértek. Kodolányi János és Arvi Järventaus finn író barátságát, valamint Kodolányi és Mikola Nándor közötti konfliktust Horányi Károly dolgozta föl az *Egy megemlékezés tükrében. Kodolányi János Arvi Järventaus és egyéb emlékek* című írásában. A tanulmány 2002-ben jelent meg az Irodalomtörténeti Közleményekben.

A fent említett kutatók Kodolányi szándékát, amelyet a beszámolóiban fogalmazott meg (példamutatás stb.), hasonlóan látták. Azt is helyesen megállapították, hogy az útirajzokban nem elsősorban a finn viszonyok ábrázolásán van a hangsúly, hanem sokkal inkább a hazai viszonyok és a földbirtokstruktúra kritikáján, valamint a parasztság nemzetbe történő beemelésén. Tüskés Tibor a hazai és a finn körülmények összehasonlításával kapcsolatban megállapította, hogy az útirajzokban minden benyomás mögött jelen volt az író hazai tapasztalata, „s minden egybevetést azért tett, hogy igényeit, az itthon megvalósítandó, szükséges változásokat megfogalmazza.”¹⁷ Horányi Károly ugyancsak az útirajzok és Kodolányi utazásainak ideológiai meghatározottságára utal, amikor a következőt fejt ki: „Kodolányi János mindig úgy tekintett Finnországra, mint a nemzeti értékek tiszteletének hazájára, a tradíciók és a nemzeti múlt megbecsülésének földjére, ahol természetesen s józanul gyakorolják a demokráciát. Finnország társadalma néha szigorúnak, szűk körűnek látszó, mégis szilárd értékrend szerint él, ahol a szabadság fogalma valami

¹⁶ Itt elsősorban a főbb tanulmányokat említem meg. Abonyi-Karhunen Adrienn: *Finnország-sztereotípiák az útikönyvekben. Korunk*, 2006. 1. sz. Internetes kiadás: <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2006&honap=1&cikk=8067> (A letöltés dátuma: 2009.10.10.); Domokos Péter: *Szkitiától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1990.; Gombos József: *A két világháború közötti Finnország politikatörténete 1918–1939*. Szeged, JGYTF Kiadó, 1997.; Horányi Károly: *Egy megemlékezés tükrében. Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. Irodalomtörténeti Közlemények*, 2002. 5-6 sz. 596-610. Internetes kiadás: <http://74.125.77.132/search?q=cache:SZeusqDyt2QJ:epa.oszk.hu/00000/00001/00011/horanyi.htm+hor%C3%A1nyi+k%C3%A1rly+j%C3%A4rventaus&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu> (A letöltés dátuma: 2008.10.15.); íj. Kodolányi János: *Kodolányi János és Finnország. Árgus*, 2001/2. 59-62.; Romsics Ignác: *Suomi titka*. In: *Uő.: Történelem, történetírás, hagyomány*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 123-149.; íj. Kodolányi János: *Utószó*. In: *Kodolányi János: Suomi*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1990. 273-283.; Tüskés Tibor: *Kodolányi és a finnek*. In: *Uő.: Az újraolvasott Kodolányi. Tanulmányok, esszék, dokumentumok*. Pro Pannónia Kiadó Alapítvány, 2006. 77-90.; Szopori Nagy Lajos: *Ismerkedő ismerősök: A magyar irodalom fogadtatása Finnországban – a finn irodalom fogadtatása Magyarországon 1920–1986*. Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Budapest, 1990.

¹⁷ Tüskés Tibor: *Kodolányi és a finnek*. In: *Uő.: Az újraolvasott Kodolányi. Tanulmányok, esszék, dokumentumok*. Pro Pannónia Kiadó Alapítvány, 2006. 84.

jóteknony nehezkezení erővel telítődik, ahol erősebben létezik az elviselhető élet feltétele, a kultúra. Finnországot nemcsak ismerte, hanem úgy is képzelte el, mint egy, a kétségektől, a hazugságtól, a felejtéstől, a széthullástól féltett magyarság számára létező példát.”¹⁸ Ezek ellenére úgy gondolom, hogy eddig kevés olyan írás jelent meg, amely Kodolányi finnországi ténykedése, útirajzai, valamint a népi írók célkitűzése, a harmadik út, a parasztpolgárosodás közötti kapcsolatot, vagyis a magyarság megújulásának problematikáját részletesebben, mélyebben vizsgálta volna.

A fenti megállapításom alól kivételt képez Takáts József irodalomtörténész, eszmetörténész és Richly Gábor történész írása, amelyben mindketten Kodolányi útirajzai és a népi írók mozgalma, valamint a harmadikutas koncepció közötti kapcsolattal foglalkoznak. Takáts József *Finnország magyar politikai mítosza* című tanulmánya 2007-ben jelent meg a szerző *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok* című kötetében.¹⁹ Takáts írásában a *Suomi, a csend országa* című útirajzot két szempont alapján vizsgálja: egyrészt a népi írók főbb politikai törekvéseinek kontextusában tárgyalja, másrészt az etnográfiai szövegek, valamint az útirajz műfaji sajátosságai szerint elemzi. Takáts kifejti, hogy az ún. népi parasztdemokráciák a népi írók egy része számára négy ok miatt vált mintaországgá: nagyarányú földreformot hajtottak végre, amelynek eredményeként kisbirtokos jellegű társadalmak jöttek létre, nagy hatású szövetkezeti rendszert működtettek, olyan demokráciák voltak, ahol a parasztság művelődési és gazdasági felemelésének politikáját folytatták és végül a paraszti életformát részlegesen megőrizték. Kodolányi könyvében ezek mellé még két tényezőt említ meg: a tradíció, az ősi hagyományok és a modernizáció meglétét, valamint hogy a magas kultúra a népkultúrából nőtt ki. A társadalmi és eszmei háttér feltárását követően Takáts a *Suomi, a csend országát* az útirajz műfaji sajátosságainak szempontjából és az antropológiai kutatások (a terepre történő utazás és megérkezés pillanatának rögzítése, Arnold van Gennep által elemzett *átmeneti rítus* és Victor Turner *ideológiai communitas* fogalmának) szemszögéből vizsgálja. Megállapítja, hogy a *Suomi* az útirajz műfajának egy sajátos változata, hiszen a beszámoló önéletrajznak indul, s csak később vált át útirajzba. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a beszámolóknban – az útirajz műfaji meghatározottságának megfelelően – nemcsak önéletrajzi elemek találhatók, hanem több műfaji elem is keveredik. (Ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkozom 1.3.2 *Kodolányi János Finnországra vonatkozó írásai mint útirajzok* című fejezetben.) Takáts írásának egyik nagy érdeme, hogy új elméleti és módszertani szempontokat, illetve újabb kutatási irányvonalat igyekszik bevonni Kodolányi finn útirajzainak vizsgálatába.

Richly Gábor *Egy népi író Finnország-élménye. Kodolányi János Suomijának eszmetörténeti háttere* című tanulmánya 2008-ban jelent meg a *Valóságban*. Richly ebben az írásban Takáts munkájához hasonlóan az útirajzok eszmei háttérét

¹⁸ Horányi Károly: Egy megemlékezés tükrében. Kodolányi János: Arvi Järventausta és egyéb emlékek. <http://74.125.77.132/search?q=cache:SZeusqDyt2QJ.epa.oszk.hu/00000/00001/00011/horanyi.htm+hor%C3%A1nyi+k%C3%A1rly+j%C3%A4rventaus&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu> (A letöltés dátuma: 2008.10.15.)

¹⁹ Takáts József: Finnország politikai mítosza. In: Uő.: *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2007. 161-167.

kutatja a népi írók célkitűzéseinek tükrében.²⁰ Arra a kérdésre igyekszik választ adni, hogy az útirajzok hogyan kapcsolódnak a népiek mozgalmához, ezen belül is, hogy a beszámolókból hogyan van jelen a harmadik út programja. Richly ennek kapcsán elsősorban Kodolányi azon gondolataira, elképzeléseire tér ki, amelyek középpontjában a paraszti gazdálkodás reformja, a földreform, a népfőiskola gondolata, a szövetkezetek működése, az egyéni és a közösségi morál kérdésköre áll. Richly ezek mellett röviden áttekinti Kodolányi kultúra-felfogását és az útirajzok recepcióját is. Ez az írás azért is jelentős, mert Richly nemcsak arra törekszik, hogy Kodolányi helyét a népi írók mozgalmán belül kijelölje, hanem arra is, hogy a harmadikutas koncepcióban játszott szerepét is meghatározza. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy mindkét kiváló cikk kérdésiránya szempontjából másodlagos az az egység, amelyben véleményem szerint a földkérdést és a parasztság társadalmi problémáit értelmeznünk kellene. Úgy gondolom, hogy a parasztpolgárosodás fogalma alkalmas arra, hogy az útirajzokban megfogalmazott és a fentiekben említett problémákat ne külön-külön, részkérdéseként vizsgáljuk, hanem sokkal inkább azok összefüggésében tanulmányozzuk.

Az író finnországi kapcsolataival foglalkozó írások és e két kiváló tanulmány ellenére úgy gondolom, hogy a finn útirajzok napjainkban is Kodolányi életének, munkásságának egyik kevésbé kutatott területei közé tartoznak. A kutatók e téma iránti közömbösségét két okból is aggasztónak tartom. Egyrészt azért, mert a finn élmény Kodolányi egész pályájának, írói világképének, társadalmi és politikai szemléletmódjának egyik központi eleme volt. Másrészt pedig azért, mert szerintem az útirajzok nemcsak Kodolányi életművének újragondolásában, illetve az újabb nézőpontú kutatások szempontjából játszhatnak fontos szerepet, hanem a Kodolányi munkásságáról kialakult egyoldalú vélemények finomítása, árnyalása szempontjából is jelentős szerepet tölthetnek be.

²⁰ Richly Gábor: Kodolányi János nemzetkonceptiója és kultúrfilozófiája finn útirajzai tükrében, *Uralisztikai tanulmányok* 18. ELTE BTK, Budapest, 2007.; Richly Gábor: Egy népi író Finnország-élménye. Kodolányi János Suomijának eszmetörténeti háttere. *Valóság*, 2008/7. 79-98.

1.3 Az értekezés tárgya és módszere

1.3.1 Az utazási irodalom: az útirajz és az útleírás

Doktori disszertációmban Kodolányi János Finnországhoz fűződő kapcsolatának vizsgálatával, ezen belül is az ott folytatott tevékenységének egyes mozzanataival, részkérdéseivel és finn útirajzainak elemzésével foglalkozom. Az utóbbi néhány évtizedben, de különösen az 1990-es években, egyre inkább nőtt az érdeklődés az utazástörténet, az utazási irodalom (az útirajz és az útleírás) iránt többek között a történészek, a földrajzzal, az antropológiával, a szociológiával és az irodalomelmélettel foglalkozók körében. Ezt jól mutatja, hogy számos nemzetközi egyetemen alakultak olyan kutatóközpontok és kutatócsoportok, amelyek vizsgálódásainak középpontjában az utazás állt. Ezen kívül különböző konferenciákon, monográfiákban és tematikus tanulmánykötetekben mutattak már rá az úti beszámolókból rejlő lehetőségekre.²¹ Magyarországon az utazástörténettel kapcsolatos kutatásokban elsősorban a társadalomtörténészek járnak elől. E téma iránti érdeklődés egyik jele a *Korall* társadalomtörténeti folyóirat 2006-ban megjelent tematikus száma, amelynek nemzetközi és hazai kutatóktól származó írásai az utazók és utazások tárgya köré szerveződtek.

Annak, hogy az utazástörténet – kiváltképp nemzetközi berkekben – az elmúlt három-négy évtizedben kedvelt kutatási területté vált, több oka is van. Ezt egyrészt azzal magyarázhatjuk, hogy az utazástörténet nem csupán a társadalomtudomány és a történettudomány felé nyitott, hanem az irodalomtudomány irányába is, hiszen az útirajzok vizsgálatára mindhárom tudományág megközelítési módja eredményesen alkalmazható.

Az utazástörténet kutatásával foglalkozó történészek az utazásra, azon belül is a kora újkori nemesi tanulmányutakra és a 18. századi polgárok utazásaira fókuszáltak.²² Emellett arra a kérdésre is igyekeztek választ adni, hogy az utazó idegenben folytatott tevékenysége, az utazás során szerzett tapasztalatok hogyan, milyen hatással voltak a kiindulási kultúrára, valamint, hogy az utazók hogyan tudták hasznosítani az utazás során szerzett tapasztalataikat, illetve a megismert kulturális, gazdasági és technikai újításokat.²³ Az irodalomtörténészek vizsgálódásai elsősorban az útleírások tipológiájának feltérképezésére és műfaji sajátosságainak feltárására irányultak.

Ugyanakkor e szempontok mellett azt is fontos megemlítenünk, hogy az utazástörténet a tudományos interakcióra, a diszciplínák közötti párbeszédre is

²¹ Peter Burke: Útmutatás az utazástörténet számára. (ford. Kármán Gábor), *Korall*, 2006/26. Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00018/pdf/005burke.pdf?contentID=18> (A letöltés dátuma: 2009.11.25.), 5.

²² Kulcsár Krisztina: A politikai és társadalmi elit utazásai. 18. századi utazások vizsgálatáról németországi kutatások kapcsán. *Korall*, 2006/26. Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00018/pdf/099kulcsar.pdf?contentID=18> (A letöltés dátuma: 2009.10.24.), 99.

²³ Kulcsár Krisztina: A politikai és társadalmi elit utazásai. 18. századi utazások vizsgálatáról németországi kutatások kapcsán. *Korall*, 2006/26. Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00018/pdf/099kulcsar.pdf?contentID=18> (A letöltés dátuma: 2009.10.24.), 106.

lehetőséget ad – ezáltal is növelve a kérdésfeltevések és a vizsgálat sokszínűségét. A kulturális antropológia gyakorlatának és módszertanának bevonásával például a kutatások középpontjába – az utazás fenomenológiájával és körülményeivel kapcsolatos tényezőknél túl – az idegenség kérdése, a kiindulási és a felfedezendő kultúra közötti mozgás és kölcsönhatás, valamint a „másik” reprezentációjának problematikája került.

Az utazási irodalom gyökerei egészen az ókorig nyúlnak vissza. A szakirodalom szerint e szövegtípus megteremtője a „történetírás atyjának” is tartott Hérodotosz volt, aki élete során – kereskedelmi expedíciók tagjaként – számos helyre eljutott. Bejárta a perzsa birodalom nagy részét, Egyiptomot, Mezopotámiát, Föníciát, megfigyelte és közvetlen tapasztalatokat szerzett az ott élő népek szokásairól. A görög-perzsa háborúról szóló *Hisztória* című munkája nemcsak a legelső terjedelmes történeti mű, hanem az első részletes etnográfiai és antropológiai elemzés is, amelyben Hérodotosz a perzsák által meghódított népekről számol be.²⁴

Az utazás témája ugyancsak központi szerepet foglal el a görög író és hadvezér Xenophón *Anabaszisz* című történelmi beszámolójában. Ez a mű az ifjabb Kürosz bátyja, II. Artaxerxész perzsa király ellen folytatott háborújáról (Kr. e. 401), valamint a görög zsoldosokból álló sereg („a tízezrek”) meneteléséről és hazatéréséről szól. Xenophón ezzel az írással az utazási irodalom alapvető műfaji sajátosságait teremtette meg. Ennek legfőbb elemei a valóságos, hiteles, tényszerű leírások, a menetelés egyes állomásainak földrajzi feltérképezése, valamint a szerző benyomásainak művészi jellegű megformáltsága.²⁵ Xenophón beszámolójának ezen sajátosságai rávilágítanak az utazási irodalom kettősségére, illetve ahogyan majd látni fogjuk műfaji értelmezésének problematikusságára.

A középkorban az úti irodalom népszerűsége tovább folytatódott. E kor egyik legnépszerűbb és legnagyobb hatású műve Marco Polo *A világ leírása avagy Marco Polo utazásai* című útleírása volt, amelyben a szerző részben kelet-ázsiai utazásairól számol be, részben a mongolok birodalmát, az indiai és az afrikai népek szokásait mutatja be. Az európai irodalom első híres útleírásának hitelességét azonban nem csupán a kortárs olvasók kérdőjelezték meg, hanem manapság a kutatók is kétségbe vonják.

Az úti irodalom virágkorát a fentiek ellenére a 15-18. században, a nagy földrajzi felfedezések, a gyarmatosítás és a nyomtatási technika fejlődésének időszakában érte el. N. Kovács Tímea kifejti, hogy ezekben a beszámolóknak az idegen kultúrával, a szokásokkal való találkozás szorosan összekapcsolódott az idegen helyek értelmezésével, megjelenítésével és leírásával. Emellett a felfedező utak és a beszámolók által nemcsak a világ földrajzi határai szélesedtek ki, hanem a nyugati gondolkodás is jelentős változáson ment keresztül.²⁶

²⁴ Gelenczey-Miháltz Alirán: Mindnyájan görögök vagyunk? A hellén és európai identitás problémáiról. *Ókor*, 2006/1. 5-10. Internetes kiadás: http://www.freeweb.hu/ookor/archive/cikk/2006_1_gelenczey.pdf (A letöltés dátuma: 2010.02.19.), 7.

²⁵ Joseph T. Shipley: *Dictionary of World Literature*. New York, 1953. 593.

²⁶ N. Kovács Tímea: *Helyek, kultúrák, szövegek: a kulturális idegenség reprezentációjáról*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2007. 11.

A 18. században nagy mértékben megnőtt az utazási kedv és azoknak a száma is, akik a látottakat megosztották a szélesebb olvasóközönséggel. A 18. és 19. század fordulóján azonban annak eredményeképpen, hogy a romantika a személyességre és az egyes országok, népek objektív megismerésére helyezte a hangsúlyt, az úti beszámolókkal kapcsolatos műfaj kettévált. Az idegen kultúrákról készült reprezentációk fokozatosan professzionalizálódtak, így a csodákról, ismeretlen világokról szóló leírások mellett egyre inkább előtérbe kerültek azok a beszámolók, amelyek az idegen kultúrák minél teljesebb, rendszerezettebb és szélesebb körű leírására törekedtek. Egyrészt ekkor született az államtudományi, statisztikai úti-tanulmány, útleírás, amelyet a szaktudományosság és a teoretikus megközelítésmód jellemezett.²⁷ Másrészt a 19. században intézményesült és vált önálló tudományággá az antropológia, amelynek képviselői igyekeztek az idegenségre vonatkozó tudást a szubjektivitástól, a fikciótól megszabadítani és az utazás tudományos módszerét kidolgozni.²⁸

Ugyancsak a 18. század végén bontakozott ki a személyes élménybeszámolókat tartalmazó irodalmi útirajz, amelynek sajátossága a személyes élményszerűség, esszéisztikusság és elmélkedő jelleg volt.²⁹ E műfaj kiemelkedő képviselői közé tartozik François-René de Chateaubriand, aki 1806-ban beutazta Görögországot, Kis-Ázsiát, Palesztinát és Egyiptomot. Keleti úti élményeiről az 1811-ben megjelent *Utazás Párizsból Jeruzsálembe* című művében számolt be. Chateaubriand mellett Heinrich Heine nevét kell megemlíteni, aki korai hírnevét elsősorban az *Útirajzok* című munkájával szerezte. Az utazás Heinének lehetőséget adott arra, hogy a szűk német keretből kitörjön és hogy a romantika eszmevilágát kritizálja. Laza szerkezetű szövegeiben saját élettörténete, személyes megfigyelései, anekdoták és rövid elbeszélések keverednek. Heine írásmódjával az útirajznak nemcsak új irodalmi stílust adott, de egy egész írónemzedék példaképévé vált.

A magyar irodalomban az első útleírás Szepsi Csombor Márton 1620-ban megjelent *Europica varietas* című műve volt. A műfaj ennek ellenére csupán az 1830-40-es években vált népszerűvé, divatossá. A reformkori utazók, mint például Bölöni Farkas Sándor, Szemere Bertalan, Pulszky Ferenc nyugati utazásaik során az ország modernizációjához kerestek mintát. Ezek az úti beszámolók azonban nemcsak a haladó demokratikus eszmék terjesztésében, hanem a fejlett országok technikai vívmányainak hirdetésében is fontos szerepet játszottak.³⁰ A 18. században azonban a felvilágosodás és a romantika hatására nemcsak a külföldre történő utazási kedv növekedett, hanem a saját kultúra alsó rétegeinek megismerése, illetve a nép hagyományainak, művészetének és értékeinek felfedezése is.

²⁷ Vári András: Fenyegetések földje. Amerika a 19. század második felében – magyar szemmel. *Korall*, 2006. 26. Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00018/pdf/153vari.pdf?contentID=18> (A letöltés dátuma: 2009.09.20.), 153.

²⁸ N. Kovács Tímea: *Helyek, kultúrák, szövegek: a kulturális idegenség reprezentációjáról*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2007. 41

²⁹ Vári András: Fenyegetések földje. Amerika a 19. század második felében – magyar szemmel. *Korall*, 2006. 26. Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00018/pdf/153vari.pdf?contentID=18> (A letöltés dátuma: 2009.09.20.), 153.

³⁰ Benedek Marcell (szerk.): *Magyar irodalmi lexikon. L-R*. Budapest, 1978. 450.

A műfaj történet rövid és vázlatos áttekintéséből kiderült, hogy az utazási irodalom olyan beszámoló, amelyben a szerző-utazó valamely utazás tapasztalatait, élményeit egyes szám első személyben rögzíti le. Azt is láttuk, hogy az úti beszámolók esetében nem beszélhetünk egységes műfajról. Ezt mutatja, hogy a kifejezésre mind az angol, mind a német nyelvben több elnevezést használnak. Az angolban a műfaj megnevezésére többek között a *travel book*, a *travelogue* szavakat alkalmazzák, a németben pedig különbséget tesznek a *Der Reisebericht* (irodalmi útirajz) és a *Das Reisebuch* (útikönyv) fogalmak között.

A fentiek tükrében megállapítható, hogy az úti irodalom egyik típusa az útirajz, amelyben az író személyes benyomásait, hangulatait, érzéseit és gondolatait művészi igénnyel, szépirodalmi formában mutatja be. Ebben a szövegfajtaban elsősorban a szubjektív reflexió, valamint az utazó személyes, egyéni nézőpontja kerül előtérbe. Az utazási irodalom másik típusa az útleírás, amely – az etnográfiai és antropológiai munkákhoz hasonlóan – a tapasztalatok tárgyyszerű és tudományos jellegű leírására törekszik. Itt azonban meg kell említeni, hogy az útleírás és az útirajz közötti határ nem egészen húzható meg világosan. Erre a tényezőre utal Michael Harbsmeier akkor, amikor az útleírás határterületre helyezve kifejti, hogy az útleírások a költői fantázia és kifejezőerő, valamint a történeti és néprajzi igazság között húzódnak.³¹

Ezen a ponton el is érkeztünk az utazási irodalom, illetve ezen belül az útirajz és az útleírás értelmezésének három sarkalatos pontjához: a beszámoló műfaji meghatározásának, irodalmi jellegének és fikcionalitásának kérdéséhez. Joseph Strelka az irodalmi útirajz műfaját a líra, a dráma és az epika mellett egy negyedik műnembe sorolja. Szerinte a műfaj sajátossága nem a tematikában található, hanem sokkal inkább a formában és az esszéisztikus jellegben rejlik.³² Ujvári Hedvig értelmezéséből kiderül, hogy Strelka a négy műnemet nyelviileg két alaptípusba sorolja: „a »fikcionális nyelv« az epika és a dráma sajátja, míg a »poétikai« nyelv a líra, valamint a nemfikcionális, a tágabb értelemben vett esszéisztikus próza jellemzője.”³³ Strelka tehát az útirajzot az esszéisztikus jelleg, a szubjektivitás, az elmélkedés és a reflexió alapján az esszéivel rokonítja. Témánk szempontjából az is figyelemre méltó, hogy Strelka az irodalmi és a nem irodalmi útirajzok között különbséget tesz a kompozíciós elvek, a szerző személyes magatartása, a művészi megformálás és a nyelvi eszközök nyomán. Szerinte azok az útirajzok, amelyek az irodalmi esszé formáját veszik fel, mindenképpen az irodalmi útirajz kategóriájába tartoznak.³⁴

³¹ Harbsmeier, Michael: Az útleírások mint a mentalitástörténet forrásai. Gondolatok a kora újkori német útleírások történeti-antropológiai elemzése kapcsán. (ford. Kármán Gábor – Kelemen Judit), *Korall*, 2006/26. Internetes elérhetőség: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00018/pdf/025harbsmeier.pdf?contentID=18> (A letöltés dátuma: 2009.08.19.), 26.

³² Ujvári Hedvig: Max Nordau útirajzai a Pester Lloydban. *Médiakutató*, 5. 2004. 3. 151–164. Internetes elérhetőség: <http://www.mediakutato.hu/cikk.php?i=148> (A letöltés dátuma: 2010.02.10.)

³³ Ujvári Hedvig: Max Nordau útirajzai a Pester Lloydban. *Médiakutató*, 5. 2004. 3. 151–164. Internetes elérhetőség: <http://www.mediakutato.hu/cikk.php?i=148> (A letöltés dátuma: 2010.02.10.)

³⁴ Ujvári Hedvig: Max Nordau útirajzai a Pester Lloydban. *Médiakutató*, 5. 2004. 3. 151–164. Internetes elérhetőség: <http://www.mediakutato.hu/cikk.php?i=148> (A letöltés dátuma: 2010.02.10.)

Jan Borm³⁵ és Barbara Korte³⁶ – Strelkával szemben – azt az álláspontot képviseli, hogy az utazási irodalom esetében nem beszélhetünk egy különálló műfajról. Szerintük egy olyan szövegtípusokról van szó, amely különböző irodalmi formákból, fikciós és nem fikciós szövegtípusokból áll, illetve amelyben az esszé, a levél, a riport, az önéletírás és a dokumentarista szövegtípusok keverednek.³⁷ Borm szerint azonban az úti beszámolók irodalmi jellegét erősítik az olyan fikcionális technikák, mint például a szereplők megkomponálása, a szabad függő beszéd, a jelen idejű narráció, a prolepsis, az előretalálás, a szimbólumok ismétlődése és a metaforikus nyelvezet.³⁸

Barbara Korte szerint azonban egy elem mégis megkülönbözteti az úti irodalmat más narratív szövegtípusoktól. Ez a tényező az úti beszámolók tárgya, az utazás történetének elbeszélése.³⁹ Korte az emberi szubjektum és az idegen világ közötti interakció alapján különbséget tesz tárgy-orientált és szubjektum-orientált úti irodalom között. Az első szövegtípusban az utazó objektivitásra, a meglátogatott világ valóságzerű, empirikus ábrázolására, földrajzi és antropológiai tudás előállítására törekszik. Korte e kategóriába sorolja a tudósok, a felfedezők és a kutatók által készített utazási riportokat. A másik szövegtípusban viszont szerinte a szubjektumon, az egyéni és személyes tapasztalatokon van a hangsúly.⁴⁰

Az úti beszámolók irodalmi jellegének kiemelése során azonban fölmerül e korpuszok autentikusságának, hitelességének kérdése. Peter Brenner ezzel kapcsolatban kifejti, hogy az útirajz is a valósággal foglalkozik, de a hitelesség iránti igénye és tárgyköre miatt sajátos helyzetbe kerül. Ez szerinte leginkább műfaj specifikus formákban és tartalmakban jut érvényre.⁴¹ Az utazási irodalom szavahihetőségének kérdésében a szemtanúság játszik fontos szerepet, hiszen az élmények és a megfigyelések hitelességét az utazó-író szubjektív kijelentései és dokumentálásai teremtik meg. Ennél fogva az útirajz kettős jellegű: egyrészt az olvasót ellátja objektív információkkal a meglátogatott népről, másrészt a szerző belső történéseiről is beszámol.⁴²

³⁵ Jan Borm: Defining travel: on the travel book, travel writing and terminology. In: Glenn Hooper – Tim Youngs (szerk.): *Perspectives on travel writing*. Aldershot, Ashgate, 2004. 13-27.

³⁶ Barbara Korte: *English travel writing from pilgrimages to postcolonial explorations*. McMillan, Basingstoke, 2000.

³⁷ Barbara Korte: *English travel writing from pilgrimages to postcolonial explorations*. McMillan, Basingstoke, 2000. 9.

³⁸ Jan Borm: Defining travel: on the travel book, travel writing and terminology. In: Glenn Hooper – Tim Youngs (szerk.): *Perspectives on travel writing*. , Ashgate, 2004. 15.

³⁹ Barbara Korte: *English travel writing from pilgrimages to postcolonial explorations*. McMillan, Basingstoke, 2000. 10.

⁴⁰ Barbara Korte: *English travel writing from pilgrimages to postcolonial explorations*. McMillan, Basingstoke, 2000. 12.

⁴¹ Ujvári Hedvig: Max Nordau útirajzai a Pester Lloydban. *Médiakutató*, 5. 2004. 3. 151-164. Internetes elérhetőség: <http://www.mediakutato.hu/cikk.php?i=148> (A letöltés dátuma: 2010.02.10.)

⁴² Ujvári Hedvig: Max Nordau útirajzai a Pester Lloydban. *Médiakutató*, 5. 2004. 3. 151-164. Internetes elérhetőség: <http://www.mediakutato.hu/cikk.php?i=148> (A letöltés dátuma: 2010.02.10.)

A táj, az idegen kultúra ábrázolása nem független az idegent szemlélő kulturális horizontjától. Az úti irodalom ilyenképpen nemcsak leíró jellegű, hanem olyan értelemadó műfaj, amelybe a szemlélő előfeltevései, értékei és vágyai is beleíródtak. Az úti beszámolóban tehát nemcsak az idegenben szerzett élmény problematikája tematizálódik, hanem az utazó-szerző személyes vallomása helyeződik előtérbe.⁴³

1.3.2 Kodolányi János Finnországra vonatkozó írásai mint útirajzok

Kodolányi János 1936 és 1938 között öt ízben járt Finnországban. Az utak során szerzett élményeiről és tapasztalatairól számos lapban, a *Pesti Napló*ban, a *Szabadság*ban és *Az Est*ben is beszámolt. Finn tárgyú írásait jegyzeteivel kiegészítve kötetbe rendezte és útirajz formájában először 1937-ben a *Suomi, a csend országa*, majd két évvel később *Suomi titka* címen jelentette meg. E két kötet némileg módosított változatából tevődik össze a *Suomi* című könyv, amely először 1942-ben, másodszor pedig 1944-ben jelent meg.⁴⁴ Kodolányi finnországi tapasztalatainak és beszámolóinak vizsgálata során az útirajz azon műfaji sajátosságából indulok ki, amely szerint az utazás során szerzett élmények és a személyesen átélt eseményekről beszámoló útirajzok olyan társadalmilag beágyazott írásformáknak tekinthető szépirodalmi szövegek, amelyek nem függetlenek a szerzőtől, annak intencióitól és a történelmi, társadalmi kontextustól.⁴⁵

Kodolányi az útirajzokban finnországi tevékenységéről, a finn kulturális és irodalmi élet jelentős személyiségeinek munkásságáról, a finn paraszti réteg helyzetéről, szokásairól, életkörülményeiről, továbbá a két világháború közötti finn társadalom berendezkedéséről és a népi hagyományokon alapuló finn demokrácia jellegzetes vonásairól számol be. A *Suomi* könyveket olvasva azonban kiderül, hogy Kodolányi nem törekedett arra, hogy az utazás során szerzett tapasztalatait tárgyilagosan írja le. Beszámolóiban inkább az egyéni, személyes tapasztalatokon, benyomásainak és gondolatainak szépirodalmi megformáltságán van a hangsúly. Kodolányi útirajzainak ereje tulajdonképpen az az érzelmi telítettség, amellyel a magyar olvasóközönséget igyekszik megszólítani, illetve meggyőzni.

Az úti beszámolóokban a személyesség mellett az író szubjektív reflexiója és egyéni nézőpontja kerül előtérbe. Kodolányi az idegenben látottak és tapasztaltak során sem tud a saját világ problémáitól elszakadni. Az útirajzok ennél fogva Magyarország helyzetéről, sorsáról, jövőjéről, aktuális politikai és társadalmi kérdésekről is szólnak.⁴⁶ A finn viszonyok idealizált bemutatásával,

⁴³ Szabó Levente: "Nálunk még nem halt ki a női szemérem s a férfi hűség." Erdélyiség-képzetek (és regionális történetek) a 19. század közepén. Internetes kiadás: <http://szabol.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=8&p=2237> (A letöltés dátuma: 2010.02.20.)

⁴⁴ ifj. Kodolányi János: Utószó. In: Kodolányi János: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 273.

⁴⁵ Gelléri Gábor: Az Amazonastól az amazonokig. Egy „tökéletes utazás” visszhangjai. *Korall*, 2006. 26. Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00018/pdf/054gelleri.pdf?contentID=18> (A letöltés dátuma: 2008.11.25.), 56.

⁴⁶ ifj. Kodolányi János: Utószó. In: Kodolányi János: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 282-283.

a magyarság számára követendő példák keresésével és felmutatásával Kodolányi a két világháború között fennálló hatalmi rendszert bírálja, és igyekszik a magyar társadalomról láttelepet adni, a magyarság öntudatát megerősíteni. A népi író így az egészségtelen birtokrendszer tarthatatlanságára, annak gyökeres megreformálásának szükségességére, valamint a paraszti életforma és kultúra felemelésére, a társadalmi struktúrák fogyatékoságaira és a magyarság lelki bajaira (frusztrációk, félelmek, szorongások, üldözési mániák, kisebbségi érzés és az „egyke” családtípus) hívja fel a figyelmet. Kodolányi a magyarság megújulásának jegyében a következőt állapítja meg: „Mi a finn tükörben ismertük fel saját értékes tulajdonságainkat s tanultuk meg, hogyan kell finn példára, de magyar módszerrel előrevinnünk a magyarság ügyét s igenis, hisszük, hogy a megálmodott Magyarország egyszer éppúgy valósággá válik.”⁴⁷ A laza szerkezetű szövegrészek, epizódok közötti koherenciát voltaképp a szubjektivitás, az elmélkedés, a finn és a magyar viszonyok párhuzamba-, szembeállítás, illetve a magyar állapotokra történő reflexió teremti meg. A finnországi beszámolók ezek alapján az író személyes élményei, képzelőereje, fantáziája és a referenciális valóság között mozognak.

Az útirajzok személyessége, irodalmi jellege és művészi megformáltsága kapcsán e szövegcsoport és a valóság viszonyának problematikája, illetve a finnországi beszámolók szavahihetőségének kérdése merül fel. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a kortárs olvasók többsége Kodolányit – a finn viszonyok idealizálása és pozitív fényben történő ábrázolása miatt – számos alkalommal elmarasztalta. Ennek az oka, hogy a korabeli recepció, kritikák nem egy, az útirajz műfajának megfelelő olvasási stratégiát követtek, hanem egy másik olvasási horizontot erősítettek. A két világháború közötti befogadók e művek szépirodalmi értékeit figyelmen kívül hagyták, és a beszámolókat nem útirajzként, hanem a finn viszonyokat hitelesen bemutató dokumentumként értelmezték. Az útirajz műfaji sajátosságának segítségével azonban rávilágíthatunk arra, hogy Kodolányi beszámolóinak „valóság” igénye bizonyos irodalmi formákban és tartalmakban jelenik meg. Az élmények és a tapasztalatok autentikusságát egyrészt a szemtanúság, másrészt a jelen idejű, egyes szám első személyben elmondott narráció, az utazó, a narrátor és a szerző személyének azonossága, a szereplők megkomponálása, valamint a szubjektív megállapítások teremtik meg.

A finn útirajzok irodalmi jellegét a különböző műfajok keveredése is erősíti. Ezt mutatja, hogy Kodolányi beszámolóiban olyan szövegtípusok vannak jelen, mint például a gróf Teleki Pál részére írt nyílt levél, amelyben Kodolányi a magyar oktatás, a tudományos élet átalakítását javasolja, vagy a közép-finnországi Padasjokiban élő földműves házaspár mindennapjairól, életkörülményeiről, szokásairól szóló etnográfiai leírás, vagy a Karjalát bemutató történeti elemzés. Az útirajzokban azonban anekdotikus elemek is találhatók. Ennek egyik illusztratív példája egy Finnországban élő, középosztálybeli budapesti nőnek az esete, amellyel Kodolányi a magyar és a finn társadalom mentalitásában lévő különbségeket szemlélteti. Az író ezek mellett statisztikai adatokkal igyekszik meggyőzni az olvasót arról, hogy a szövetkezeteknek és a földreformnak milyen pozitív hatásai voltak a parasztság

⁴⁷ Kodolányi János: Finnek, magyarok. In: Uő. – Képes Géza: *Északi csillagok. Finn rokonaink költészete*. Budapest, Stádium Sajtóvállalat, 1944. 4.

társadalmi helyzetére és életviszonyaira. Az útirajzokban a fenti elemeken kívül az önéletírás bizonyos mozzanatai is jelen vannak: nemcsak az író életének egy-egy szakaszába pillanthatunk be, hanem Kodolányi saját céljairól, terveiről és vágyairól is vallomásszerűen beszámol.

A finn útirajzok kapcsán ki kell térni arra a kérdésre is, hogy Kodolányi – személyes tapasztalatainak felidézése és rögzítése során – milyen nyelvi eszközöket alkalmaz. Figyelemre méltó, hogy amikor az író Finnország iránti érzelmeiről beszél, metaforikus nyelvet használ. A *Suomi*-beszámolókból leggyakrabban a csend metaforája jelenik meg. A csend metaforája azonban nem csupán Kodolányi útirajzaiban található meg, hanem ahogyan ezt Abonyi-Karhunen Adrienn megfogalmazta, „a »Suomi, a csend országa« rögzült kifejezésként az első útikönyvek óta a Finnország-kép része. Már az első utazókat is elvarázsolta Finnországban az idilli finn táj, a nyugodt élet- és munkatempó.”⁴⁸ Emellett Abonyi-Karhunen azt is kifejti, hogy a csend a Finnországról szóló beszámolókból több dimenzióban jelenik meg. Egyrészt a természet, az emberi tulajdonságok leírására és a finn költészet bemutatására alkalmazták. Másrészt sokak és Kodolányi számára is a „paradicsomi állapot” és az elvágódás színtereként jelenik meg.⁴⁹ Kodolányi útirajzaiban a csend ezek mellett a békét, a nyugalmat, az egészséges életritmust és a lelki-szellemi harmóniát is jelképezi. A népi író erre vonatkozólag 1936-ban a következőt írja: „Most hát itthon vagyok, és heves honvágyat érzek Suomi után. Olyan ez, mintha ott születtem és mindig ott éltem volna... Végtelenül vágyom egy finn tó mellé, a csendbe és a békeségbe ebből a sötét, megromlott és reménytelen világból.”⁵⁰

Kodolányi Finnország iránti érzelmeinek megfogalmazására nemcsak a metaforikus kifejezőmód, hanem a kultikus nyelvhasználat is jellemző. E kifejezőmód vizsgálata során Dávidházi Péter kultusz fogalmából indulok ki, amely alapján a kultusz „mint beállítódás bizonyos szellemi vagy anyagi értékek rajongó, mértéket nem ismerő, mindennekfölötti tisztelete, tehát teljes és feltétlen odaadás, mely imádata tárgyát minden szóba jöhető vád alól felmenti; [...] mint nyelvhasználat pedig túlnyomórészt olyan (magasztaló) kijelentésekben ölt testet, melyeket sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet, mert részletes tapasztalati ellenőrzésükre nincs mód.”⁵¹ A kultikus nyelvhasználat ismertető jegyei közé tartozik a tudományos, illetve a kritikai magatartás hiánya, a túlzások, az erős érzelmi telítettség és a magasztos beszédmód.⁵² Ez a kultikus nyelvezet olyan formákban is jelen van, mint például a himnusz vagy a ditirambus.

⁴⁸ Abonyi-Karhunen Adrienn: Finnország-sztereotípiák az útikönyvekben. Korunk, 2006. 1. sz. Internetes kiadás: <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2006&honap=1&cikk=8067> (A letöltés dátuma: 2009.10.10.)

⁴⁹ Abonyi-Karhunen Adrienn: Finnország-sztereotípiák az útikönyvekben. Korunk, 2006. 1. sz. Internetes kiadás: <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2006&honap=1&cikk=8067> (A letöltés dátuma: 2009.10.10.)

⁵⁰ Idézi. Ifj. Kodolányi János: Kodolányi János és Finnország. *Árgus* 2001/2. március-április. Internetes kiadás: http://www.argus.hu/2001_02/ta_kodolanyi.html (A letöltés dátuma: 2007.05.20)

⁵¹ Dávidházi Péter: „Isten másodszülöttje”. *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajz*. Gondolat, Budapest, 1989. 5.

⁵² Tverdota György: *A komor föltámadás titka. A József Attila-kultusz születése*. Pannonica Kiadó, Budapest, 1998. 9-10.

Kodolányi a fentiek tükrében nemcsak a természetet, a tájat ábrázolja felsőfokú jelzőkkel, hanem a finn társadalomról és kultúráról is szenvedélyesen beszél. Ez a ditirambikus lelkesedés, elragadtatott hangulat már a megérkezés pillanatát áthatja: „A rikácsoló és kacagó sirályoktól körülrepdesett Ebba Munck Helsinki felé közeledik. Vakítóan szikrázik a nap, a tenger berlinkék, az égen apró ezüstsínű felhőcskék úsznak. S ebből a derült kékségből és ezüsből rozsdavörösen válnak ki a partok és szigetek súlyos szikláit, a régi svéd erődítések zömök falai és mint a hajót üdvözlő kéz lengése, a finn lobogó egy távoli árbocon. *Suomi*. Gyermekkorai álmaim földje feltáruul előttem. A partok, amelyekre tizennégy éves korom óta vágyom. A tenger és a napfény sugárözönben fürdeti dédelgetett, féltett ábrándjaimat [...] Torkom összeszorul, le kell mennem ismét a kabinba, ahol senki sem lát...”⁵³ Az útirajzokat ez az erős érzelmi túlfűtöttség, emelkedett, szenvedélyes, patetikus hang végig jellemzi.

A fentiekben elmondottak mellett azt is meg kell említeni, hogy az útirajzok nagymértékben ki voltak téve az adott politikai hatalom, a történelmi kor és a cenzúra elvárásainak. A második világháború után az útirajzok teljes egészében a rendszerváltásig nem jelentek meg. Az első kötet, a *Suomi, a csend országa* rövidített változata az 1968-as *Visszapillantó tükör* című önéletrajzi művében ugyan megtalálható *A csend országa* címmel, de az útirajzokat ezt követően csupán 1990-ben adták ki.⁵⁴ Az új kötetet az író fia, ifj. Kodolányi János szerkesztette és állította össze a *Suomi* első kiadása alapján. Az új könyv szövege azonban nem teljes mértékben egyezik meg az eredetiével. Ezt ifj. Kodolányi János a következő okkal magyarázza: „mivel apám foglalkozott a könyv újbóli kiadásának az előkészítésével, átvizsgálta a szövegeket, s a könyv egy példányában jelezte javítási, módosítási elképzeléseit. Segítségére voltam ebben a munkában is. (...) Megvalósítottam apám nyelvi, stílusbeli javításait. Ő több részletet, olykor egy-egy szót, fél mondatot ítelt kihagyásra. Kihúzási javaslataival az új kiadás lehetőségeit kívánta megteremtetni – mintegy negyedszázaddal ezelőtt.”⁵⁵

Az útirajzok másik érdekessége, hogy az egyes kiadások – kisebb-nagyobb eltéréssel – különböző szövegváltozatokkal rendelkeznek. A Horthy-ügyesség 1942-ben nem engedte közölni az 1936–37-es írások nagybirtokrendszer bírálatára vonatkozó részét, viszont ugyanez a kritika az 1968-as változatban már megtalálható. Emellett az 1968-as kiadásból kihagyták azt a fejezetet, amelyben Kodolányi a finn kisparaszti gazdálkodásról írt idealizáló, pozitív hangnemben. Az 1968-as változatban ugyancsak nem szerepelhetett az „ősi múltat” idéző, a szovjet gazdaság és társadalompolitikát kritizáló, valamint a finn-orosz téli háborúról szóló rész.⁵⁶ Disszertációmban az útirajzok szövegváltozatainak összehasonlításával nem foglalkozom. Azonban úgy gondolom, a későbbiekben érdekes lenne a hatalom kérdése szempontjából megvizsgálni a beszámolók különböző kiadásait.

⁵³ Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Kiadó, Budapest, 1990. 15.

⁵⁴ Tüskés Tibor: Kodolányi és a finnek. In: Uő.: *Az újraolvasott Kodolányi. Tanulmányok, esszék, dokumentumok*. Pro Pannónia Kiadó Alapítvány, Pécs, 2006. 83.

⁵⁵ Ifj. Kodolányi János: Utószó. In: Kodolányi János: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 273-274.

⁵⁶ Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. Magvető Kiadó, Budapest, 1974. 119.

1.3.3 A kutatás tárgya

Az útirajz műfaji sajátosságait figyelembe véve Kodolányi János finnországi tevékenységét, a finn kultúrára, a társadalom berendezkedésére és a politikai rendszer jellegére vonatkozó megállapításait két szempont alapján vizsgálom. Egyfelől az utazás eseményeinek, illetve egyes részleteinek feltárására, rekonstruálására törekszem. Az utazás okainak – amelyek az író útirajzai és személyes jellegű levelei alapján rekonstruálhatók – elemzése mellett az író finnországi baráti körét, társasági és közéleti szerepvállalását is áttekintem a teljességre törekvő igénye nélkül.

Kodolányi finnországi tevékenységét emellett abba a kulturális mezőbe, illetve történelmi kontextusba ágyazom, amelyben az író maga is aktívan részt vett, s amelyben finn tárgyú szövegei, úti beszámolóit is létrejöttek. Az így körvonalazódó kontextuális vizsgálat során érdeklődésem fokozatosan – Kodolányi János finnországi tevékenységének rekonstruálásáról – a finn útirajzok és a harmadik út gondolata, pontosabban a parasztpolgárosodás kérdése között ívelő kapcsolat felé fordult. Ugyanis az író, ahogyan erre már korábban utaltam, az 1930-as években közel került a népi írók szellemi-politikai csoportosulásához, a népiek egy része által képviselt „harmadikutas” ideológiához, amely szerint a nyugati, illetve a keleti minta „lemásolása”, átvétele helyett Magyarországnak egy sajátos, harmadik utat kell találnia súlyos társadalmi, gazdasági és politikai problémáinak megoldására. Kodolányi ezt a mintát Finnországban kereste és találta meg.

A fentiek alapján dolgozatomban a következő kérdésekre kívánok választ adni. Az írónak milyen céljai voltak az utazást illetően, finn tárgyú szövegei milyen mögöttes tartalmat, üzenetet hordoztak saját koruk és olvasóközönségük számára, valamint ezek milyen diskurzusok, értelmiségi eszmecserék és mozgalmak részei voltak? Ezeket a tényezőket figyelembe véve dolgozatomban azzal is foglalkozom, hogy Kodolányi finn témájú írásaiban és tevékenységében hogyan jelenik meg a változtatási szándék, hogy útirajzai és a „harmadikutas koncepció”, azon belül is a parasztság szociális, társadalmi, politikai és kulturális emancipálódása, úgymond polgárosodása között milyen összefüggések fedezhetők fel. E problémakör tárgyalása során elsősorban a mintaadás, az ún. magyar sorskérdésekre keresett válaszok és a parasztság polgárosodása nézőpontjából indulok ki. Elemzésemben a kulturális antropológia kérdésfeltevése – a „másik” megismerésének mibenlétére, az idegen kultúrák közötti dialógusra és az idegenben szerzett tapasztalatok megkonstruálására vonatkozóan – kitüntetett helyet kap.

1.3.4 A felhasznált források

Kodolányi János finnországi tevékenységét, az utazások során szerzett benyomásait, finn baráti körét, a finnekről kialakított képét részben a két világháború közötti sajtóban megjelent finn tárgyú írások és az útirajzok alapján vizsgálom. Dolgozatomban többnyire a *Suomi* kötet 1944-es és 1990-es kiadását használtam. Az író Finnországhoz fűződő kapcsolatát és beszámolóinak finnországi fogadtatását az útirajzok mellett levéltári dokumentumok, a finn barátaihoz írt levelei, a finn és a magyar nagykövetek jelentései alapján igyekeztem feltérképezni. Az általam használt források legnagyobb részét az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, Kodolányi János hagyatékában sikerült feltárnom. A Kézirattárban megtalált dokumentumok alapján elmondható, hogy Kodolányi széleskörű levelezést folytatott a nyelvész Lauri Hakulinennel, a nyelvész Artturi Kannistoval, a fordító Helmi Helminennel, az író Maila Talvioval, a lelkész, író Arvi Järventausszal és az író Arvi Kivimával.

A források másik részét a Helsinki Egyetem levéltárában és a finn Nemzeti Levéltárban (Kansallisarkisto) felkutatott dokumentumok képezik. Kodolányi finnországi kapcsolatainak és ténykedésének vizsgálatához számos dokumentum, illetve magánlevél található a Finn-Magyar Társaság, a Helsinki Egyetem Magyar Intézetének⁵⁷ hagyatékában, amelyet a Helsinki Egyetem Levéltárában őriznek.

A Nemzeti Levéltárban elsősorban a Finnugor Társaság (Suomalais-Ugrilainen Seura), Maila Talvio és Arvi Kivimaa hagyatékát néztem át. A Finnugor Társaság gyűjteménye között található Kodolányi és Artturi Kannisto, valamint Lauri Hakulinen levelezése. Számunkra érdekes még Maila Talvio gyűjteménye, amelyben Kodolányi levelei Kotolainen Hannu név alapján található meg. Ennek az oka, hogy az író finn barátai Hannu Kotolainennek nevezték, és hogy Kodolányi leveleiben – a hozzá közel álló barátaitól – többször is ezen a néven köszönt el. Dolgozatomban a magánlevelek mellett azok a követi jelentések, beszámolók, táviratok is hasznos információkkal szolgáltak, amelyek a finn Külügyminisztérium archívumában és a Magyar Országos Levéltárban lelhetők föl.

Kodolányi finnországi tevékenységének kutatását, rekonstruálását nagy mértékben nehezíti, hogy az író hagyatéka, a kutatás szempontjából jelentős magánlevelei, amelyeket az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őriznek – ahogyan erről már korábban is szó volt – zárolva, illetve magántulajdonban vannak. A szükséges engedélyek megszerzése pedig számos akadályba ütközhet. Kodolányi munkásságának és írói világképének újragondolása, újraértelmezése e források ismeretének hiányában nehéz feladat a kutatók számára.

⁵⁷

A Magyar Külügyi Társaság 1924-ben javaslatot tett a Helsinki Egyetemen magyar lektorátus alapítására, ami a következő évben meg is valósult. Az első magyar lektor Weöres Gyula volt, akit 1942-ben Fazekas Jenő követett. Weöres előadásaival és magyar nyelvtanfolyamaival aktívan részt vett a magyar kultúra finnországi terjesztésében. 1928-ban Klebelsberg Kunónak köszönhetően kezdte meg működését a Helsinki Egyetemen a Magyar Intézet, amely egyrészt a lektorátus munkáját támogatta, másrészt a tudományos és a művészeti élet központjává vált. Az intézmény feladatai közé tartozott a magyar kultúra népszerűsítése, a magyar ösztöndíjak munkájának segítése, valamint magyar nyelvkönyvek és magyar-finn szótárak készítése.

1.3.5 Az értekezés módszere

Kodolányi János finnországi tevékenységének és útirajzainak az ún. harmadik út és a parasztpolgárosodás perspektívájából történő vizsgálata során a szaktudományok interakciójának problematikájával szembesültem. Ennek tükrében Kodolányi finnországi munkásságát és az úti beszámolókat egyrészt a történeti forráskutatás és megismerés felől vizsgálom, másrészt mint irodalmi szövegeket elemzem.

Ugyanakkor a kulturális tapasztalat, az idegenség problematikája, az idegen kultúra megismerésének folyamata iránti érdeklődésem arra ösztönzött, hogy a kulturális antropológia retorikai fordulatának eredményeit, módszerét kamatoztassam, alkalmazzam. Ebből a megfontolásból értekezésemben a történet- és az irodalomtudomány szövegekre vonatkoztatott módszerei mellett elengedhetetlennek tűnt a kulturális antropológia – az idegenség, a másik megismerésének mikéntjére és folyamatára vonatkozó – megközelítésmódjának segítségül hívása.

A történettudomány vizsgálati horizontjának kiszélesedése nem számít új jelenségnek. A pozitivista ismeretelmélettel szembeni szkepticizmus gyökerei egészen a 19. századig nyúlnak vissza, amikor többek között Wilhelm von Humboldt, Johann Gustav Droysen a történeti és a művészi megismerés közötti hasonlóságra hívta fel a figyelmet. Ugyancsak a pozitívizmus és az „objektív” valóság megismerésének kételye jellemezte a német filozófusokat, Heinrich Rickertet, Wilhelm Windelbandot és Wilhelm Diltheyt. Friderich Nietzsche egészen a történetírás mint tudománynak a megkérdőjelezéséig, illetve tagadásáig jutott el.⁵⁸

A 20. század első felében a pozitívizmustól való távolodás tovább folytatódott. Megerősödött az a szemléletmód, amely szerint a történelmi tény nem tőlünk független objektív valóság, valamint hogy a történeti megismerést, a rekonstrukciót a történész szubjektumától nem lehet elválasztani. Ennek a szemléletmódnak a képviselője volt többek között Robin C. Collingwood, Carl L. Becker és Benedetto Croce.⁵⁹

Az 1970-es évektől a posztmodern térhódításával azonban nem csupán szkepticizmus bontakozott ki a 19. század folyamán professzionalizálódott történetírással szemben, hanem egyfajta történelemellenesség kezdett kialakulni. Ez a bizalmatlanság – amely ma már a diszciplína tudományosságába vetett hitet ássa alá – főként a rankei hagyományos pozitívista narratív, elbeszélő jelleggel, tehát a történelmi esemény valóság- és igazságtartalmával, valamint annak objektív nyelvi ábrázolásmódjával szembehelyezkedve fogalmazódott meg. Így az 1970-es években újtárra induló történetelméleti diskurzus elsősorban a történetírás retorikai folyamatára helyezte a hangsúlyt és

⁵⁸ Romsics Ignác: A történetírás objektivitásának mítoszáról és a történelem mitizálásának elfogadhatatlanságáról. In: Uő.: *Múltról a mának*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 412-413.

⁵⁹ Romsics Ignác: Mi a történelem? In: Uő.: *Múltról a mának*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 447-448.

vizsgálatának középpontjába a szöveg belső struktúráját létrehozó nyelvi, narratív és retorikai folyamatok kerültek.⁶⁰

A kutatás során szerzett tapasztalatok alapján úgy gondolom, hogy témám, de Kodolányi világ-, társadalom-, politikai szemléletének és írói munkásságának újfajta megközelítése nem csupán egyetlen diszciplína keretén belül érhető el, hanem különböző tudományágakból származó eltérő fogalmak, módszerek és episztemológiák integrációjának segítségével valósítható meg. Az újabb elméleti és módszertani megfontolások által az eddigiekhez képest új kérdések felvetésére és megvitatására adódik lehetőség, valamint az is elérhető, hogy Kodolányi munkásságát és életpályáját új összefüggésrendszerbe helyezzük.

⁶⁰ A 19. században professzionalizálódó történetírás elsősorban a különböző társadalomtudományi diszciplínák, a statisztika, a demográfia, a földrajz, a közgazdaságtan, az antropológia és a szociológia szempontjainak és módszereinek alkalmazásával kívánta megújítani magát. A történelem ily módon történő társadalomtudományosodása elsősorban a francia Marc Bloch és Lucien Lefébvre által 1929-ben alapított Annales folyóirat köré szerveződő csoportra volt jellemző. Ez az irányzat új témákkal és metodikával igyekezett kiegészíteni az eseménytörténet leírását.

2 A FINNORSZÁGI UTAZÁS ELŐZMÉNYEI

Kodolányi János 1936 és 1938 között öt alkalommal járt Finnországban. Ahogyan a bevezetőből is kiderült, az utazások során szerzett tapasztalatok nemcsak írói, közéleti munkásságának voltak meghatározó élményei, hanem társadalompolitikai elképzeléseit, eszmei, gondolkodói világgképét is nagymértékben formálták. A finn tárgyú írásokban és az útirajzokban megfogalmazott gondolatokból, az író visszaemlékezéseiből és finn barátaihoz írt leveleiből jól látszik, hogy Kodolányi – a felfedező utazókhöz és az antropológusokhoz hasonlóan – tudatosan készült útjaira. Saját bevallása szerint Finnország és kultúrája iránti érdeklődése már korán (pécsi iskolás évei alatt) a finn eposz, a *Kalevala* olvasásakor felébredt.⁶¹ Nagy valószínűséggel ennek az élménynek a hatására kezdte el a nyelvet tanulni a Budenz-féle finn nyelvtanból. A későbbiekben részben fokozódó kíváncsiságának kielégítése, részben pedig a magyar nyelv rejtelmeinek megismerése végett a finnugor nyelvrokonságot vizsgálta, hangtörténeti, nyelvészeti tanulmányokat folytatott, továbbá finn irodalmi és történelmi könyveket olvasott.⁶²

Kodolányiban tulajdonképpen már az utazás előtt, olvasási élményei alapján kialakult egy idealisztikus kép Finnországról. Ezt mutatja a következő idézet is: „Éveken át ápolgattam magamban a tervet: elmegyek, megnézem. Ha csalódom benne, az is jó, legalább végképp kigyógyulok a szebb, jobb, harmonikusabb és emberibb élet lehetőségébe vetett hitemből. Ha pedig nem csalódom, még jobb. Legalább megerősödik a szebbe, jobba, tisztábbba és emberibbe vetett hitem, s könnyebben viselem a hétköznapijaim és kötelességeim súlyát.”⁶³

Kodolányi tehát már az utazások előtt eldöntötte, hogy finnországi élményeiről a magyar olvasóközönségnek is beszámol. Ez az elhatározás 1936 októberében, az első útjáról való hazaérkezése után még inkább felerősödött benne. A finn nyelvész, Artturi Kannisto számára íródott levélében arról számolt be, hogy „Feltétlenül meg kell tanulnom finnül, hogy dolgozhassam a

⁶¹ Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1944. 7.

⁶² Ifj. Kodolányi János: Kodolányi János és Finnország. *Árgus*, 2001. 2. Internetes kiadás: http://www.argus.hu/2001_02/ta_kodolanyi.html (A letöltés dátuma: 2007.05.20)

⁶³ Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 7-8.

finn irodalom megismertetése ügyében. Ezen kívül most már alaposabban szeretném megismerni Suomit politikai, gazdasági, társadalmi stb. tekintetben. Tanulmányaim anyagából további cikkeket kívánok írni a három napilapba, amelybe dolgozom, néhány folyóiratba s végül könyvet akarok kiadni Suomiról.”⁶⁴

Kodolányi ennek megfelelően tapasztalatairól, az ország politikai rendszeréről, szociális berendezkedéséről számos lapban és útirajzban beszámolt (lásd 1.3 fejezet). Az olykor túlzásoktól sem mentes finn tárgyú írásai a két világháború közötti korszakban és később is igen nagy hatással voltak a magyarok Finnországról kialakított képére. A finn-magyar irodalmi kapcsolatokkal foglalkozó Szopori Nagy Lajos szerint Kodolányi ezen alkotásainak két nagy érdeme, hogy egyrészt kiegészítették a Finnországról alkotott akkori ismereteket, másrészt pedig példaként írtak le bizonyos finn viszonyokat és finn emberi tulajdonságokat.⁶⁵

A fent említett művekben a finnek bemutatása mellett az 1920-as és az 1930-as évek Magyarországnak olyan súlyos problémái is jelen vannak, mint az egészségtelen nagybirtokrendszer, az alsóbb rétegek földhöz juttatása, a demokratizálódás késése, valamint a közigazgatás- és az adórendszer reformjának hiánya. Az író Finnországot követendő példaként mutatja be, melynek tökéletes demokráciáján keresztül próbált választ találni a magyar sorskérdésekre. Ebben az interpretációs keretben Finnország társadalmi, politikai berendezkedése és úgymond parasztdemokráciája az író eszményi vágyképévé vált: „Amikor 1936 őszén első ízben jártam Finnországban, – olvashatjuk *A finn-magyar kapcsolatok mérlege* című írásában – a legkülönbélebb problémák egész raja lepette meg. Sok olyan kérdés, amit addig csak elméletből ismertem, vagy ami csak délibáb módjára lebegett előttem – és sokak előtt –, Finnországban kézzelfogható valóságként jelent meg.”⁶⁶

A fentiek mellett az útirajzokból az is kiderül, hogy Kodolányi jól ismerte a két világháború között magyar nyelven megjelent finn irodalmi műveket, viszont ezek számával és minőségével nem volt megelégedve. Így egyre tudatosabbá vált benne az a felismerés, hogy ő is részt akar venni a finn alkotások – főként a klasszikusok – magyarra fordításában. Ezen törekvésében azonban még két tényező is fontos szerepet játszott: egyrészt a finn-magyar irodalmi és kulturális kapcsolatokat szerette volna kibővíteni, kiszélesíteni, másrészt a finn szellemet kívánta közvetíteni a magyar olvasók számára. Ugyanis „Vikár lassanként nyugalomba megy s kell olyan írónak lennie, aki úgy tudja elmondani magyarul a finn lélek szavait, mint ahogyan ő tudta.” – olvashatjuk a finn nyelvész, Artturi Kannistöhoz 1938 június végén írt

⁶⁴ Kodolányi János levele Artturi Kannistöhoz. Budapest 1936. október 22. Kansallisarkisto, Suomalais-Ugrilainen Seuran Arkisto, Artturi Kannisto hagyatéka A-K., Kotelo 265. Artturi Kannisto – Kodolányi János levelezése

⁶⁵ Szopori Nagy Lajos: A finnek megítélésének hullámzása Magyarországon. In: Tuomo Lahdelma – Jankovics József – Nyerges Judit – Petteri Laihonon (szerk.): *Hatalom és kultúra: plenáris előadások és kerekasztal vitaindítók*. University of Jyväskylä, Jyväskylä, 2002. 92.

⁶⁶ Kodolányi János: *A finn-magyar kapcsolatok mérlege*. In: Uő.: *Esti beszélgetések. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 319.

levelében.⁶⁷ Kodolányi fordításában jelent meg többek között 1942-ben Aleksis Kivi *Hét testvér* című regénye, Arvi Järventaus két regénye, a *Kereszt és varázsdob* (*Risti ja noitarumpu*), valamint *A mennyei mester* (*Taivaallinen puuseppä*) című mű. Kodolányi a regényeken kívül Eino Leino verseket is fordított. Ezek a lírai alkotások az író és Képes Géza által szerkesztett *Északi csillagok* című antológiában jelentek meg.⁶⁸

Az utazásra viszont csak akkor kerülhetett sor, amikor Kodolányi a *Magyarország* című délutáni napilap munkatársa lett és önmaga is fedezni tudta útiköltségeit. Ezután három alkalommal sikerült Finnországba eljutnia – s a negyediket tervezte –, amikor 1937. november 1-jén a lapnál munkaviszonyát felbontották.⁶⁹ Mivel úgy tervezte, hogy a *Julianus barát* című történelmi regényét Finnországban fejezi be,⁷⁰ az 1937-ben megalakult Magyar-Finn Társasághoz fordult segítségért és kérvényezte a társaságba való felvételét. A szervezet azonban ezt nem fogadta el. Ezután a publicista, politikus és országgyűlési képviselő Bajcsy-Zsilinszky Endre ösztönözésére Hóman Bálint, vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordult tanulmányi ösztöndíjat kérve.⁷¹ A minisztérium döntése alapján az író az ösztöndíjat megkapta, de nem Finnországba, hanem Rómába. Kodolányi memorandumában ezzel kapcsolatban arról is olvashatunk, hogy Jalsoviczky Károly a kultuszminisztérium elnöki osztályának vezetője, majd politikai államtitkár megpróbálta lebeszélni őt finn útjáról. Az író elmondása alapján a fentiek ellenére és Bajcsy-Zsilinszky biztatására mégsem a római, hanem a helsinki követségen jelentkezett.⁷²

Az ösztöndíj körüli huzavona is rávilágít arra, hogy Kodolányi terveivel (amelyekkel a későbbiekben foglalkozom) és a beszámolóiban feszegetett kérdésekkel a két világháború közötti magyar politikai és társadalmi szféra egyik olyan kínos pontjára tapintott, amellyel elutasítást váltott ki a hatalom részéről. Az elgondolást kritizálók és ellenzők tábora nem nézte jó szemmel a finn rendszerre vonatkozó túlzott mértékű propagandát a fiatalok körében. Ugyanis úgy vélték, hogy a Finnország népi-paraszti demokráciájával, társadalmi és politikai berendezkedésével való megismerkedés szélesebb társadalmi körben nemcsak hogy felesleges, de kifejezetten veszélyes vállalkozás is. Erre jó

⁶⁷ Kodolányi János levele Artturi Kannistöhoz, Budapest 1938. június 29. Kansalliskirkko, Suomalais-Ugrilainen Seuran Arkisto, Artturi Kannisto hagyatéka A-K., Kotelo 265. Artturi Kannisto – Kodolányi János levelezése

⁶⁸ Ifj. Kodolányi János: Kodolányi János és Finnország. *Argus*, 2001. 2. Internetes kiadás: http://www.argus.hu/2001_02/ta_kodolanyi.html (A letöltés dátuma: 2007.05.20)

⁶⁹ Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Sorsunk*, 1943. III. 452.

⁷⁰ Kodolányi János: *Visszapillantó tükör*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968. 418.

⁷¹ Mivel az ösztöndíj elnyerésére való kilátásai nem voltak túlságosan jók, több alkalommal is kérte levélben az akkor éppen Magyarországon tartózkodó finn író barátját – akiről a későbbiekben még szó fog esni – Arvi Järventaut, hogy ügyének érdekében járjon közbe az illetékes személyeknél. Järventaus megígérte Kodolányinak, hogy okvetlenül ír egy, az ösztöndíját támogató levelet Nagy Ivánnak, valamint azt is, hogy megkeresi Tauszig Máriát, a finnbarát miskolci tanárnőt, akinek jó kapcsolata volt a Magyar Rádió elnökéhez, az 1935 és 1937 között belügyminiszteri posztot is betöltő Kozma Miklóshoz. Kodolányi János: *Visszapillantó tükör*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968. 418-419.; Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Sorsunk*, 1943. III. 452., 557.

⁷² Kodolányi János: *Visszapillantó tükör*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968. 418.

példaként szolgál, hogy a Centrál kávéházban a már említett Jalsoviczky államtitkár arról igyekezett meggyőzni az író, hogy ne írjon Finnországról, sőt ne is utazzon oda többé, mert a „»mi fejletlen és tudatlan« ifjúságunkat csak föllázítom a magyar viszonyok ellen” – emlékezik vissza az író.⁷³

Kodolányi finnországi tevékenységét és útirajzaival kapcsolatos megállapításait röviden összefoglalva elmondható, hogy a beszámolók a Magyarországon uralkodó állapotokra adott reflexiókként értelmezhetők. Hiszen a finn és a magyar viszonyok párhuzamba állításával, valamint Finnország „tökéletes” demokráciájának víziójával a magyarság számára egy jobb, minőségileg emelkedettebb életforma lehetőségét vázolja fel, illetve egy „korszerűbb és boldogabb Magyarország” megvalósítására tesz kísérletet.⁷⁴ Ezek alapján a finn útirajzokat a népi írók szociográfiái közé sorolom, hiszen a népiekhez hasonlóan Kodolányi azokhoz a vitákhoz kívánt hozzászólni, amelyek a két világháború között a magyarság ún. sorskérdései és fejlődési alternatívái körül bontakoztak ki.⁷⁵

⁷³ Kodolányi János: *Visszapillantó tükör*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968. 417.

⁷⁴ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 214.

⁷⁵ Magyarország égető szociális problémáira, gazdasági elmaradottságára, fejletlen politikai rendszerére, társadalmának hibás szerkezetére, közigazgatási rendszerének elavultságára és nagybirtokrendszerének elnyomó hatására hívja fel a figyelmet.

3 A NÉPI ÍRÓK ÁLTAL KÉPVISELT HARMADIKUTAS KONCEPCIÓ ÉS A PARASZTPOLGÁROSODÁS KÉRDÉSE

3.1 A népi írók mozgalmának színrelépéséhez vezető okok

Magyarország az első világháború és az azt követő forradalmi események után súlyos nehézségekkel nézett szembe. Ezeknek a problémáknak a megoldása nem volt könnyű feladat, hiszen az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásával egy olyan nagy önellátó, csaknem belkereskedelmi jelleggel működő gazdasági egység bomlott fel, amelynek Magyarország is szerves része volt. Az 1920-as évek elején az ország a gazdaság újjászervezésére, új vámrendszer kidolgozására és önálló magyar pénz megteremtésére kényszerült, mert a Monarchia áruforgalma deviza és vámok nélkül, valamint közös pénz- és árrendszer alapján működött.⁷⁶

Az így kialakult helyzetet tovább súlyosbította az a tény is, hogy az 1920. június 4-én Trianonban aláírt békeszerződés gyökeresen megváltoztatta Magyarország politikai helyzetét, gazdasági potenciálját és geopolitikai viszonyait.⁷⁷ A Párizs környéki békék nagy hatalmi diktátumai alapján az ország területének mintegy kétharmadát elcsatolták, az etnikai- és nyelvi viszonyokat figyelmen kívül hagyva a magyar lakosság közel egyharmadát idegen államok fennhatósága alá helyezték. Az ország területi összezsugorodása nem csupán a lakosság számának csökkenésével, illetve összetételének módosulásával járt, hanem nyersanyagforrásai jelentős részének elvesztésével is. A nyersanyagokat feldolgozó ipar azonban leginkább Budapestre és környékére koncentrált. Mindez rendkívül nagy aránytalanságokat okozott a nyersanyagkészlet és az egyes iparágak kapacitása között: az ipar egyes ágai nagyfokú behozatalra, mások pedig kivitelre szorultak.⁷⁸ Az 1920-as évek elején a felvázolt körülmények együttes hatásai elkerülhetetlenül válságos helyzetbe juttatták a gazdaság különböző ágait és az ipari szféra számos területét, mint például a

⁷⁶ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 152.

⁷⁷ Beluszky Pál: *Magyarország településföldrajza. Általános rész*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 1999. 194.

⁷⁸ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 152.

malomipart, a vasúti közlekedési eszközöket gyártó iparvállalatokat és a vaskohászatot.

Az első világháborút követő időszakban nem csupán az ipart, hanem a mezőgazdaságot is nagymértékű visszaesés jellemezte. Ezt mutatja, hogy a mezőgazdasági terméshozam 1920-ban a háború előtti szint 50-60%-át tette ki.⁷⁹ Az agrárszektorban, illetve a termelésben 1926 és 1929 között egy bizonyos szintű növekedés volt megfigyelhető: a termelés ekkor elérte a háború előtti szintet. Az 1929-es gazdasági világválság azonban a mezőgazdaságban kibontakozó fejlődést megtörte.⁸⁰

A két világháború között a nagy létszámú mezőgazdasági munkásság életkörülménye, vagyoni helyzete és a magyar társadalom struktúrájában elfoglalt helye is kedvezőtlen volt. Ebben nagy szerepet játszott a birtokszerkezet egyoldalúsága, a korszerűtlen művelési struktúra konzerválódása, az intenzív minőségi mezőgazdasági termelés kibontakozásának elmaradása és a talajerő-gazdálkodás elhanyagolása. Az egészségtelen birtokstruktúra gyökeres átalakítására az 1920-ban kidolgozott Rubinek-Nagyatádi-féle földreform sem volt képes. Ebben az intézkedésben a konzervatív kormányzat tagjait elsősorban két szempont vezérelte: egyrészt a közép- és nagybirtokok rendszerének megóvása, másrészt a nincstelen, földnélküli parasztság földhétségének csillapítása és a társadalmi feszültségek kirobbanásának megakadályozása.⁸¹

A gazdaság benuválsága, az infláció magas szintje, a mezőgazdasági termelés válsága, illetve annak alacsony jövedelmezőségi szintje a mezőgazdasági népesség nyílt és lappangó munkanélküliségének nagyfokú megnövekedéséhez és az addig is alacsony életszínvonalának csökkenéséhez vezetett. Az első világháború előtti nagy infrastrukturális beruházások mint például a vasút- és útépitési, valamint folyószabályozási munkálatok, és az Amerikai Egyesült Államokba való kivándorlási lehetőségek a 19. század utolsó évtizedeiben átmeneti megoldást nyújtottak az elégedetlen paraszti rétegek számára.

Az 1920-as és az 1930-as években azonban a társadalmi feszültségek efféle levezető szelepei erőteljesen korlátozottá váltak. A jelentős számú munkanélküli népegyedelmet felszívó nagy közmunkák ekkorra már jórészt befejeződtek, s a tengerentúli nagyhatalom is bezárta kapuit a Kelet-Közép Európából – a jobb életfeltételek megteremtésének reményében – tömegesen érkező bevándorlók előtt.⁸² Az így kialakult helyzetet, a mezőgazdaságból élők gondjait az 1929-es gazdasági világválság és annak negatív hatásai tovább fokozták.

A mezőgazdasági munkanélküliség növekedése, és ebből fakadóan a reáljövedelmek csökkenése különösen a magyar társadalom egyik legnépesebb rétegét, a mezőgazdasági munkásság, vagy más néven az agrárproletárok csoportját, valamint azokat a törpe- és kisbirtokos parasztokat érintette

⁷⁹ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 152.

⁸⁰ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 160.

⁸¹ E réteg földhöz juttatása érdekében 1936-ban és 1940-ben még két törvényt hoztak. Ezek hatása azonban részben a háborús események miatt meglehetősen csekély maradt. Romsics Ignác: *Társadalmi és politikai feszültségek Magyarországon a 20. század első felében*. In: *Uő: Múltból a mának*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 219.; Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 198.

⁸² Puskás Julianna: A magyarországi kivándorlás sajátosságai a két világháború között (1920–1940). *Magyar Tudomány*, 1981/10. 735-745. 736.

legérzékenyebben, akik a rendelkezésükre álló földbirtok megműveléséből nem voltak képesek önmagukat és családjukat eltartani, s ezért az uradalmak és nagybirtokok területén rendszeresen bérmunka vállalására kényszerültek. Az agrárszegénység száma így a két világháború között a hárommilliót is elérte, így a népesség mintegy egyharmada olyan agrárproletárokból állt, akik a szegénységi küszöb alatt vagy annak közelében éltek.⁸³

A két világháború közötti magyar mezőgazdaság tehát súlyos termelési, gazdálkodási és szociális gondokkal küszködött. A népi írók szerint az agrárszektorban élők nyomorúságát többek között a nagybirtok fölénye és a feudális jellegű egészségtelen birtokrendszer okozta. A paraszti rétegek rossz szociális helyzetének kialakulásában szerintük az is nagy szerepet játszott, hogy a szükséges radikális földreform elmaradt, a kisbirtokok megélhetési problémákkal küszködtek és a földtulajdonosok birtokaikat nem tudták modernizálni.

A magyar mezőgazdaság mély válsága, s az ebben a szektorban dolgozó három milliós tömeg nyomorúságos helyzete és életkörülményei voltak tehát azok az elemek, amelyek az 1930-as évek falukutató mozgalmanak elindítói voltak és a népi írók tevékenységét aktivizálták. E csoport színrelépése azért is volt lényeges, mert Magyarországon az adott politikai struktúrában nem volt olyan erő, amely a – polgári és a nemzeti – társadalom keretein kívül rekedt parasztság, azon belül is a nincstelen, szegény mezőgazdasági dolgozók érdekeit megfelelően képviselhette volna. Ugyanis sem a hivatalos magyar politika, sem pedig a hagyományos politikai erők programjában nem szerepelt a magyar társadalom legalsó fokára szorult tömegek felkarolása, illetve szociális helyzetének orvoslása.

A népi írók mozgalmanak tagjai részben ebből a meggyőződésükből kiindulva fontos feladatuknak tartották a magyar társadalom állapotának feltárását és a falu hagyományos, szokásbeli értékeinek bemutatását. A parasztság elmaradott szociális helyzetének és kilátástalan viszonyainak megismertetésével arra is vállalkoztak, hogy a magyar nép széles rétegeiben tudatosítsák az adott társadalmi berendezkedés tarthatatlanságát. A parasztság bajainak diagnosztizálásával ezen kívül felakarták ébreszteni a konzervatív uralkodó körök lelkiismeretét, változtatásra irányuló hajlamát és szándékát is.⁸⁴

A fennálló társadalmi állapotokkal elégedetlen népiek érdeklődésének középpontjában ennek megfelelően a nép és az olyan súlyos ún. nemzeti „sorskérdések” álltak, mint a paraszti társadalom helyzete, kirekesztettsége, a nagybirtokrendszer felszámolása és a földreform megoldatlansága. A népiek arra törekedtek, hogy a társadalom peremén elhelyezkedő paraszti réteget bekapcsolják, beemeljék a nemzetbe és ez által előmozdítsák a nemzeti megújulást és a fennálló társadalmi állapotok megváltozását.

⁸³ Gyáni Gábor: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korszakban. In: Uő. – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 321-322.

⁸⁴ Pölöskei Ferenc: Az elfelejtett „falukutató” mozgalomról. In: Uő. (szerk.): *A falukutatás fénykora (1930–1937)*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2002. 9-15., 10.

Salamon Konrád ennek kapcsán megállapítja, hogy Magyarországon a népiekkel egy „új, nemzetelvű modernizációs irányzat” lépett színre.⁸⁵ Eszerint az új társadalmi nézőpontú írók eszmeiségében a népi, nemzeti elkötelezettség és a társadalmi radikalizmus összefonódott, illetve ennek a két elemnek valamiféle szintézisét igyekeztek megteremteni. A népiek ebből fakadóan nem csupán az emberi és polgári szabadságjogok védelme mellett álltak ki, hanem a népi és nemzeti érdekek képviselőit is felvállalták. A népi írók egy része ebből következően a magyarság számára sem a kapitalista, sem pedig a sztálini kommunista formát nem tartották követendő példának, hanem új lehetőségeket kerestek.⁸⁶ Az így kialakult történelmi viszonyok, a kormányzattal való szembenállás, valamint a nemzeti és a társadalmi problémák iránti elkötelezettség néhány író harmadik út kereséséhez vezetett.

E heterogén irodalmi-politikai csoport törekvését tükrözték az 1930-as években népszerűnek számító és igen nagy visszhangot kiváltó irodalmi és agrárszociográfiai művek.⁸⁷ E nagy hatású alkotások közé sorolhatjuk Kodolányi János finnországi tapasztalatairól s élményeiről szóló írásait, úti beszámolóit is, amelyekben az író a magyarság sivár valóságával szemben egy olyan polgári demokrácia lehetőségét mutatja be, amelynek alapjául a népi értékek és hagyományok szolgálnak. Finnország mintaállamként való idealizálása és propagálása arra is jó alkalmat teremtett az író számára, hogy a magyar politikai élet és társadalmi rendszer struktúráját bírálja, a nemzeti sorskérdéseket megjelenítse és nyílt szociális kritikát fogalmazzon meg.

⁸⁵ Salamon Konrád: A népiek elgondolásai a modernizációról. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 34.

⁸⁶ Bíró Zoltán: *Saját út*. Eötvös Kiadó, Budapest, 1989. 6.

⁸⁷ 1936-ban látott napvilágot Illyés Gyula *Puszták népe*, Veres Péter *Az alföld parasztsága*, Szabó Zoltán *A tardi helyzet* című könyve, majd 1936 és 1937 folyamán jelent meg a *Magyarország felfedezése* sorozat keretében a nagy visszhangot kiváltó szociográfiai alkotások számos olyan darabja, mint például Féja Géza *Viharsarok*, Szabó Zoltán *Cifra nyomorúság*, Kovács Imre *Néma forradalom*, Kiss Géza *Ormányság* és Erdei Ferenc *Futóhomok* című műve.

3.2 A harmadik út és a parasztpolgárosodás problematikája

3.2.1 A népi írók mozgalma

Az 1920-as és az 1930-as évek fordulóján bontakozott ki a népi írók mozgalma és vált a magyar szellemi és politikai élet egyik fontos tényezőjévé. Varga Csaba e csoportosulás jellegére vonatkozóan megállapítja, hogy a népiek tábora olyan társadalmi szerveződésnek tekinthető, amely a szellemi és a politikai mozgalmak elemeit egyaránt magába foglalta. Ezt a kijelentését azzal magyarázta, hogy a népi írók nemcsak a társadalom legaljára szorult nincstelen parasztságot kívánták felemelni egy átfogó modernizációs program keretében, hanem az egész társadalom mozgósítására törekedtek. E társadalmi modellváltást az írók nem forradalmi eszközökkel akarták elérni, hanem békés módon, reformok által. A népiek csoportosulását ezen elemek miatt nem tekinthetjük tisztán politikai mozgalomnak, hiszen az írók az adott korszak értékei helyett új társadalmi és kulturális értékek megteremtését tűzték ki célul a parasztságra támaszkodva.⁸⁸ Varga ezek alapján a népi mozgalom szellemi és politikai értékrendjét a következőképpen jellemezi: „a demokrácia, a szocializmus és a nemzet összekapcsolása, de nem kevésbé jogos az az elemzés sem, hogy egyszerre követelte a teljes társadalom felszabadítását és a szabadságjogok intézményszerű garantálását.”⁸⁹

A népiek ezen törekvésük ellenére sem alkottak egységes, zárt csoportot. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy a mozgalom képviselőinek szellemi és eszmei irányultsága különböző volt, tagjai származásukat, társadalmi helyzetüket tekintve is eltértek egymástól. Huszár Tibor szerint ennek a sokszínűségnek volt köszönhető, hogy nemcsak a mozgalom összetétele, a domináns irányzatokkal való viszonya, hanem az írók társadalomfelfogása, társadalompolitikai célkitűzéseik hangsúlya is folyamatosan módosult egyes politikai események hatására.⁹⁰

A népiek között lévő véleménykülönbségek ellenére szemléletmódjuk az alapvető, társadalmi problémákat feszegető kérdésekben jórészt egységes volt. A szociális igazságtalanság, a reformok sürgetése, a demokratikus állambe rendezkedés megteremtése, az elavult földbirtokrendszer megváltoztatása, a parasztság érdekeinek képviselete és a magyarság, a nemzet veszélyeztetettsége volt az az elem, amely leginkább összekötötte őket.⁹¹ Véleményük tehát abban a tekintetben megegyezett, hogy az egész nemzet, a magyarság sorsa érdekében a

⁸⁸ Varga Csaba: Népi mozgalom – civil mozgalom. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozón 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997.133.

⁸⁹ Varga Csaba: Népi mozgalom – civil mozgalom. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozón 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 136

⁹⁰ Huszár Tibor: A népi mozgalom társadalomszemlélete. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozón 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 68.

⁹¹ Huszár Tibor: A népi mozgalom társadalomszemlélete. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozón 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 68.

fennálló társadalmi állapotokon változtatni kell. Az általuk felvetett kérdésekre adott válaszokat, illetve a megoldási stratégiákat illetően azonban nézeteik számos ponton eltértek. Ilyen volt többek között a parasztság polgárosodásának problematikája, amely abból a felismerésből következett, hogy a polgárosodás a paraszti életforma és közösség felbomlásához és a paraszti létből való kiszakadáshoz vezet. Ez a dilemma – ahogyan majd látni is foguk – számos népi író a polgárosodás tagadására és rezignációra készítetett.⁹²

3.2.2 A harmadik út

A népiek egy része (Kodolányi János, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Németh László, Erdei Ferenc) olyan harmadik utat, alternatívát keresett a magyar nemzet sorskérdéseinek megoldására, amelyben a társadalmi igazságosság és a politikai szabadságjogok egyaránt érvényesülnek, vagyis amelyben a demokratikus társadalmi berendezkedés eszménye, a radikális reformok és a nép érdekei egymást kiegészítve valósulnak meg. Gombos Gyula a harmadik út mérlegével kapcsolatban megállapítja: „Nem cél volt tehát, csak út, melyen szélesülő fronttal már útban voltunk világosan látott célok elérésére. Még kevésbé volt ez ideológia, inkább minden idegen ideológia elhárítása, hogy a magyar szellem szabadabban juttassa érvényre önmagát; hogy sem a jobboldal, sem a baloldal ne vonhassa a maga ellenőrzése alá, s alkalmilag se foghassa be saját érdekei szolgálatába. De legegyszerűbb fogalmazásban: nem annyira elvek hirdetése volt ez, mint inkább munka, ezer meg ezer igyekezet aprómunkája, amit országosan nem terv vagy irányítás hangolt össze, hanem kinek-kinek a ráhallása az ügyre: a magyarság ügyére.”⁹³

A népiek a magyarság horizontjából kiindulva konstatálták, hogy Magyarország számára sem a liberális kapitalizmus, sem a despotikus szocializmus nem hozhat megújulást. Ezt a kijelentésüket részben azzal magyarázták, hogy míg a liberalizmus formájában a szabadságjogok érvényesülnek, addig a társadalmi egyenlőség eszménye háttérbe szorul. A szocializmus esetében pedig úgy látták, hogy a társadalmi egyenlőség hangsúlyozása mellett a szabadságjogoknak kevés szerep jutott.⁹⁴ Ezért úgy gondolták, hogy mind az orosz típusú szocializmus, mind pedig a nyugati típusú kapitalizmus elkerülendő, és Magyarország számára egy olyan alternatívát, harmadik lehetőséget kell keresni, amely a legsikeresebben illeszthető a magyarság sajátosságaihoz és olyan problémáihoz, mint a parasztság szociális helyzete, a társadalomból való kirekesztettsége és a földkérdés.⁹⁵ A népi írók e törekvéseivel kapcsolatban Bíró a következőt írja: „ők a világpolitikai erőterben legalább eszmeileg megkíséreltek felvázolni egy minőségileg különb, szociálisan igazságosabb,

⁹² Némethi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 181

⁹³ Gombos Gyula: *A harmadik út*. Püski Kiadó, Budapest, 1990. 20.

⁹⁴ Salamon Konrád: A népiek elgondolásai a modernizációról. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozón 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 35.

⁹⁵ Salamon Konrád: A népiek elgondolásai a modernizációról. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozón 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 35.

népileg emelkedettebb demokratikus magyar társadalom jövőképét.”⁹⁶ Ezt az eszményképet számos népi író az északi országok, elsősorban Dánia és Finnország népi-paraszti demokráciáiban vélték felfedezni.

A harmadik út metaforáját a magyar szakirodalom többnyire Németh László nevéhez köti. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a népiek elképzelésében a harmadikutas koncepció nem volt egy egységes, az egész társadalmat átalakítani kívánó modernizációs program. Ebben az esetben inkább többféle „harmadikutas” felfogásról beszélhetünk, amelyet a népiek különböző módon és szempontból értelmeztek. Kétségtelen, hogy Németh László jelentős mértékben hatott a mozgalom tagjaira, azonban az egyes írók által képviselt harmadik út már egy új, sajátos politikai, társadalmi és szellemi tartalommal kiegészült, tovább formált elképzelés és szemlélet terméke volt, nem pedig a Németh-féle gondolkodásmód tükré. Példaként elég, ha csupán Veres Péter „ridegparaszt-ságára”, Erdei Ferenc alföldi tanyás-mezőváros tervére és végül, de nem utolsó sorban Kodolányi János finn modelljére utalok.

Annak ellenére, hogy a harmadikutas konstellációk számos ponton különböznek egymástól, mégis közös bennük, hogy egy olyan magatartásformát, szellemi és politikai utat, törekvést jelölnek, amely segítségével az egész magyar társadalom, gazdaság és politika átalakulása előmozdítható, illetve a magyarság problémái lépésről-lépésre orvosolhatók. A harmadik út fogalmát ennél fogva egy olyan összetett reformprogram és közösségformáló erő összefoglaló nevéként értelmezhetjük, amelyben az új Magyarország és egy új modernizációs program körvonalai rajzolódtak ki.

A harmadik utas elképzelésekben ennél fogva nem csupán a társadalom radikális átalakulása ment végbe, de az ország modernizációja is a nemzeti érdekek, a szociális jogok szem előtt tartásával. A népiek emellett a magyarság előtt álló feladatokat és a megmaradás lehetőségeit politikailag a népképviselői rendszer kialakításában, az általános és titkos választójog bevezetésében és a sajtó, a gyülekezési jog szabadságának elérésében határozták meg. Társadalmilag és gazdaságilag olyan radikális földreform végrehajtását követelték, amelynek következtében a nagybirtok túlsúlya véglegesen felszámolódik. A népiek harmadikutas szemléletmódja azonban a földreform teljesítését nem tartotta kielégítőnek, hanem emellett fontos feladatnak tartotta a telepítést, szövetkezetek alapítását, a közoktatás reformját, a népfőiskolai rendszer kiépítését és a progresszív adórendszer bevezetését is. A harmadik út külpolitikai elképzelése pedig a dunai népek összefogásának szükségességét és a Duna-völgyi népek föderációjának megteremtését hirdette.

A népiek egy része tehát a harmadikutas koncepció eszményével a magyarság számára kívánatos társadalmi és politikai fejlődés irányát igyekeztek meghatározni. Mielőtt azonban ezen elképzelések tárgyalásába kezdek, röviden áttekintem a Németh László-féle harmadikutas felfogást, amely az adott bel- és külpolitikai események viszonyaiban és hatására állandó változáson és hangsúlyeltolódáson ment keresztül. Ezt jól mutatja, hogy Németh gondolatvilágában a harmadik út három különböző fokozaton, lépcsőfokon kristályosodott ki. Gombos Gyula Németh harmadikutas gondolatát elemezve megállapítja, hogy a „Harmadik Magyarország” metaforája az igény

⁹⁶ Bíró Zoltán: *Saját út*. Eötvös Kiadó, Budapest, 1989. 10.

bejelentése, a „harmadik oldalé” politikai állásfoglalás, a „harmadik úté” pedig maga a program és mozgalom volt.⁹⁷

A „Harmadik Magyarország” kifejezés az 1930-as évek elején tűnt fel a *Tanúban* és az *Ember és szerep* című írásban. Németh ezzel a meghatározással nemcsak az 1920-as évek második felének közérzetére és hangulatára utalt vissza, hanem egy új írói nemzedék fellépésének igényét és feladatát is bejelentette.⁹⁸ Ezt Monostori Imre röviden így interpretálja: „A magyar szellemi élet ellentétes kettősségének szimbolikus alakjaiként a liberális Osvát Ernőt, illetőleg a konzervatív Hornyánszky Gyulát nevezi meg, s ezt kérdezi: »nem születhetik meg az én bábáskodásommal a harmadik?«”⁹⁹ A „Harmadik Magyarország” bejelentésének igényét úgy is értelmezhetjük, hogy a két lehetséges Magyarország közül sem a Horthy-féle hivatalos kormányzat, sem pedig annak ellenzéke, a baloldali, polgári liberális oldal által nyújtott megoldás, fejlődési alternatíva nem fogadható el. E két alternatíva helyett, illetve felett a magyarságnak önjelétől és sajátosságainak szem előtt tartásával kell megteremteni a „Harmadik Magyarországot”.¹⁰⁰

A „Harmadik Magyarország” igényének beharangozását Németh László politikai állásfoglalása követte, amelynek lényege a politikai jobb és a politikai baloldallal szemben egy ideális magyar oldal, azaz a harmadik oldal meghirdetése volt. A harmadik út már olyan programként és mozgalomként vált ismertté a köztudatban, amely az 1930-as évek végén és az 1940-es évek elején nem csupán Németh László elképzeléseit tükrözte, hanem, ahogyan erre már utaltam, a népi írók számos tagjának a nézetét, szemléletmódját is kifejezte.¹⁰¹ A harmadik út ezen a síkon már nemcsak a magyar jobb- és baloldaltól határolta el magát, hanem a kapitalizmus és a kommunizmus alternatívájával szemben vázolt fel egy harmadik lehetőséget. Németh ideális társadalmának, vagyis a marxizmus nélküli minőségiszocializmusnak a képe *A reform* című írásában így jelenik meg: „nem magántulajdon és nem vagyontársaság, van tehát egy harmadik út, s van egy szocializmus, mely nem marxista.”¹⁰² Monostori Imre Németh eszmerendszerét elemezve leszögezi, hogy a harmadik út a fent említett két alternatívát meghaladó, azok fölött álló új minőség és „az európai kultúra javával való szimbiózis kísérleti programja.”¹⁰³ Monostori ezt a gondolatot követve kifejti, hogy Németh László perspektívája olyan szocializmus volt, amelynek kibontakozását Németh proletárdiktatúra nélkül és „mély magyar” vezetéssel képzelte el.¹⁰⁴

⁹⁷ Gombos Gyula: *A harmadik út*. Püski Kiadó, Budapest, 1990. 5.

⁹⁸ Gombos Gyula: *A harmadik út*. Püski Kiadó, Budapest, 1990. 5.

⁹⁹ Monostori Imre: Szárszóról – hatvan év után. Internetes kiadás: <http://www.kortaronline.hu/0212/monostori.htm> (A letöltés dátuma: 2006.10.12.)

¹⁰⁰ Gombos Gyula: *A harmadik út*. Püski Kiadó, Budapest, 1990. 5-6.

¹⁰¹ Gombos Gyula: *A harmadik út*. Püski Kiadó, Budapest, 1990. 7.

¹⁰² Németh László: A reform. In: Uő.: *Sorskérdések*. Magvető és Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1989. 247.

¹⁰³ Monostori Imre: Szárszóról – hatvan év után. Internetes kiadás: <http://www.kortaronline.hu/0212/monostori.htm> (A letöltés dátuma: 2006.10.12.)

¹⁰⁴ Monostori Imre: *Németh László esszéírásának gondolati alaprétegei*. Kortárs Kiadó, Budapest, 2005. 139.

3.2.3 A parasztság polgárosodásának kérdése

A népi gondolat jegyében útjára induló csoportosulás közösségeszméjében a paraszti réteg mint önálló társadalomalakító és nemzetmentő tényező, a nemzet megújulásának záloga s forrása, valamint a nemzeti kultúra és értékek hordozója jelenik meg. Ebből a meggyőződésükből kiindulva a népiek hangsúlyozták, hogy a magyar társadalom fő problémái részben e réteg rossz szociális körülményeiből fakadtak.¹⁰⁵ A magyarság fennmaradását, a nemzeti kérdéseket és a szociális problémákat ezért a földműves lakosság nyomorával, illetve e réteg sorsával és helyzetével hozták összefüggésbe. Ugyanakkor a népieknek szembesülniük kellett a ténnyel, hogy az 1920-as és az 1930-as években a parasztság, a magyarság megmaradását biztosító „törzsökös” réteg léte veszélybe került.¹⁰⁶ Ez a felismerés az írókat arra készítette, hogy a vidék problémáit feltárják és a szociográfiai munkákkal a széles olvasóközönséggel megismertessék.

A népi mozgalom tagjai a nép sorsából, gondolat- és érzelmvilágából kiindulva alapvető feladatuknak tekintették a parasztság politikai emancipációjának megteremtését, jogainak elismerését, kiszélesítését és a paraszti rétegek nemzetbe történő beemelését.¹⁰⁷ A paraszti társadalomban végbemenő változás eme formája véleményem szerint legjobban a polgárosodás definíciójával ragadható meg.

Mielőtt azonban a parasztság polgárosodásának tárgyalásába kezdek, fontosnak tartom tisztázni a polgárosodás, illetve a parasztpolgárosodás fogalmát. Ebben a célkitűzésemben Kósa László meghatározásából indulok ki, aki szerint a „paraszti polgárosulás társadalmi és kulturális folyamat, melynek során a parasztság megszabadul feudális jogi és életmódbeli kötöttségeitől és jellemzőitől; a tőkés társadalomnak önálló, munkaerejével és termelőeszközeivel rendelkező, vállalkozóképes és vállalkozó szellemű tagja lesz.” Kósa emellett azt is megállapítja, hogy „míg a feudális keret elhagyására a parasztlakos nem teszik meg az első lépéseket, nem lehet szó polgárosulásról, ha azonban a folyamat lezárul, azaz bekövetkezik a polgárosultság, akkor már parasztságról nem beszélhetünk, hiszen elvileg a volt parasztlakos teljes jogi és szociológiai

¹⁰⁵ Saád József: A „beteg társadalom” képe a népi gondolkodók társadalomképében. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozón 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 79., Némedi Dénes: A népi szociográfia 1930–1938. Gondolat, Budapest, 1985. 143-144.

¹⁰⁶ Tóth Pál Péter: A népi mozgalom és a gazdasági élet. In: Sipos Levente – Uő. (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozón 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 37.

¹⁰⁷ Bognár Bulcsú Erdei Ferenc és Kovács Imre társadalomszemléletét elemző tanulmányában kifejtette, hogy „a társadalmi válaszfal nem a régebbi és újabb keletű társadalmi elit (a történelmi-nemzeti társadalom és a modern polgárság) között feszül, hanem a nemzeti társadalomból kiszorított parasztság és a társadalom egyéb, valamilyen módon (még a polgárság esetében is) a nemzeti társadalomhoz tartozó csoportok között van. Míg az előbbi sorsa az elnyomatás és az ez ellen való lázadás, addig az utóbbi a hivatalos nemzeti politika megfogalmazója.” Bognár Bulcsú: A harmadik út eltérő képviselői. Erdei Ferenc és Kovács Imre a két világháború közötti parasztpolgárosodás esélyeiről. *Magyar Szemle*, 2009. 7-8. 103.

értelemben polgárrá, *citoyenné* válik.”¹⁰⁸ A parasztpolgárosulás ebben az értelemben egyfajta mozgást, változást, illetve a paraszti társadalom strukturális átformálódását, státusának egy bizonyos irányba történő átalakulását jelenti.

E definíció kapcsán még Molnár Ágnes megállapításaira térnek ki, aki felhívja a figyelmet arra, hogy a polgárosulás egy olyan összetett folyamat, amely jogi, politikai, gazdasági és kulturális síkon megy végbe. Ennek következtében a polgárosuló parasztnak is több változata lehet, attól függően, hogy „jogi, gazdasági, kulturális, civilizációs vagy mentális értelemben hol tart éppen a polgárosulás folyamatában.”¹⁰⁹ Molnár megállapítása a népi írók társadalomszemléletében és Kodolányi útirajzainak vizsgálatánál különösen lényeges, hiszen majd látni fogjuk, hogy az író a finn példa alapján a parasztságot jogilag fel akarja emelni, életmódbeli kötöttségeit, kulturális különállását azonban továbbra is meg akarja őrizni és ezekre az értékekre kívánja felépíteni az új Magyarországot.

A népiek azonban jól érzékelték, hogy a parasztság polgárosodása, vagyis a feudális-rendi jellegű társadalmi csoportnak a kapitalista társadalmi struktúrába történő beilleszkedése a népi kultúra, a tradicionális világ elvesztésével és a polgári életmód, életfelfogás elsajátításával, átvételével jár. Többek között ez a felismerés készítette az írók egy részét arra, hogy a parasztság polgárosodása ellen emeljék föl szavukat.

A paraszti társadalom és kultúra felbomlásának folyamata azonban már a 18. században elkezdődött. Ugyanis e réteg jogi és társadalmi egyenrangúsítása érdekében számos rendelet született: Mária Terézia úrbéri rendelete, II. József jobbágyügyi rendelkezései, az 1832–36-os és az azt követő országgyűléseken hozott törvények (a jobbágy-földesúr viszony szabályozása, a röghöz kötöttség eltörlése, az örökváltás engedélyezése), majd a jobbágytság 1848-as felszabadulása.¹¹⁰ A jogi emancipáció mellett azonban a parasztság gazdasági egyenjogúsítása is megindult: a francia háborúk, majd az ipari forradalom következtében kibontakozó mezőgazdasági konjunktúra a nem mezőgazdaságból élők számát növelte, a parasztság kulturális arculata, vagyoni tagozódása és mentalitása kezdett átalakulni.

A jobbágyfelszabadítás azonban nem oldotta meg a jobbágyi létből adódó problémákat, hiszen a társadalmi szerkezet sajátosságai, a birtokszerkezet torzulásai, a tökehiány és a majorsági zsellérek helyzetének megoldatlansága miatt a társadalom félf feudális, feudális jellege továbbra is megmaradt. Ezt az állapotot a kapitalista termelési viszonyok, a piacgazdálkodásba való fokozottabb bekapcsolódás és a felerősödő akkulturációs hatások (városi eredetű civilizációs elemek, divatok, minták befogadása) a 19. század második felében

¹⁰⁸ Kósa László: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra túji megoszása Magyarországon (1880–1920)*. Planétás Kiadó, Budapest, 1998. 43.

¹⁰⁹ Molnár Ágnes: Alkalmazkodó polgárosodás: a paraszti társadalom átalakulásának egy lehetséges útja a 20. század folyamán. A kanizsai „sáskák” példája. *Korall*, 19–20. 193. Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00014/pdf/10molnar.pdf?contentID=14> (A letöltés dátuma: 2009.09.15.)

¹¹⁰ Kósa László: Parasztosodás – polgárosulás. (A parasztság változásai a XIX. században). In: *Uő: Polgárok, parasztok. Néprajzi, történeti antropológiai és művelődés-történeti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 347.

fölgyorsították.¹¹¹ A parasztság helyzetében, körülményeiben az 1920-as és az 1930-as években – az első világháborút követő gazdasági megtorpanás, a társadalom megrekedése, a gazdasági világválság és a két világháború közötti agrárpolitika miatt – sem történt jelentős változás.¹¹²

Az ősi értékeket magában hordozó parasztság pusztulását tehát az írók is érzékelték. Ennek jegyében rámutattak a vidéki lakosság súlyos önpusztító és passzív magatartásformáira, vagyis az egykére, a kivándorlásra és a szektázásra.¹¹³ Véleményük megegyezett abban, hogy a nemzettől teljes idegenségben és elzártan élő társadalmi réteg létét nemcsak megélhetési, anyagi pusztulás veszélyezteti, hanem morális romlás is. Ugyanez a gondolat jelent meg Illyés Gyula a *Pusztulás* című művében, amely egyben a népiek első nagy visszhangot kiváltó alkotása volt. Az egyke problematikájában Illyés mellett Fülep Lajos is erkölcsi, morális kérdést látott, melynek legfőbb kiváltó tényezője véleménye szerint a fényűzés, a gondtalan jólét fenntartása és a szegénységtől való félelem volt. Fülephez hasonlóan Kodolányi az egyke okait boncolgató írásaiban leszögezi, hogy a parasztság önpusztító magatartásformájához a kedvezőtlen földbirtok-struktúra és a gazdasági problémák mellett a parasztság morális válsága vezetett.¹¹⁴ E téma kapcsán Erdei azon nézete volt a legradikálisabb, amely szerint a parasztság válságát nem csak e réteg szociális, gazdasági és politikai elesettsége okozza, hanem elsősorban a paraszti életforma elmaradottsága.¹¹⁵

¹¹¹ A társadalmi átrétegződést a modern urbanizáció hatása, a társadalom felsőbb rétegei felől érkező ismeretek, az iskolába járás, az írni-olvasni tudás, a sorkatonaság kötelezővé tétele alakította. Emellett a parasztság kultúrájának és általános helyzetének alakulása a mindenkorai társadalom vezető osztályaitól is nagymértékben függött. Ebben a korszakban fontos szerepet töltött be a műveltséget, életformamintát, mentalitást közvetítő társadalmi közeg: a városi lakosság, a volt nemesség, különösen a kismemesség, korlátozottabb mértékben a szabadparasztság. Kósa László: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Planétás Kiadó, Budapest, 1998. 42–49.

¹¹² Benda Gyula: A polgárosodás fogalmának történeti értelmezhetősége. In: Uő.: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 346.

¹¹³ A parasztság önvédelmének ezeket a módzatait a népiek nemzeti válságként élték meg. A kis- és a középbirtokos parasztság körében elterjedt tudatos születéskorlátozást az írók szerint a polgárosodás vágya és a deklasszáldástól való félelem idézte elő. A birtokos rétegekkel ellentétben a cselédség és a mezőgazdasági munkásság alig korlátozta születéseinek számát, hiszen a gyermekek korai munkába állásukkal a család egzisztenciájának megteremtésében fontos szerepet kaptak. A nincstelen mezőgazdasági munkásság problémáinak megoldására azonban nem látott más lehetőséget, mint a faluból városba történő vándorlást és a szektákba való menekülést.

¹¹⁴ Némédi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 159–151.

¹¹⁵ Némédi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 144–145.

3.2.4 A parasztpolgárosodás tipológiai

A fentiekből kiderült, hogy a népi mozgalom egyik alapproblémája a hagyomány és a megújulás viszonya, vagyis a népi értékek és a kívülről érkező hatások kapcsolata volt.¹¹⁶ A polgárosodás eme dilemmájával összefüggésben a népiek egyetértettek abban, hogy a parasztságot ki kell emelni kilátástalan helyzetéből és be kell illeszteni a tágabb értelemben vett nemzet fogalmába. A parasztság polgárosodását, e réteg fejlődésének irányát illetően viszont véleményük számos ponton eltért egymástól. E különbségek megragadására Némedi Dénes *A népi szociográfia 1930–1938* című munkájában kidolgozott tipológiát igyekszem alkalmazni. Némedi a népi írók szociográfiáit a közönség és a polgárosodás problematikájából kiindulva négy eltérő típusba sorolja: nosztalgikus, lázadó, rezignált és utópikus beállítottságú műveket különböztet meg.¹¹⁷

A romantikus szemléletmódhoz közel álló „nosztalgikus” típusú szociográfiákban a parasztság olyan idealizált közösségként jelenik meg, amelynek létét a polgárosodás fenyegeti.¹¹⁸ E típus egyik reprezentatív példája az 1936-ban megjelent *Elsüllyedt falu a Dunántúlon* című szociográfia. A kötet szerzői a Pro Christo Diákok Háza cserkészcsapatának tagjai voltak és kötetükben az egykezéshez vezető okokat tárták fel az ormánsági Kemsén uralkodó körülmények kutatásával.

A kemsei monográfia abból a feltevésből indul ki, hogy a régi paraszti világ egy harmonikus közösség volt, ami a két világháború közötti időszakban külső hatások következtében hanyatlásnak indult. A kötet szerzői e külső körülmények alatt elsősorban olyan társadalmi és gazdasági tényezőket értettek, mint például a birtokelkülönözés, a polgári gazdálkodás kibontakozása és a városi kultúra térnyerése.¹¹⁹ A „nosztalgikus” beállítottságú írók rámutattak arra, hogy a tudatos születéskorlátozás a földszerzés lehetőségétől megfosztott parasztság passzív tiltakozásának jele és a polgárosodás iránti vágy negatív hatása volt. Az értékpusztulás, illetve értékpusztítás hatására szerintük egy olyan új életforma alakult ki, amely eddig a parasztságtól teljesen ismeretlen és idegen volt. Némedi szerint a monográfia szerzői mindebből azt a konzekvenciát vonták le, hogy „a polgárosodás folyamata semmilyen esélyt nem ad a parasztságnak; a parasztság esélytelensége pedig a nemzeti esélyek kimerülésével egyenlő.”¹²⁰

A „lázadó” típusba tartozó művekben a népiek nemcsak a parasztság múltbeli értékeit igyekeztek kiemelni, hanem a paraszti közösség fenntartásának igényét és fontosságát is hangsúlyozták. Véleményük szerintük a parasztság az a réteg, amelyre a magyarság jövőjét alapozni lehet. Ebből a felismerésből pedig nem következhetett más, mint a polgárosodás ellenzése és tagadása.¹²¹

¹¹⁶ Tóth Pál Péter: A népi mozgalom és a gazdasági élet. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 39.

¹¹⁷ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 181.

¹¹⁸ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 181.

¹¹⁹ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 183–184.

¹²⁰ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 185.

¹²¹ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 181.

A „lázdó” és a „nosztalgikus” típus jegyeit egyaránt magán viseli Illyés Gyula személyes emlékein alapuló irodalmi szociográfiája, a *Puszták népe*, amelyben az író nemcsak gyermekkori éveit idézi fel, hanem a pusztai cselédség sorsáról és életkörülményeiről is beszámol. A „nosztalgikus” szemlélet sajátosságaira és a kemsei monográfia alapelvére emlékeztet Illyés megállapítása, mely szerint a népi közösség a maga ősi formájában és szokásaiban emelkedett, a kívülről érkező polgárosodás viszont kártékony hatású, illetve rombolja a még érintetlen formában élő paraszti közösséget. Illyés szerint a parasztság ősi jegyeiből és alávetett helyzetéből fakad, hogy a puszták lakói már csak egy múltban megrekedt, nem öntudatos közösség, amely nemcsak lázadásra képtelen, hanem arra is, hogy önmagát felszabadítsa és kitörjön ebből a szolgálalapotból.¹²²

Illyés úgy vélte, hogy a nagybirtok nagyüzemmé válásával nem oldódik meg a mezőgazdasági munkásság helyzete, mert a cselédség munkaviszonyai és alárendelt helyzete e struktúra alatt továbbra is fennmarad. Ugyanakkor Illyés azt is felismerte, hogy a pusztaiak körülményeinek orvoslására a nagyüzemi rendszer kiépítése mellett a polgárosodás sem nyújthat megoldást.¹²³ Illyés szerint ezekkel az alternatívákkal szemben a parasztság az a társadalmi erő, amelyre alapozva a nemzet újjáépítése megvalósítható. Ehhez azonban elengedhetetlennek tartja a paraszti minőség megmaradását, melyből pedig az következik, hogy a polgárosodást mint a parasztság társadalmi integrációját, elutasítja.

Lackó Miklós ezzel összefüggésben Illyés népfelfogásának ellentmondásosságára és a népről kialakított nézeteinek kétarcúságára hívja fel a figyelmet. Ezek alapján megállapítja, hogy Illyés szemléletmódjában a szegényparasztság egyrészt egy tiszta, természetközeli életforma képviselője, másrészt viszont „a reá nehezedő évszázados nyomás és elhagyatottság következtében utat vesztett, teli van sebekkel”.¹²⁴ Illyés elfogadja azt a tényt, hogy e réteg életformája jelentős változásokon megy keresztül. Ennek ellenére, bizonyos erkölcsi, kulturális és mentalitásbeli értékek megőrzését fontosnak tartja.¹²⁵ Némedi szerint Illyés irodalmi szociográfiájának feszültségét és kétértelműségét épp ez a „lázdó” hang és a „nosztalgikus” jegyek váltakozása és szintézise teremti meg.¹²⁶

Illyés Gyula mellett Féja Géza és Veres Péter is a paraszti közösség társadalomalakító erejét és szerepét emelte ki. Féja a *Viharsarok* című szociográfiájában rávilágít arra, hogy a polgárosodás romboló hatással van a parasztságra, illetve olyan torz társadalmi jelenségeket okoz, mint például az egykét, a szektákba való tömörülést és végül a falvakból városokba történő elvándorlást. Veres Péter *Az Alföld parasztsága* című szociográfiájában a parasztság

¹²² Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 189.

¹²³ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 189.

¹²⁴ Lackó Miklós: *Sziget és külvilág: válogatott tanulmányok*. Magyar Tudományos Akadémia, Történettudományi Intézet, Budapest., 1996. 91.

¹²⁵ Széchenyi Ágnes: *„Szobok és parasztkok.” Válasz. 1934–1938. Elvek, frontok, nemzedékek*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1997. 94.

¹²⁶ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 240.

fejlődésének egyik lehetséges alternatíváját vázolta fel, azaz a „ridegparasztság”¹²⁷ vízióját. Veres elképzelése szerint a parasztság a polgárosodást lekéste, ezért a magyar társadalom fejlődésében a polgárosodás kikerülhető és kikerülendő út volt. Eszményi társadalomfelfogása középpontjában tehát a felbomló paraszti közösség helyett egy teljesen új, „tudatos kollektív ember” megteremtése állt – a külső hatásoktól érintetlen, „ridegparaszti” (népi) értékekre támaszkodva.¹²⁸

A „lázado” típus egyik reprezentatív képviselőjének tekinthetjük Kovács Imrét, aki a *Néma forradalom* című nagy hatású szociográfiájában a paraszti társadalom szétbomlásának folyamatát, illetve a parasztság és a mezőgazdasági munkásság tiltakozásának passzív jegyeit mutatja be. Munkájában abból a felvetésből indul ki, hogy a parasztság nem tud kimozdulni korlátolt és kilátástalan helyzetéből, ezért a benne felgyülemlett feszültséget más csatornákon kénytelen levezetni. A birtokos parasztság a deklasszálódás ellen az egykézés-sel védekezett, a nincstelen parasztság pedig az első világháború előtt a kivándorlást, majd amikor ez a lehetőség is bezáródott előtte, a szekták által nyújtott világot választotta. Kovács a paraszti réteg passzív ellenállásának fenti stratégiáit a nemzet fennmaradásával összefüggésben vizsgálta, hiszen szerinte a parasztság önpusztító magatartásával az egész nemzet léte veszélybe került.¹²⁹

Kovács ezek mellett megpróbálja feltárni azokat az okokat is, amelyek a parasztság „néma forradalmához”, önromboló magatartásához vezettek. Ezt egyrészt a magyar birtokstruktúra aránytalanságával, a parasztság kibontakozásának és terjeszkedésének lehetőségét gátló, korlátozó nagybirtok túlsúlyával és az ezekből fakadó szociális elégedetlenséggel magyarázta. Másrészt úgy gondolta, hogy az egyke a polgárosodás, vagyis az ő meghatározásában „a minél kényelmesebb élet utáni vágy” következménye volt. A polgárosodás ebben az értelemben olyan morális és erkölcsi romlás tüneteként jelenik meg, amely a közösség elpusztulásával jár.¹³⁰

Kovács ezek ellenére nemcsak a polgárosodás negatív vonásaival volt tisztában, hanem azzal is, hogy a parasztság „ősi kollektív” jegyeiről kialakított mitikus képet tovább nem lehet fenntartani. Szerinte a parasztság problémáit és a Magyarországon torz formában végbement polgárosodás negatív hatásait a földreform bevezetésével lehet megoldani, illetve korrigálni. Az ő eszménye ennek megfelelően a kisparaszti-kispolgári jellegű társadalom létrehozása és a

¹²⁷ A „ridegparaszt” kifejezés alatt Veres Péter azokat az alföldi parasztokat érti, akik a kultúrától, és uraitól távol élve öntudatos, magukba zárkózott és a polgári kultúra által csaknem érintetlen formában megmaradó parasztok. Veres emellett azt is kiemeli, hogy e réteg képviselői az ősi, kollektív népszellemet is önmagukban hordozzák. Kik tartoznak a „ridegparasztok” közé Veres szemléletmódja szerint? A népi író e kategóriába sorolja a közép-, kisbirtokos parasztságot, a törpebirtokos parasztságot, és végül a földmunkások legjellegzetesebb és szerinte legöntudatosabb csoportját, a kubikusokat is. Lásd. Némédi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 191–192.

¹²⁸ Széchenyi Ágnes: *„Sznobok és parasztok.” Válasz. 1934–1938. Elvek, frontok, nemzedékek*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1997. 95., Némédi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 193–195.

¹²⁹ Némédi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 197.

¹³⁰ Némédi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 198.

birtokviszonyok arányosságának megteremtése volt. Vagyis a polgárosodást a középparaszti rétegre alapozta volna.¹³¹ Ennek alapján a 10-50 kat. hold nagyságú birtokok létrehozását tartotta előnyösnek, mert szerinte ez a birtoknagyság biztosítja a paraszti rétegek számára az egyes társadalmi csoportok közötti átjárhatóságot.¹³²

Az eddig elhangzottakat röviden összefoglalva elmondhatjuk, hogy a paraszti polgárosodás folyamatával és következményeivel foglalkozó népiek eszmerendszerében a polgárosodás többféle értelemben és formában jelent meg. Ennek alapján az írók egy része ezt a jelenséget úgy értelmezte mint a paraszti közösséget romboló folyamatot, és mint az elnyomás, az életmódbeli és erkölcsi változás előidézőjét. E kategóriát képviselő munkákban a polgárosodást olyan társadalmi mozgást leíró fogalomként lehet felfogni, amelynek érzelmi-politikai töltése következtében az átalakulás negatív leíró fogalomként jelenik meg. Emellett létezett egy másik megközelítésmód is, amely szerint a polgárosodás segítségével gyökeresen átalakul a magyar társadalom struktúrája, amellyel együtt el lehet érni a parasztság kispolgárrá válását. Míg az előbbi szemléletmód elsősorban Illyés Gyulára, Veres Péterre, illetve Féja Gézára volt jellemző, addig az utóbbi nézetet leginkább Kovács Imre képviselte, hiszen ő, mint láttuk, a parasztság polgári átalakulását elkerülhetetlennek és szükségesnek tartotta.¹³³

A „nosztalgikus” és a „lázado” típusba tartozó népi írók elsősorban a polgárosodás és a paraszti lét felbomlásának kulturális tényezőit kutatták. Ennek következtében a parasztság tragédiájához vezető társadalmi folyamatok vizsgálata némileg háttérbe szorult. A népi szociográfusok táborán belül viszont voltak olyanok (Darvas József, Szabó Zoltán, Ortutay Gyula és Erdei Ferenc), akik a polgárosodást nem csupán mint morális romlást kutatták, hanem a paraszti társadalmat felbontó és újjárendező társadalmi folyamatot vizsgálták.¹³⁴ Ők már nem elsősorban e társadalmi mozgás negatív körülményeit írják le, hanem a folyamat pozitív értékeit, új életformákat teremtő voltát emelik ki.

A polgárosodás „rezignált” típusú kutatói úgy gondolták, hogy Magyarország és azon belül is a parasztság súlyos és mély problémákkal küszködik, valamint hogy ez a réteg helyzetén többé már nem képes változtatni. Ugyanakkor emellett azzal is tisztában voltak, hogy a polgári fejlődés folyamán a régi paraszti életforma végleg el fog tűnni. A népiek rezignált típusú képviselői a polgárosodást ennek ellenére természetszerű, sőt elkerülhetetlen folyamatnak tartották. E szemlélet képviselői ennek következtében nem elégedtek meg csupán a helyzetértékeléssel, hanem – Kodolányi finnországi beszámolóihoz hasonlóan – igyekeztek valamiféle kiutat, követendő példát és mintát találni a magyarság sorskérdéseire.¹³⁵

E típus reprezentatív alkotásai közé sorolhatjuk Szabó Zoltán *A tardi helyzet* és a *Cifra nyomorúság* című munkáit, amelyekben a népi író a bizonytalan

¹³¹ Bognár Bulcsú: A harmadik út eltérő képviselői. Erdei Ferenc és Kovács Imre a két világháború közötti parasztpolgárosodás esélyeiről. *Magyar Szemle*. 2009. 7-8. 108.

¹³² Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 201-202.

¹³³ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 203.

¹³⁴ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 203.

¹³⁵ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 181.

paraszti létből való kiemelkedés lehetőségeit kutatta. Szabó *A tardi helyzet* című szociográfiájában azokra a társadalmi folyamatokra és tényezőkre fókuszál, amelyek a parasztság és azon belül is a summások rossz szociális helyzetét okozták. Emellett arra a körülményre is rávilágít, hogy a túlnépesedett falvak a mezőgazdaságból élők számára szinte semmiféle perspektívát nem kínálnak, hiszen ezeken a településeken alig van olyan munkalehetőség, amely megfelelő életkörülményt biztosítana a parasztság részére. Szabó ezek után leszögezi, hogy a parasztság nem lát más kiutat ebből az állapotból, csak a menekülést és a városba való elvagyódást.¹³⁶

Szabó az egykor egységes szemléletű és azonos életformát követő paraszti társadalom¹³⁷ felbomlását belső és külső okokkal magyarázza. A régi paraszti élet feltétele véleménye szerint a föld megmunkálásából származó jövedelem volt. A fennálló birtokstruktúra azonban nem teszi lehetővé ezt a fajta paraszti életmódot, mert a nagybirtok nem biztosít megfelelő munkalehetőséget és megélhetést a parasztság számára. Szabó ezzel kapcsolatban kifejti, hogy Tard lakosai ezért arra kényszerülnek, hogy a távoli vidékek uradalmain summásmunkát vállaljanak. Szerinte azonban mind a summásmunka rendszere, mind az általa kialakult életfeltételek, vagyis az éhezés, az egyoldalú és elégtelen táplálkozás a birtokviszonyok és a paraszti lét következményei voltak.¹³⁸ Szabó emellett úgy véli, hogy a mezőgazdaságból élők életében ezek az elemek azért játszanak lényeges társadalomalakító szerepet, mert a parasztság ebből az életformából menekülve a városba vágyódik. Itt azonban felvetődik a magyar társadalom mobilitásának problematikája, ugyanis Szabó szerint a magyar társadalomban nincs olyan réteg, amely föl tudná szívni a parasztságot elhagyni kívánó tömegeket. Ez pedig szerinte nemcsak a paraszti, de az egész magyar társadalom válsága.

Szabó szemléletében a parasztság körülményeit, életmódját, erkölcsét, szokásait és a paraszti lét válságát a belső körülmények mellett a külső kulturális tényezők, a kívülről érkező „polgárosító erők” is befolyásolják. Némedi ennek alapján megállapítja, hogy a polgárosodás Szabónál kettős értelmű: „A polgárosodás a társadalom átalakulását jelenti egyszer (a munkássá válás is polgárosodás ebben az értelemben: belépés a polgári társadalomba), az élet-szemlélet és a kultúra átalakulását, újfajta vágyak és törekvések jelentkezését másszor.”¹³⁹

¹³⁶ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 207-208.

¹³⁷ Gunst Péter a magyarországi paraszti társadalom vizsgálata során kifejti, hogy amíg nyugaton a 16-17. század folyamán elkülönült a telettulajdonos paraszt, a cseléd vagy a napszámos életformája, addig Európa keleti régióiban a telkes és a földdel nem rendelkező parasztok hasonló életmódot éltek, illetve szemléletmódjuk, életformájuk, életszintjük, de vágyaik sem különböztek. Gunst szerint a parasztság részének kell tekinteni azokat a polgárosodó életformát utánozó gazdagparaszti rétegeket is, amelyek már kisebb vagy nagyobb mértékben beilleszkedtek az úri társadalomba. Ezek a rétegek már nem tekintették magukat parasztnak, hanem gazdának, kisbirtokosnak, polgárnak, (ez már jelzi öntudatosodásuk folyamatát), de a társadalom többi része még parasztnak tartotta őket. Gunst Péter: *A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között*. MTA, Történettudományi Intézet, Budapest, 1987. 10.

¹³⁸ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 209.

¹³⁹ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 211.

Szabó Zoltán másik nagy hatású szociográfiájának, az 1938-ban megjelent *Cifra nyomorúság* című írásának alapelve – némi szemléleti változástól eltekintve – egybecseng *A tardi helyzet* gondolatával. A népi író az észak-magyarországi (az Ipolytól a Sajóig terjedő terület) paraszti közösségen belül négy tipikus életformát és ennek megfelelően négy tipikus vidéket különböztetett meg aszerint, hogy milyen adottságok és lehetőségek jellemezték az e vidéken élőket, illetve hogy milyen fejlődési utakat jártak be.¹⁴⁰ Dolgozatomban nem térek ki e kategóriák elemzésére, hanem csupán az ezekből levont következtetéseket ismertetem. Szabó szerint e típusokban közös, hogy a paraszti élet és világ jelentős változáson megy keresztül: a mezőgazdasági dolgozók a parasztélettől távolodva a munkássors felé, azaz a proletár élethez közelednek. Ezt a fejlődési irányt viszont Szabó negatív jelenségeként fogta fel. Magyarországon ő egy olyan természetű változást, polgári átalakulást tartott szükségesnek, amelynek során a parasztság – Finnország vagy Dánia paraszttársadalmának mintájára – „új, sajátosan magyar színezetű kispolgári jellegű agrárosztálllyá” alakul át.¹⁴¹

Szabó a *Cifra nyomorúság*ban a paraszti rétegek felbomlását ugyancsak belső és külső okokkal összefüggésben magyarázza, bár itt már egyre inkább megerősödik benne az a felfogás, hogy a parasztság helyzetét leginkább a külső tényezők formálják. Szabó ezt a nézetét így foglalja össze: „A régi értelemben vett paraszttársadalom szétbomlását gazdaságilag a nagybirtok és a népszaporodás, időben a huszadik század, kulturálisan pedig a civilizáció leszűródő javai elkerülhetetlenül előidéztek.”¹⁴² A parasztság előtt e folyamatok következtében szerinte csak választási lehetőség áll: az egyke és az elvándorlás. Szabó úgy látja, hogy ezekben az esetekben azonban a parasztság önmagát pusztítja és lassan proletarizálódik: „A nemzet számára e két »fejlődési lehetőség« egyikében sem maradnának igazán produktív, erős, jogainak és erejének birtokában élő nép. Az ő pusztulásuk és szegényedésük, az ország csöndes belső pusztulását és szegényedését is jelenti.”¹⁴³

Az „utópikus” típusú szociográfiák képviselője Erdei Ferenc volt, aki a népi íróktól eltérően a közösség és a polgárosodás problematikáját merőben új nézőpontból közelítette meg. Ezzel összefüggésben figyelemre méltó Benda Gyula megállapítása, amely szerint a parasztság történetével foglalkozó munkák (annak ellenére, hogy a népi kultúra változásának mibenlétével és a paraszti társadalom polgárosulási folyamatának milyenségével foglalkoztak) nem használták a polgárosodás fogalmát. Az csupán az 1930-as években bukkant fel és Erdei művei által vált tudományos, történeti-szociológiai fogalomná.¹⁴⁴ Ez a tényező is jól érzékelteti azt a nézetbeli különbséget, ami Erdei és a népi írók többsége között húzódott. Ugyanis Erdei a paraszti

¹⁴⁰ Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúság*. Internetes kiadás: <http://mek.oszk.hu/05200/05259/05259.pdf> (A letöltés dátuma: 2009.09.18.), 44-46.

¹⁴¹ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 213.

¹⁴² Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúság*. Internetes kiadás: <http://mek.oszk.hu/05200/05259/05259.pdf> (A letöltés dátuma: 2009.09.18.), 117.

¹⁴³ Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúság*. Internetes kiadás: <http://mek.oszk.hu/05200/05259/05259.pdf> (A letöltés dátuma: 2009.09.18.), 61.

¹⁴⁴ Benda Gyula: A polgárosodás fogalmának történeti értelmezhetősége. In: Uő.: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 342.

közösség ősi mítoszával, a parasztsághoz fűződő illúziókkal végleg leszámol, sőt, még azt is megállapítja, hogy a földműves lakosság fölemelkedését e réteg paraszti életformája gátolja. Erdei a népiek többségével ellentétben úgy gondolta, hogy a polgárosodás egy egészen új közösséget teremt.¹⁴⁵

Erdei a *Futóhomok* című szociográfiájában többek között az ideális tanya–mezővárosi fejlődés modelljének reprezentálásával foglalkozik. A tanyaelv lényege, hogy „a lakásfunkciók és a termelőfunkciók elválásával, a városi ház és tanya közti funkciómegosztással a városi házhoz, a lakáshoz kapcsolódva magasrendűen szervezett közösségi élet alakulhat ki.”¹⁴⁶ Azaz a tanya-modell olyan gazdasági-társadalmi szervezeti formát takar, amelyben a parasztság saját erejéből léphet a polgári átalakulás útjára, továbbá kulturálisan magasabb szintre emelkedhet, gazdálkodásában és társadalmi helyzetében pedig teljes értékű földművelő polgárrá válhat. Némedi Erdei Ferenc modelljének elemzése során hangsúlyozza, hogy „nem a tanya mezőváros fejlődésének a rajza a lényeg, hanem a tanya mezőváros mint a paraszti polgárosodás ideális példája. A tanyaelv szaktudományos, gazdasági-földrajzi fogalomból, típusból itt lesz a szó teljes értelmében ideális típusa, mintává.”¹⁴⁷

Erdei társadalomfelfogására nagy hatást gyakorolt a nyugat-európai tanulmányútja, amelynek során a kispolgári parasztok helyzetével és körülményeivel is megismerkedett. Az őt ért élmények hatására döbönt rá arra, hogy Nyugaton, Hollandiában, Dániában, Angliában és a skandináv országokban a parasztság, mint olyan nem létezik, teljesen eltűnt. Ennek okát elsősorban abban látja, hogy ezekben a társadalmakban a paraszti rétegek „földművelő iparosokká”, azaz polgárokká váltak és „századok óta polgári szabadságot élveznek, fölötté nem urak, hanem polgárok állottak. Így történt, hogy e század elejére itt elkészültek.”¹⁴⁸ Erdei nézete szerint e folyamat eredményeként egy osztályokra tagolódott, polgárosult társadalom struktúrája jött létre, amelynek képe a következőképpen alakult: „Akinek jól megy, az első osztályú polgár, jobbat eszik és valódi perzsa szőnyeg a szobájában s eredeti Rembrandt a falán; akinek közepesen megy, az II. oszt. polgár. Nem eszik ananászt, csak banánt, s Dührer fametszettel megelégszik s a szőnyege belföldi szövésű. Akinek rosszul megy, az proletárnak mondatik, s ezért a szoc[iáldemokarata] párt tagja, de azért van sonkaszelő gépe, s kenyeret ez sem eszik vaj nélkül, s külön van ebédlő, ill. nappali szobája s a hálófülkéi. S olajnyomat van a falán, egyiknek szentekről, másiknak Marxról s legtöbbnek a tengerről. S gyári szőnyeg itt is van. S a pusztá rendezett. Vannak fésült és ápolgt gyeppek, erdők, szántók és halastavak. Paraszt és pusztá nincsen.”¹⁴⁹

Milyen konzekvenciákat von le Erdei a nyugati társadalmak efféle működési struktúrájából, illetve mintájából Magyarországra nézve? A népi író,

¹⁴⁵ Tóth Pál Péter: A népi mozgalom és a gazdasági élet. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a százszózi találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 40.

¹⁴⁶ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 222.

¹⁴⁷ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 222

¹⁴⁸ Tóth Ferenc (szerk.): *Erdei Ferenc Levelesládájából. Nyugati levelek Erdei Sándornak*. Erdei Ferenc Társaság, Makó, 1996. 21.

¹⁴⁹ Tóth Ferenc (szerk.): *Erdei Ferenc Levelesládájából. Nyugati levelek Erdei Sándornak*. Erdei Ferenc Társaság, Makó, 1996. 14.

politikust a nyugati polgárosult társadalom modellje nem vonzotta, kifejezetten taszítónak találta a nyugati fejlett tőkés világot, amelyet a magyarság számára nem tartott követendő példának. Nyugat viszonyait szemlélve világossá vált számára, hogy Európa eme részén sem a proletariátus, sem pedig a parasztság nem rendelkezik nagy, feszülő energiákkal, azaz egyik csoportosulásban sem rejtőzik forradalmi erő.¹⁵⁰ Politikai nézetének alakulását e tény felismerése mellett nagy mértékben meghatározta a Berlinben töltött egy hetes tartózkodása, amikor az ottani könyvtárban számos mű olvasása mellett Lenin egyik alkotása is a kezébe került. A könyv tanulmányozása még inkább megerősítette benne azt, hogy Magyarország számára sem a nyugati, tiszta polgárosodás, sem pedig a szovjet típusú, proletár szocializmus útja nem járható. Ezekkel az alternatívákkal szemben a magyarságnak egy sajátos, a magyar és a paraszti minőségnek megfelelő utat kell találnia, azaz a parasztok számára egy elfogadhatóbb polgárosodási mintát kívánt adni, ami nem volt más, mint a harmadik út.¹⁵¹

Erdei társadalomfelfogásában az 1930-as és az 1940-es évek fordulóján újabb változás, módosulás történt. Ennek az időszaknak a reprezentatív művei közé tartoznak a *Magyar város*, *Magyar falu*, *Magyar tanyák*, *Magyar paraszttársadalom* című munkái, amelyekben a magyar társadalom helyzetértékelésével, újrendezésének mintájával és kérdésével foglalkozik.¹⁵² Erdei szemléletváltásának egyik jele volt, hogy lemondott a tanyakoncepciójáról. Ez abban nyilvánult meg, hogy már nem hitt abban, hogy a tanya a parasztság polgárosodásának egyik előmozdítója és az ideális modell megteremtője lehet. Másrészt Erdei nézőpontjának módosulásában nagy szerepet játszott az is, hogy a közösség és a polgárosodás dilemmája során nem a paraszti-közösségi értékeket, hanem a polgári eszményeket tartotta követendőnek.¹⁵³

¹⁵⁰ Tóth Ferenc (szerk.): *Erdei Ferenc Levelesládájából. Nyugati levelek Erdei Sándornak*. Erdei Ferenc Társaság, Makó, 1996. 9.

¹⁵¹ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 174-175.

¹⁵² Huszár Tibor: *A népi mozgalom társadalomszemlélete*. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozói 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 70.

¹⁵³ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest, 1985. 242. Erdei Ferenc szárszói előadásában és *A magyar paraszttársadalom* művében fejtette ki a kettős társadalmi modelljét. Erdei szerint a magyar társadalom nem integrált, hiszen a kiegyezés után kibontakozó polgári és a rendi jellegű társadalom nem tudott kellően összeforrni. Ennek következtében egy olyan többszörösen összetett társadalmi szerkezet jött létre, amelyben két, vertikálisan egymással homológ struktúra helyezkedik egymással szemben. Az egyik oldalon a „történelmi nemzeti” társadalom áll, amely a rendi társadalom átalakulásából jött létre, a másik oldalon pedig a „modern polgári társadalom”. A „történelmi nemzeti” struktúra főbb csoportjai közé tartozik a történelmi arisztokrácia, az úri középosztály és a nemzeti kispolgárság. A modern polgári társadalomba a polgári arisztokrácia, a polgári középosztály, a kispolgárság és a munkásság tartozik. Figyelemre méltó, hogy Erdei nem írta meg a parasztságról szóló fejezetet. Gyáni ezt az alábbiakkal magyarázza: Erdei „addigi empirikus és fogalmi vizsgálódásai meggyőzhették arról, hogy a paraszti társadalmat nem szabad belegyömöszölni ebbe az egydimenziós fogalmi sémába. Erdei kéziratában maga is azt sugallja, hogy a magyar társadalom plurális felépítése talán nem is kettőséggel, hanem hármassággal írható le érvényes módon, mivel a parasztság a maga tagolatlan voltában mintegy a »történelmi nemzeti« és a »modern polgári« társadalom alatt helyezkedik el, mint tőlük elütő szerkezeti elem.” Gyáni Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korszakban*. In: Uő. – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 1191-192.

Erdei e felismerés szellemében az 1943-as szárszói beszédében kifejtette annak okait, hogy Magyarországon a polgári társadalom miért nem tudott kiteljesedni. Véleménye szerint ebben nagy szerepet játszott egyrészt az, hogy a magyar társadalomban a feudális és a kapitalista viszonyok egyaránt jelen voltak, másrészt pedig, hogy e kettő nem tudott szervesen összefonódni. Mindebből Erdei azt a következtetést vonta le, hogy Magyarországon a modern polgári társadalom tartós kiépülésének az alapjai 1943-ban már nem voltak adottak, ami miatt a polgári demokrácia és a polgári társadalmi átalakulás csakis átmeneti formáció lehet.¹⁵⁴ A szárszói beszédben emellett Erdei azt is kifejtette, hogy Magyarországon a meghatározó társadalmi tényező elsősorban a munkásság és csak másodsorban a parasztság. Ebben a hierarchiában a munkásság az a réteg, amely keresi a kapcsolatot a parasztsággal és az értelmiséggel. A népiek feladata ebben a viszonyrendszerben az, hogy a parasztságot megerősítsék és egy népi értelmiségi réteget neveljenek fel.¹⁵⁵ Tóth Pál Péter szerint Erdei szóban forgó beszéde a polgári demokrácia szocialista társadalmi rendszerré történő átalakítását, azaz a szocialista típusú társadalmi rend megteremtését jelentette.¹⁵⁶

3.2.5 Kodolányi János „harmadikutas” nézete és a parasztság polgárosodásának kérdése

A parasztság emancipációjának, nemzetbe emelésének problematikája, az egyke-kérdés és a vidéki értelmiség válsága a népi írókhoz hasonlóan Kodolányi Jánost is foglalkoztatta. Publicisztikai írásaiban – a nosztalgikus és a lázadó típusú népiekhez hasonlóan – elsősorban azokat a lélektani, szociális és gazdasági okokat vette számba, amelyek az ősi kultúrát magában hordozó parasztság, valamint az ormánsági nép pusztulásához vezettek.

Kodolányi Kovács Imréhez hasonlóan úgy véli, hogy a földművelő lakosság rossz szociális és társadalmi helyzetének legfőbb oka a két világháború közötti birtokszerkezet feudális jellegének fönnyommaradása, amely nemcsak a parasztság földbirtokszerzését, terjeszkedését akadályozza, hanem megfosztja e réteget attól, hogy szellemiségét kibontakoztassa. A *Hazugság öl* című memorandumában, amelyet 1927-ben a parlament akkori elnökéhez, Huszár Károlyhoz intézett, az 1848-as jobbágyfelszabadítást élesen kritizálja, mert – Kodolányi szavaival élve – az „nem gondoskodott arról, hogy a félig-meddig összeomló feudális rend helyébe gyökeresen más birtokpolitikát helyezzen s a földtulajdonnak új formáját teremtsen meg.”¹⁵⁷

¹⁵⁴ Tóth Pál Péter: A népi mozgalom és a gazdasági élet. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 45.

¹⁵⁵ Laczkó Miklós: A népi gondolat a Szárszók tükrében. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 26.

¹⁵⁶ Tóth Pál Péter: A népi mozgalom és a gazdasági élet. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 45.

¹⁵⁷ Kodolányi János: *A hazugság öl*. In: Uő.: *Zárt tárgyalás*. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 22.

A szóban forgó memorandumból az is látható, hogy Kodolányi a jobbágyfelszabadítás előtti időszakban egy egységes paraszti réteget és kultúrát feltételez. A jobbágyfelszabadítás és az egészségtelen birtokmegosztás következtében azonban szerinte ez a rendi-jobbági paraszti létforma megszűnt. Úgy vélte, hogy az új társadalmi szerveződésben már nem a közösség érdeke állt előtérben, hanem az egyén jóléte, anyagi boldogulása lett fontos.¹⁵⁸ Arra a kérdésre, hogy a földművelő lakosság erkölcsi züllését, az egyke elterjedését milyen módon lehet megakadályozni, így válaszol: „csak olyan földbirtokpolitikával lehet, amely egyesíti magában a hajdani jobbágyság összes előnyeit, tehát az egymásrautaltságot kifejleszti az emberekben, a családiasság, együttélés szépségét beláttatja velük, s a több gyermek előnyeit saját életében.”¹⁵⁹

Kodolányi a *Hazugság öl* című memorandumban azt is kifejti, hogy a parasztság tiszta erkölcsének, ősi kultúrájának, életformájának eltűnéséhez és annak a társadalmi keretnek a lerombolásához, amelyben a mezőgazdasági dolgozók addig éltek, a kapitalizálódó viszonyok, a polgári értékrend és a városi kultúra elterjedése is hozzájárult. A mezőgazdaságból élők e tényezők következtében az erkölcsi züllés útjára léptek: a földbirtokkal rendelkező családokban a születéskorlátozás, az „egyke” családtípus vált általánossá, a nincstelen mezőgazdasági munkások pedig problémáik és nyomorúságos helyzetük elől különböző szektákba menekültek. E folyamat eredménye, hogy az „embereknek egyszerűen nincs hitük, amely életük bázisát jelentené s cinikus materializmusba fullad minden hajdani kultúrértékük.”¹⁶⁰

Kodolányi a „nosztalgikus” és a „lázadó” típusú népi írókhoz hasonlóan élesen bírálja a Magyarországon megvalósuló polgárosodást, mert az szerinte az ősi, autentikus paraszti közösségek felbomlásához és eltűnéséhez vezet. Ez a gondolat erőteljesebben *A szellem válsága* című esszéjében fogalmazódik meg. Kifejti, hogy az Európában kibontakozó válságot a racionális polgári életforma átvétele, valamint ennek következtében a paraszti kultúra eltűnése, a családi és a vallási közösségi formák felbomlása váltotta ki. Kodolányi a polgári kultúra térnyerésének folyamatát és következményeit így foglalja össze: „A középkori befelenéző, önmaga felismerését fürkésző s a külvilágtól való elvonulás életformáit gyakorolható lélek misztikusból racionálissá fejlődött. [...] Sajnos az

¹⁵⁸ Kodolányi erre vonatkozólag így fogalmaz: „Meg kell mentenünk az őszinteségnek és nyers igazmondásnak azt a szellemét, amely a feudális-patriarkális társadalmi rendben érvényesült. Be kell látnunk, hogy a nemzetnek kevésbé ártott az, amikor nyíltan jobbágyoknak, cselédnek nevezték, tartották s úgy is bántak vele, mintha egyenlő polgártársnak nevezik, de valójában ezer mérföldekre szakadnak el tőle az őt kormányzó és adminisztráló intellektuális osztályok. Több haszon és egészség háramlott a parasztra abból, hogy a diétára nem velük választatták magukat a követek, mint abból, hogy szavazati s úgynevezett polgári jogokat adtak neki, a mandátumért kezeltek vele, etették-itatták s szavazatát hite s meggyőződése ellenére erőszakolták ki. Jobb az őszinte és egyenes szolgaság, mint az áldemokrácia, álhumanizmus és álidealizmus. Jobb volt a paraszt lelki harmóniája szempontból az, hogy nem tudott írni, olvasni, mint az, hogy hazug sajtót és kendőzött irodalmat adnak a kezébe.” Kodolányi János: *A hazugság öl*. In: Uő.: *Zárt tárgyalás*. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 24.

¹⁵⁹ Kodolányi János: *A hazugság öl*. In: Uő.: *Zárt tárgyalás*. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 22.

¹⁶⁰ Kodolányi János: *A hazugság öl*. In: Uő.: *Zárt tárgyalás*. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 12.

antropocentrikus szellem bomlasztó hatása az imperiálisztikusan előretörő kapitalizmussal s a polgárosodás fejlődésével egyre szűkebb területre szorítja azokat a kultúrköröket, amelyek még misztikus szellemben gyökereznek. Kimondhatjuk tehát, az ősi misztikus szellem és kultúra ott található meg nagyobb mértékben, ahol a paraszti életformák még megvannak, s ott pusztultak ki, ahol ezek az életformák átadták helyüket a polgárosodásnak, felbomolván abban a zűrzavarban, amit a racionális polgári életforma jelent.”¹⁶¹ A paraszti életforma tehát Kodolányi szerint csak azokban az országokban maradt fenn, ahol a földművelő réteg még nem lépett a polgári fejlődés útjára vagy „ahol a nép fel tudta építeni belső védekező szerveit.”¹⁶² Az író ennek példaként Kelet-Közép-Európa államaira, valamint Finnországra és Dániára mutat, ahol szerinte a parasztság az idegen, külső technikai civilizáció romboló hatásaitól szinte érintetlen formában él és ahol a népi kultúra meglévő nyomait nagy erőkkel tárják fel.¹⁶³

Kodolányi azonban nem csupán a nyugat-európai országok kapitalista szellemét és polgári társadalmát bírálta, hanem a Szovjetunióban megvalósult szocializmust és a német fasizmust is élesen elutasította. E külső erők ellensúlyozására az 1941-es *Kelet népe* című írásban az „örök magyarság” fogalmát, az „eurázsiai lélek” eszméjét vezeti be.¹⁶⁴ Kodolányi az „eurázsiai lélek” meghatározásával a magyarság azon sajátos lelki alkatára, kettős arculatára utal, amelyben a nyugat-európai és keleti (ázsiai) kultúrjegyek szervesen ötvöződnek.¹⁶⁵ Itt meg kell jegyeznünk, hogy Kodolányi a „kelet” kifejezéssel nem a Szovjetunióban hatalomra jutó államszocializmusra utalt, hanem ezzel a nemzetkarakterológiai jeggyel – ahogy erre Tüskés Tibor is felhívja figyelmünket – a parasztság ősi kultúráját, hagyományát, zenéjét és közösségi eszméjét emeli ki,¹⁶⁶ amelyre Szent István uralkodása óta folyamatosan rátelepedett a keresztény-latin kultúrréteg.

Az „eurázsiai lélek” gondolatmenetét követve Kodolányi a *Csendes órák* című tanulmányában – a Magyarország előtt álló feladatok megoldásának mikéntje, valamint az ország modernizációjához és érdekeihez való viszony alapján – két, egymástól merőben eltérő fejlődési alternatívát különböztet meg: a „Nyugatra néző” magyarok és a „Keletre néző” magyarok által felkínált utat. Az első kategóriába azokat sorolja, akik a magyarság társadalmi, politikai és gazdasági problémáit elsősorban a nyugati minták átvételével akarják megoldani. A

¹⁶¹ Kodolányi János: A szellem válsága. In: Uő.: *Zárt tárgyalás*. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 32-33.

¹⁶² Kodolányi János: Kelet népe. In: Uő.: *Zárt tárgyalás*. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 44.

¹⁶³ Kodolányi János: Kelet népe. In: Uő.: *Zárt tárgyalás*. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 33.

¹⁶⁴ Tüskés Tibor: Kodolányi és Várkonyi. In: Uő.: *Az újraolvasott Kodolányi. Tanulmányok, esszék, dokumentumok*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2006. 117-118., Ács Margit: Ázsiába visz-e Kodolányi János Európa-kritikája? Az „eurázsiai lélek” értelmezése. In: Biernaczký Szilárd (szerk.): *Kodolányi János helye és szerepe a magyar irodalomban*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2002. 106.

¹⁶⁵ Kodolányi János: Kelet népe. In: Uő.: *Zárt tárgyalás*. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 48.

¹⁶⁶ Tüskés Tibor: Kelet és Nyugat határán. In: Uő.: *Az újraolvasott Kodolányi. Tanulmányok, esszék, dokumentumok*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2006. 108.

második csoportba szerinte azok tartoznak, akik az országot a magyarság keleti alkatára, népiségére támaszkodva akarják berendezni. A kérdésre, hogy a magyarságnak melyiket kellene választania Kodolányi így felel: „Van keleti bűvölet s van nyugati. Miért ne lehetne magyarbűvölet is a két fél között?”¹⁶⁷

A Kodolányi-féle harmadik-, illetve ahogyan Richly Gábor nevezte, különutas elgondolás a *Zárt tárgyalás*¹⁶⁸ című műben kristályosodik ki. Ugyanis ebben a vitairatban az író – egy fiktív, képzeletbeli bírósági tárgyalás vádlottjaként, illetve halálraítélteként – a két világháború közötti korszak eszméinek bírálata mellett a háború utáni Magyarország helyzetéről, sorsáról és jövőjéről vallott elképzeléseit is kifejti. A mű érdekessége, hogy a vádlott sorsáról döntő háromtagú bíróság a kor három uralkodó ideológiáját és politikai rendszerét jeleníti meg. A középén ülő „pocakos, kerekded, tokás, peccenyésképű férfiú” a nyugati liberális kapitalizmust reprezentálja. Az elnök jobb oldalán ülő „feketeinges, csupaszarcú ifjú férfi” a német nemzetiszocialista ideológiát testesíti meg, az elnök bal oldalán elhelyezkedő „munkászubonyos nagybajuszú ember” pedig a szovjet kommunizmus eszméjét ábrázolja.¹⁶⁹ A tárgyalás során a Magyarországot képviselő vádlott nemcsak a nemzetiszocializmust és a szovjet kommunizmust utasítja el, hanem a nyugati kapitalista ideológiát is éles kritikával illeti, mert Kodolányi szerint a német náci, a szovjet bolsevik és az angolszász liberális polgár azonos gyökerekkel rendelkezik. Albert Gábor ennek kapcsán megállapítja, hogy a *Zárt tárgyalás*ban a vádlók által képviselt ideológiák közös tulajdonsága a transzcendens és a kultúra tagadása, valamint a civilizáció technikai vívmányainak és a polgári értékrend elfogadása.¹⁷⁰

A fentiekből látható, hogy Kodolányi szemlélete a magyarországi polgárosodást illetően elsősorban a „nosztalgikus” és a „lázadó” típusú népi írókéhez áll közel. Hiszen a kemsei szociográfia készítőihez, valamint Illyéshez, Fejához és Veres Péterhez hasonlóan a parasztság társadalomalakító szerepét és

¹⁶⁷ Kodolányi János: Csendes órák. In: Uő.: *Esti beszélgetések. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 280. A „nyugati” és a „keleti” magyarok kategóriájának felállításával Kodolányi az urbánusok és a népiek politikai, szellemi csoportosulásának szemléletbeli különbözőségét, illetve az 1920-as évek végén és az 1930-as évek elején kibontakozott vitáját ábrázolja. Amíg a keleti irányultságú népiek tradicionista modellje – Tverdota György szavaival élve – „Egy, az autochton múlttal folytonosságot kereső, a magas kultúra alatti, archaikus rétegekből táplálkozó, azokra hivatkozó program” volt, addig a nyugati mintát követő urbánusok progresszista, szocializációs modellje „a közös európai magaskultúra áramkörébe bekapcsolva látta csak működőképesnek a külön magyar világot.” Tverdota György: Márai Sándor és a népi mozgalom. In: Sallai Éva (szerk.): *„De mi a népiesség...”* Kölcsey Intézet, Budapest, 2005. 130. Lásd még: Fricz Tamás: *A népi-urbánus vita tegnap és ma*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997.

¹⁶⁸ Kodolányi a *Zárt tárgyalás* című írását 1943 májusában, a balatonszárszói konferencia előtt fejezte be Balatonakarattyán. A kötetben még két írás kapott helyet: a *Márai és a kultúra* című tanulmány, valamint az *Arvi Járventaus és egyéb emlékek* című visszaemlékezése.

¹⁶⁹ Kodolányi János: *Zárt tárgyalás*. In: Uő.: *Zárt tárgyalás*. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 117-118.

¹⁷⁰ Albert Gábor: *Zárt tárgyalás. Egy elfelejtett és azóta sem kiadott Kodolányi műről*. In: Biernaczky Szilárd (szerk.): *Kodolányi János helye és szerepe a magyar irodalomban*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2002. 95.

közösségteremtő képességét hangsúlyozza. Kodolányi nézete emellett abban is hasonlít a fenti írókéhoz, hogy a mezőgazdasági népesség erkölcsi és kulturális szokásait a polgárosult világ értékeivel élesen szembeállítja, valamint a polgárosodást az autentikus paraszti lét eltűnésének szempontjából károsnak tartja.

Ezen a ponton felmerülhet a kérdés, hogy Kodolányi milyen fejlődési irányt tartott a magyarság számára elfogadhatónak. E jövőkép megrajzolása, meghatározása legjobban a finn tárgyú írásaiban körvonalazódik, hiszen a nyugat- és a kelet-európai társadalomfejlődéstől eltérő, a magyarság hagyományainak megfelelő fejlődési formát keresett és talált a finn modellben. Finnország Kodolányi számára – ahogy azt majd látni is fogjuk – a népi kultúra mint igazi, autochton kultúra megőrzésében, illetve felemelésében és a „harmadik út” gyakorlati megvalósításában fog fontos szerepet játszani.

4 KODOLÁNYI JÁNOS ÉS FINNORSZÁG

4. 1 Az útirajzok értelmezése és megközelítési módja

Kodolányi János finnországi ténykedésének vizsgálata, illetve finn tárgyú írásai és a „harmadik út” gondolata között ívelő kapcsolat elemzése során abból az alaptézisből indulok ki, hogy az útleírásban nemcsak a meglátogatott, az idegen kultúra jelenik meg, hanem az elbeszélő saját kulturális közegének állapota is.¹⁷¹ Ebben az értelemben az idegen és az idegenről előállított tudás a saját kultúra szemszögéből és a saját kultúra értelmezési mintáin, szövegein keresztül jelenik meg. Önmagunk mások általi ábrázolása, Kodolányi beszámolóit esetében megkérdőjelezése és a két világ közötti társadalmi, kulturális másság reprezentációja nem önmagától adott, hanem a „mi” és a „másik” szembeállításával, pontosabban a saját és a másik közötti dichotómiák felállítása révén történik. Kodolányi finn tárgyú írásaiban a „másik”, az idegen kultúra szövegbeli reprezentációja, megjelenítése szintén a fentiekben felvázolt minta alapján, vagyis Finnország és Magyarország ellentétes fogalompárként való felállításán keresztül jelenik meg. Kodolányi finnországi tevékenységének ily módon történő vizsgálatához véleményem szerint a kulturális antropológia irodalmi-retorikus fordulata által felvetett kérdések nyújthatnak megfelelő módszertani keretet.

Az irodalomtudomány és a kulturális antropológia között kialakult élénk kapcsolat következtében az etnográfiai szövegek objektivitásába, az idegen kultúrák valóságábrázolásába vetett hit, valamint a kultúrák egységéről, koherenciájáról és lokalizálhatóságáról vallott nézetek egyaránt megkérdőjeleződtek. Az antropológus figyelme ezek után egyre inkább a kultúrák közötti interakcióra és állandó jellegű mozgásra, továbbá az „utazó” antropológus és környezetének dialogikus kapcsolatára irányult. Az antropológusok érdeklődése emellett nemcsak az idegenség problematikájára, a másságra és annak

¹⁷¹ Michael Harbsmeier: Az útleírások mint a mentalitástörténet forrásai. Gondolatok a kora újkori német útleírások történeti-antropológiai elemzése kapcsán. (ford. Kármán Gábor – Kelemen Judit), *Korall*, 2006. 26. Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00018/pdf/025harbsmeier.pdf?contentID=18> (A letöltés dátuma: 2009.08.19.), 26-27.

textuális reprezentációira terjedt ki, hanem magára az etnográfiai írásra, illetve a „másik” létrehozásának és megalkotásának folyamatára, vagyis az antropológiai tudás előállításának etikai és politikai szempontjaira is. Ez az új antropológiai látásmód az etnográfiai szövegre úgy tekint, mint a szerző által létrehozott kulturális alkotásra. Ebből kifolyólag annak a témakörnek a tanulmányozása is az antropológusok vizsgálódásainak középpontjába került, amely leírja az antropológiai módszer rögzítési technikáit, vagyis reflektál az adott kultúra létrehozásának folyamataira. Hiszen az „antropológus már nem a társadalom mérnöke, aki nyers kulturális tényeket rendez össze, hanem szövegmagyarázó vagy fordító, aki olvasatokat ad a kultúráról.”¹⁷²

A kulturális antropológiai szövegek textualista-retorikai megközelítése legfőképpen James Clifford nevéhez fűződik, aki hangsúlyozza, hogy az antropológiai szövegek – a kultúra más szövegeihez hasonlóan – különböző nyelvi, kulturális és történeti folyamatoknak és hatásoknak vannak alávetve. Ennek értelmében a kultúrákról készült reprezentációk is olyan irodalmi gyakorlatoktól függenek, amelyek egyfelől formálják, másfelől pedig erőteljesen szelektálják az általuk lefordított és megszólaltatott jelentéseket. Mindezt Clifford röviden így fogalmazza meg: „A hatalom és a történelem átüt rajtuk, olyannyira, hogy azt a szerző sem tudja teljes mértékben ellenőrzése alá vonni. Az etnográfiai igazságok így önmagukban véve részlegesek (*inherently partial*) – elkötelezettek és nem teljesek.”¹⁷³

Az etnográfiai művek nyelvi, társadalmi és politikai beágyazottságának felismerése két lényeges tényezőre mutat rá. Egyrészt arra, hogy az ilyen szövegek mesterséges (*artificial*) és konstruált természetűek, azaz „nem reprezentálják, hanem kitalálják a kultúrát.”¹⁷⁴ Másrészt Clifford fenti megállapítása nemcsak arra világít rá, hogy az etnográfiai írások csupán részigazságokat tartalmazó szövegek, hanem arra is, hogy az etnográfus az idegen kultúrát, a másikat saját értelmezési horizontján keresztül szemléli és mutatja be.¹⁷⁵ Clifford az interkulturális érintkezéseket intencionális találkozásoknak (*intentional creations*) nevezi, amelyeket „maguk az értelmezők hoznak létre

¹⁷² N. Kovács Tímea: Kultúra – szöveg – reprezentáció: kulturális antropológia és irodalomtudomány. *Helikon*, 1999/4. 487.

¹⁷³ James Clifford: Bevezetés: Részleges igazságok. (ford. Jakab András). *Helikon*, 1999/4. 500.

¹⁷⁴ James Clifford: Bevezetés: Részleges igazságok. (ford. Jakab András). *Helikon*, 1999/4. 495.

¹⁷⁵ James Clifford: Bevezetés: Részleges igazságok. (ford. Jakab András). *Helikon*, 1999/4. 497.

azon a másikon keresztül, akit tanulmányoznak.”¹⁷⁶ Vagyis az etnográfus e folyamat során nem a valóságot mutatja be, hanem annak csupán egy nyelvi konstrukcióját. Ezzel összefüggésben N. Kovács Tímea a következőt állapítja meg: „Az etnográfiának az idegen kultúráról elmondott története nem a történet, hanem csak egy történet, amely az adott korszaknak a saját kultúráról elmondott domináns történetei között helyezkedik el.”¹⁷⁷

Clifford textualista-retorikus megközelítésmódja – ahogy az a fentiekből is kiderülhetett – az etnográfiai szöveget olyan írásnak, fikciónak¹⁷⁸ tekinti, amelyben a tudományos jelleg és a poétika közötti határ összemosódik. Az etnográfiai irodalmi minőségének, jellegének hangsúlyozásával az a felfogás került előtérbe, hogy az antropológus munkája leginkább a fordító tevékenységével vehető össze. A fordító metaforájának bevezetése az antropológus kettős szerepére utal, nevezetesen arra, hogy az antropológus nem csupán mint közvetítő van jelen a két kultúra között, hanem mint tolmács, aki a „másik” kultúráját a „mi”, a saját kultúra nyelvére fordítja le.¹⁷⁹ Ebben az értelemben az

¹⁷⁶ James Clifford: Bevezetés: Részleges igazságok. (ford. Jakab András). *Helikon*, 1999/4. 504. Az 1970-80-as évektől kibontakozó (posztmodern) antropológia fentiekben is felvázolt szemléletmódjára nagy hatással volt többek között a dekonstrukció, a posztstrukturalizmus, a fenomenológia és a hermeneutika. Ebből kifolyólag csupán utalni szeretnék Paul Ricoeur *Narratív azonosság* című munkájának ide vonatkozó gondolatára, mellyel jobban szemléltethetjük a „mi” és a „másik” között zajló folyamatokat. Ennek megfelelően önmagunkat a másikkal való érintkezésben és az idegennel való folyamatos párbeszéd, dialógus aktusán keresztül konstruáljuk meg. Ricoeur ezt úgy fogalmazza meg, hogy „önmagunk azonosításának folyamatába mindig belopózik a mással való azonosulás, reális síkon a történetíráson, irreális síkon pedig a fiktív elbeszéléseken keresztül.” Ricoeur elméletét a kultúrák közötti interakció és a másik reprezentálódásának vizsgálatára alkalmazva elmondhatjuk, hogy önmagunk jobb megértéséhez és (új)alakításához a „saját” határainak átlépésén és a „másik” felé nyitás mozzanatán, azaz a másikkal való azonosuláson keresztül juthatunk el. Következésképpen önmagunk mások általi megkérdőjelezése és megjelentése az idegennel kialakított viszonyrendszerben és az idegen kultúrával folytatott párbeszéd alkalmával kristályosodik ki. Önmagunk efféle módon történő értő megismerésének folyamatával kapcsolatban azonban Ricoeur a „gyanú hermeneutikájára” hívja fel a figyelmet. Hiszen a másikkal való azonosulás során létrejött konstrukcióra „félreértések vagyis illúziók forrásaként is rámutathatunk. A képzelet tartományában létezni azt jelenti, hogy egy olyan hazug képbe vetítjük ki önmagunkat, amely mögé elrejtőzhetünk. S az identifikáció így az öncsalás és a menekülés eszközevé válik.” Ricoeur végső konklúziója szerint önmagunk feltárásának autentikus eszköze, valamint önmagunk létrehozása – még a „gyanú hermeneutikájának” megléte ellenére is – csupán a másik közvetítésén keresztül lehetséges. Lásd. Paul Ricoeur: *Narratív azonosság*. (ford. Seregi Tamás). In: László János és Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2001. 23.

¹⁷⁷ N. Kovács Tímea: Kultúra – szöveg – reprezentáció: kulturális antropológia és irodalomtudomány. *Helikon*, 1999/4. 492.

¹⁷⁸ James Clifford a fikció kifejezéssel nem egyszerűen egy/a szöveg hamisságára vagy igazságtartalmának megkérdőjelezésére utal. Clifford az etnográfiai művek fiktív jellegének hangsúlyozásával elsősorban e szövegek „megformáltságára” igyekszik rámutatni. James Clifford: Bevezetés: Részleges igazságok. (ford. Jakab András), *Helikon*. 1999/4. 499-500.

¹⁷⁹ Takáts József: *Módszertani berek. Írások az irodalomtörténet-írásról*. Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä, 2006. 31.

antropológus szövegeiben az adott kultúra nem önmaga valóságában van jelen, hanem két nyelv találkozásának közegeként manifesztálódik.¹⁸⁰

A Kodolányi útirajzaiban megfogalmazott gondolatok vizsgálatára azonban szerintem alkalmasabb Vincent Crapanzano megközelítésmódja, aki az antropológus munkáját nem a fordító tevékenységével hozza összefüggésbe, hanem a gyarmatosítás metaforájával. Crapanzano ezzel azt az ellentmondásos viszonyt igyekszik szemléltetni, amely az idegen kultúra és a saját világ között kibontakozó dinamikus párbeszéd során jön létre. Az etnográfusok írásaiban ekképpen nem az egyik kultúra nyelvéről a másik kultúra nyelvére történő fordításról van szó, mint ahogy azt Cliffordnál láthattuk, hanem sokkal inkább az idegen, a „másik” hangjának elnyomásáról.¹⁸¹ Az etnográfus a másik elhallgattatását úgy éri el, hogy az idegenben szerzett tapasztalatait, illetve magát az idegent saját kultúrájának horizontjából fedezi fel és hozza létre. Ennek alapján elmondhatjuk, hogy az etnográfiai szövegekben az idegen kultúra az antropológus „barkácsoló” tevékenységének köszönhetően nyer értelmet és jelentést, hiszen – és erre Clifford is felhívta a figyelmet – az etnográfusok tapasztalatuk megírása során „különböző retorikai stratégiákhoz fordulnak, hogy meggyőzzék az olvasót és feltehetően saját magukat is leírásuk hitelességéről.”¹⁸² Az antropológia hermészi dilemmájaként ismert és Crapanzano nyomán elnevezett folyamatot N. Kovács Tímea így foglalja össze: „annak kényszere, hogy az idegent ismerőssé, sajátunkká tegyünk, óhatatlanul együtt jár az idegen világnak való »hátat fordítással«. Az antropológus beszámolóin keresztül jelentéssel és tudással megrakodva maga mögött hagyja a másik kultúrát, hogy visszatérjen abba a kultúrába, amelyet talán nem is hagyott el igazán – az idegen, a Másik saját kultúránk megértésének eszközévé, vizsgálatainak tárgyává degradálódik.”¹⁸³

Az eddig elhangzottakat röviden összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a „másikról” szóló beszámolóban az etnográfus gyanútlan módon valójában saját világának feltárását valósítja meg. Az antropológus és a bennszülött, illetve a kiindulási és a célkultúra közötti dialógus nem más, mint a „mi” és a „másik” dichotómiájának felállítása. Tulajdonképpen ennek a folyamatnak a következménye, hogy „az „ők” csupán kidolgozottá és retorikailag meggyőzőbbé teszik a „mi”-t.”¹⁸⁴

¹⁸⁰ Takáts József: *Módszertani berek. Írások az irodalomtörténet-írásról*. Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä, 2006. 31.

¹⁸¹ Takáts József: *Módszertani berek. Írások az irodalomtörténet-írásról*. Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä, 2006, 32.

¹⁸² Vincent Crapanzano: Hermész dilemmája. A szubverzió álcázása az etnográfiai leírásban. (ford. Jakab András), *Helikon*, 1999/4. 516.

¹⁸³ N. Kovács Tímea: Kultúra – szöveg – reprezentáció: kulturális antropológia és irodalomtudomány. *Helikon*, 1999/4. 488

¹⁸⁴ N. Kovács Tímea: Kultúra – szöveg – reprezentáció: kulturális antropológia és irodalomtudomány. *Helikon*, 1999/4. 491.

4.2 A magyarság reprezentációja Kodolányi János útirajzaiban

Az önértelmezés azon módja, amely a kulturális antropológia retorikus-textualista fordulata következtében kibontakozott, alkalmat és lehetőséget nyújt számunkra, hogy Kodolányi János finnországi tevékenységét és utazásaival kapcsolatban álló törekvéseit új perspektívába helyezzük. Ennek megfelelően a fenti megfigyelések az antropológiai kutatásoknak kiváló terepet nyújtó útirajzok esetében is jól hasznosíthatók. Az úti beszámolók szerzője ugyanis az etnográfushoz hasonlóan – a két világ közötti közvetítő szerep mögé bújva – az ismeretlen világot a kívülállók számára mintegy elérhetővé teszi, mégpedig úgy, hogy folyamatosan értelmezi és értékeli a látottakat, amelyekről nem ritkán következtetéseket von le.

Ha ezeket a szempontokat figyelembe vesszük, Kodolányi finnországi ténykedésére vonatkozóan a következő kérdések merülhetnek fel. Miképp válik a „másik”, a mi esetünkben Finnország, a „saját” kultúra megértésének egyik lényeges eszközévé? Hogyan jelenik meg az útirajzokban a saját kultúra valósága és a magyar viszonyok megkérdőjelezése azon a bizonyos „másik”-on keresztül? E kérdések boncolgatásával közelebb kerülünk annak a problémának a megvitatásához, amely azokra az implikációkra reflektál, hogy az utazó milyen problémák megválaszolására használja fel utazásainak élményeit, tapasztalatait és hogy milyen célok, szempontok alapján alkotta meg az általa meglátogatott világot. Továbbá arra is választ kaphatunk, hogy Finnországról kialakított képe miért tűnhet az olvasó számára ideálisnak, hibátlannak és olykor némileg utópisztikusnak. A továbbiakban a fent vázolt elméleti keretek segítségével ezekre a kérdésekre igyekszem választ adni.

A finnországi utak előzményeit tárgyaló részben már említettem, hogy Kodolányi módszeresen és tudatosan készült finnországi útjaira. Valószínűleg a finn eposz, a *Kalevala* hatására finnül tanult, továbbá saját elmondása szerint finn irodalmi és történelmi könyveket olvasott. Mindez azt mutatja, hogy Kodolányi számára nem volt teljesen ismeretlen a finn kultúra, az ország társadalmi helyzete és politikai berendezkedése. Ezzel összefüggésben Takáts József a *Finnország magyar politikai mítosza* című írásában megállapítja, hogy az író nem mint idegen, külső szemlélő érkezik Finnországba, hanem olyan utazóként, aki sokat olvasott és „tudott” az idegenről.¹⁸⁵

Annak ellenére, hogy Kodolányi „beavatottként” indult el Finnországba, utazásainak alapvetően meghatározó komponense volt – a nyelvtanulás, a fordítói tevékenység és a finn- magyar irodalmi, kulturális kapcsolatok bővítése mellett – a finn viszonyok alapos megismerése, tanulmányozása. Ugyanis, ahogyan korábban is kifejtettem, tapasztalatait útirajz formájában szerette volna bemutatni a magyar olvasóközönségnek részben azért, hogy ily módon is rávilágítson a „beteg magyar társadalom” súlyos problémáira, valamint a magyar belpolitikai élet válságára. Kodolányit részben a magyarság kilátástalan politikai, gazdasági helyzete miatt érzett aggodalma készítette arra, hogy a finnországi viszonyok idealizált bemutatásának eszközével feltárja az 1920–30-as évek Magyarországnak nemzeti sorskérdéseit.

¹⁸⁵ Takáts József: Finnország magyar politikai mítosza. In: Uő.: *Ismerős idegen terep: irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. Kijárat Könyvkiadó, Budapest, 2007. 164.

Az író Magyarország és Finnország éles szembeállításával azonban nem csupán e problémák feltárására vállalkozott, hanem útmutatásra, megoldási lehetőségek felvázolására is, mégpedig az által, hogy ismertette a magyarság számára kívánatos társadalmi fejlődés egyik lehetséges irányát: Finnország népi-parasztdemokráciáját. Ez alapján Finnországra a magyaroknak úgy kell tekinteniük, „mint különös tükörre, amelyben a fénytörések ritka törvényei folytán meglátjuk mi-magunkat, még pedig olyanok, amilyenek a valóságban vagyunk s egyszersmind amilyeneknek lennünk kell.”¹⁸⁶

Kodolányi mint a magyarság sorsáért felelősséget vállaló író és az 1930-as évek Magyarországnak súlyos helyzetén javítani szándékozó értelmiségi utazott Finnországba. Ezt a fajta küldetéstudatot és írói szerepkört jól mutatja, ábrázolja az is, ahogyan az ötödik, s egyben utolsó utazását követően az író saját tevékenységét röviden összefoglalta és értékelte: „elhatároztam, utánajárok a titoknak, elmegyek Finnországba, megtanulok finnül, fülemmel, szememmel, orrommal, tapintásommal, minden érzékszervemmel körültapogatom az életnek ezt a darabját, hogy a titok nyitjára jussak – s megfejtem *a magunk titkait*.” Majd néhány sorral lejjebb így folytatja: „a kérdést két év óta százszor meg százszor föl tettem magamban is, a nyilvánosság előtt is: *mi az oka annak, hogy ez a maroknyi, alig négymillió nép a kultúra, az emberiség és társadalmi biztonság olyan magas színvonalára emelkedett, hogy példaképpül szolgálhat bármely nemzetnek, elsősorban pedig a magyarnak. Ha azután a titok nyitjára rálelünk, talán olyan tanulságokat vonhatunk le, amelyek Magyarország javára válnak.*”¹⁸⁷ Ezen a ponton Kodolányi útirajzában is tetten érhető a crapanzanoi „hermészi dilemma”, hiszen ebből a hosszabb idézetből is láthatjuk, hogy Finnország az író számára saját országának, a magyarságnak megértésében segített.

Ilyenformán a nemzet vizsgálata és a kívánatos társadalmi valóság meghatározása a *Suomi, a csend országa* és a *Suomi titka* című útirajzban – az etnográfiai írásokhoz hasonlóan – a „másikkal” kultúrával való folyamatos párbeszéd során, illetve a „másikkal” való ellentétes viszonyrendszerben történik. Az úti beszámolók szövegének koherenciáját és szemantikáját tulajdonképpen Finnország és Magyarország egymással szemben álló párhuzama és a hazai állapotokkal való állandó összehasonlítás, vagyis a két ország társadalmi és politikai berendezkedése között mutatkozó „minőségbeli” különbségek ábrázolása teremti meg. Kodolányi úti beszámolóiban, illetve finn tárgyú írásaiban végeredményben a másság bemutatására tesz kísérletet, azonban e pozitív, idealizált példán keresztül a magyarországi állapotok vizsgálatára és így önmagának felfedezésére is reflektál.

Finnország társadalmi, politikai berendezkedésének ismertetése tehát nem más, mint Kodolányi eszményi vágyképének megtestesülése; a Magyarországon uralkodó állapotokra adott reflexió. Ebben az interpretációs keretben a két ország olyan különböző politikai és társadalmi struktúrákat jelképez, ahol Magyarország a valóságos, Finnország pedig az ideális és az elérendő világot

¹⁸⁶ Kodolányi János: Finnek, magyarok. In: Uő. – Képes Géza: *Északi csillagok. Finn rokonaink költészete*. Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1944. 4.

¹⁸⁷ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 220-221.

testesíti meg. A valóságos és az ideális világ egymással való duális szembeállításának efféle eszközével a *Suomi, a csend országa* című útirajzban már az első oldalon találkozhatunk: „A föld egyetlen országa sem érdekelt annyira, mint Finnország. Fialatos álmaimat, vágyaimat ebbe a távoli, vágyva-vágyott álmországba helyeztem. Űgy szerettem, mint a hazámat. Volt egy föld, amelyen a valóságos életemet éltem, s egy másik, ahol minden az ábrándok fényes csillogásában, szebben, jobban és tisztábban ragyogott. Fantáziámban odamenekültem. »Suomiban ez nem így van« - mondtam, ha túlságos keserűség, csalódás vagy fájdalom ért. »Suomiban kellene élnem« - mondtam, amikor összeroskadással fenyegettek a tűrhetetlen terhek...”¹⁸⁸

Az írórt ért személyes támadások, valamint az ország súlyos problémái elől való menekülés mozzanatával szoros összefüggésben áll az idegenség problematikája, az idegenben tapasztaltak elsajátításának és befogadásának kérdésköre. Itt azonban látni fogjuk, hogy Kodolányi útirajzai és az etnográfiai írások között egy éles különbség húzódik. Mégpedig az, hogy az etnográfiai művek a fejlettebb világból a fejletlenebb kultúrába való belépés történetét írják le és az utazó, aki az ún. magasabb civilizációból érkezett, a bennszülött kultúrák fölötti uralmát fogalmazza meg.

Az úti beszámolók esetében viszont ez az alá-, fölérendelő viszony átalakult: a magyar társadalom hiányossága iránti érzékenység, a fennálló viszonyokkal való elégedetlenség következtében Kodolányi belső gondolatvilágában a valós és az idealizált világ között érdekes csereviszony alakul ki. Az író saját világtól elszakad és az idegen világ kultúrájával, pontosabban annak politikai és társadalmi berendezkedésével csaknem teljes mértékben azonosul, hiszen a finn modellben – ahogyan azt már említettem – nemcsak önmaga világnézetének beteljesülését, de Magyarország számára követendő fejlődési alternatívát is lát. Takáts ezt a különleges cserekapcsolatot úgy fogalmazza meg, hogy az író „olyan otthonból (Magyarország) utazik el, amelyben idegennek érzi magát, egy olyan idegen országba (Finnország), amelyet otthonosnak, ismerősnek talál.”¹⁸⁹ Mindez arra készíti az írórt, hogy valós világának elmaradottságát számba vegye, valamint hogy Finnország „tökéletes” demokráciájának segítségével egy jobb, minőségileg emelkedettebb életforma lehetőségét vázolja fel. Kodolányi így az útirajzban a magyarság „új honfoglalására”, egy „korszerűbb és boldogabb Magyarország” megvalósítására tesz kísérletet, ahol – az író szavaival élve – „Mégsem a mennyiség, a nagyság, a szenzáció, hanem a minőség szólal meg végre!”¹⁹⁰

Kodolányi a két világ közötti ellentétet Finnország társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális életének szisztematikus elemzésével és a mindennapi életből merített példák felsorakoztatásával is hangsúlyozza. Ezzel kapcsolatban ifj. Kodolányi a következőt állapítja meg: „Apám azonban kénytelen volt absztrahálni s lehetőleg jól megválasztott példák révén bemutatni Finnországot.

¹⁸⁸ Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 7.

¹⁸⁹ Takáts József: *Finnország magyar politikai mítosza*. In: Uő.: *Ismerős idegen terep: irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. Kijárat Könyvkiadó, Budapest, 2007. 164.

¹⁹⁰ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 214.

Leírásai személyes tapasztalatokon, élményeken nyugszanak, olykor statisztikai adatokkal s más forrásokból származó adalékokkal kiegészítve. Nem törekedett arra, hogy csak jót lásson, írásai mégis egyetlen hibátlan Finnországot tárnak elénk.¹⁹¹ Eme megállapítás rávilágít arra a tényezőre, hogy a „másik” ábrázolása és azon keresztül a „mi” megjelenítése bizonyos szelekciós elv alapján történik. Mindez arra is rámutat, (amelyre egyébként Ricouer önmagunk identifikációja, Clifford és Crapanzano pedig az etnográfiai írások elemzése kapcsán utal), hogy Kodolányi Finnországról kialakított képe – részben annak konstruált jellegéből adódóan – nem egyszerűen a valóság hű letérképezése, hanem az adott kultúrának csupán egyfajta olvasata.

¹⁹¹

Ifj. Kodolányi János: Utószó. In: Kodolányi János: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 282

5 KODOLÁNYI JÁNOS FINNORSZÁG-KÉPE ÉS A MAGYARSÁG MEGÚJULÁSA

5.1 A finn parasztság polgárosodásának modellje Kodolányi János útirajzaiban

Az 1930-as évek Finnországgal való megismerkedés Kodolányi írói munkásságának egyik meghatározó élménye volt. Az utazások során szerzett tapasztalatok személyiségét, eszmei, gondolkodói világvépiét és társadalompolitikai elképzeléseit nagy mértékben formálták. Ezt jól mutatja, hogy a publicisztikai írásaiban és esszéiben kifejtett gondolatai, a magyarság „sorskérdéseire” keresett válaszok tulajdonképpen Finnországban nyerték el gyakorlati jelentőségüket és érvényüket.¹⁹² A *finn-magyar kapcsolatok mérlege* című írásban Kodolányi erre vonatkozólag kifejti, hogy „amikor 1936 őszén első ízben jártam Finnországban, a legkülönbébb problémák egész raja lepett meg. Sok olyan kérdés, amit addig csak elméletből ismertem, vagy ami csak délibáb módjára lebegett előttem – és sokak előtt –, Finnországban kézzelfogható valóságként jelent meg.”¹⁹³ Az író benyomásainak vizsgálata során azonban felhívom a figyelmet, hogy Kodolányi Finnország-képét úgy rekonstruálom, ahogyan azt az író szelektív és szubjektív nézőpontja szerint megtapasztalta, illetve ahogyan azt a magyar közönség számára interpretálta. A két világháború közötti finn „valóság” és az író „fiktív” képének összehasonlítására a *„Fikció” és/vagy „történelmi valóság”*. Kodolányi János finnországi tapasztalatai és a valóság közötti viszony című fejezetben térek ki.

¹⁹² Ezek közé tartozik többek között Magyarország égető szociális problémái, gazdasági elmaradottsága, fejletlen politikai rendszere, társadalmának hibás szerkezete, valamint a magyar közigazgatási rendszer elavultsága és a nagybirtokrendszer elnyomó hatása. Emellett azt is hangsúlyozza, hogy a földnélküli parasztság egészségtelen életkörülményeit, alacsony életszínvonalát, hátrányos társadalmi és politikai helyzetét meg kell szüntetni és a magyarság egészének szellemét, erkölcsét, valamint a feudalizmusból fennmaradt hierarchikus és tekintélyelvű magatartásformáját föl kell számolni.

¹⁹³ Kodolányi János: *A finn-magyar kapcsolatok mérlege*. In: Uő.: *Esti beszélgetések. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 319.

Az eddigiek alapján kiderült, hogy Kodolányi útirajzai az 1930-as évek azon szellemi és politikai élet vitáinak szerves részét képezték, amelyek közép-pontjában a nemzeti sorskérdések, a magyarság vizsgálatának és a paraszti réteg fölemelésének problematikája állt.¹⁹⁴ Kodolányi e kihívásokra fókuszálva – a nyugati- és a keleti típusú társadalmi, gazdasági és politikai fejlődéssel szemben/felett – a magyarság számára elképzelt fejlődési alternatívát a finnek perspektíváján át értelmezte. Ennek jegyében arra a kérdésre, hogy milyen társadalomintegratív modell alakuljon ki az egyén és a közösség között, milyen értékek, magatartásformák alapján menjen végbe a társadalom demokratizálása Magyarországon, így válaszol: „Várjuk, hogy új, erősebben népi alapokra helyezkedjék végre a közoktatás. Hogy az egyoldalú német szellem kiküszöböltessék belőle. Hogy szabad út nyíljen minden magyar gyermek előtt az egyetemig, ha nem kívánja bejárni ezt az utat: kapjon mennél bőségebb népi kultúrát a népfőiskolán. Várjuk az osztályellentétek elsorvadását. Várjuk a magyar köznyelv reformját, az iskolai nyelvtanítás reformján keresztül. Várjuk népi kincseink erőteljesebb védelmét és megmentését, a köztudatba való szerves beépítését. Várjuk a magyar népi kultúra uralomra jutását. Várjuk, hogy életünk lassan-lassan átalakuljon, átlelkessedjék, önállósuljon. Sőt, - horribile dictu! – még azt is várjuk, hogy a falusi építkezésben végre kötelezően szóhoz jussanak a magyar ízlés követelményei, berendezéseiben a magyar lélek megszólaltatói. Egyszóval, hogy gyökerében ragadassuk meg és fejleszthessük ki azt a magyar életstílust, amely áthatja majd az egész társadalmat és államéletet.”¹⁹⁵

Ebből a hosszabb idézetből is látszik, hogy Kodolányi a magyarság egészében gondolkozott, a beszámolókból ennek ellenére a parasztság nemzetbe emelésének gondolata, a mezőgazdaságból élők körülménye és helyzete került előtérbe. Az író így a „lázadó” és a „nosztalgikus” típusú népiekhez hasonlóan a társadalom alapkövének a földművelő réteg múltbeli értékeit és tradícióit tartotta. Az útirajzokba ezért főleg a finn agrárszektorban végrehajtott újításokon van a hangsúly. Kodolányi számos gyakorlati példán mutatja be, hogy a Finnországban bevezetett földreformnak és az intenzív minőségi gazdálkodásra való áttérésnek milyen hatásai voltak a parasztság életkörülményeire. Kodolányi azonban – ahogyan azt majd látni fogjuk – nem volt teljes mértékben megelégedve a földreformmal. Részben ezt mutatja az is, hogy

¹⁹⁴ Az 1930-as évek második felében a „Mi a magyar?”, „Ki a magyar?” kérdése nagy mértékben foglalkoztatta a magyar értelmiséget. Ugyancsak ezzel a kérdéssel foglalkozik az 1939-ben Szekfű Gyula szerkesztésében megjelent *Mi a magyar?* című tanulmánykötet, amely a magyarság nemzeti sorskérdéseire igyekezett választ adni és a magyarság mibenlétét különböző módon megfogalmazni. A tanulmánykötet szerzői között olyan neves tudósok, művészek és írók szerepeltek mint például Babits Mihály, Németh László, Szekfű Gyula, Fülep Lajos és Karácsony Sándor. Kodolányi finn útirajzai, illetve a beszámolókból felvetett kérdései szintén ehhez a vitához kötődnek. Kodolányi finn témájú írásai viszont némileg meg is haladják a kötet problémafelvetését, hiszen az író elsősorban a magyarságból hiányzó tulajdonságokra hívja fel a figyelmet, illetve azt a témát járja körül, hogy szerinte milyennek kellene lennie a magyarságnak.

¹⁹⁵ Kodolányi János: Levél Teleki Pál grófhhoz. *Magyar Nemzet*, 1938. szeptember 11. 8.

szerinte a tulajdonviszonyok átstrukturálása nem lett volna sikeres Finnországban, ha a parasztbirtokokat be nem kapcsolják a szövetkezetek rendszerébe.¹⁹⁶

Kodolányi tapasztalatai tehát a szövetkezetek működéséről érezhetően pozitívabbak voltak. Az író a látottak alapján úgy vélte, hogy ebben a gazdálkodási formában nem csupán egy magasabb szintű, modern termelési üzemmód valósul meg, hanem az egyéni szabadság és az önkéntes, kollektív forma harmóniája is kibontakozik. Az egyéni és a kollektív érdekek összehangolása mellett Kodolányi szerint a szövetkezetnek Finnországban még két lényeges funkciója volt: a magángazdaságok és a kapitalizmus túlkapásainak megfékezése, az infrastruktúra kiépítése, valamint a tanyák lakóinak bekapcsolása a társadalom nagy egységébe és a gazdaság vérkeringésébe.¹⁹⁷ Kodolányi a földreform végrehajtása és a szövetkezetek kiépítése mellett nagy hangsúlyt fektetett a finn parasztság szellemi nevelésének bemutatására, hiszen Finnország sikerét részben e három elem, vagyis a földreform, a szövetkezetek és a népfőiskolák összehangolt működésében látta. A későbbiekben ezekkel a tényezőkkel részletesebben foglalkozom.

Az útirajzokban az is figyelemre méltó, hogy a finn parasztság helyzetében végbemenő és folyamatban lévő társadalmi változások milyenségének leírására, jellemzésére Kodolányi tartózkodik, pontosabban idegenkedik a polgárosodás szó használatától. A *Suomi titkában* és az egyik 1938 augusztusában megjelent cikkében azonban ez a hallgatás megtörik és az író Finnország sikerét a következő okkal magyarázza. „Amikor megindult a polgárosodás folyamata, nem szakította meg kapcsolatait a természettel s az ősi foglalkozásokkal. Felszínének túlnyomó része ma is erdő és víz. Az erdőből s az irtásföldből lép be a modern gyár kapuján, s lép vissza ismét az erdőbe.”¹⁹⁸

Az író kapcsolata a finn parasztság átalakulásához, polgárosodásához ezen a ponton jelentősen eltér a „nosztalgikus” és a „lázadó” típusú szociográfiáktól és a rezignált típusú írók (Szabó Zoltán) nézeteihez közeledik. Ugyanis Kodolányi a finnországi ideális viszonyokat részben az útirajzokban fölvezetett finn polgárosodással magyarázta, amely az ő szemléletében a modernizáció és a hagyományok egyfajta szintéziseként jött létre. Röviden összefoglalva, Kodolányi nézetében a finn földművesek átalakulása jogi, politikai és gazdasági síkon megtörtént, viszont e réteg szerinte kulturális különállását továbbra is megőrizte.

Mivel magyarázható az az ellentmondás, hogy Kodolányi a magyar, sőt európai kontextusban a polgárosodást károsnak, elkerülendőnek tartotta, a

¹⁹⁶ Kodolányi szerint a szövetkezetek a minőségi és a jól megszervezett termelés mellett ügyelnek arra is, hogy a dolgozók munkahelyi viszonyai megfelelők legyenek, valamint, hogy a munkások, a tisztviselők kiváló szociális ellátásban és „magasrendű kultúrgondoskodásban” részesüljenek. Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 166-168.

¹⁹⁷ Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 66.; Takáts József: *Finnország magyar politikai mítosza*. In: Uő.: *Ismerős idegen terep: irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. Kijárat Könyvkiadó, Budapest, 2007. 162.; Tüskés Tibor: *Kodolányi és a finnek*. In: Uő.: *Az újraolvasott Kodolányi. Tanulmányok, esszék, dokumentumok*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2006. 84.

¹⁹⁸ Kodolányi János: *Suomi tika*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 222-223.; Kodolányi János: *Finnország titka*. *Magyar Nemzet*, 1938. augusztus 28. 8.

finnországi viszonyokba ágyazva viszont egy lehetséges modellként jelenítette meg? Ennek háttérében elsősorban az áll, hogy a parasztság átalakulása Európában nem egyformán ment végbe. Benda Gyula a polgárosodás fogalmának történeti értelmezhetőségével foglalkozó tanulmányában rámutatott arra, hogy a polgárosodás időhöz, történelmi helyzetekhez és változásokhoz kötött jelenség.¹⁹⁹ A skandináv országok szabad parasztsága és a kelet-közép európai jobbágyparasztság fejlődése között tehát jelentős különbségek vannak.

Az utazások során ezt az eltérést maga Kodolányi is érzékelte. Már a fenti idézetből is kiderül, hogy szerinte a finneknel a polgárosodás, vagyis a feudális-rendi társadalomból a polgári struktúrába való beilleszkedés, átmenet lassan, fokozatosan és szinte problémamentesen ment végbe. Másrészt azt is hangsúlyozza, hogy Finnországban ez a folyamat a magyarországitól eltérő történelmi körülmények között bontakozott ki: „Finnországban szegénység, sőt nyomor is volt ugyan időről időre, amikor az emberek faháncsból öröltek lisztet, s az anyák komor dalokat énekeltek éhen pusztult gyermekük holtteste fölött, de nem volt rabság, nem volt jobbágyosság. Nem volt abban az értelemben, ahogyan nálunk a mohácsi vész után. A finn paraszt szabad volt, szabadon élt a vadon mélyén, s ha nagybirtokon élt – nem a mienkhez fogható országgrésznyi nagybirtokon. Majdnem teljesen szabadon élhetett.”²⁰⁰

A finn példa nyomán megállapítható, hogy Kodolányi finnországi beszámolóit ellentmondanak annak a nézetnek, amely szerint az író politikai szemléletmódját a polgárosodás, a modernizáció és a demokráciaellenesség jellemezte. Az író a polgárosodás Magyarországon megvalósult formáját azért bírálta, mert szerinte e folyamat következtében a parasztság – a finn földműves réteggel ellentétben – egyrészt a természettől és az ősi gyökerektől eltávolodott, másrészt pedig lelkisége és szelleme is megváltozott. Csűrös Miklós ezzel kapcsolatban *A polgár és a polgárság Kodolányi János felfogásában* című írásában rávilágít arra, hogy Finnország polgári demokráciájának propagálása azt mutatja, hogy az író tulajdonképpen nem a polgárságot és a demokráciát ellenzi, hanem azokat az „aktuális politikai erőket, hatalmakat, amelyek visszaéltek velük, és a világháború katasztrófájába sodorták az emberiséget.”²⁰¹

¹⁹⁹ Benda Gyula: A polgárosodás fogalmának történeti értelmezhetősége. In: Uő.: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 344.

²⁰⁰ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 224.

²⁰¹ Csűrös Miklós: A polgár és a polgárság Kodolányi János felfogásában. In: Alexa Károly (szerk.): *Polgársosodás és irodalom*. Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány Kölcsey Intézete, Budapest, 2003. 244.; Albert Gábor, aki Kodolányi polgárosodás fogalmát kultúrszociológiai szempontból értelmezi, felhívja a figyelmet arra, hogy az író a polgár és a polgárság kifejezéssel elsősorban azt a társadalmi réteget illeti, amely nem képes transzcendens szimbólumrendszer teremtésére, vagyis nem rendelkezik a parasztság kultúrateremtő képességével. Albert Gábor: Zárt tárgyalás. Egy elfelejtett és azóta sem kiadott Kodolányi műről. In: Biernaczky Szilárd (szerk.): *Kodolányi János helye és szerepe a magyar irodalomban*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2002. 97.

5.2 A magyarság megújulása a „finn szellem” által

Kodolányi útirajzaiban a népi írók szociográfiai munkáihoz hasonlóan morális, szociális érzékenységgel és nemzeti felelősségérzettel fordult a parasztság olyan problémái felé mint például e réteg rossz életkörülményei, hátrányos és kiszolgáltatott helyzete, a birtokstruktúra tarthatatlansága. Mindezek ellenére az író nem tartotta elegendőnek a földreform, a népfőiskolák és a szövetkezetek rendszerének egyszerű adoptálását. Richly Gábor Kodolányi Finnország képének eszmetörténeti háttérével foglalkozó tanulmányában ezt azzal magyarázta, hogy a finn tárgyú művekben az író olyan „víziót kívánt nyújtani, amelyben a részletek összességéből bontakozik ki az általános tanulság: a nemzet megmaradása csak a parasztság nemzetbe-integrálásával, ennek a legnépesebb társadalmi rétegnek a felemelésével képzelhető el, de ezen túl morális megújulásra, újfajta szemléletre – nyugodtan mondhatjuk: világnézetre – is szükség van.”²⁰²

Kodolányi tehát az útirajzokban elsősorban a magyarság szellemét, erkölcsét kívánta átalakítani és reális önértékelését, önismeretét akarta kifejleszteni. Ezért műveiben nem a finn demokrácia intézményi struktúráján, választási rendszerének működésén van a hangsúly,²⁰³ hanem azokon a gyakorlati példákon és nemzetkarakterológiai jegyeken, amelyek a finneknek az író szerint naggyá, a magyarság tanítómesterévé tették. Kodolányi ezt a gondolatot így fogalmazza meg: „Javíthatatlan – vagy ronthatatlan? – idealista lévén, hozzáláttam, hogy Finnországról szóló beszámolóik, cikkek, előadások útján mennél jobban megismertessem a szellemet, mely Suomit megteremtette, fenn tartotta, s remélem, a legsúlyosabb helyzetekben is megmenti. [...] Hirdettem, hogy aki tud, menjen ki Finnországba, szívja be minden pórusán Suomi tiszta levegőjét és tiszta erkölcsiségét. A magyarság nagy iskolájának hirdetem Finnországot, s nem győztem követelni, hogy inkább onnan plántáljunk át intézményeket, *de főképp szellemet.*”²⁰⁴

E sorokat olvasva felmerül a kérdés, hogy Kodolányi milyen elemek, tényezők alapján konstruálta meg a „finn szellemet”, amelytől a nemzet moráljának, erkölcsének vagy – ahogy Richly megfogalmazta – világnézetének megújulását várta. E kérdéskör vizsgálatánál azokból a tulajdonságokból indulok ki, amelyek az író szerint a magyarságból hiányoznak.

Kodolányi benyomásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a magyarságnak elsőként le kell küzdenie kisebbségrendűségi érzését és – a finnekhez hasonlóan – egy erős öntudattal rendelkező társadalmat kell megteremtenie, amelyben az író szerint reális, nem álmodozó, a valósággal bátran szembenéző és az életkörülményeket maguk alakító egyének élnek. Másrészt az utazások során szerzett szubjektív tapasztalatok hatására az író kifejti, hogy a finnekre a társadalmi igazságosság, a szolidaritás eszméje, az

²⁰² Richly Gábor: Egy népi író Finnország-élménye. Kodolányi János Suomijának eszmetörténeti háttére. *Valóság*, 2008/7. 93.

²⁰³ Richly Gábor: Egy népi író Finnország-élménye. Kodolányi János Suomijának eszmetörténeti háttére. *Valóság*, 2008/7. 84.

²⁰⁴ Kodolányi János: Suomi titka. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 120.

egyéni és közösségi érdekek harmóniája, az optimizmus, a szociális gondolkodás és a nemzet egésze iránt tanúsított felelősségérzet jellemző. Kodolányi ezek tükrében a magyar társadalomban uralkodó tekintélyelv elvetésére hívta fel a figyelmet. Harmadrészt azt is igyekezett bemutatni, hogy „mily rendíthetetlen ereje van az olyan társadalomnak – ha kicsiny népé is –, amely a legalsó rétegekre épül, s azok ismeretére alapozza berendezkedését.”²⁰⁵

Ezen a ponton elérkeztünk a „finn szellem” egyik legfőbb eleméhez, a hagyományörzés és modernizáció kapcsolatához, amely alatt a népi értékek és a különböző kulturális, gazdasági, társadalmi, technikai és civilizációs hatások egymáshoz való viszonyát értem. A beszámolók érdekessége, hogy azokban a két fejlődési tendencia, ahogyan arra már a parasztság polgárosodásával kapcsolatban utaltam, nem zárja ki egymást; a természethez és a tradíciókhoz való kötődés a modernizáció kibontakozása ellenére sem tűnt el. Sőt, Kodolányi szerint az ősi szokások, értékek nemcsak a finnek mindennapjait, hanem a közigazgatást és a demokratikus intézmények működését is nagy mértékben áthatják.²⁰⁶ A *Csodatevő Kalevala* című írásában megfogalmazottak alapján az író úgy vélte, hogy a hagyományok továbbörökítése tette lehetővé a finnek számára, hogy „megtartsák, sőt kifejlesszék kollektív formáikat s a demokráciának speciális finn tartalmat adjanak megőrizvén az egyén teljes szabadságát s egyenlőségét, de megkötvén az ősi erkölcsi követelmények önként elfogadott, természetes, mindenkire kötelező korlátai által.”²⁰⁷

A finn szellem fenti meghatározottságai Kodolányi azon nézetében teljeseznek ki, amely szerint a radikális szociális reformok nemcsak a nemzet érdekével, de a nemzeti öntudat, az általános jólét és a társadalmi igazságosság kívánalmaival is összeegyeztethetők. Ezek tükrében Kodolányi kifejti, hogy a „leggyökeresebb szociális változtatások, intézmények – sőt maga a szocialista mozgalom – sem kell, hogy ellenkezzenek a nemzeti érzéssel, korszerű világképet lehet összeötvözni a mély vallásossággal s az általános jólét és társadalmi igazságosság követelményeivel úgy, hogy a nemzeti érzés, öntudat és büszkeség nemcsak csorbát nem szenved, hanem még ki is elégül általa.”²⁰⁸

²⁰⁵ Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 63.

²⁰⁶ Az író e két tényező összefüggéseinek vizsgálata során abból indul ki, hogy a magyarság nemzeti kultúráját és értékeit csak úgy tudja megóvni a nyugati befolyásoktól és az idegen eszméktől, ha népi hagyományaira támaszkodva – a finnekhez hasonlóan – egy modern, korszerű államot épít fel. Ennek feltétele azonban az, hogy „szembe kell szegülnünk az ősi alkatunkat kiforgató crókkal, szilárdan a múltunkra kell támaszkodnunk, vérünkbe kell szívniunk hagyományainkat, s korunk áramlatait és hatásait meg kell bennük emésztenünk.” Kodolányi János: *Finn-magyar kapcsolatok mérlege*. In: Uő.: *Esti beszélgetések. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 321.

²⁰⁷ Kodolányi János: *Csodatevő Kalevala. Magyar Nemzet*, 1938. szeptember 4. 10., Érdekes lehet, hogy Kodolányi nézetével azonos megállapításra jutott Gulyás Pál, aki *Kalevala* című tanulmányában a magyarság számára alternatívát keresett a nyugati kultúrával szemben. Gulyás 1936-ban a következőket írta Sárközi Györgynek: „Én egy művön át pillantottam be oda, ahova ő egy hónapi utazáson át. Az eredmény egyezik.” idézi Széchenyi Ágnes: *Válasz 1934–1938. Elvek, frontok, nemzedékek*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1997. 58., 59-61.

²⁰⁸ Kodolányi János: *Finnek, magyarok*. In: Uő. – Képes Géza: *Északi csillagok. Finn rokonaink költészete*. Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1944. 3.

Az író által fölvezetett földreform, a finn típusú szövetkezeti mozgalom, a népfőiskola példája és a „finn szellem” interpretációja jól mutatja, hogy Kodolányi a szovjet típusú kommunista és a nyugati típusú kapitalista társadalom- és gazdaságszerveződési formát elutasította, és a magyarság számára Finnország „harmadikutas” modelljét tartotta követendőnek. A beszámolókból ezek alapján – Salamon Konrád a népi írók modernizációs elképzeléseire vonatkozó kifejezését használva – egy olyan „új, nemzetelvű modernizációs irányzat”²⁰⁹ kristályosodott ki, amelyben az anyag és a szellem forradalma, valamint a népi, nemzeti elkötelezettség és a társadalmi radikalizmus szintézise valósult meg.

5.3 Egy népi gyökerű középosztály kinevelése a „kettős forradalom” jegyében

Az útirajzokból kiderül, hogy Kodolányi a társadalom radikális átalakítását, a szociológiai értelemben vett új emberi minőség és az általa helyesnek tekintett életmód kialakítását „kettős forradalom” jegyében, vagyis az anyag és a szellem egyidejű reformjának megvalósulásával képzelte el. Ennek tükrében nemcsak az agrárszektorban, a mezőgazdasági termelésben és az emberek életkörülményeiben sürgetett változást, hanem a művelődés, a tudományos élet és a népiszkolai rendszer gyökeres átformálására is felhívta a figyelmet.²¹⁰ Ugyancsak ez a gondolat fogalmazódott meg a *Finn-magyar kapcsolatok mérlege* című írásában, amelyben a finneknél elsajátított tapasztalatok és tudás mintája alapján kifejtette, hogy Magyarországon a paraszti kultúrát sorvasztó állapotok felszámolása érdekében első lépésként egy öntudatos paraszti értelmiségi réteget kell kinevelni.²¹¹

Kodolányi az ifjúság nevelését azért tartotta fontosnak, mert szerinte a paraszti származású értelmiségi rétegnek vidéken meghatározó szocializáló szerepe van. Az ifjúság feladatát az alsóbb rétegek gazdasági, társadalmi emancipációjának megteremtésében és a parasztság művelődési-műveltségi szintjének felemelésében látta. Szerinte azonban a fiatalok csak akkor tudják e hivatásukat betölteni és a parasztság fölemelkedéséért munkálkodni, ha visszatérnek abba a falusi, paraszti környezetbe, ahonnan elindultak.

A parasztság, az értelmiség, a középosztály összefogásának tárgyköre, valamint egy népi gyökerű középosztály kialakítása nem csupán Kodolányi

²⁰⁹ Salamon Konrád: A népiek elgondolásai a modernizációról. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 34.

²¹⁰ Kodolányi János: *Csendes órák*. In: Uő.: *Esti beszélgetések. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 303.

²¹¹ „A magyar ifjúságot egy következetes, szívós, mélyreható nevelőmunkának vessük alá a finn leckék alapján, s eljövendő nemzedékek számára valósággá tegyük annak a megteremtendő Magyarországnak a képét, amelyben a jó magyarok gyakran kétségbeesve hisznek.” Kodolányi János: *Finn-magyar kapcsolatok mérlege*. In: Uő.: *Esti beszélgetések. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 320.

útirajzainak volt egyik központi kérdése,²¹² a népi írók többsége foglalkozott ezzel a problémával. Németh László az „új nemesség” társadalmi szerepéről kialakított koncepciója is lényegében ugyanezt a kérdéskört járja körbe. Németh korábbi írásaiban megfogalmazta, hogy a társadalom átalakítása érdekében egy új elitet kell létrehozni a középosztály néppel együttérző részéből és az értelmiségből. Németh ezen társadalomfelfogása a későbbiekben azonban módosult: az értelmiséget és a középosztályt – etikai és morális tényezők alapján – élesen elválasztotta egymástól. Az 1942-es *Találkozó a tejsarnokban* című írásában erre vonatkozólag kifejti, hogy a középosztály régi nemesi előjogaihoz ragaszkodik, az értelmiség viszont ezekről a privilégiumokról lemond. Míg a népi írók többsége és Kodolányi szerint is a parasztság az a réteg, amely az igazi, archaikus kultúrát magában őrzi, addig Németh felfogásában a kulturális, eszményi értékeket ez az új „szellemi” elit, az értelmiség képviseli. Ennél fogva az ő feladatuk, hogy az ipari és a mezőgazdasági munkásokat a maguk arcára formálják és magukba olvassák.²¹³

A következőkben azt vizsgálom meg, hogy Kodolányi az útirajzokban milyen módszerekkel kívánta a népi hagyományokból táplálkozó új paraszti értelmiségi réteg ideálját megteremteni és öntudatát megerősíteni. Az író beszámolóiban erre vonatkozólag három gyakorlati példát emel ki: egyrészt a népfőiskolák rendszerének magyarországi kiépítését javasolja, másrészt a fiatal népi írók és a magyar földművesek számára tanulmányutat szervezne Finnországba, végül pedig bemutatja, hogy milyen körülmények között él egy finn paraszti család. A későbbiekben e három tényezővel részletesebben foglalkozom, így most Kodolányi erre vonatkozó elképzeléseinek és megállapításainak csupán főbb pontjait foglalom össze.

Előként a népfőiskola ügyét veszem szemügyre, mert Kodolányi ebben az oktatási formában találta meg a parasztság gazdasági és szellemi fölemelésének egyik legfontosabb módját.²¹⁴ Az író szerint a népfőiskola keretén belül a fiatal földművesek elsajátíthatják a finn típusú szövetkezeti mozgalom működési elveit, illetve „a modern mezőgazdálkodás, a nemzetgazdasági élet, a helyes

²¹² A földműves réteg fölemelésének igénye nemcsak Kodolányinál és a népi íróknál volt jelen, hanem az 1930-as évek vége fele egyes vezető politikusokra is jellemző volt. Ez a szándék vezérelte Hóman Bálintot, aki arra törekedett, hogy előmozdítása az alsóbb rétegek oktatását. Emellett a parasztság helyzetének feltárása érdekében alapította 1938-ban Teleki Pál akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter az Országos Táj- és Népkutató Központot. A kutatómunka Györffy István néprajz és Magyar Zoltán közgazdaságtudomány egyetemi tanára vezette. A kutatás eredményéről, a vidék szociális problémáiról, a földkérdésről 1938 novemberében a Károlyi-palotában megrendezett kiállításon (*A földbirtok helyzete Magyarországon* címmel) számoltak be. A kiállítás nagy visszhangot keltett és a hatalmon levők nemtetszését is kiváltotta. Teleki részben a támadások miatt a kiállítást betiltatta és az Országos Táj- és Népkutató Központot 1938 végén feloszlatta. Lásd: Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Püski Kiadó, Budapest, 1989. 237-241.

²¹³ Németh László: *Találkozó a tejsarnokban*. In: Uő.: *Sorskérdések*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989. 650-654.

²¹⁴ A népfőiskolák rendszere Magyarországon sem volt ismeretlen a két világháború között. Az 1930-as évek közepétől számos népfőiskolát hoztak létre elsősorban az evangélikus és református egyesületek, valamint a katolikus ijúsági szervezetek (KALOT) kezdeményezésére. (Ezzel a témakörrel dolgozatom 8.1 fejezetében részletesebben is foglalkozom.)

gyermeknevelés, táplálkozás és a magasabb magyar műveltség nagy egészét.”²¹⁵ A népfőiskolának azonban Kodolányi koncepciójában nem pusztán a diákok (mező)gazdálkodási ismereteinek fejlesztésében volt fontos szerepe, hanem abban is, hogy a fiatalokat ön- és országismeretre nevelje, és hogy a parasztság önazonosság-tudatát megerősítse, hiszen a népfőiskola szerinte a parasztság igényeihez, ösztöneihez és hagyományaihoz igazodik.²¹⁶ Az író ezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a földműves ifjak öntudatra ébredése és „paraszti” identitásuk, mivoltuk megőrzése nagy mértékben hozzájárul ahhoz, hogy e réteg tagjai a nyomasztó paraszti környezetből kilépjenek, ugyanakkor népi gyökereikhez továbbra is ragaszkodjanak és falujukba újra meg újra visszatérjenek. Mindent egybevetve Kodolányi a finn pedagógia segítségével egy szabad, önerejére, munkájára, lelkiismeretére és felelősségére támaszkodó öntudatos ifjúság megteremtésére és egy minőségileg emelkedettebb paraszti életforma kialakítására tett kísérletet.

Kodolányira azonban nem csupán a népfőiskola tett rendkívül mély s pozitív benyomást, hanem az a néhány hónap is, amit a közép-finnországi Padasjokiban élő földműves házaspár tanyáján töltött. Az író e család életviszonyait és mindennapjait egy jobb, eszményi élet kialakítása szempontjából tanulmányozta és állította a magyarországi földműves fiatalok elé, mert felfogásában a változásokat csakis az erkölcsileg megtisztult és a maguk elé eszmei célokat kitűző egyének képesek véghezvinni. Emellett azonban azt is be akarta mutatni, hogy szerinte mire képes „egy alig négymilliónyi kis nép, amely mind belső, mind nemzetközi életében az emberiség legnemesebb ideáljait tűzte ki maga elé, egy maroknyi nép, amely istenhitét és hazaszeretét meg nem tagadva tud korszerű államot berendezni, s egy rémületes erejű birodalom tőszomszédságában is mer és tud ragaszkodni saját alkatához, életformájához, értékeihez és hivatásához.”²¹⁷

Kodolányi a finn földműves házaspár viszonyainak bemutatása és a népfőiskolák gondolatának kidolgozása mellett tehetséges, paraszti családból származó fiatalok részére tanulmányutat tervezett Finnországba, hogy megismerhessék a finn parasztdemokrácia működésének alapelveit és társadalmi berendezkedését. Ez a tanulmányút, amit Kodolányi 1937-ben a morális megújulás és a szellemi gazdagodás jegyében tervezett, szintén a finn modell adaptálását szolgálta volna. Kodolányi úgy gondolta, hogy a fiatalok a számukra rendezett programok keretében megismerkednek a finn mezőgazdaság helyzetével, ellátogatnak a finn szövetkezeti központokba, gyártelepekre, népjóléti intézményekbe és népfőiskolákba, hogy elsajátítsák a finn parasztság szokásait, valamint hogy megismerkedjenek azokkal a társadalmi és politikai viszonyokkal, amelyekről Kodolányi úgy vélte, hogy Finnországban a magasabb szintű életszínvonalat szimbolizálják.²¹⁸

²¹⁵ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 237.

²¹⁶ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 237-238.

²¹⁷ Kodolányi János: *Finn-magyar kapcsolatok mérlege*. In: Uő.: *Esti beszélgetések. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 320.

²¹⁸ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1990. 121-123.

6 „FIKCIÓ” ÉS/VAGY „TÖRTÉNELMI VALÓSÁG”. KODOLÁNYI JÁNOŠ FINNORSZÁGI TAPASZTALATAI ÉS A VALÓSÁG KÖZÖTTI VISZONY

6.1 A „fiktív” és a „valós” játéka az útirajzokban

Az útirajzok recenziójában számos alkalommal felmerül a kérdés, hogy a beszámolókból megkonstruált világ milyen mértékben felel meg a két világháború közötti finn viszonyoknak, illetve az útirajzokban megfogalmazottak és az empirikus valóság között milyen kapcsolat van. A kritikákból jól látszik, amit már az útirajzok műfaji értelmezése során is kifejtettem, hogy a beszámolókat nem útirajzként olvasták, hanem olyan dokumentumként, amelyben a „valóság” elemei objektív, tárgyilagos és elfogulatlan módon jelennek meg. Tüskés Tibor az útirajzok „szavahihetőségére” vonatkozóan kifejti, hogy amikor Kodolányi a „finn emberre csak a megbízhatóság, a nyugalom, a rend, a becsületesség, a munkaszeretet, a harmónia vonását tartja jellemzőnek, amikor az egybevetés csak a finn népre előnyös, és minduntalan az ellentéteket érzékeli, minden bizonynyal túloz, megszépít.”²¹⁹

Kodolányi kortársai az útirajzok valóságábrázolásának bírálata során ugyancsak az objektivitás kritériumából indultak ki. A finn nyelvész Artturi Kannisto Kodolányit többször is elmarasztalta azért, mert szerinte az író a beszámolókból Finnországot túlságosan pozitív fényben tüntette fel. Az 1936. október 20-án keltezett levelében arról számol be Kodolányinak, hogy Finnországot a *Pesti Napló*-ban megjelent cikksorozataiban a valósághoz képest ideálizáltan ábrázolja. „Nagyon szépen köszönöm Pesti Naplóban megjelent érdekes útleírásai szíves megküldését. Örülök, hogy jól érezte magát Finnországban és hogy hazánkról és népünkről kedvező benyomásokat szerzett, mindennek előtt pedig, hogy Finnország Önben új hű barátta talált. Véleményem szerint ugyan Ön a finn viszonyokat és a finn népet jobbnak látja, mint amilyenek a valóságban. A szeretet és a harag nem igazán bírák: a szeretet nyilvánvalóan ír-

²¹⁹ Tüskés Tibor: Kodolányi és a finnek. In: Uő.: *Az újraolvasott Kodolányi. Tanulmányok, esszék, dokumentumok*. Pro Pannónia Kiadó Alapítvány, Pécs, 2006. 84.

nyunkba elfogulttá teszi Önt.”²²⁰ A szintén nyelvész Lauri Hakulinen a szóban forgó írásokkal kapcsolatban – Kannistöhoz hasonlóan – a következőt fejt ki 1936. október 21-én: „Nagy érdeklődéssel olvastam szintén a nekem is megküldött egyes és eleven cikkeit (eddig összesen ötöt). Az a legnagyobb hibájuk, hogy teljesen túlzott idealizmussal írják le hazánkat. Minden esetre szépen köszönöm a legjobbakaratú finnbaráti propagandáját!”²²¹

Kodolányi János Finnország-képének „szavahihetőségével” összefüggésben még Zsirai Miklós magyar nyelvész nevét említem meg, aki 1936. december 18-án az Artturi Kannistöhoz írt levelében hosszasan elemzi Kodolányi 1936 októberére és novemberére között megjelent beszámolóit. Zsirai bírálata így hangzik: „Kodolányinak a Pesti Naplóban közölt cikksorozata mindnyájunknak elegendő bosszúságot és keserűséget okozott. Nem az fájt, amit a hazai viszonyokról mond, mert hisz neki mint magyar közírónak nemcsak joga, hanem kötelessége is a magyar bajokat ostorozni és ez által a javulást előmozdítani. Sajnos azonban a szépírói hév sokszor magával ragadta a tények és a prózai igazságok szilárd talajáról a költői látomások és a célzatos képzelődések felhői közé.”²²²

A fent idézett levélrészletek és Zsirai értékelése jól rávilágítanak a Kodolányi által konstruált Finnország-kép, a beszámolók szubjektív, irodalmi jellegére, illetve fikcionalizáltságára. Az útirajz ezen műfaji sajátosságával és a „fikció” kifejezéssel azonban nem az útirajzok hamisságára vagy igazságtartalmának megkérdőjelezésére szeretnék utalni, hanem sokkal inkább a szövegek „megformáltságára”, „megalkotottságára” igyekszem rámutatni.²²³ Ennek függvényében az útirajzokban megrajzolt miliőt a tudat olyan működési, észlelési módzatának tekintem, amely a világ bizonyos létező változataiból konstruálódik meg bizonyos fikcióképző aktusok által.²²⁴ Ezért Kodolányi tapasztalati horizontjának, az útirajzok ideológiai meghatározottságának, valamint a „valós” és az „eszmenyi” világ közötti kapcsolat érzékeltetésére Wolfgang Iser valós-fiktív-imaginárius fogalmi triászából és az ezek közötti mozgást létrehozó fikcióképző mechanizmusokból indulok ki.

Iser felfogásában az irodalmi szöveg a valós és a fiktív keveredéséből, az imaginárius pedig az adott és az elképzelt összjátékából, vagyis egy fickióképző aktus eredményeként jön létre.²²⁵ A fikcióképző aktus Iser interpretációjában mindig egy olyan határátlépő aktus, amely során a valóság elemei a szövegbe kerülésük után eredeti meghatározottságukat elvesztik és valami más jelévé válnak. A fikcióképző mechanizmus tehát „egyfelől maga mögött hagyja a

²²⁰ Artturi Kannisto levele Kodolányi Jánoshoz. Helsinki 1936. október 20. OSZK Kézirattára, Kodolányi János hagyatéka, F 201/295. 2. levél.

²²¹ Lauri Hakulinen levele Kodolányi Jánoshoz. Helsinki 1936. október 21. OSZK Kézirattára, Kodolányi János hagyatéka, F. 201/247. 2. levél

²²² Zsirai Miklós levele Artturi Kannistöhoz. Budapest 1936. december 18. Kansallisarkisto, Suomalais-Ugrilainen Seuran Arkisto, Artturi Kannisto hagyatéka, Artturi Kannisto-Zsirai Miklós levelezése: S-Ö, Kotelo 267.

²²³ Ahogy James Clifford az etnográfiai művek fiktív jellegével kapcsolatban. Lásd: James Clifford: Bevezetés: részleges igazságok. (ford. Jakab András), *Helikon*, 1999/4. 499-500.

²²⁴ Wolfgang Iser: *A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényein*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 15.

²²⁵ Wolfgang Iser: *A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényein*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 22.

valós meghatározottságát, ugyanakkor azonban az imagináriust olyan meghatározottsággal ruházza föl, amellyel az egyébként nem rendelkezne. Így válik lehetővé, hogy az imaginárius a valós egy lényeges tulajdonságát vegye át, hiszen a meghatározottság a valóság alapföltétele. Ez persze nem jelenti azt, hogy az imaginárius valós, bár kétségtelenül felölti a valóság látszatát, mint-hogy behatol és beavatkozik az adott világba.”²²⁶

Az útirajzokban megformált Finnország is az Iser által bevezetett imaginatívhoz hasonlóan viselkedik, vagyis a valóság egyes elemeiből táplálkozik és olyan fikcióképző mechanizmusok által lép működésbe mint például a szöveg intencióját feltáró szelekció, kiterjesztés, kihagyás és súlyozás. A referenciális valóság elemei tehát e fikcióképző aktusokkal és a magyar történelmi, politikai és társadalmi viszonyok narratív keretbe emelésével alakulnak egy szervezett egésszé és nyerik el az eszményi világ képzetét.

A valóság efféle újrastrukturálódása már a megérkezés pillanatában megtörténik, hiszen – a magyar viszonyok tükrében – Kodolányi és az olvasó tekintete rögtön az ipar, a gazdaság eredményeire és a városok magas urbanizáltsági szintjére irányul. Az író a Helsinkiben lévő tizennégy emeletes Tornis szálloda kényelme, korszerű szobái, családias hangulata, a tömegközlekedés gyorsasága, szervezettsége és a gyors, „felcsapható lépcsővel és ajtókkal” ellátott villamosok, illetve a modern, „ragyogóan tiszta, posztópados, széles” autóbuszok nyűgözik le.²²⁷ Kodolányi ezt az idealizált világot az útirajzokban a válogatás fikciós elemeivel, mint például a kihagyás és a hangsúlyozás, végig igyekszik fönntartani. A következőkben ezeket vizsgálom meg.

6.2 A finn parasztság viszonyai

Elsőként a parasztság helyzetére és életkörülményeire vonatkozó megállapításokat veszem szemügyre, mert Kodolányit leginkább a földművelő lakosság fölemelkedésének mikéntje foglalkoztatta. E témakör tárgyalása során azonban egészen a 19. század elejéig kell visszatekinteni, ugyanis Finnország politikai és társadalmi berendezkedésének szempontjából jelentős volt az 1809-ben megkötött svéd-orosz háborút lezáró béke, amelynek értelmében Finnország autonóm nagyhercegségként Oroszország része lett. Ekkor I. Sándor orosz cár a Svédországtól megszerzett területeket nem kívánta birodalmába integrálni, hanem – a finn nép lojalitásáért és hűségéért cserébe – a svéd uralom alatt hozott törvényeket, a rendek privilégiumát megerősítette és a finnek szabad vallásgyakorlatát is engedélyezte. Ennek hatására Finnország politikai intézmény- és képviseleti rendszere, központi irányítása és adminisztrációja a svéd elnyomás idején kialakult hagyományokon és szokásokon alapult. A finn társadalom átalakulása szempontjából az is lényeges volt, hogy az 1860-as és az 1870-es években olyan liberális reformokat vezettek be, amelyek nemcsak az ipari termelés növekedéséhez járultak hozzá, hanem a lakosság kulturális

²²⁶ Wolfgang Iser: *A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényein*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 23-24.

²²⁷ Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 17-19.

felemelkedésében is fontos szerepet játszottak.²²⁸

Az 1800-as évek első felében lezajló folyamatok következtében Finnország – az Orosz Birodalmon belül – sajátos helyzetbe került: politikai és társadalmi struktúráját a nyugati, pontosabban a skandináv agrártípusú társadalomfejlődés és a kelettől való politikai, hatalmi függés határozta meg. Kodolányi nézete, mely szerint a finn parasztság erős társadalmi pozícióval rendelkezik, részben azzal magyarázható, hogy a svéd uralom alatt nem alakult ki a feudális jobbágyrendszer. (Erre maga Kodolányi is felhívta a figyelmet.) E folyamatnak köszönhetően a szabad paraszti réteg – az arisztokráciával ellentétben – jelentős földbirtokkal bírt, valamint a rendi parlamentben önálló rendként képviseltette magát.²²⁹ Az autonómia idején a parasztság szilárd társadalmi helyzetét növelte az is, hogy az arisztokrácia nem volt elég erős ahhoz, hogy a svéd uralom alatt kialakult pozícióját az Orosz Birodalmon belül megőrizze és hogy a cári befolyással szemben hatalmát biztosítsa, ezért a földműves lakosság támogatását igyekezett megszerezni. A finn elit e cél érdekében a parasztság kulturális és nyelvi emancipációjának ügyét karolta fel.²³⁰

A 19. század végén az ipari termelés növekedése, a gazdasági szférában kibontakozó változások és a kormányzat liberális politikája azonban felszínre hozta a földnélküliek és a kisbérlők problémáit. A mezőgazdasági termelés korszerűsödése²³¹ és a faárúk iránti kereslet megélénkülése következtében a

²²⁸ E liberális reformpolitika keretében az ország pénzügyi és önkormányzati rendszerét átalakították, a finn postarendszert és a hadsereget újjászervezték, az egyház és az állam viszonyát szabályozták, valamint a finnt a svéd mellett második hivatalos nyelvvé emelték. Finnország infrastruktúrájának fejlesztésére, a csatorna- és a vasúthálózat kiépítésére szintén a 19. század második felében került sor. Anssi Halmesvirta: A Finn Nagyhercegség (1809–1890). (ford. Erdélyi Pálma) In: Uő. (szerk.): *Finnország története*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 157–167.

²²⁹ Risto Alapuro-Henrik Stenius: Kansanliikkeit loivat kansakunnan. In: Risto Alapuro-Iikka Liikanen-Kerstin Smeds-Henrik Stenius (szerk.): *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä, Helsinki, 1987. 12.

²³⁰ Iikka Alanen: Finland as a peasant society and the agrarian reforms. In: Leo Granberg – Jouko Nikula (szerk.): *The peasant state. The State and rural questions in 20th century Finland*. University of Lapland, Rovaniemi, 1995. 43.

²³¹ Az 1860-as években a tengerentúli gabona a világ- és az európai piacon árválságot idézett elő. Finnországban a gazdálkodók, akiknek a helyzetét az amerikai mellett az Oroszországból vámmentesen érkező gabona is megnehezítette, fokozatosan csökkentették a gabonatermelést, és szántóföldjeiken az állam támogatásával intenzív állattenyésztésre tértek át. A mezőgazdaság szerkezeti változását jól ábrázolja, hogy a gabonatermelés 1880 és 1910 között 80%-ról mintegy 40%-ra csökkent. A finn társadalomtörténész Matti Peltonen megállapítja, hogy a sertés- és szarvasmarha-tenyésztésre áttérés azért is volt célszerűbb, mert a tej, a tejtermékek és a hús ára az európai és a világpiacra folyamatosan növekedett. A finn mezőgazdaság számára ez azért volt lényeges, mert a finnek a 19. században e téren jelentős külkereskedelmi tevékenységet folytattak Oroszország mellett Angliával, Németországgal és a skandináv országokkal. A mezőgazdasági termelés korszerűsödésére az erdőgazdalkodás is hatott, hiszen a fafeldolgozás az 1860-as évektől a gőzgépek feltalálásának és az európai piacon a fa iránti keresletnek köszönhetően gyorsan fejlődött. A fa- és a fűrészárúk kivitele 1860-ban csupán 37% volt, a század vége felé a 70%-ot is elérte. Matti Peltonen: From peasant holdings to family farms. Impact of the Agricultural Depression of the 1880s-1910s on Finnish peasant farming. In: Leo Granberg – Jouko Nikula (szerk.): *The peasant state. The State and rural questions in 20th century Finland*. University of Lapland, Rovaniemi, 1995. 24-26.

földdel rendelkezők életszínvonala növekedett, a mezőgazdasági munkások és a bérlők vagyoni helyzete, életkörülményei romlottak. Kodolányi a 19. századi Finnország problémáiról a bérlők és a földtulajdonosok közötti feszültségről, a mezőgazdaságban dolgozók rossz életkörülményeiről nyíltan beszél. Hangsúlyozza, hogy Finnország Magyarországhoz hasonlóan olyan súlyos társadalmi gondokkal küszködött, mint például a nagyszámú agrárnépesség munkanélkülisége, nélkülözése, éhezése és nyomorúságos életkörülményei.²³² „Pusztított a tüdővész, a pálinka – melyet titkon ma is szívesen főznek az erdők mélyén a gabonából, bár erősen üldözik a hatóságok –, a gyomorhaj. Nagy volt a gyermekhalandóság is. A házak egészségtelenek és elhanyagoltak voltak – ami a szegénység következménye. De az önálló Finnország demokráciája csodákat teremtett.”²³³

Az ország belpolitikai helyzetének konszolidálása és a demokratikus viszonyok kialakulása azonban nem ment olyan problémamentesen végbe, mint ahogyan arra Kodolányi az idézet utolsó mondatában utal, hiszen a társadalom politikai, szociális és nyelvi megosztottsága a polgárháború és a gazdasági világválság hatására a két világháború között felerősödött. Az író ezekről a feszültségekről azonban nem vagy csak érintőlegesen értekezik, hiszen a finnek kulturális, politikai egységéről és társadalmi kiegyensúlyozottságáról vallott nézetét a két világháború közötti viszonyok pozitív fényben történő bemutatásával és bizonyos dolgok elhallgatásával igyekszik fönntartani.

Ezek után azt nézem meg, hogy milyen viszony van a referenciális világ és azon tényezők között, amelyek Kodolányi szerint stabilizálták a finn parasztság helyzetét. Az író a *Suomi, a csend országában* a földreformot hozza föl példaként. Hangsúlyozza, hogy Finnországban az 1800-as évek végén és az 1900-as évek elején a vidéki lakosság életkörülményeinek javítása, a bérleti rendszer szabályozása, a kisbérlők és a zsellérek gazdasági, jogi helyzetének javítása érdekében földreformot hajtottak végre.

Korábban már utaltam arra, hogy Kodolányi nem teljesen értett egyet a reform végrehajtásával. Ezt mutatja az is, hogy a földosztás végrehajtásának módját az író nem részletezi, valamint hogy a lettek és az észtek megoldását radikálisabbnak tartotta.²³⁴ Ennek kapcsán a finn nyelvész, Lauri Hakulinen 1936. november 16-án levelében Kodolányit azért marasztalta el, mert szerinte az író a földreformmal kapcsolatban tárgyi hibákat követett el akkor, amikor a finn földreformot az észtek és a lett reformmal állította párhuzamba.²³⁵ Kodolányi az őt ért kritikára 1936. november 19-én így reagált: „Ami a cikkeim tévedéseit

²³² „Finnországból is rengetegen vándoroltak ki a múlt század végén. Ennek politikai okai csakúgy voltak, mint gazdaságiak. Finnországban hajdan nem volt ismeretlen az éhínség, amikor ezrek tengődtek fakéregliszten, s pusztultak el tífuszban. (...) Önálló finn állam sem volt, a társadalom berendezése tökéletlen és igazságtalan elveken alapult. A nagybirtokon dolgozó szegény földmunkások így néha leírhatatlan nyomorban éltek.” Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 68.

²³³ Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 68.

²³⁴ Richly Gábor: Egy népi író Finnország-élménye. Kodolányi János Suomijának eszmétörténeti háttere. *Valóság*, 2008/7. 79-80.

²³⁵ Lauri Hakulinen levele Kodolányi Jánoshoz. Helsinki 1936. november 16. OSZK Kézirattára, Kodolányi János hagyatéka, F 201/247. 3. levél

illeti: talán mégsem azok a legfontosabbak 11 olyan cikkben, amilyeneket én írtam? Talán van azokban egyéb? Hogy a földreform nem úgy történt – istenem, én nem írtam le a módszereket. Csak párhuzamba állítottam azzal, hogy nálunk nem történt semmi.”²³⁶

A válasz jól érzékelteti, hogy Kodolányi szemléletmódját és tapasztalati horizontját a „valóság” letűkrözésénél a két világháború közötti magyar viszonyok bírálata és a mintaadás gondolata nagyobb mértékben motiválta és formálta. Részben ez az oka annak, hogy az író a finn földreform számára nem vonzó jegyeit nem részletezi, sőt elhallgatja. Másrészt Kodolányi a földosztás bizonyos hiányosságait a szövetkezeti mozgalom, a mezőgazdasági képzés és a hogyan azt majd látni fogjuk egy földműves házaspár mindennapjainak, életkörülményeinek részletes elemzésével kompenzálja.²³⁷

6.3 Kodolányi János „víziója” a finn társadalom politikai egységéről

Az útirajzokban figyelemre méltó, hogy Kodolányi a belpolitikai élet bizonytalanságával, a szélsőbaloldal törekvéseivel, a szélsőjobboldali mozgalmak aktivizálódásával és a munkások rossz életviszonyaival nem foglalkozik. A kihagyás ezen technikájával az író azt az állásfoglalását erősíti, amely szerint a finn társadalomban az „ellentétek nem olyan élesek” és a „politikai harcok alig mozgatják meg a szélesebb néprétegeket”.²³⁸

A 19. század második és a 20. század első felében a munkások élet- és munkakörülményei nem voltak kedvezők. Eino Kuusi két világháború közötti szociálpolitikus ezzel kapcsolatban a következőt állapítja meg: „Az iparban minél nagyobb gazdasági sikerek születtek, a munkások helyzete annál rosszabb

²³⁶ Az idézet megtalálható: Ifj. Kodolányi János: Utószó. In: Kodolányi János: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 278., Kodolányi emellett az őt ért kritikákkal szemben azzal védekezett az 1968-ban megjelent *Visszapillantó tükör* című visszaemlékezésében, hogy nem azért utazott Suomiba, hogy annak hibáit felfedezze, hanem azért, hogy a Magyarországon uralkodó rendszer fogyatékoságait láttassa meg a finn tükörben. Ezt jól illusztrálja a következő: az „1919-es események után meg kellett értenem, hogy direkt módszerekkel a magyar nép sorsán változtatni nem lehetett, az erőviszonyok annyira az uralkodó osztályok javára tolódtak el. Talán naiv, de mindenképpen tiszta és őszinte romantikával megpróbáltam azt a módszert kialakítani, hogy mi, magyarok, sorstársak kíséreljük meg ezt a népet évről évre, lépésről lépésre kiszabadítani szellemi béklyóiból, erkölcsi bilincseiből, kisebbségi érzéseinek gyilkos lelki görcseiből [...] továbbá a tragikus birtokmegosztási viszonyaiból, amennyire lehetséges kimozdítsuk és egészségesebb irányba tereljük. Ezt a hitet hoztam én Finnországból.” Kodolányi János: *Visszapillantó tükör*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968. 540-541.

²³⁷ Richly Gábor: Egy népi író Finnország-élménye. Kodolányi János Suomijának eszméletörténeti háttere. *Valóság*, 2008/7. 80.

²³⁸ Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 96.

lett.²³⁹ A munkások rossz lakásviszonyok között éltek, a külvárosban felépített negyedek otthonai kicsik, szűkre szabottak voltak, az egyszobás túlszűfolt lakásokban négy, de gyakran hét-nyolc személy is lakott. A lakások elégtelen higiénijára következtében a járványok, a tuberkulózis áldozatainak száma magas volt.²⁴⁰

A munkások helyzetét az is nehezítette, hogy a rossz munkakörülmények és az alacsony bérek ellenére 1907-ben napi 10 órát dolgoztak. A patriarchális szellemenben vezetett gyárakban szigorú fegyelem uralkodott, az ún. „rendbontók” ellen különféle szankciókat vezettek be: elbocsájtották, megbírságotlák vagy a gyárban elhelyezett cellákba zárták őket. Ezek mellett az alkalmazottak testi fenytítése sem volt ritka.

Finnországban az ipar szorosán kapcsolódott a vidéken kibontakozó faiparhoz, így a munkások lakás- és életviszonyai egészen az 1920-as évekig megőrizték vidékies jellegüket. Ennek ellenére az 1900-as évek elejére kezdett kialakulni egy olyan egységes munkásréteg, amelynek tagjait közös politikai érdekek, célkitűzések kötötték össze.²⁴¹ Ezt, valamint a munkások elégedetlenségét mutatja az is, hogy az 1907-ben megtartott parlamenti választásokon a radikális Szociáldemokrata Párt fölünyes győzelmet aratott.²⁴²

Az országgyűlés Finnországot 1917. december 6-án – az októberi események hatására²⁴³ – független, demokratikus állammá nyilvánította. A társadalom politikai és gazdasági megosztottságából fakadó ellentétek azonban ekkorra már annyira élessé váltak, hogy 1918 januárjában a finn munkásosztály, a radikális szociáldemokraták és a vörösgárdisták az ország déli részén magukhoz ragadták a hatalmat és kitört a polgárháború. A négy hónapig dúló harcok viszont a Carl Gustaf Emil Mannerheim által vezetett fehér csapatok győzelmével értek véget. A polgárháborúban csaknem 36 ezren vesztették életüket. A vörös terror áldozatai elsősorban a civil lakosság (földtulajdonosok, tanárok, papok és hivatalnokok) köréből kerültek ki. A fehérek bosszúja során pedig több ezer embert végeztek ki és az ország számos pontján felállított táborokban mintegy 80 000 vörös foglyot helyeztek el, ahol az elégtelen egészségügyi viszonyok és élelmiszerhiány következtében 12 000 vörös katona hunyt el.²⁴⁴

²³⁹ Idézi Antti Karisto – Pentti Takala – Ilkka Haapola: *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. WSOY, Porvoo, 1998. 13. (saját fordítás) „mitä loistavampia taloudellisia tuloksia teollisuus antoi, sitä huonommaksi muodostui sen työväestön asema.”

²⁴⁰ Antti Karisto – Pentti Takala – Ilkka Haapola: *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. WSOY, Porvoo, 1998. 31-35.

²⁴¹ Antti Karisto – Pentti Takala – Ilkka Haapola: *Matkalla nykyaikaan. Flintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. WSOY, Porvoo, 1998. 162-164

²⁴² Matti Peltonen: From peasant holdings to family farms. Impact of the Agricultural Depression of the 1880s-1910s on Finnish peasant farming. In: Granberg, Leo – Nikula, Jouko (szerk.): *The peasant state. The State and rural questions in 20th century Finland*. University of Lapland, Rovaniemi, 1995. 34., 1906-ben új választójogi törvényt vezettek be, melynek keretében a négykamarás rendi országgyűlést az egykamarás parlament váltotta fel. Emellett bevezették az általános választógot, melynek köszönhetően a 24 éven felüli férfiakat és nőket egyaránt szavazati joggal ruházták fel. A törvény hatására a szociáldemokraták 1916-ban többségi helyet foglaltak el a parlamentben.

²⁴³ Oroszországban 1917 októberében (Pravoszláv időszámítás szerint) Lenin vezetésével győzött a bolsevik forradalom.

²⁴⁴ Seppo Hentilä: *Itsenäistymisestä jatkosodan päättymiseen 1917–1944*. WSOY, Helsinki, 2006. 113-114.

Finnország 1918 és 1920 között mind gazdaságilag, mind belpolitikailag nehéz helyzetbe került: a polgárháborús veszteségek és élmények az emberek emlékezetében mély nyomot hagytak, a politikailag kettészakadt lakosság állandó élelmiszerhiánnyal küszködött, mert az Oroszországból érkező gabona-szállítmányokat leállították.²⁴⁵ Finnországra nemcsak a nemzet egységének megteremtése, a társadalom politikai kettészakíttóságának és nyelvi megosztottságának felszámolása várt, hanem az ország gazdaságának talpra állítása, az agrárszektor helyzetének rendezése, illetve a bérlők és a mezőgazdasági munkásság életkörülményeinek javítása is.

A társadalom egységének helyreállítása érdekében K. J. Ståhlberg, Finnország első köztársasági elnöke 1918-ban *A jövő kiindulópontjai (Tulevaisuuden lähtökohtia)* című írásában, amelyben a polgárháború után kialakult helyzetet vizsgálta, a finneket az egymással való megbékélésre szólította fel. Reformprogramjában emellett Finnország modern demokratikus állammá való átalakítását, szociális reformok végrehajtását és a polgárháború után kettészakadt Finnország egységének helyreállítását hangsúlyozta.²⁴⁶

A Ståhlberg által meghirdetett politika ellenére a finn társadalom kettészakadtsága 1918 után sem szűnt meg. A belpolitikai helyzet bizonytalanságát tükrözi, hogy a két világháború között egymást váltották a tisztavirág-életű kormányok, valamint hogy az 1920-as évek elején különböző szélsőjobboldali mozgalmak bontakoztak ki. A helyzet konszolidálását e tényezők mellett a polgári pártok és a szociáldemokraták közötti együttműködés hiánya is megnehezítette. Seppo Hentilä kifejti, hogy „az 1920-as években Finnországban többségi kormányt létrehozni nehéz volt. A jobb- és a baloldal kormányon belüli együttműködése is csaknem lehetetlennek számított.” – majd hozzáteszi – „A szociáldemokraták számára a kormányban való részvétel az 1920-as években ideológiailag csaknem elképzelhetetlen dolognak tűnt.”²⁴⁷ Az 1920-as években így többnyire az agrárunió és a jobboldal alakított kormányt annak ellenére, hogy a választásokon a Finn Szociáldemokrata Párt kapta a legtöbb szavazatot. (Ez alól az 1926–1927 közötti időszak kivételnek számít, ekkor a szociáldemokraták voltak kormányon).²⁴⁸

A polgárháború nem csupán a szociáldemokraták és a polgári pártok között teremtett feszültséget, hanem a munkásszervezeteket is kettéválasztotta: a Finn Szociáldemokrata Párt (SDP) 1918-ban Väinö Tanner vezetésével újult meg. A Finn Kommunista Párt (SKP) ugyanebben az évben jött létre Moszkvában Otto Ville Kuusinen, Yrjö Sirola és Kullervo Manner vezetésével. A kommunisták egy újabb forradalom és a hatalom átvételének előkészítése érdekében a munkások körében igyekeztek bázisukat kiszélesíteni. A kommunisták támogatottsága –

²⁴⁵ Heikki Roiko-Jokela: Finnország belpolitikai helyzete. (1919–1939). (ford. Kiss Antal), In: Anssi Halmesvirta (szerk.): *Finnország története*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 243.

²⁴⁶ Matti Virtanen: *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. SKS, Hämeenlinna, 2001. 124.

²⁴⁷ Seppo Hentilä: *Itsenäistymisestä jatkosodan päättymiseen 1917–1944*. WSOY, Helsinki, 2006. 133. (saját fordítás) „Enemmistöhallituksen muodostaminen oli Suomessa 1920-luvulla ylipäättäänkin aarimmäisen vaikeaa. Oikeiston ja vasemmiston hallitusyhteistyö oli mahdotonta.” – majd hozzáteszi – „Sosiaalidemokraateille hallitukseen meno oli 1920-luvun alussa ideologisesti lähes mahdotonta.”

²⁴⁸ Seppo Hentilä: *Itsenäistymisestä jatkosodan päättymiseen 1917–1944*. WSOY, Helsinki, 2006. 127.

annak ellenére, hogy 1923-tól kezdve szigorú intézkedéseket hoztak a párt tevékenysége ellen – egészen az 1920-as évek végéig nőtt.²⁴⁹

A kommunisták tevékenysége, a szociáldemokraták 1927-es kormányalakítása és a gazdasági világválság hatására 1929-ben számos olyan jobboldali radikális szervezet jött létre, mint például a Lalli-liitto (Lőrinc-szövetség), a Vapaussodan rintamiesten liitto (A polgárháború frontkatonáinak szövetsége). A szintén szélsőjobboldali Lapuan liike (Lapuai mozgalom), amelynek célja az 1918-as polgárháború eredményeinek megtartása, megerősítése és a baloldal felszámolása volt, 1929 novemberében bontakozott ki.²⁵⁰

A mozgalom tagjai követeléseiket az 1929 decemberében megtartott nagy nemzetgyűlésen dolgozták ki, amelyben a Kallio-kormányt a kommunisták elleni szigorú fellépésre szólították fel. Mivel a szociáldemokrata és a polgári pártok a kommunisták működését korlátozó lépéseket illetően nem tudtak megegyezni, a Lapua mozgalom tagjai 1930-ban a szociáldemokrata és a kommunista képviselőkkel szemben módszeres és szervezett támadásokba kezdtek. A parlament az erőszakos cselekmények nyomására 1930-ban kénytelen volt elfogadni – a Lapua mozgalom által korábban kezdeményezett – kommunistaellenes törvényeket.²⁵¹ A szélsőjobboldali szervezetet azonban K. J. Ståhlberg volt köztársasági elnök elrablása, valamint az 1932-es mäntsäläi államcsíny-kísérlet után feloszlatták.²⁵²

Az útirajzok olvasása közben azonban jól látható, hogy Kodolányi a szélsőjobboldali csoportosulások tevékenységét és a parlamenti képviselők ellen elkövetett erőszakos cselekedeteit útirajzaiban nem említi. Ez azzal magyarázható, hogy a nacionalista mozgalmak eljárásai, tettei nem illettek bele abba a képbe, amelyet az író a finnekről alkotott, és amelyet a magyar olvasóközönség felé közvetíteni szeretett volna.

6.4 A svéd kérdés

Figyelemre méltó, hogy Kodolányi a finn társadalom problémáit – mint a munkások rossz helyzete, a társadalom politikai, ideológiai megosztottsága – az útirajzokban nem tárta föl a magyar olvasóközönség előtt, az ún. svéd kérdéssel viszont hosszasan foglalkozott. Az is érdekes, hogy ebben az esetben az író kilép a beszámolókból felvett pozícióból és a mindennapokból vett példák segítségével a finnek nézőpontját szólaltatja meg.

E témakör vizsgálata, jobb megértése érdekében szükséges a finnországi

²⁴⁹ Seppo Hentilä: *Itsenäistymisestä jatkosodan päättymiseen 1917–1944*. WSOY, Helsinki, 2006. 147-150.

²⁵⁰ A kommunistaellenes csoportosulás célkitűzései között szerepelt még a nemzet egységének megteremtése (akár erőszakkal), a tehetetlen parlamentarizmus helyett erős kormányhatalom felállítása és a kommunisták mozgalmának felszámolása.

²⁵¹ Seppo Hentilä: *Itsenäistymisestä jatkosodan päättymiseen 1917–1944*. WSOY, Helsinki, 2006. 151-152. A legtöbb áldozatot autóval elrablották és a keleti határhoz szállították. Összesen 254 ilyen eset történt, ebből hárman meghaltak. („kyyditys”, „muilutus”).

²⁵² 1932-ben Mäntsäläben 300-400 férfi körülvette azt az épületet, ahol a szociáldemokrata képviselő, Mikko Erich beszédet tartott. Amikor Erich nem tett eleget a nemzetőrség parancsának, hogy fejezze be beszédét, a nemzetőrség tüzet nyitott.

svéd kérdést röviden áttekinteni, ugyanis a 600 évig tartó svéd uralom a finn politikai intézményrendszer kialakulására és a finnek kultúrájára is nagy hatást gyakorolt. A nyelvi megosztottság nemcsak a társadalom szintjén volt érezhető, hanem területileg is jól körül lehetett határolni. Míg a nyugati és a déli partvidék lakói, valamint a nemesség és az értelmiség svéd nyelven beszélt, addig a Finnország belső területein élő parasztság finn nyelvű volt.²⁵³

Az 1830-as és az 1840-es években – a német romantika ideológiájából merítő – fennománok, „finnérzelmű” értelmiségek szellemi és politikai mozgalma a svéd nyelv kiváltságos helyzetének felszámolására törekedett. A fennománok nézete szerint a finn állam megteremtésének föltétele a társadalmat kettéosztó nyelvi viszonyok fölszámolása, a finn nyelv hivatalossá tétele, a nemzeti irodalom és kultúra létrehozása volt. Politikai programjuk középpontjában ennek megfelelően a finn nyelvű oktatási- és közigazgatási rendszer kiépítésének ügye és egy finn nyelvű értelmiségi réteg kinevelése állt. Emellett azonban a parasztság érdekeinek képviselését, e társadalmi csoport életkörülményeinek javítását és kulturális felemelkedését is célul tűzték ki. Ezt a törekvésüket jól tükrözi, hogy az 1880-as évektől a fennománok politikai diskurzusában a hangsúly a nyelvi vitáról egyre jobban a szociális és a politikai tényezőkre helyeződött át.

A 19. század vége felé a fennománok fiatalabb nemzedékének tagjai, az ifjúfinnek az ország alkotmányáról és államformájáról szóló kérdések tárgyalása során Finnország modern, demokratikus nemzetállammá való átalakítását és a társadalom rendi hierarchiájának felszámolását követelték. A finn érzelműek gondolkodásmódjának ellentmondásossága, hogy míg az ország politikai és társadalmi modernizációjának szükségességét hirdették, addig társadalomfelfogásukat egyfajta városellenesség és a kibontakozó polgári kultúra anyagiasságának bírálata jellemezte. Ilkka Alanen ezzel összefüggésben megállapítja, hogy a fennománok a finnek nemzeti identitását a (szerintük) vallásos, független, ésszerűen gazdálkodó, törvénytisztelő finn nyelvű földbirtokos parasztságra támaszkodva akarták megkonstruálni, illetve megerősíteni.²⁵⁴ (A parasztság polgárosodásának eme kérdése, illetve dilemmája a két világháború között a magyar népi írókat is foglalkoztatta.)

²⁵³ Richly Gábor: Nacionalizmus és svéd kisebbség a két világháború közötti Finnországban. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*. 1997. 8. 2. Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00029/pdf/04.pdf>, a letöltés dátuma: 2009. január 22.

²⁵⁴ Ilkka Alanen: Finland as a peasant society and the agrarian reforms. In: Granberg, Leo – Nikula, Jouko (szerk.): *The peasant state. The State and rural questions in 20th century Finland*. University of Lapland, Rovaniemi, 1995. 43., A paraszti életforma idealizására és a finnek önarcképére vonatkozólag Toivo Nygård finn történész megállapítja, hogy a városiasodás „nem tartozott bele az 1800-as években megalkotott nemzetképbe, amelyben a hazafias-keresztényi lelkületen kívül az egészséges vidéki élet eszményítése volt a leglényegesebb elem. Ebben a városi pusztulást hozó gonosz fészkének tekintették, amely tele van társadalmi problémákkal. A beteg város az egészséges vidék ellentétét képezte. Az egészséges környezet egészséges embereket szül, a beteg pedig betegeket. Ezt a felfogást bekapcsolták abba a finn fejlődési »trendbe«, ami az ország függetlenné válása után még több évtizeddel is uralkodott. Az egészséges, felvilágosult és idilli környezetben nevelkedett egyén volt a jövő társadalmának szükséges feltétele.” Toivo Nygård: Finnország mint az Orosz Birodalom hátsországa. (1890–1914). (ford. Gál Attila), In: Anssi Halmesvirta (szerk.): *Finnország története*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 215–216.

A finn érzelműek társadalomszemléletének kialakulásában elsősorban Johan Vilhelm Snellman (1806-1881) és Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen (1830-1903) játszott fontos szerepet. Snellman nézetének központi eleme – a hegeli ideológia jegyében megfogalmazott²⁵⁵ – nemzeti szellem („*kansallishenki*”) eszméje volt. A finn filozófus szerint Finnország egysége a közös nemzeti nyelv és kultúra által teremthető meg az értelmiség irányításával. A művelt rétegek történelmi feladatát ily módon a parasztság öntudatra ébresztésében, kulturális, műveltségi szintjének felemelésében és a nemzeti eszme kinevelésében jelölte ki.²⁵⁶ Az értelmiséget ezért arra szólítja fel, hogy a nép szükségleteit, életkörülményeit és hagyományait ismerje meg, térjen vissza gyökereihez, sajátítsa el a többség nyelvét, tanuljon meg finnül.²⁵⁷ Snellman emellett politikai programjában a nép hagyományain alapuló finn nyelvű magaskultúra kialakítását, a nemzeti irodalom megteremtését és az iskolarendszer átalakítását követelte. A kultúra területén bekövetkező változásokkal párhuzamosan azonban gazdasági reformokat, az ipar és a mezőgazdaság fejlesztését, valamint a szegény lakosság és a földnélküliek helyzetének rendezését is sürgette.²⁵⁸

Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen (Georg Zakarias Forsman, 1830-1903) fennomán történész a nemzet megteremtéséről szóló nézetének középpontjába – Snellmanhoz hasonlóan – a nyelvkérdést és a nép művelésének problematikáját helyezte. Ennek megfelelően az oktatási reform ügyét karolta fel, és követelte, hogy az iskola, a közigazgatás, a bírászkodás stb. nyelve finn legyen.²⁵⁹ A „finn-érműek” társadalomfelfogásának és nemzetről szóló nézetének tárgyalása témánk szempontjából azért is lényeges, mert a fennománok felfogása a parasztság nemzetépítő szerepéről Kodolányi azon szemléletmódjára emlékeztetnek, amelyet a finn társadalomról és a földműves rétegek helyzetéről alkotott. Erre utal többek között, hogy Kodolányi szerint a fennománok mozgalma alapozta meg azt a szoros közösségi érzést, amelyben a finnek modern intézményi rendszere és politikai élete is származik.²⁶⁰

²⁵⁵ Pauli Kettunen: *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Vastapaino, Tampere, 2008. 13.

²⁵⁶ Pauli Kettunen: *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Vastapaino, Tampere, 2008. 62-63.

²⁵⁷ Matti Virtanen: *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. SKS, Helsinki, 2001. 79.

²⁵⁸ Anssi Halmesvirta: A Finn Nagyhercegség (1809-1890). (ford. Erdélyi Pálma), In: Uő. (szerk.): *Finnország története*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 155-156.

²⁵⁹ Ilkka Liikanen felhívja a figyelmet arra, hogy a nyelvkérdést illetően Snellman és Koskinen szemlélete között egy alapvető különbség van. Nevezetesen az, hogy amíg Snellman a nyelvi megosztottság problémáját a nemzet jövője szempontjából vizsgálta, addig Koskinen e kérdéskör tárgyalásával a finn társadalom átalakítására hívja fel a figyelmet. Ennek fényében olyan társadalmi célok elérésére törekedett, mint például a parasztság kulturális, szociális és politikai érdekeinek képviselése, valamint az értelmiség és a parasztság között tátongó úr felszámolása. A két politikus szemléletmódja abban is eltért, hogy Snellman a nemzeti értelmiséget a svéd nyelvűek elfinnesítésével igyekezett megteremteni, Koskinen ezzel szemben a felemelkedő népi, paraszti elemekből kívánta létrehozni. Ilkka Liikanen: *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja suomalaisen puolueen synty*. SHS. Historiallisia Tutkimuksia 191, Helsinki, 1995. 43-145., 151.

²⁶⁰ Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 62.

A fennománok tevékenységének köszönhetően a finn nyelv az 1800-as évek második felében jelentős sikereket ért el: az 1863-ban kiadott új nyelvrendelet alapján a finn az állami szektorban a svédvel egyenrangúvá vált. A „svéd-érzelműek” radikális csoportjának képviselői azonban a finn nyelv emancipálódásának folyamatát nem nézték jó szemmel és a nyelvrendelet bevezetése ellen léptek fel, valamint a svéd jogainak visszaszerzéséért harcoltak.

A svéd és a finn nyelvűek közötti ellentét az 1922-ben meghozott nyelvtörvénnyel éleződött ki újra. Ugyanis ekkor a Finnországot immár hivatalosan is kétnyelvűvé nyilvánító rendelettel bizonyos nacionalista, jobboldali értelmiségi körök nem voltak megelégedve és a törvény módosítására törekedtek. Ilyen jobboldali szervezet volt többek között az egyetemi hallgatókat tömörítő Akadémiai Karjalai Társaság (Akateeminen Karjala Seura), amelyet 1922-ben hoztak létre. A társaság programjának középpontjában a nyelvkérdés, illetve a Helsinki Egyetem teljes körű elfinnesítése állt. Az egyetemi hallgatók a Helsinki Egyetem egynyelvűsítésére aláírásgyűjtéseket szerveztek, valamint demonstrációkat és tömeggyűléseket is rendeztek. Ugyancsak az 1920-as években jött létre az Igazfinn Szövetség (Aitosuomalaisuuden Liitto), melynek célkitűzései – az Akadémiai Karjalai Társasághoz hasonlóan – az egynyelvű Finnország létrehozása, a társadalom egységének megteremtése volt, amely szerintük a polgárháború és a nyelvi megosztottság miatt nem valósulhatott meg.²⁶¹ A nyelvháború az 1930-as években, a kommunistaellenes, szélsőjobboldali Hazafias Népmozgalom (Isänmaallinen Kansanliike) nevű szervezet megalapításával egészen a második világháború kitöréséig folytatódott.

A társadalom politikai és kulturális kettészakadtsága és az ország belpolitikai helyzete csupán az 1930-as évek vége fele kezdett stabilizálódni, amikor nem csupán a baloldal támogatottsága csökkent, hanem a szélsőjobboldali mozgalmak népszerűsége is nagy mértékben visszaesett. Ez a változás részben az Agrárunió és a Finn Szociáldemokrata Párt között létrejött 1937-es kormánykoalícióval („punamulta”) volt magyarázható. A finnek nemzeti egysége és társadalmi kiegyensúlyozottsága, amelyet Kodolányi Finnország egyik legfőbb értékének és sikerének tartott, tulajdonképpen csupán a második világháború kitörése után, illetve a finnek védekező háborúja, az 1939. november 30-án kirobbant téli háború során valósult meg.²⁶²

Az útirajzokban érdekes, hogy Kodolányi a svéd kérdés tárgyalása során nem számolt be a szélsőjobboldali mozgalmak tevékenységéről, viszont a svéd és a finn nyelvűek közötti ellentétekre, konfliktusokra a mindennapi életből számos történetet és példát hoz. Ezek alapján kiderül, hogy a finnek szerint azért alakult ki svédellenes hangulat, mert a svéd nyelvűek gazdasági, politikai és kulturális fölényrel rendelkeztek, és a finn nyelvvel, kultúrával szemben lekicsinylően viselkedtek. A finnek ezen álláspontja Kodolányi tolmácsolásában így hangzik: a svéddek „ragaszkodnak pozícióik minden talpalatnyi területéhez, s féltékenységükben – a finnek érzése szerint – túlmennek a megengedett határokra. E ragaszkodásuk erkölcsi támasztékát abban a felfogásban találják meg, hogy a svéd kultúra jelenti az igazi kultúrát, a finnek csak átvették és utánoz-

²⁶¹ Seppo Hentilä: *Itsenäistymisestä jatkosodan päättymiseen.1917–1944*. WSOY, Helsinki, 2006. 144-145.

²⁶² Seppo Hentilä: *Itsenäistymisestä jatkosodan päättymiseen.1917–1944*. WSOY, Helsinki, 2006. 169-170.

zák, s minden, ami Finnországban érték és komoly politikai vagy tudományos intézmény, a svédeknek köszönhető. Bár tudnak finnül, sohasem beszélnek ezen a nyelven – lenézik a finn nyelvet.”²⁶³

Az idézetből is látható, hogy a svédek helyzetéről kialakult képben a „benszülöttek” és az utazó etnográfus nézőpontja nem válik szét világosan egymástól. Az író és a finnek hangjának efféle keveredése, váltakozása az útirajzok egységes, idealizált hangját, illetve a finn társadalom kiegyensúlyozottságáról vallott nézetét egy pillanatra látszólag megtöri. Kodolányi azonban törekszik arra, hogy ideológiai meghatározottságát és az útirajzokban uralkodó harmóniát visszaállítsa. Ezt úgy éri el, hogy a helyiek véleményével szemben személyes tapasztalatait állítja, illetve arra a következtetésre jut, hogy a svéd nyelvűek fiatalabb nemzedéke és a finnek között egyfajta együttműködés, közlelés alakult ki.²⁶⁴

Röviden összefoglalva az útirajzokban a svéd kérdés esetében sem a „valóság” újraalkotásáról van szó, hanem a szelekció által kiválasztott elemek narratív keretbe helyezése és újrastrukturálódása az író nézőpontjából, illetve a példamutatás szempontjából történik. Kodolányi beszámolója a két világháború közötti Magyarország viszonyainak kontextusába ágyazva lényeges társadalomformáló erővel rendelkeztek. Finnország példája, erkölce és szelleme tehát nem egyszerű politikai program, hanem sokkal inkább ember- és közösségformáló tényező, amelynek funkciója egy új fejlődési alternatíva felmutatása volt.²⁶⁵ A parasztság számára azt mutatja, hogyan kell felemelkedni, az értelmiség és a középosztály számára azt, hogyan kell a földművelő lakossággal, vagyis a néppel szolidaritást vállalni, együttműködni és a saját önérdekeiről lemondani. Az, hogy Kodolányi Finnországra vonatkozó kijelentései és megállapításai mennyiben tekinthetők autentikusnak, illetve hogy milyen mértékben felelnek meg a valóságnak, ebből a perspektívából másodlagos értékű. Témánk szempontjából annak a feltárása fontos, hogy az író szemléletmódjára milyen hatással volt mindaz, amit Finnországban látott és megtapasztalt, valamint az is, hogy az útirajzok szövegei valójában milyen üzenetre vannak kiélezve.

²⁶³ Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 71

²⁶⁴ Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990.75.

²⁶⁵ Ricouer a *Bevezető előadás. Tanulmányok az ideológiáról és az utópiáról* című írásában az utópia legalapvetőbb funkciójának az új alternatív perspektívák létrehozását tartja. Ennek következtében „A tényleges világ mögött megnyílik a lehetséges világ. Ez a világ tehát alternatív életmódok világa.” Paul Ricouer: *Bevezető előadás. Tanulmányok az ideológiáról és az utópiáról*. (ford. Nagy László) In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris-Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 123.

7 KODOLÁNYI JÁNOS BARÁTI KÖRE FINNORSZÁGBAN

7.1 Az idegen kultúra megismerése és Kodolányi János baráti köre

Az utazás körülményeivel, Kodolányi János finnországi tevékenységével és megállapításaival összefüggésben fontos szem előtt tartani azokat a tényezőket, amelyek segítségével az író el tudott igazodni a számára új környezetben. E kérdéskör vizsgálata azért is fontos a téma szempontjából, mert Kodolányi tapasztalatait nem csupán a kiutazása előtt olvasott művek és személyes benyomások nyomán konstruálta meg, hanem az ismeretlen kultúra szokásainak, társadalmának, politikai és kormányzati struktúrájának megismerésében a finn barátai által közvetített kép, valamint az „utazó” és a „bennszülöttek” között kialakult baráti és szellemi kapcsolat játszott jelentős szerepet.²⁶⁶ Ebből a megállapításból kiindulva érdemes kitérni arra, hogy Kodolányi közeli ismerősei (illetve azok szellemi-politikai nézőpontja) milyen hatással voltak Finnországról kialakított képére.

Kodolányi finn baráti körének kiépítésével összefüggésben a *Magyar Nyelvőr* szerkesztőjének, Balassa Józsefnek²⁶⁷ a nevét kell megemlíteni, aki 1936 júliusában a következőre hívta fel a finn nyelvész Artturi Kannisto figyelmét: „Kodolányi János, a kitűnő magyar regényíró augusztus hó folyamán néhány hetet akar Finnországban tölteni, hogy alkalma legyen megismerkedni a finn nép életével. [...] Arra kérem igen tisztelt tanár urat, ha Kodolányi barátom augusztus elején oda érkezik, fogadja őt szívesen, igazítsa útba, hogy mely vidéki városokat, falukat látogasson meg és ajánlja őt ottani barátainak pártfogásába.”²⁶⁸

²⁶⁶ Peter Burke: Útmutatás az utazástörténet számára. (ford. Kármán Gábor.) *Korall*. 2006/26. 6., 11.

²⁶⁷ Balassa József 1920-tól 1940-ig a *Magyar Nyelvőr* szerkesztője és a hazai nyelvtudomány képviselője volt. Elsősorban fonetikával és nyelvjáráskutatással foglalkozott.

²⁶⁸ Artturi Kannisto levele Lauri Hakulinenhez, Ykspää 1936. július 16. SKS (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura), Lauri Hakulinen hagyatéka, 1096:58:4.

Kodolányi 1936 augusztusában-szeptemberében – részben a fenti kérdésnek és Kannisto közvetítő tevékenységének köszönhetően – számos íróval, költővel, a tudományos és kulturális élet képviselőivel ismerkedett meg. Itt elsősorban az író Maila Talvio, férje, a szlavista, J. J. Mikkola, a költő Martti Haavio és Arvi Kivimaa író nevét említeném meg. Leginkább azonban a Helsinki Egyetem finn nyelvészprofesszora, Lauri Hakulinen, valamint a már említett finnugor nyelvészprofesszora, Artturi Kannisto állt vele szorosabb kapcsolatban. Kodolányi emellett életre szóló barátságot kötött az író Arvi Järventausszal is.

A fenti nevekből is látható, hogy Kodolányi finn baráti köre jórészt olyan tudósokból, írókból és művészekből tevődött össze, akik az 1920-as és az 1930-as években több alkalommal jártak Magyarországon, magyar ismeretségi körük szélesnek számított és a két ország közötti kulturális, tudományos együttműködés aktív, lelkes résztvevői, ápolói voltak. Ez a tényező és a finnek magyarok iránti rokonszenve nagymértékben hozzájárult az író 1936-os pozitív finnországi fogadtatásához, valamint ahhoz is, hogy Kodolányi az ország szokásaival, kultúrájával, történelmével, politikai-társadalmi berendezkedésével megismerkedhetett – finn barátai szemléletmódjának hálóján, szűrőjén keresztül.

7. 2 Kodolányi János és Artturi Kannisto barátsága

Kodolányi János finn barátai közül elsőként a nyelvész Artturi Kannisto²⁶⁹ nevét említem, akihez az író nemcsak mély barátság, hanem szoros szellemi kapcsolat is fűzte. Az *Arvi Järventaus és egyéb emlékek* című visszaemlékezésben Kodolányi a következőket írja Kannistóról: „Csikesz Sándor után ő volt a második olyan barátom, aki döntő fordulatot adott életemnek, gondolkodásomnak, érzésvilágomnak.”²⁷⁰ Csikesz Sándor református lelkész, majd Debrecenben egyetemi tanár volt, akivel Kodolányi 1919 és 1921 között ismerkedett meg Vajszlón, és akinek az irányításával filozófiai, szociológiai és esztétikai tanulmányokat folytatott. Csikesz a fiatal Kodolányi jellemét, szellemi és politikai gondolkodását jelentős mértékben formálta.²⁷¹

Kodolányi második „szellemi atyjaként” tekintett Kannistóra, hiszen a finn nyelvészben – ahogyan Csikeszben is – nem csupán példaképet látott, hanem az eszményeinek, vágyainak megtestesülését is benne vélte fölfedezni. A

²⁶⁹ Artturi Kannisto (1874-1943) finn nyelvész, néprajzkutató és a két világháború közötti finn-magyar kulturális kapcsolatok egyik kiemelkedő személyisége volt. Tanulmányait a Helsinki Egyetemen végezte Antti Jalava, Arvid Genetz és Eemil Nestor Setälä tanítványaként. 1920 és 1943 között maga is a Helsinki Egyetemen tanított, 1927-ben a finnugor nyelvtudományi tanszék vezetője lett. 1931-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta. Főbb kutatási területe a vogul nyelv és néphagyományok kutatása volt. 1901 és 1906 között a szibériai Permi kormányzóság területén vizsgálta a vogulok nyelvét és népi hagyományait. Útja során számos népköltészeti alkotást és néprajzi tárgyat gyűjtött össze. Ezen anyagok tudományos feldolgozására, valamint a népköltészeti szövegek kiadására részben csak Kannisto halála után került sor.

²⁷⁰ Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Sorsunk*, 1943. 381.

²⁷¹ Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. Magvető Kiadó, Budapest, 1974. 26.

magyar utazóban mély benyomást keltett a nyelvészprofesszor szerepe az 1920-as és az 1930-as évek finn-magyar tudományos, kulturális élet kiépítésében és fejlesztésében. Kodolányi az útirajzokban elismerően ír arról, hogy Kannisto a magyar kutatók munkásságát támogatta és otthona a Magyarországról érkező fiatal tudósok központjává vált. Másrészt az útleírásokban Kodolányi a nyelvész nép körében folytatott tevékenységét, a finnek nemzeti-népi kincseinek összegyűjtésében, a finn lelkiség, „néplélek” feltárásában végzett munkáját helyezi középpontba. Kodolányi ennek egyik példajaként említi a finn falu- és népkutató mozgalmat és a finn nagyszótárat, amelynek anyagát a Kannisto köré csoportosuló nyelvészek, etnográfusok és egyetemi hallgatók gyűjtötték össze a parasztság körében.

Kodolányi ezen kívül a tudós munkamódszerét is követendő példaként mutatja be. Eszerint a falukutatók a nép életmódját és kultúráját a parasztsággal szorosban együttműködve tanulmányozzák. Az író ennek kapcsán azt is fontosnak tartotta, hogy a finn kutatók a vidék lakosságával való együttélés során főlhalmozott nyelvészeti és néprajzi anyagot e két tudományág eredményeit felhasználva dolgozták föl. Kodolányi szavait idézve: „Három-négy évre kimennek az ország valamely távoli, nyelvészetileg még kellőképp fel nem dolgozott területére, ott beállnak dolgozni egy paraszthoz, gyűjtik az anyagot a parasztok ajkáról, megbeszéli velük, mennyire haladtak s milyen feladataik vannak még, szántanak, vetnek, istállót takarítanak, kaszálnak, csépelnek, kapálnak és lovat vakarnak... Ha betoppansz egy ilyen vendéglátó parasztházba, nem tudod megkülönböztetni őket a gazda háznépétől.”²⁷²

A magyar tudósokkal való kapcsolattartás szempontja, valamint a tudós és a nép közvetlen, kölcsönös együttműködésén, a nyelvtudomány és a néprajz között húzódó határvonal átlépésén alapuló kutatási módszer²⁷³ a Teleki Pálhoz írt nyílt levélben fonódik össze. Kodolányi szerint „Mennél több nyelvészt kell ugyan ideküldeni – hadd tanuljanak meg finnül, enélkül a magyar nyelvhez hozzányúlni, a magyart tanítani sem lehet –, de rá kell bírni őket, hogy elsajátítsák a finn nyelvtudós módszereit, aki a nép között élve, a nép életmódjához alkalmazkodva végzi munkáját. [...] És mennél több, az eddiginél sokkal több fiatal magyar etnográfust kell kiküldeni – nem egyet-egyét nagy néha –, hogy beleszokják a finn módszerbe.”²⁷⁴

Kodolányi és Kannisto levelezéséből az is kiderül, hogy Kannisto Kodolányi irodalmi-, közéleti munkásságához és tevékenységéhez a finn-magyar kapcsolatok fejlesztése és különösen a Magyarországon folytatott finn propaganda miatt fűzött sok reményt. A nyelvész részben emiatt 1938 júniusában a következőkre hívta fel Kodolányi figyelmét. „Azok a rövid ideig tartó utak, amelyeket Finnországba teszel, nem praktikusak és túlságosan költségesek

²⁷² Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 55.

²⁷³ „Mi helytelen úton járunk, amikor tárgyi néprajzi gyűjtést folytatunk nagy szorgalommal és rátermettséggel, de nyelvészeti felkészültség nélkül; viszont nyelvészeink óvakodnak attól, hogy a néprajz »idegen hatáskörébe« átcsapjanak. Ezt a különválasztást tovább fenntartani nem lehet.” Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 239.

²⁷⁴ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 239-240.

számodra. Amikor ide szeretnél utazni, szervezd meg dolgaidat úgy, hogy egyszerre több hónapot is itt tölthess. Így fogod majd a nyelvünket megtanulni, országunkat, népünket megismerni, valamint dolgozni is lesz elég időd.”²⁷⁵

Kannisto a levélrészlet utolsó mondatában Kodolányi finnországi tapasztalatainak és az útirajzok megállapításainak idealizáltságára utal. Levelezésükből megtudható, hogy a nyelvész 1936 októberétől, vagyis a beszámoló megjelenésétől folyamatosan bírálta, javította Kodolányi kijelentéseit és tárgyi tévedéseit. Szerinte Kodolányi – a finnek iránt érzett szeretete, rokonszenve és a magyar viszonyok miatti elégedetlensége miatt – túlságosan pozitívan látja és láttatja a Finnországban uralkodó körülményeket és a finn népet.²⁷⁶ Levelezésük alapján kiderül, hogy Kannisto részben e romantikus és idealizált kép pontosítása, realizálása érdekében számos tudományos munkát gyűjtött össze és küldött el Kodolányinak.²⁷⁷

A fentiekből is látható, hogy Kannisto nem érzékelte a magyar író tévedéseinek, illetve a finn viszonyok idealizálásának okát, rejtett üzenetét. Hiszen Kodolányinak nem elsősorban a finn-magyar kapcsolatok fejlesztése volt a legfőbb célja, hanem – ahogy ezt korábban is már kifejtettem – hogy mintát, a magyarság számára követendő modellt alkosson és mutasson föl. Kodolányi tapasztalatait, benyomásait ebből a nézőpontból konstruálta meg.

²⁷⁵ Artturi Kannisto levele Kodolányi Jánoshoz. Ykspää 1938. június 25. OSZK Kézirattára, Kodolányi János hagyatéka, F 201/295. 5. levél „Sellaiset lyhytaikaiset matkat, joita Sinä olet tehnyt Suomeen, ovat aivan epäkäytännöllisiä ja ne tulevat Sinulle liian kalliiksi, eikä niistä ole vastaava hyötyä. Silloin kun haluat tulla, järjestä asiasi sillä tavalla, että voit oleskella täällä monta kuukautta yhtämittaa. Silloin opit kieltä, tulet tuntemaan kanssa ja maata ja ennätät tehdä myös töitä.”

²⁷⁶ Artturi Kannisto levele Kodolányi Jánoshoz. Helsinki 1936. október 20. OSZK Kézirattára, Kodolányi János hagyatéka, F 201/295. 2. levél

²⁷⁷ Levelezésük szerint Kannisto számos tanulmányt, cikket küldött Kodolányinak Aleksis Kivi *Hét testvér* című művéről. A nyelvész emellett a téli háború eseményeiről is hosszasan és rendszeresen beszámolt az írónak. Kannistonak ezzel az volt a célja, hogy „ezekben a nehéz időkben is tudd folytatni jeles munkád a finnek céljának, véleményének, hangulatának és cselekedeteinek feltárása érdekében.” (saját fordítás); „tarjota Sinulle lisäainestoa Sinun jatkaessasi kiitettävää työskentelyäsi meidän suomalaisten päämäärien, käsityksien, mielialojen ja toiminnan selvittämiseksi tänä raskaiden taistelujemme aikana.” Artturi Kannisto levele Kodolányi Jánoshoz. Orivesi 1940. február 24. OSZK Kézirattára, Kodolányi János hagyatéka, F 201/295. 11. levél

7. 3 Kodolányi János és Maila Talvio barátsága

Kodolányi János társasági, közéleti tevékenységét és a finn társadalomról kialakított szemléletmódját leginkább Maila Talvio²⁷⁸ formálta. Kodolányi az író nő közvetítésével találkozhatott a finn irodalmi és kulturális élet egyes vezető személyiségeivel, magával a finn köztársasági elnökkel, neki köszönhetően jutott el Hartolába, ahol a finn népfőiskola rendszerét tanulmányozta és ugyancsak Talvio kezdeményezésére hívták meg arra az egyetemi ünnepségre, ahol Kodolányi – finnországi útjai során első alkalommal – beszédet tartott.

Az úti beszámolókból figyelemre méltó, hogy Maila Talvio a politikai, tudományos és kulturális életben aktívan tevékenykedő, a nemzet megújításáért küzdő nő szerepében, pontosabban a nemzet anyja pozíciójában jelenik meg. Többek között erre utal Kodolányi megállapítása, mely szerint az író nő nemcsak szoros kapcsolatot épített ki a néppel, de aktívan részt vett a nemzet felemelésében, a kisparasztok helyzetének javításában és a földreform végrehajtásáért folytatott küzdelemben.²⁷⁹ Kodolányi ugyancsak Talvio közösségi, nemzetvédő tevékenységét hangsúlyozza, amikor kifejti, hogy az író nő a nemzetpusztító baj, a tüdővész ellen harcolt, melynek keretében *Negyvenötezer (Ne 45 000)* címmel filmkönyvet írt, és a falvakat járva a tüdővész megfékezése érdekében előadásokat tartott – tudhatjuk meg a *Suomi titkából*.²⁸⁰

Kodolányi Talvio munkásságának bemutatásával, illetve a parasztság helyzetének javításáért folytatott küzdelem hangsúlyozásával elsősorban a nép és az értelmiség kapcsolatára igyekszik felhívni a magyar olvasók figyelmét. Talvio példájával az író úgy látja és láttatja, hogy Finnországban a parasztság és az értelmiség között szoros együttműködés alakult ki. Ennek tükrében megállapítja, hogy Finnország írói, művészei, értelmiségi rétege, de még a közép

²⁷⁸ Maila Talvio (1871-1951) írói munkássága 1895-ben kezdődött és egészen a második világháborút követő időszakig tartott. Fiatalkori regényeinek témája a paraszti hagyományokon alapuló világszemlélet és a gyökértelen, romlott városi életforma között húzódó ellentét volt. Az 1901-ben megjelent *Pimeänpirtin hävitys* (Pimeänpirtti pusztulása) című munkájában a 19. század második felének egyik súlyos társadalmi problémájával, a zsellérkérdéssel foglalkozik, és a népet a felelőtlen uralkodó osztállyal állítja szembe. Korai alkotói korszakának darabjai közé tartozik a *Niniven lapsen* (1915, Ninive gyermekei), *Elämän kasvot* (1916, Az élet arca), *Silmä yössä* (1917, Szem az éjszakában) című művei. A parasztság helyzetét tárgyaló könyvei mellett Talvio történelmi regényeket is írt, mint pl. a Helsinkin történetéről szóló, az *Itämeren tytär* (1926-1936, A Balti-tenger lánya) trilógiája. Férje, a szlavista J. J. Mikkola hatására a cári Oroszország hatalma alatt álló Lengyelország és Litvánia történetéről is írt könyveket, valamint hét Sienkiewicz művet fordított finnre. Későbbiekben a kor nemzeti költőjeként is emlegetett A. V. Koskenniemi eszmetársa lett, a német kultúra felé fordult és Koskenniemihez hasonlóan rokonszenvvel szemlélte a hitleri Németország hivatalos kultúrpolitikáját. Lásd. Kai Laitinen: *A finn irodalom története*. (ford. Jávorszky Béla), Gondolat, Budapest, 1981. 268-269.

²⁷⁹ Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 23-24., 33.

²⁸⁰ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 162.

osztály is összeforr a néppel.²⁸¹ Kodolányi szerint ez nem is lehet másképp egy olyan országban, ahol az iskolarendszernek és a tanulás szabadságának köszönhetően a vezető réteg, sőt a középosztály is a parasztságból jött létre. Mindennek köszönhetően e réteg képviselői rendszeresen visszatérnek szülőfalujukba, szellemileg is kötődnek őseik kultúrájához, életmódjához, gyökereihez.²⁸²

Kodolányi ezt a szövetséget – az útirajzok szerint – a finn társadalom kivirágzásának, illetve egyik legnagyobb érdemének és teljesítményének tartja. A parasztsággal való sors- és közösségtudat vállalásának eme formáját látva nem meglepő, hogy a magyarországi viszonyok jutnak eszébe. A finn népfőiskola rendszere „már csak azért is érdekelt, mert tudom, milyen végtelen távolság választja el a magyar középosztályt a néptől, milyen levegőben élnek néhol a közigazgatás képviselői az »isten háta mögötti faluban« az egyszerű paraszt vagy napszámos fölött.”²⁸³ Richly Gábor ennek kapcsán kifejti, hogy Kodolányi beszámolóival, a finn modell gyakorlati példájával olvasóit igyekszik meggyőzni arról, hogy „a népi gyökerű elit és kultúra rövid idő alatt csodákat” művel, és hogy mindez Magyarországon is megvalósítható.”²⁸⁴

Kodolányi a nép és az értelmiség összefogásának gondolatmenetét követve beszámolóiban azt is kifejti, hogy Talvio nem csupán a nép életének formálásában, hanem a jövő generáció nevelésében szintén fontos szerepet vállalt. A hétről hétre megtartott ún. csütörtöki irodalmi és esztétikai szemináriumokon a fiatalabb nemzedék oktatásában férje, J. J. Mikkola mellett előadásaival ő is részt vett. Itt meg kell említeni, hogy Kodolányi a finn kulturális, irodalmi életéről és a parasztság helyzetéről elsősorban a Talvio otthonában megtartott irodalmi műhelyben, a „csütörtöki szemináriumokon” tartott előadások nézőpontjának, értékrendszerének és társadalomfelfogásának perspektívájából tájékozódhatott. Ennek jobb megértése miatt szükségesnek tartom az első világháború utáni finn irodalmi, kulturális élet rövid áttekintését.

Az 1918-as eseményeket követően a finn irodalmi életben jelentős változások mentek végbe: a polgárháború győztesei nem csupán a politikai irányvonalat, de a kulturális szférát is nagy mértékben meghatározták. A fehérek Finnország függetlenségének megőrzésére, megerősítésére, a polgári társadalom szerkezetének megszilárdítására és a nemzeti egység kiépítésére törekedtek az általuk felállított és megszabott feltételekkel. Ebben a politikai eszmerendszerben a paraszti, agrárius hagyományok és keresztény morál követését és többek között a finnugor néprokonokkal való kapcsolat kiépítését hangsúlyozták. Ez a nézet a várossal szembeni bizalmatlansággal, valamint a kommunizmustól, a vörösök bosszújától való félelemmel egészült ki. A kulturális életben tehát a társadalom politikai, nyelvi és szociális kettéosztottsága, majd az 1930-as években a gazdasági világválság és a felerősödő jobboldali, „igazfinn” mozgalmak éreztették hatásukat. Tulajdonképpen ezek voltak

²⁸¹ Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könykiadó, Budapest, 1990. 50., 52.

²⁸² Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könykiadó, Budapest, 1990. 58.

²⁸³ Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könykiadó, Budapest, 1990. 52.

²⁸⁴ Richly Gábor: Egy népi író Finnország-élménye. Kodolányi János Suomijának eszméletörténeti háttere. *Valóság*, 2008/7. 85-86.

azok az erőtenyezők, amelyek mentén a következő irodalmi és kulturális körök szerveződtek: a svéd nyelvű modernisták,²⁸⁵ a fáklyavivők,²⁸⁶ a munkásírók és a nemzeti-konzervatív irányvonal képviselői.²⁸⁷

Az 1920-as, de különösen az 1930-as években uralkodó szellemi légkör azonban sem a munkásirodalomnak, sem a modern irányzatnak nem kedvezett. Ezt mutatja az is, hogy az 1900-as évek első felében a finn prózairodalom egyik alapproblémája a modern irányzatokhoz való kapcsolata volt: a finnországi modern svéd nyelvű irodalom a kulturális élet perifériájára került. A finnek emellett a fáklyavivők modernizmusának kozmopolitizmusától és a gépek iránti romantikájától is idegenkedtek. E fejlődési tendencia részben azzal magyarázható, hogy a polgárháború és az azt követő események után az irodalom funkciója elsősorban a nemzeti múlt feldolgozása, értelmezése és a finnek nemzeti identitásának felépítése, megerősítése volt.²⁸⁸ A szellemi és kulturális élet befelé fordulását a Snellman-féle szemlélethez való visszatérés ugyancsak fokozta, amely szerint az irodalom a nép nevelésében és felvilágosításában játszik fontos szerepet.²⁸⁹

A polgárháború után a közélet felügyelete is szigorodott. Büntetőjogi eljárást indítottak azok ellen, akik a hivatalos politikát, kulturális ideológiát és a polgári társadalom értékrendjét, berendezkedését nyilvánosan bírálták. A kommunistákhoz közel álló kulturális, irodalmi intézmények működését csaknem ellehetetlenítették, több munkásházat, -könyvtárat, -színházat, -kiadót

²⁸⁵ A modernizmus két szakaszban jelentkezett Finnországban: először az 1900-as évek elején, a finnországi svéd íróknak, Edith Södergran (1892–1923) költészetével, másodszor csupán a második világháború után. A líra modernizmusának fő képviselője – Liisa Manner (1921–1995) és Haavikko (1931–), a prózáé pedig Meri (1928–) volt.

²⁸⁶ A két világháború között a fáklyavivőket modern íróknak tartották. Az 1920-as évek végén azonban egyre inkább a csoport expresszionista vonásait kezdték kihangsúlyozni. A fáklyavivőkre is nagy hatással voltak az első világháború és a polgárháború eseményei, ők viszont próbáltak ezen túllépni és a jövő felé tekinteni. Igyekeztek szakítani a nemzeti szellem ideológiájával, sőt egyfajta ellenzéki pozíciót felvéve a kor hivatalos kultúr- és irodalompolitikájával szemben léptek fel. A fáklyavivőket emellett az Európa felé való nyitás, a szabad vers és az egzotikus jelenségek dicsérete, valamint a gépromantika jellemezte. Témaválasztásukban is a mindennapok racionalitásából az egzotikum világába menekültek. Kai Laitinen: *A finn irodalom története*. (ford. Jávorszky Béla), Gondolat, Budapest, 1981. 214

²⁸⁷ Erkki Sävenen: Kirjallisuus valtiosuojeluksessa ja valvonnassa. In: Lea Rojola (szerk.): *Suomen kirjallisuushistoria II*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1999. 253–254.

²⁸⁸ A finnek identitását és önképét a két világháború között népszerű műfajnak számító regény formálta, amely a 19. század végi polgári realista regény hagyományait követve népi-nemzeti és agrárius jellegű maradt. Eino Maironiemi: Modernismin esteet. Kirjallisuuspolitiikka suomalaisen romaanin kehityksen jarruna. In: Risto Turunen – Liisa Saariluoma – Dietrich Assmann (szerk.): *Vaihtuva muoto. Tutkielmia suomalaisen romaanin historiasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1992. 133–135.

²⁸⁹ Maria-Liisa Nevala: Modernista postmoderniin? Mitä suomalaisille proosalle tapahtui 1980-luvulla? In: Risto Turunen – Liisa Saariluoma – Dietrich Assmann (szerk.): *Vaihtuva muoto. Tutkielmia suomalaisen romaanin historiasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1992. 159.

zártak be.²⁹⁰ Amikor az 1930-as években a társadalmi légkör feszültebbé vált, a szólásszabadságot szigorúbban ellenőrizték, a baloldali és a szélsőjobboldali mozgalmak ellen is felléptek.

Az „idegen” eszméktől való elzárkózás tendenciája a fordítások terén is megfigyelhető volt. Az 1800-as években a finnre fordított művek fontos szerepet játszottak az irodalmi nyelv kialakulása, az irodalmi élet kibontakozása és a korabeli irányzatok megismerése szempontjából. A parlament e törekvések előmozdítása érdekében 1908-ban megalapította a Suomalaisen Kirjallisuuden Edistämisrahasto intézményét, amelynek a legfőbb feladata a külföldi klasszikus, szépirodalmi és tudományos munkák finnre fordítása volt. Az 1920-as évekig számos művet jelentettek meg, az első világháború után azonban a könyvkiadást a fentiekben röviden felvázolt okok, illetve gazdasági és ideológia szempontok korlátozták.²⁹¹

Ahogy az eddigiekből is kiderült, a finn irodalmi és kulturális életet a nemzeti-konzervatív irányvonal uralta. A hivatalos ideológiát és a kultúrpolitikát meghatározó írók közé tartozott Maila Talvio és a kor befolyásos lap-, irodalompolitikusa, a nemzet költőjeként is emlegetett Veikko Antero Koskenniemi,²⁹² akinek művészeti, világnézeti és politikai elveit a nemzeti kultúrkonzervativizmus jellemezte. Ezen írói kör önképét a fennomán hagyományok határozták meg. Elsődleges céljuk a finn irodalom nemzeti alapon történő megerősítése és a hagyományos finn értékek megőrzése volt. Nemzet- és társadalomszemléletük középpontjában ennek megfelelően a parasztság életmódjának, hagyományának és kultúrájának idealizálása, a vidék viszonyainak eszményítése állt. A konzervatív értelmiségi kör tagjai a vidéki környezet és a

²⁹⁰ Kari Sallamaa: Työväenkirjallisuudesta vasemmistokirjallisuuteen. In: Lea Rojola (szerk.): *Suomen kirjallisuushistoria II*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1999. 240-242., Erkki Sävenen: Kirjallisuus valtion suojeluksessa ja valvonnassa. In: Lea Rojola (szerk.): *Suomen kirjallisuushistoria II*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1999. 254-255. A munkásmozgalom a polgárháború eseményei következtében a polgári réteg szemében hazafiatlan és nemzetietlen volt. A munkásírók az irodalom peremére kerültek: számos munkásírót kivégeztek, letartóztattak, sokan külföldre, a Szovjetunióba és Svédországba menekültek. 1930-as évek elején az ellenőrzés felerősödött, ugyanis a lapua mozgalom nyomására a kormány kommunistaellenes törvényt dolgozott ki. Nem csupán a kormány korlátozta a baloldali és a kommunisták ideológiájához közel álló művek megjelenését, hanem a polgári kiadók is elhatárolódtak a szocialista beállítottságú munkák kiadásától.

²⁹¹ Urpo Kovala: Käännöskirjallisuuden vanhat ja uudet tehtävät. Käännöskirjallisuuden vanhat ja uudet tehtävät. In: Lea Rojola (szerk.): *Suomen kirjallisuus-historia II*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1999. 299-301.

²⁹² Koskennieminnek nagy szerepe volt az irodalmi művek kanonizálásában és az irodalmi irányvonalak meghatározásában. Kultúrpolitikájának célja egy nemzeti nyelven (finnül) beszélő értelmiségi réteg és a finn kultúra egységének megteremtése, valamint az egyéni érdekek feláldozásával a közösségi érdekek érvényre juttatása volt. Ezeket szerinte csakis egy tudatos kultúrpolitikával lehet elérni. Pertti Karkama: V. A. Koskenniemi kulttuuripolitiikkona. In: Lea Rojola (szerk.): *Suomen kirjallisuus-historia II*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1999. 322-323.

parasztság mitizálásával szemben a szerintük romlott és nemzetietlen város életformáját élesen elutasították.²⁹³ A későbbiekben látni fogjuk, hogy az úti beszámolóok tapasztalati horizontját és Kodolányi „tudását” a finn parasztságról leginkább a Talvioék által képviselt és az író felé közvetített finn paraszttromantika formálta. Ez részben azzal magyarázható, hogy Kodolányi ezen értelmiségi réteg köreiből mozgott, ezzel az írói csoporttal állt leginkább kapcsolatban. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy Talvioék nézete a parasztság nemzetépítő szerepéről Kodolányi, illetve a népi írók társadalomszemléletétől sem állt távol.

Kodolányi ugyancsak Talvio „tolmácsolásában” ismerkedhetett meg Hartolában a finn népfőiskola rendszerével és működésével. Kodolányi számára azért is jelentett sokat ez a látogatás, mert társadalmi- és politikai szemléletében – a népi írókéhoz hasonlóan – a földműves lakosság körülményének javítása, illetve kulturális-műveltségi szintjének felemelése központi helyet foglalt el. Az 1908-ban Talvio kezdeményezésére alapított hartolai népfőiskola az író számára jó gyakorlati példát szolgáltatott. A hartolai tapasztalatokkal a későbbiekben részletesebben foglalkozom.²⁹⁴

Talvionak köszönhetően a hartolai út mellett Kodolányit arra az 1938. március 24-én Helsinkiben megrendezett egyetemi ünnepségre is meghívták, ahol az író beszédet tartott. Erről az egyetemi ifjúság egyesületének éves beszámolójában egy rövid finn nyelvű ismertetés található. Eszerint Kodolányi kifejtette, hogy Magyarország csak abban az esetben erősödhet meg és maradhat fenn, ha jövőjét a paraszti rétegre alapozza. Kodolányi emellett azt is megfogalmazta, hogy az új nemzedék, amelynek az író maga is tagja, mindent megtesz annak érdekében, hogy ezt a célkitűzését megvalósítsa: vagyis a nemzet sorskérdéseivel foglalkoznak és igyekeznek minél jobban megismerkedni a néppel. Beszédében végül elégedetten állapította meg, hogy Magyarországon sokan szeretnének Finnországgal megismerkedni. Ezt annál is inkább fontosnak tartja, mert szerinte az idegen mintákkal ellentétben „Finnország számunkra az új Magyarország, a finn életet, szellemet úgy akarjuk a magyar földbe plántálni mint egy szép virágot.”²⁹⁵ Ezen „harmadikutas” konstrukció Kodolányit finnországi útjai és tevékenysége során végigkísérte.

²⁹³ Lasse Koskela: Täyttä nykyaikaa. In: Lea Rojola (szerk.): *Suomen kirjallisuus-historia II. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, Helsinki, 1999. 261.

²⁹⁴ Maila Talvio és férje J. J. Mikkola régi magyarbarát volt. Amikor 1898-ban Pápay József, a Debreceni Egyetem későbbi professzora, szibériai, osztrákföldi tanulmányútja előtt Szentpétervárról néhány napra Helsinkibe látogatott, a Mikkolához házaspár szívesen fogadta. lásd A. Molnár Ferenc: Pápay József finnországi naplója (1898. márc. 6–1989. márc. 14.). In: Mészáros Edit (szerk.): *Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére*. JATE Finnugor Tanszék, Szeged, 1996. 231-4

²⁹⁵ Helsingin Yliopiston arkisto, Satakuntalainen osakunta, Toimintakertomukset 1937–38. Sat.O: Ea.33:67. Satakuntalaisen osakunnan vuosijuhla, 1938.03.24. „Suomi on meillä uusi Unkari, tahdomme istuttaa suomalaisen elämän unkarilaiseen maaperään, niinkuin kauniin kukan.”

7.4 Kodolányi János és Arvi Järventaus barátsága

Kodolányi finnországi emlékei szorosan összefonódnak Arvi Järventaushoz fűződő élményeivel. Kodolányi és a finn lelkész, író Järventaus ismeretsége 1936 augusztusában, az első finnországi út alkalmával kezdődött. Järventaus a két világháború között mind Magyarországon, mind pedig Finnországban népszerű író volt: 1916-tól számos regényt jelentetett meg, leginkább azonban lappföldi témájú írásai váltak ismertté. Munkáiban a 19. század második felének és a 20. század elejének irodalmi hagyományait követve elsősorban a vidék problémáit és gyermekkori emlékeit dolgozta föl.²⁹⁶ Lappföldről szóló romantikus könyvein kívül három magyar tárgyú történelmi művet is írt: az 1931-es *Maahantulo (Honfoglalás)*, az 1932-es *Savuava maa (Füstölgő föld)* és az 1937-ben kiadott *Sydenpolttajat (Szénégetők)* című regénye. Kodolányi beszámolóinak mintájára 1939-ben jelent meg az *Itkevien pajujen maa (A szomorúfüzek országa)* című útirajza, amelyben a Magyarországon szerzett élményeit és benyomásait örökítette meg.

Järventaus a magyarok vendégszeretetével és kultúrájával először a Budapesten 1928-ban megrendezett harmadik finnugor kultúrkongresszuson találkozott, amikor európai körútja során a finn író, Larin-Kyösti tanácsára Magyarországra is ellátogatott. A kongresszus idején Järventaus több olyan magyar résztvevővel ismerkedett meg, akiknek jelentős szerepük volt a magyar témájú történelmi regényeinek megszületésében. Ebben fontosnak bizonyult a hódmezővásárhelyi banktisztviselővel, Kisfaludy Jánossal való kapcsolata, akinek a történelmi források beszerzésében nagy szerepe volt.²⁹⁷ Ugyancsak ekkor ismerkedett meg Weöres Gyulával, aki nem csupán a Helsinki Egyetem magyar lektora és a helsinki Magyar Intézet vezetője volt, hanem a két világháború közötti finn-magyar kulturális kapcsolatok egyik kulcsszemélyisége is.

Viljo Tervonen és Horányi Károly tanulmányából kiderül, hogy Järventaus érdeklődését a magyarok és a magyar kultúra iránt leginkább a történelem és az irodalom keltette fel. Tervonen ezzel kapcsolatban azt is megállapítja, hogy Järventausnak nem voltak mély ismeretei a finnugor nyelvrokonságról.²⁹⁸ Ennek ellenére úgy gondolom, hogy a finnugor rokonsághoz való tartozás tudata, a finnugor néprokonsági eszme, amely a két világháború között meghatározó volt a finn-magyar kulturális és diplomáciai kapcsolatok terén, hozzájárult ahhoz, hogy Järventaus második hazájaként tekintett Magyarországra.

Az *Itkevien pajujen maa* című útirajzból az is kiderül, hogy Järventaus a magyar kultúrát, társadalmi és politikai viszonyokat csupán felszínesen

²⁹⁶ Ritva Hapuli: Pakeneva nykyaika. In: Lea Rojola (szerk.): *Suomen kirjallisuus-historia II. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1999, 275.*

²⁹⁷ Horányi Károly: Egy megemlékezés tükrében. Kodolányi János: *Arvi Järventaus és egyéb emlékek*. Internetes kiadás: <http://www.epa.oszk.hu/00000/00001/00011/horanyi.htm>, a letöltés dátuma: 2008.10.15.; Viljo Tervonen: *Arvi Järventaus ja Unkari. Heimotyö V. 71.*

²⁹⁸ Horányi Károly: Egy megemlékezés tükrében. Kodolányi János: *Arvi Järventaus és egyéb emlékek*. <http://www.epa.oszk.hu/00000/00001/00011/horanyi.htm>, a letöltés dátuma: 2008.10.15.; Viljo Tervonen: *Arvi Järventaus és Magyarország*. In: *Uő.: Válogatott írásai a finn-magyar kulturális kapcsolatokról*, Magyar-Finn Társaság, Budapest, 1996, 36-44.

ismerte. Erre vonatkozólag maga Kodolányi is a következőt írta: „Nem hiszem például, hogy igazi népművészetünk természetével valaha is pontosan megismerkedett volna. A bor, a temperamentum, a csikós és a betyár, no meg a szomorúfüzek országát látta bennünk.”²⁹⁹

Magyarország azonban nem csupán a Kodolányi által felsorolt és a magyarokról Finnországban kialakult sztereotípiák alapján vált Järventaus második hazájává, hanem azért is, mert Finnország fegyelmét, szigorú társadalmát és az egyházi élet kötelességeit szűknek érezte.³⁰⁰ Järventaus Kodolányihoz hasonlóan a saját kultúrájából menekült és a saját világából hiányzó tulajdonságokat vetítette ki a magyarságra. Barátságuk jellegét, illetve az egymás iránt érzett rokonszenvet minden bizonnyal ez a jellembeli hasonlóság magyarázza. Ezt mutatja az is, ahogyan Kodolányi az első találkozás pillanatait felidézi: „Egy gyermekes lelkű rajongót ismertem meg benne. S félig-meddig én is ilyen gyermekes rajongó voltam akkor, első finnországi tartózkodásom idején. Egymás szavába vágva beszélgettünk, én finnországi élményeimről mondtam el s dicsértem Finnországot, ő Magyarországiért lelkesedett. »Megtaláltam második hazámat«, – mondtam lelkesen. »Én is megtaláltam, Magyarországon« – mondta ő s mind a kettőnk szeme elhomályosodott. »Szeretnék itt élni Északon,« – mondtam én. »Szeretnék örökké ott lenni lent élni, Délen!« – mondta ő. Egy cseppet sem viselkedtünk egymás iránt az új ismerősök udvarias tartózkodásával, vagy hűvösségével. Fenntartás nélkül kitértük szívünket.”³⁰¹

Järventausnak nagy jelentősége volt abban, hogy Kodolányi otthonosan érezte magát az idegen környezetben. Az idegen világba történő belépés, a „mással” való találkozás és annak megtapasztalása tulajdonképpen a finn lelkésszel való első beszélgetés alkalmával, az első kapcsolatfelvétel során ment végbe. Horányi Károllyal egyetértve megállapítható, hogy az első találkozásakor kialakult kölcsönös szimpátia nagy mértékben meghatározta Kodolányi és Järventaus – a finn-magyar kapcsolatok történetében már-már legendássá vált – barátságának hangnemet.

Az ismeretségükről kialakult romantikus kép azonban szerintem némi módosításra szorul, hiszen barátságukat beárnyékolta egyes, Kodolányi finnországi tartózkodása alatt történt esetek, amelyekkel részletesebben a *Kodolányi János és Miklós Nándor József közti konfliktus és következményei* című fejezetben (11.2) foglalkozom. Kodolányi visszaemlékezéséből, továbbá Järventausnak küldött leveleiből az is látható, hogy barátságukat, pontosabban a kettejük közötti kommunikációt a közvetítő nyelv hiánya is megnehezítette. Kezdetben németül, majd később finnül leveleztek egymással, hiszen Järventaus csupán egy-két kifejezés erejéig tudott magyarul, és ahogyan a magyar író megállapítja, „éppen olyan hibásan beszélt németül, mint én, bár teológiai tanulmányai során több évet töltött Németországban s tudtommal később is többször megfordult ott”.³⁰² Ugyanakkor levelezésükből az is kiderül, hogy Kodolányi finn nyelvtudása 1936-ban, sőt az azt követő években is hagyott (némi) kívánnivalót maga után. Ezek alapján felvetődhet bennünk a

²⁹⁹ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 253.

³⁰⁰ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 258.

³⁰¹ Kodolányi János: *Arvi Järventaus és egyéb emlékek. Sorsunk*, 1943. 90.

³⁰² Kodolányi János: *Arvi Järventaus és egyéb emlékek. Sorsunk*, 1943. 90.

kérdés, hogy a kommunikáció nyelvi akadályja milyen mértékben befolyásolta a kettejük között meglévő mindennapi személyes, irodalmi, politikai, valamint tudományos beszélgetéseket.

Mindezekről eltekintve, ahogyan már említettem, Kodolányi finnekről szerzett emlékeiben, benyomásaiban és finnországi tevékenységében Arvi Järventaus jelentős szerepet játszott. Erről tanúskodik az az idézet, amelyben az író a következőt fogalmazza meg: „Abban, hogy Finnország valóban ifjúkori álmaim földje maradt, és hogy végezetül megtanultam finnül, belevágtam Kivi rendkívül nehéz művének, a klasszikus *Hét testvérnek* fordításába, s az nemsokára meg is jelenhet magyarul, hogy ötször tértem vissza Suomiba, és vissza fogok térni hatodszor is, hogy fiam is tanul finnül, s a nyarat Vierumäki világhírű sportfőiskoláján akarja tölteni, hogy házamban minden finn otthont talál, s minden finn ügy a magam ügyének számít, nagy része van Arvi Järventausnak.”³⁰³

Az úti beszámolókból arról is értesülhetünk, hogy Järventaus aktívan részt vett Kodolányi finn kapcsolatainak kiépítésében, s mindent megtett annak érdekében, hogy az író könnyebben beilleszkedhessen az idegen környezetbe. Järventaus nemcsak barátja és vendéglátója volt, hanem közéleti, társasági, újságírói tevékenységének előmozdítója is.

Az *Uusi Suomi*³⁰⁴ finn napilap főszerkesztője többek között Järventaus közbenjárására jelentette meg 1936. november 9-én Kodolányi áttekintő írását a magyar irodalomról, valamint egy, az íróval készült interjút.³⁰⁵ Kodolányi ezekben az írásokban a magyar irodalom népi-nemzeti irányvonalát képviselő írók munkásságát, céljait mutatta be, valamint a magyar vidék problémáit (a földkérdés, a nagybirtokrendszer, a parasztság elégtelen gazdasági, kulturális és szociális körülményei és az egyke problémája) vázolta föl.³⁰⁶ Kodolányi ezen írásai két szempontból is jelentősek voltak. Egyrészt azért, mert a magyarokról, a magyar parasztságról és vidékről kialakult romantikus képet és kliséket Finnországban igyekezett finomítani, illetve módosítani. Az ormánsági falu és nép életét is bemutató *Feketevíz (Mustajoki)* című regénye, amely 1937-ben Helmi Helminen fordításában jelent meg, valamint az egyke problematikáját körbejáró *Földindulás (Maanjäritys)* című darab, amelyet Helsinkiben és (1944-ben) Tampereben is bemutatottak, szintén ezt a képet erősíti. Kodolányi írásai azonban nem csupán ebből a nézőpontból érdekesek, hanem azért is, mert ezekben tulajdonképpen a „harmadikutas” elképzelés tükröződik vissza.

Balassa József Artturi Kannisto számára írt leveléből már kiderült, hogy Kodolányi útja során tervezte, hogy Finnország távolabbi vidékeit is alaposabban fölfedezi, és az ott uralkodó viszonyokat tanulmányozza. Ennek

³⁰³ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: *Uő.: Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 255-256.

³⁰⁴ Az *Uusi Suomi* 1919-ben alapították és egészen 1976-ig a koalíciós párt (kokoomus) fő szócsöveként működött.

³⁰⁵ Kodolányi János: *Vanhoilla teillä ikuisia päämääriä kohti. Uusi Suomi*, 1936. november 9. 14-15.; Kodolányi János: *Soitto on suruista tehty. Suomalainen Suomi*, 1936. 215-222.; Kodolányi János: *Unkarin menneisyydellä ja nykyisyydellä ei ole rajaa. Uusi Suomi*, 1936. augusztus 26.

³⁰⁶ Egyrészt gazdasági és politikai okokkal, másrészt a parasztság erkölcsi romlásával hozta összefüggésbe.

érdekében Järventaust és a népi író közös körutat tervezett, amelynek részleteit akkor beszéltek meg, amikor Kodolányi a finn nyelvész, Lauri Hakulinen³⁰⁷ társaságában meglátogatta Järventaust keravai otthonában. Järventaust emellett 1936. augusztus 27-én a Közlekedésügyi- és Munkügyi Minisztériumhoz (*Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö*) benyújtott egy kérvényt, amelyben a két utazó számára szabadjegyet kért a Helsinki – Sortavala – Savonlinna – Kuopio – Jyväskylä – Haapamäki – Tampere – Helsinki útvonalra.³⁰⁸

Az útvonalból is látszik, hogy elsősorban az ország középső és keleti részét szerették volna bejárni. Miért épp ezt az útvonalat választották, milyen jelentést hordozott ez a vidék számukra? Kodolányi egyrészt az „igazi” finn népi kultúrával kívánt megismerkedni. Ebben az időszakban egyes nézetek szerint a paraszti hagyományok a legtovább és legteljesebben a keleti vidéken éltek, mert a nyugati, azaz a svéd kultúra hatása ott gyengébb volt. Másrészt Sortavala, amelyet az 1940-es moszkvai béke értelmében a Szovjetunióhoz csatoltak, Karjalában, a Ladoga-tó partján helyezkedik el. Karjala a finn nemzeti identitás kialakulásában jelentős szerepet játszott, hiszen ez a terület a finnek nemzeti eposzának, a Kalevalának a szülőhazája.

A gondosan előkészített körút azonban Järventaust hirtelen jött szív-rohama miatt meghiúsult. Erre az útra a későbbiekben sem került sor. Kodolányinak a rövid ideig tartó látogatások során nem volt alkalma a távolabbi vidékek viszonyaival, a falvakban uralkodó állapotokkal jobban megismerkedni, hiszen legtöbb idejét Dél-Finnországban és Helsinkiben töltötte. Útirajzainak tévedései, pontatlan kijelentései részben ezzel a tényezővel is magyarázhatók.

³⁰⁷ Az „idegen” kultúrában történő tájékozódás és Kodolányi kapcsolatainak kiépítésében Hakulinennek ugyancsak jelentős szerepe volt, hiszen a magyar utazót a finn tudományos és társasági életbe az első út alkalmával – Kannisto kérésére – Hakulinen vezette be. Kodolányi tulajdonképpen Hakulinennek köszönhetően ismerkedett meg Arvi Järventausszal és Maila Talvioval. A fiatal nyelvész emellett Kodolányi fordítói tevékenységében, az Aleksis Kivi *Hét testvér* című mű fordításában, a fordítási munkálatok körül felmerülő hivatalos ügyek intézésében, továbbá a *Feketevíz (Mustajoki)* című regényének finnországi megjelentetésében, a finn sajtóban megjelent cikkeinek elhelyezésében is kulcsszerepet töltött be. Az 1936. szeptember 26-án írt leveléből kiderül, hogy Hakulinen végezte Kodolányi cikkeinek korrektúrázását. Lauri Hakulinen levele Kodolányi Jánoshoz. Helsinki 1936. szeptember 26. OSZK. Kézirattára, Kodolányi János hagyatéka, F 201/247. 1. levél

³⁰⁸ Kérelem a Kulkulaitosten- ja yleisten töiden ministeriö (Közlekedés- és Munkügyi Minisztérium) részére Helsinki 1936. augusztus 27-én. UMA (Ulkoasiainministeriö) Fb 19:95. 19/J., „Siihen nähden, että herra Kodolanyi on rampa, joten yksin matkustaminen olisi hänelle varsin vaikeata, pyytää ulkoministeriö, että myöskin kirjailija Arvi Järventauskelle myönnettäisiin vapaalipun mainittua matkaa varten, jotta hän voisi toimia herra Kodolányin saatajana.” Magyarul: „Figyelembe véve, hogy Kodolányi úr sánta, vagyis az egyedül való utazás meglehetősen nehéz lenne számára, a külügyminisztérium kéri, hogy az író, Arvi Järventaust részére is biztosítsanak szabadjegyet.” (saját fordítás.)

8 A NÉPFŐISKOLA TERVE

8.1 A népfőiskola gondolata a két világháború között Magyarországon

Kodolányi János Maila Talvio finn író, Arvi Kivimaa író, Musa Silver énekesnő és Beke Ödön magyar nyelvész társaságában látogatott el abba a hartolai népfőiskolába, amelyet 1908-ban Maila Talvio kezdeményezésére alapítottak. A Közép-Finnországban lévő intézmény egy olyan 25 ezer hektár nagyságú birtokon helyezkedett el, amelyet az állam az 1900-as évek elején a parasztság között szétosztott, az urasági házat viszont – ahogyan erre Kodolányi is utal – iskolává alakították át.³⁰⁹

Kodolányi a látogatás alkalmával szerzett élményeiről, a népfőiskola működéséről, illetve az intézményben uralkodó szellemről leginkább a *Szabadság* című lapban³¹⁰ és útirajzaiban számolt be. Ezekből az írásokból látható, hogy a hartolai tapasztalatok Kodolányi szemléletére két szempontból is nagy hatással voltak. Az író egyrészt arra a meggyőződésre jutott, hogy a finn népiskolai rendszernek köszönhetően az értelmiség és a parasztság között egy olyan szoros viszony alakult ki, amely – nézőpontja szerint – a „legmagasabb kivirágzása a finn társadalom egységének”. Kodolányi e rétegek közötti „szövetséget” és együttműködést a magyarságra nézve mindenféleképpen példaértékűnek tartotta.

Másrészt a hartolai út során szerzett tapasztalatok hatására az íróban a magyar népoktatás átalakításának gondolata, pontosabban a mezőgazdasági népesség nevelésének kérdése is felvetődött. A gróf Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írt nyílt levelében ennek jegyében a finn népiskolai modell átvételére hívja fel a figyelmet: „Nem volna rá mód, hogy a népoktatás mai rendszerét kicseréljük a finn rendszerrel?”³¹¹ Az író tapasztalatainak és következtetéseinek ismertetése előtt azonban azokat az okokat, tényezőket

³⁰⁹ *Suomen kansanopistot. Suomen Kansanopistoyhdistys, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä, 1995. 39-40.*

³¹⁰ Kodolányi János: Levél Finnországból. *Szabadság*, 1938. március 5. 5.

³¹¹ Kodolányi János: Levél Teleki Pál grófhhoz finnországi utazása előtt. *Magyar Nemzet*, 1938. szeptember 11. 8.

igyekszem megvizsgálni, amelyek miatt Kodolányi és a népi írók egy része a magyar oktatás reformját és a népfőiskolai mozgalom kiépítését szorgalmazták.

A két világháború között Magyarország iskolarendszerét a Klebelsberg Kuno (1922-1931) és Hóman Bálint (1932-1942) vallás- és közoktatásügyi miniszterek által képviselt kultúrpolitika határozta meg. Szemléletmódjuk középpontjában az oktatás és a tudomány fejlesztése, támogatása állt, mert úgy gondolták, hogy az ország felemelkedését és a Trianon által elvesztett tekintélyt a kultúra által lehet visszaszerezni.³¹² Klebelsberg Kuno Magyarország külpolitikai elszigeteltségének enyhítése³¹³ céljából nem csupán a külföldi magyar intézetek létesítését, lektorátusok felállítását, állami ösztöndíjak bevezetését támogatta, hanem a diákok és tanárok külföldi tanulmányútjainak ügyét is felkarolta. Az 1920-as és az 1930-as évek során részben a magyar kulturális javak terjesztésére és a magyarokról kialakult negatív kép módosítására jöttek létre a Collegium Hungaricumok több nagy európai városban (Bécs, Berlin, Róma).³¹⁴

A két világháború közötti kultúrpolitikában a magyar értelmiségi elit magas fokú képzése, a közoktatás rendszerének fejlesztése, valamint ezen belül a nép műveltségi szintjének emelése és az analfabetizmus felszámolása is jelentős szerepet játszott. A kormány ezen törekvését jól mutatja, hogy az 1920-as évektől számos intézkedést hoztak a magyar iskolarendszer szerkezetének átalakítására. Klebelsberg kezdeményezésére dolgozták ki 1926-ban az ún. népiskolai törvényt, amellyel elsősorban az iskolával nem rendelkező tanyák, falvak és a túlszűfolt intézmények problémáit kívánták enyhíteni. Az 1930/31. tanévig a rendelet hatására közel 500 új iskola, valamint 5000 tanterem és tanítói lakás létesült. A tantermek és az újjáépített, tanítói lakással ellátott iskolák számának növekedése mellett az elemi oktatás technikai feltételei javultak, az egy osztályban tanulók létszáma csökkent, a tanítók létszáma pedig növekedett.³¹⁵

Az oktatás célkitűzéseit és feladatait tekintve azonban nem történt jelentős előrelépés: a diákok ismeretanyaga továbbra is alacsony maradt, hiszen szakismereti oktatás a népiskolákban nem folyt. A törvény így elsősorban az analfabetizmus felszámolásában játszott fontos szerepet: 1920-ban az írni, olvasni

³¹² Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 172.

³¹³ A két világháború közötti kultúrpolitikáról részletesebben is olvashatunk: Ujváry Gábor: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 377-413.

³¹⁴ A Magyar Külügyi Társaság 1924-ben javaslatot tett a Helsinki Egyetemen magyar lektorátus alapítására, ami a következő évben meg is valósult. Az első magyar lektor Weöres Gyula volt, akít 1942-ben Fazekas Jenő követett. Weöres előadásaiival és magyar nyelvtanfolyamaival aktívan részt vett a magyar kultúra finnországi terjesztésében. Ugyancsak Klebelsberg kezdeményezésére hozták létre 1928-ban a Helsinki Egyetemen a Magyar Intézetet, amely egyrészt a lektorátus munkáját támogatta, másrészt a tudományos és a művészeti élet központjává vált. Az intézmény feladatai közé tartozott a magyar kultúra népszerűsítése, a magyar ösztöndíjasok munkájának segítése, valamint magyar nyelvkönyvek és magyar- finn szótárak készítése.

³¹⁵ Ujváry Gábor: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 393.

nem tudók aránya 15% volt, 1930-ban ez csupán 10%-ot tett ki.³¹⁶ A magyar közoktatás másik problémája az volt, hogy az alapfokú oktatást a társadalom minden egyes rétegére ki akarták terjeszteni, a közép- és felsőfokú képzést viszont a „nemzeti középosztály”, az arisztokrácia és a burzsoázia gyermekei számára tartották fenn.³¹⁷ Ujváry Gábor szerint e gondolat mögött elsősorban a középosztály megerősítése állt, mert ez a réteg „egyrészt eszköz volt, hiszen segítségével lehetett a kultúrpolitikai programot megvalósítani. Másrészt pedig olyan cél, ahová minél többeket kell eljuttatni, hogy a társadalom megerősödjön, s ezzel megelőzhető legyen annak szétesése és az újabb forradalmi anarchia.”³¹⁸ Ennek következtében azonban a különböző típusú iskolákba járó diákok társadalmi összetételének egyenlőtlensége nem vagy csak kis mértékben változott. Ezt az aránytalanságot tükrözi, hogy az elemi iskolákban – a lakosságnak megfelelő arányban – szinte minden társadalmi réteg képviseltette magát, a gimnáziumokba és egyetemekre viszont túlnyomó részt a középosztály és a felső rétegek gyermekei jártak. A kispolgári, munkás és paraszt családból származó diákok leginkább a polgári iskolákban tanulhattak tovább.³¹⁹

Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint oktatási politikája azonban arra is törekedett, hogy az alsóbb rétegek, a nép oktatását előmozdítsa. Ennek érdekében és az Iskolánkívüli Népművelés Országos Bizottságának segítségével népkönyvtárakat alapítottak és különböző nevelési programokat szerveztek.³²⁰ Hóman Bálint az 1930-as évektől különös figyelmet szentelt az alulról jött tehetségek iskoláztatására: 1934-ben újraindította a népfőiskolai programot, 1937-ben Horthy Miklós ösztöndíjat alapított, 1939-től támogatta a Bolyai (majd 1942-től Györffy) Kollégiumot, 1941-ben felállította az Országos Tehetségkutató Intézet Bizottságát, amelynek célja a szegény gyermekek középiskolai tanulmányának támogatása volt.³²¹

Mindezek ellenére a mezőgazdasági munkások és a cselédek gyermekei számára a továbbtanulási lehetőségek a két világháború között korlátozottak voltak. A parasztság mezőgazdasági képzéséről többek között egy, a dualizmus korában (1896-ban) hozott törvény rendelkezett, amely szerint azoknak a 12-14 éves parasztdiákoknak, akik az elemi iskola után tanulmányaikat nem folytatták, ún. gazdasági ismétlő oktatásban kellett részt venniük. A parasztfiúk magasabb szintű szakmai tudásának elmélyítéséről az ismétlő iskolán kívül a földművesiskola és a mezőgazdasági szakiskola gondoskodott. A két-három éves földműves tanfolyamok elvégzése után a diákok a nagybirtokokon és a

³¹⁶ Romsics Ignác: A magyar iskolarendszer és a népfőiskolai mozgalom a két világháború között. In: Pölöskei Ferenc (szerk.): *A falukutatás fénykora (1930–1937)*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2002. 145.

³¹⁷ Ujváry Gábor: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 395.

³¹⁸ Ujváry Gábor: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 392.

³¹⁹ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 183-184.

³²⁰ Ujváry Gábor: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 393.

³²¹ Ujváry Gábor: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 404-405.

középbirtokokon helyezkedhettek el.³²² A földműves fiatalok szakmai képzésével kapcsolatban azonban Gunst Péter megállapította, hogy a szegény-paraszság a mezőgazdasági szakoktatás alsóbb és középső intézményeibe, a középfokú gazdasági iskolákba, a gazdasági tanítóképzőkbe és az erdészeti iskolába alacsony arányban jutott be.³²³

A magyar közoktatás rendszere a két világháború között a parasztságot több szempontból is hátrányos helyzetbe hozta. Egyrészt nem járult hozzá, hogy a parasztság egyes rétegei műveltebbek legyenek és így életfeltételei javuljanak, hiszen az alapismereteken kívül megfelelő mezőgazdasági szaktudással nem látták el ezt a réteget. Másrészt a korabeli iskolarendszer a parasztság igényeit, munka- és életkörülményeit sem vette figyelembe. Ez annál is fontosabb lett volna, mert a mezőgazdasági munkások gyermekei már az elemi képzés alatt munkába álltak, részt vettek a család fenntartásában. A Rubinek-Nagyatádi-féle földreform sem tudott e réteg helyzetén érdemben változtatni, hiszen a törvény a föld nélküli, és addig szinte csakis napszámából élő földmunkásokat, mintegy 300 000 főt juttatott néhány hold erejéig földbirtokhoz, amely viszont e réteg önálló megélhetését nem biztosította.³²⁴ Ezt a körülményt jól példázza, hogy a kis- és törpebirtokkal rendelkező családoknál bevett szokás volt, hogy az apa mellett a család többi tagja is rendszeresen végezett napszám-munkát. Nem volt ritka az olyan eset sem, hogy míg az apa egy uradalom területén aratott, addig a család által bérelt részesföldet a feleség és a gyermekek művelték. Ha azonban erre nem volt módjuk, akkor az idősebb lányok és a fiúk summásnak álltak, a kiskorú gyermekek pásztornak mentek el, sáskairtásnál segédkeztek vagy szikfüvet gyűjtöttek.³²⁵ A gyermekek korai munkába állásának eredményeként az 1920-as, de még az 1930-as években magas volt azoknak az aránya, akik a tankötelezettség ellenére nem jártak iskolába.

A fentieket röviden összefoglalva elmondható, hogy az iskolarendszer – annak ellenére, hogy az 1930-as évek második felében a kormány oktatáspolitikájával igyekezett a földműves réteg helyzetén javítani – nem segítette a szegényparaszságnak abban, hogy a társadalom hierarchiájában az oktatás révén felemelkedjenek. Az iskolarendszer egyrészt konzerválta a paraszti életformát, mert széles rétegek számára nem tette lehetővé az életformaváltást

³²² Romsics Ignác: A magyar iskolarendszer és a népfőiskolai mozgalom a két világháború között. In: Pölöskei Ferenc (szerk.): *A falukutatás fénykora (1930–1937)*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2002. 146.

³²³ Gunst Péter: *A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1987. 126.

³²⁴ Gyáni Gábor: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korszakban. In: Uő. – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 328.

³²⁵ Kerék Mihály: Adatok a magyar mezőgazdasági munkáscsaládok megélhetési viszonyaihoz. In: Tóth Pál Péter (szerk.): *Agrárszociológiai írások Magyarországon (1900–1945)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 364.; Az asszonyok jómódú gazdáknál, úriháznaknál, tisztviselőknél mosást, súrolást és más jellegű takarítási munkálatokat vállaltak, eljártak beteget gondozni, valamint a boltosoknál kapáltak, krumplit, s kukoricát gyomláltak, de akadt olyan is, aki az orvosnál a férje gyógykezelésének költségét dolgozta le. Mindezekért cserébe nem pénzbeli ellenszolgáltatást kaptak, hanem többnyire élelmiszert vagy használt ruhadarabokat. Szabó Zoltán *A tardi helyzet* című szociográfiájában pontos képet nyújt e társadalmi réteg viszonyairól és életkörülményeiről.

és az alacsony szintű képzéssel helyhez kötötte a fiatal generációt. Másrészt azok, akik az oktatás révén a vidéki környezetből kikerültek – részben a társadalom által felállított normák és elvárások nyomására – a paraszti életformával és hagyományokkal szakítottak.³²⁶ E folyamat során a „parasztság mint éppen öntudatra ébredni és politikai érdekeit artikulálni kezdő társadalmi osztály számára mindenféleképpen elvesztek.”³²⁷

A parasztság kulturális emancipációjának ezen ellentmondásosságára Illyés Gyula az 1936-ban íródott *Puszták népe* című irodalmi szociográfiájában is felhívta a figyelmet. Az író, aki Felsőrácegrespusztán született és maga is paraszti családból származott, nem csupán a dél-dunántúli pusztai cselédség rossz helyzetét mutatja be, hanem a paraszti közösségből való kivonulás és az elidegenedés problémájával is foglalkozik.³²⁸ Illyés a dunántúli nagybirtokon uralkodó körülményekre így emlékezett vissza: „Nekem különösen az orrommal volt bajom, már kora ifjúságomban, ahogy nagymama éles szeme megállapította. Kamaszkori csokorra kötött nyakkendőm és tüntető cipőkefélesem ellen nem volt kifogása, de mindegyre hatalmasodó szellőztetési rögeszmémet gyanakvó aggodalommal kísérte. »Csukd be már azt az ablakot – mondta fázósan összevonva keblén a százéves kötött kendőt –, vagy már a szagunkat se bírod?« Valóban nehezen bírtam, és pirultam miatta; önvád mardosott, hitvány árulónak éreztem magam. A régi kedves illatok kízó szörnyekké váltak, és fojtogattak. A közös szoba meghitt melege a második hazatértemkor az ajtóból szó szerint visszalökött: az otthon fészekillata, amelyre a távolból úgy vágyódtam, a korom, a hideg főzelék, a szobában száradó fehérnemű áporodott, dohos keveréke lett. ... Fölálltam és kimentem. »Kész úr« – hallottam az ajtó betevése közben nagyanya szavát nagyapához, aki fokhagymás törkölyllyel kenegette lábát.”³²⁹

A Németh László nevéhez fűződő és a népi írók egy része által is képviselt „harmadik út” egyik központi dilemmája a parasztság Illyés által is megfogalmazott polgárosodásának problematikája és egy népi középosztály kinevelésének kérdése volt. A földműves réteg kulturális emancipációjának elemzése során Németh László, Boldizsár Iván, Kodolányi János, sőt a *Parasztok* című munkájában Erdei Ferenc is – a dán parasztfőiskola, illetve a skandináv

³²⁶ Gunst Péter: *A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1987. 127.; A társadalomba való integrálódás nehézségeit és a paraszti lét levetkőzésének problémáit Illyés őszintén és világosan fogalmazza meg a *Puszták népe* című szociográfiában: „A cselédfiú, aki Pesten levélhordóvá vagy rendőrré fejlődik, öntelten és fonségesen lépdel a karácsonyi ünnepek alatt a cselédházak előtt, s megnézi, kinek köszönjön előre, sőt kinek a köszönését fogadja; egyre ritkábban látogat haza, s végül teljesen elszakad. Ha nem tagadná meg a múltját, sose válhatna oly kis egyéniséggé, aminővé a társadalomban egy levélhordórónak is alakulnia kell; örökké pusztai szolga maradna. A pusztaiak tudták ezt, és a hősöknek kijáró alázattal nézték az átalakultak rangos pöffeszkedését.” Illyés Gyula: *Puszták népe*. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest, 1969. 221.

³²⁷ Romsics Ignác: A magyar iskolarendszer és a népfőiskolai mozgalom a két világháború között. In: Pölöskei Ferenc (szerk.): *A fálukutatás fénykora (1930–1937)*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest., 2002. 146.

³²⁸ Dobos István: Az idegenség retorikája – A Puszták népe újraolvasása. Internetes kiadás: <http://webfu.univie.ac.at/texte/dobos2.pdf>, a letöltés dátuma: 2009.02.06.

³²⁹ Illyés Gyula: *Puszták népe*. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest, 1969. 177-178.

országok mintája alapján – megállapítja, hogy a parasztság a népfőiskola által juthat el egy olyan magasabb kultúra szintjére, amelyben a paraszti életforma tovább öröklődik.³³⁰

A népfőiskola viszont nem magyar jelenség volt, hanem annak alapelveit a 19. században Nikolaj Frederik Severin Grundtvig dán költő, történész és evangélikus lelkész dolgozta ki. Grundtvig a dán parasztok szellemi és szakmai képzésének összekapcsolásával a paraszti réteg öntudatra ébresztését, illetve a népi hagyományait ápoló, keresztény, hazafias állampolgárok nevelését tűzte ki célul.³³¹ Boldizsár Iván dániai tanulmányútja³³² során arra a következtetésre jutott, hogy a dán parasztság életkörülményeinek kialakulásában nagy szerepet játszott a radikális földreform végrehajtása, a szövetkezetek alapítása és a grundtvigi népfőiskola rendszerének kiépítése. Boldizsár *A gazdag parasztok országa* című szociográfiájában, amely 1939-ben jelent meg, ezen iskolatípus legnagyobb sikerét és titkát a következőkben véli felfedezni: „A kis iskolákban megtanulnak írni, olvasni, számolni, hogy értelmes emberek legyenek; a népfőiskolán arra tanítják őket, hogyan legyenek dánok, hogyan viselkedjenek a politikában. Megtanulják azt a sok apró tudnivalót, amit a nem paraszti ember a gimnáziumban és az egyetemen sajátít el. És megtanulnak egy nagy titkot: azt, hogy hogyan lehet valaki művelt, tanult ember és földművelő paraszt egyszerre.”³³³

A népfőiskola gondolata a két világháború között Magyarországon sem volt ismeretlen, hiszen a Magyar Gazdaszövetség már az 1900-as évek elején a tehetősebb gazdák fiai részére népfőiskolai tanfolyamot indított útjára. A szövetség célja ezzel a magyar középosztály felfrissítése volt a tehetősebb parasztság tagjaiból.³³⁴ A hazai népfőiskolai mozgalom második szakasza az

³³⁰ Erdei Ferenc: *Parasztkok*. Internetes kiadás: <http://mek.niif.hu/04700/04700/html/erdeiparasztkok0018.html>, a letöltés dátuma: 2009.02.28.

³³¹ Molnár Lajos: *A nagytarcsai népfőiskola 1938–1988*. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 1989. 7.

³³² Boldizsár szerint Dánia „a gazdagparasztkok országa”, ahol a „földművesek, kisbirtokosok, gazdaemberek a világ leggazdagabb, legműveltebb és legboldogabb parasztlai.” Boldizsár Iván: *A gazdag parasztkok országa*. Franklin-Társulat Kiadása, (évszám nélkül), 1.

³³³ Boldizsár Iván: *A gazdag parasztkok országa*. Franklin-Társulat Kiadása, (évszám nélkül), 55. Érdekes, hogy Boldizsárt és Kodolányit nemcsak hasonló tapasztalatok, benyomások érték az utazás során, hanem a két író Magyarországra nézve egyforma következtetéseket is vont le. Mind Boldizsár, mind Kodolányi a „másik” viszonyainak idealizálásával a magyar társadalom egyik legégetőbb kérdésére, a mezőgazdaságban dolgozók helyzetére igyekezett választ adni. Mindez „Egyik napról a másikra természetesen nem üthető nyélbe, de Dánia példája azt mutatja, hogy meg lehet, a mai Magyarország helyzete pedig azt, hogy meg is kell csinálni.” – írja Boldizsár. Míg Boldizsár és Kodolányi elismerően beszélnek a Dániában és Finnországban uralkodó állapotokról, sőt ahogy láttuk e két ország idealizálásáig is eljutnak, addig Erdei a nyugati „világból” kiábrándulva tért haza nyugati útjáról. Erdei Ferenc a Makó és Vidéke Hagymakertészek Szövetkezete és Egyesülete megbízásából indult el 1935–36 telén nyugat-európai útjára azzal a céllal, hogy tanulmányozza a hagymatermelés és értékesítés korszerű formáit.

³³⁴ Romsics Ignác: A magyar iskolarendszer és a népfőiskolai mozgalom a két világháború között. In: Pölöskei Ferenc (szerk.): *A falukutatás fénykora (1930–1937)*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2002. 147.

1918–1919-es forradalmak utáni időszakra tehető, amikor a Gazdaszövetség, illetve annak ifjúsági szervezete, a Széchenyi Szövetség és a kormány kezdeményezésére számos népfőiskolát hozott létre. Ezek a kísérletek azonban nem bizonyultak hosszú életűeknek. Az újabb népfőiskolai hullám – csaknem 10 éves szünet után – az 1930-as évek közepén indult el. A népfőiskolák alapításában ekkor elsősorban az evangélikus és református egyesületek, valamint katolikus ifjúsági szervezetek (mint például a KALOT) játszottak kiemelkedő szerepet.³³⁵

E kezdeményezések közül csupán két olyan intézményre szeretnék utalni, amelyek nagy mértékben hozzájárultak a parasztság kulturális neveléséhez. Az egyik ilyen kezdeményezés a sárospataki népfőiskola volt, ahol az oktatás 1936 február elsején kezdődött el. A tanfolyamot a dán és svéd minta alapján Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán református teológusok szervezték meg.³³⁶

A sárospataki vállalkozás mellett sikeresen működött az a nagytarcsai népfőiskola, amelynek felállítását az 1937-ben Budapesten megrendezett első finnugor evangélikus lelkészkongresszus finn résztvevői szorgalmazták.³³⁷ Az első tanfolyam, amelynek ekkor még 10 hallgatója volt, 1938-ban indult el. A néhány hónapos kurzusokat – a parasztság élet- és munkaviszonyainak figyelembevételével – az őszi és a téli hónapokban tartották.³³⁸ Sztéhlo Gábor³³⁹ az iskola vezetője az intézmény célkitűzéseit így foglalta össze: „Küzd az új parasztemberért, harcol a saját bűne (önzés, tudatlanság, egyke rendszer, városba özönlés, lustaság stb.) és mások bűne (megvetés, kihasználás, félrevezetés stb.) ellen. [...] Az igazi népfőiskola tehát nem lehet más, mint ezen elvek szolgálatában álló parasztnevelő intézet. Megnyitja a szemét, növeli szaktudását, felvértez feladatok vállalására, értékeket tudatosít, de mindezen felül adja azt, ami ezeket a parasztság számára lendítő erővé teszi. Ahol ez nincs, ott nem

³³⁵ Romsics Ignác: A magyar iskolarendszer és a népfőiskolai mozgalom a két világháború között. In: Pölöskei Ferenc (szerk.): *A falukutatás fénykora (1930–1937)*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2002. 147–150.

³³⁶ Orosz István: A debreceni és a sárospataki falukutatás. In: Pölöskei Ferenc (szerk.): *A falukutatás fénykora (1930–1937)*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2002. 142.; Molnár Lajos: *A nagytarcsai népfőiskola. 1938–1988*. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 1989. 149.

³³⁷ Koren Emil: *Testvéreink északon: a finn-magyar egyházi kapcsolatok története*. Magyarországi evangélikus egyház sajtóosztálya, Budapest, 1986. 69.; A konferenciához kapcsolódó tizenkét napos magyarországi körút alkalmával a finnek a magyar vidék állapotával, viszonyaival személyesen is megismerkedhettek. Az úton szerzett tapasztalatok után a finn résztvevők adománygyűjtésbe kezdtek, melynek eredményeként 1939-ben Nagytarcsán felépült a népfőiskola egyik épülete.

³³⁸ Molnár Lajos: *A nagytarcsai népfőiskola. 1938–1988*. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 1989. 31.

³³⁹ Sztéhlo Gábor (1909–1974) 1931-ben végezte el az evangélikus teológiát, majd 1931 és 1932 között ösztöndíjasként Finnországba utazott, ahol megismerkedhetett a finn népfőiskola rendszerével. A magyar gettósítás időszakában, 1944 tavaszán – a református egyház megbízásából – elkezdte a zsidó gyermekek szervezett mentését. A Vöröskereszt támogatásával 32 otthonban biztosította számos gyermek és felnőtt elhelyezését, menedékét. 1945 és 1950 között működött vezetésével a Gaudiopolis, a „Gyermekköztársaság”, ahol a gyermekek szakmát tanulhattak. A köztársaságnak saját könyvtára, énekkara, alkotmánya és fizetőeszköze volt.

beszélhetünk népfőiskoláról, mert az a többlet teszi a népfőiskolát népfőiskolává.”³⁴⁰

A 1930-as évek végén a népfőiskolák alapítását, illetve a mozgalom kiszélesítésének gondolatát maguk a népi írók is szorgalmazták. Móricz Zsigmond e célkitűzés jegyében írta meg a népfőiskolák szerepéről és feladatáról szóló vitaindító cikkét a *Kelet Népe* című lapban. Ugyancsak e törekvés szellemében rendezték meg 1940. június végén a Zeneakadémián a „Művelt nép – szabad nemzet” című estet, ahol Móricz és a népi írók egy olyan iskolatípus létrehozását sürgették, ahol a földműves családból származó fiatalokból felszabadult, öntudatos és a saját közösségükért felelősséget vállaló vezetőket nevelhetnek.³⁴¹

A népi írók ideológusának tartott Németh László „harmadikutas” koncepciójának is egyik központi eleme volt a parasztság középosztályba emelésének problematikája, és (az 1930-as évek közepétől) az „értelmiségi társadalom” történeti utópiája. Németh víziójában a társadalom osztályra tagozódása, illetve alá- és fölérendeltsége helyett az osztály nélküli társadalom eszménye valósult volna meg. Az 1935-ös események, vagyis az Új Szellemi Front bukása, illetve a népi írók és Gömbös találkozájának zátonyra futása során Németh arra a meggyőződésre jutott, hogy a magyar középosztály a reformok végrehajtására nem képes, ugyanakkor a „két kultúra közt lebegő parasztság” sem tud helyzetén változtatni.³⁴²

Az *Östehetség és fogalomzavar* című írásában a parasztpolgárosodás negatív körülményeire hívja fel a figyelmet. Kifejti, hogy a parasztság „kitépi magát környezetéből, egy bizonyos határnál megakad, ott lézeng az elhagyott világ és a meg nem hódított közt és hazátlan, nyugtalan, sérelmeiben boldogtalan.” – majd néhány sorral lejjebb így folytatja – „A nép, ha teheti, nem akar nép maradni. A sznobizmus útján tör fölfelé.”³⁴³ Németh ebből a felismerésből kiindulva a polgárosodás ellentmondásosságát a parasztság és a munkásság egymáshoz való közelítésével kívánta feloldani. Ahhoz azonban hogy e két réteg között valamiféle szövetség jöjjön létre, az író szerint a parasztság művelődési-műveltségi szintjének emelésére van szükség.³⁴⁴

Ezen a ponton Németh László és Kodolányi, valamint a népi írók társadalomfelfogása között egy lényeges különbség van. Kodolányi, a népiekhez hasonlóan tisztában volt azzal, hogy a parasztság kultúrája külső és belső tényezők hatására folyamatosan pusztul, Magyarország sorsát, helyzetét mégis e társadalmi réteg viszonyaitól tette függővé. A parasztság nemzetmentő szerepének ily módon történő hangsúlyozása Kodolányi, Illyés Gyula, Veres

³⁴⁰ Idézi. Molnár Lajos: *A nagytarcsai népfőiskola. 1938–1988*. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 1989. 68-69.

³⁴¹ Molnár Lajos: *A nagytarcsai népfőiskola. 1938–1988*. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 1989. 9.; Romsics Ignác: *A magyar iskolarendszer és a népfőiskolai mozgalom a két világháború között*. In: Pölöskei Ferenc (szerk.): *A falukutatás fénykora (1930–1937)*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2002. 150-151.,

³⁴² Monostori Imre: *Minőség, magyarság, értelmiség. Tizenkét fejezet Németh Lászlóról*. Püski Kiadó, Budapest, 1994. 157-159.

³⁴³ Németh László: *Östehetség és fogalomzavar*. In: Uő.: *A minőség forradalma. Kisebbségben. I.* Püski Kiadó, Budapest, 1992. 625.

³⁴⁴ Monostori Imre: *Minőség, magyarság, értelmiség. Tizenkét fejezet Németh Lászlóról*. Püski Kiadó, Budapest, 1994. 157.

Péter stb. esetében a polgárosodás Magyarországon megvalósult formájának tagadásához vezetett. Németh a népiekkel szemben a mezőgazdasági népesség gyengesége láttán a parasztság felbomlását és polgárosodását elkerülhetetlennek és szükségesnek tartotta, valamint – e felismerés jegyében – a munkásság, a parasztság és az értelmiség szövetségének kibontakozását sürgette.

Németh a földmunkások két sors közöttiségének és a kulturális egyenlőtlenségek felszámolása, a falvakból hiányzó vezető réteg kinevelése és a parasztság társadalmi felemelkedésének elősegítése céljából 1934-ben a „nép Eötvös-kollégiumának” gondolatát vetette fel.³⁴⁵ Az 1940-ben íródott *Magyar felsőbboktatás* című esszéjében ugyancsak a magyar iskolapolitika hiányosságaira, a parasztság társadalmi mozgásképeségeinek korlátozottságára és e réteg kulturális röghöz kötöttségére mutat rá. A középosztály szerinte egészségtelen újratermelődését és a magyar oktatási rendszeren belül érvényesülő egyenlőtlenségek felszámolását a népfőiskola tervével igyekszik kompenzálni. Az első kurzus megindítására nemcsak kertjét, könyvtárát, de 1500 pengőt is följánlott. Móricznak 1940-ben a következőt írta: „Törökvész-úti házam mellé hajlandó vagyok a nyáron egy kétszobás házmesterlakást építeni. A jövő télre családommal abba húzódok vissza, s a nagy házat átadom egy parasztkollégium céljaira.”³⁴⁶ Németh László kezdeményezése annak ellenére, hogy számos népi író támogatta, nem valósult meg.

8.2 Kodolányi János a hartolai népfőiskolán

Kodolányit Németh Lászlóhoz és Boldizsár Ivánhoz hasonlóan foglalkoztatta az a kérdés, hogyan lehet a földműves lakosság helyzetén változtatni és kulturális-műveltségi szintjén javítani, illetve hogyan lehet a parasztpolgárosodás negatív hatásait és következményeit felszámolni. Az író a parasztság felemelkedésével kapcsolatos kérdéseire többek között a finnországi útjai során igyekezett választ kapni. Finnországi tapasztalatai nyomán megállapítja, hogy a finn népoktatás nemcsak egy magas szintű paraszti életmód elsajátításában, hanem a földműves lakosság társadalmi felemelkedésében is fontos szerepet játszik. Ezt a gondolatmenetet követve azt is kifejti, hogy Finnországban a magyar viszonyokkal ellentétben „mindenkiből lehet tanár, orvos, pap, katonatiszt, politikus, író stb. A középosztály túlnyomó részben paraszti eredetű, és szoros kapcsolatot tart a földdel, ahonnét származik. A parasztok közé, akik gyermekkorának tanúi voltak, úgy tér vissza, mint akik élete első értékes felével megajándékoznak.”³⁴⁷ Emellett szerinte a finn tanintézményekben nem csupán a paraszti kultúra, értékek tudatosítására, továbbörökítésére és a paraszti öntudat, a felelősségérzés elmélyítésére fektetnek nagy hangsúlyt, hanem arra is odafigyelnek, hogy a földműves rétegek megfelelő és

³⁴⁵ Németh László: A nép Eötvös-kollégiuma. In: Uő: *A minőség forradalma. Kisebbségben I.* 626-629.

³⁴⁶ Idézi Monostori Imre: *Minőség, magyarság, értelmiség. Tizenkét fejezet Németh Lászlóról.* Püski Kiadó, Budapest, 1994. 161.

³⁴⁷ Kodolányi János: *Suomi titka.* In: Uő.: *Suomi.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 144.

magas szintű mezőgazdasági szakoktatásban vegyenek részt. „Csodálatos a simulékonyság, amellyel a finn népoktatás a praktikus és kulturális követelményekhez alkalmazkodik. Egész rendszere a parasztságon, annak mindennapi életén, legmélyebb ösztönein, ideáljain és erkölcsi hagyományain nyugszik.” – állapítja meg az író a *Suomi titka* című útirajzában.³⁴⁸

Finnországban a parasztság nevelésének kérdése már az autonómia idején előtérbe került. Ugyanis az 1830–40-es években kibontakozó fennomán mozgalom a finn nyelvű oktatás kiépítése és egy finn nyelvű értelmiségi réteg kinevelése mellett a parasztság életkörülményeinek javítását, kulturális felemelkedését is célul tűzte ki. A fennománok egyik vezérpolitikusának, Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen gondolkozásának középpontjában a nép nevelése, valamint az értelmiség és a parasztság között tátongó úr felszámolása és e két társadalmi réteg közötti kapcsolat megteremtése állt.³⁴⁹ Koskinen a *Kirjallinen kuukauslehti* című lapban 1868-ban a parasztság műveltségi szintjének emelése és egy önálló, független, öntudatos, hazafias érzelmű parasztság megteremtése érdekében a dán népfőiskolai modell átvételét javasolta.³⁵⁰

Finnországban a Koskinen által is sürgetett népfőiskolai mozgalom – részben az ipar és a gazdaság gyors fejlődésének köszönhetően – a 19. század végén bontakozott ki. Az első finn nyelvű lánynépfőiskolát Sofia Hagman (1842-1900) alapította 1899-ben Kangasalában, ahol a kézimunka mellett a diákok történelmet és irodalmat tanultak.³⁵¹ A kangasalai vállalkozást követően Finnországban számos népfőiskolai tanfolyamot szerveztek. A mozgalom sikerességét jól mutatja, hogy míg az ország függetlenné válásáig 42, addig 1938 és 1939 között 74 (44 finn és 30 svéd nyelvű) népfőiskola működött. Ezen intézmények tevékenységének célja, ahogyan azt Kodolányi útirajzában ezzel kapcsolatban kifejti, a parasztság szellemi nevelése, nemzeti öntudatra ébresztése. Emellett azonban akárcsak Dániában a gyakorlati készségek elsajátításának, illetve a mezőgazdasággal kapcsolatos tudás, vagyis a földművelés, állattenyésztés, tejgazdaság, szövetkezeti mozgalom és a modern termelési technikák oktatásának is jelentős szerepet tulajdonítottak.³⁵² Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a finn népfőiskolák jelentős részében a hangsúly nem a szakmai, a mezőgazdasági képzésen volt, hanem elsősorban az olyan humán tantárgyak oktatásán, mint például a történelem, a társadalomtudomány és a földrajz.

³⁴⁸ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 145.; Kodolányi ezek mellett azt is kifejti, hogy Finnországban a parasztság mezőgazdasági ismereteinek elmélyítése különböző intézményekben zajlik, mint például a téli iskola, földműves iskola, mezőgazdasági vándoriskola, kisparasztiskola. „Az iskolák gondoskodnak arról, hogy a finn kultúra kincsei elevenen ható formában jussanak el a legszélesebb néprétegek közé, s ne csak halljanak róluk, de meg is szeressék és élettük szerves részévé tegyék őket.” Kodolányi János: *Suomi*, a csend országa. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 101-102.

³⁴⁹ Ilkka Liikanen: *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen syntä*. SHS. Historiallisia Tutkimuksia 191, Helsinki, 1995. 151-152.

³⁵⁰ M. O. Karttunen: *Suomen kansanopisto 1889–1979*. Forssan Kirjapaino Oy, Forssa, 1979. 11-12.

³⁵¹ M. O. Karttunen: *Suomen kansanopisto 1889–1979*. Forssan Kirjapaino Oy, Forssa, 1979. 17.

³⁵² M. O. Karttunen: *Suomen kansanopisto 1889–1979*. Forssan Kirjapaino Oy, Forssa, 1979. 36-42. A program ilyen mértékű kiszélesedésében elsősorban a Helsinki Egyetem diákszervezetei játszottak jelentős szerepet.

Emellett a 17-22 éves diáklányok és fiúk számára ez a típusú iskola elsősorban a paraszti kultúra megtartása és megőrzése szempontjából játszott fontos szerepet. Ebből következik, hogy a földműves családból származó fiatalok „nem szakmai ismeretek megszerzése miatt érkeztek a népfőiskolákba, hanem azért, hogy az otthoni életmódba visszatérjenek.”³⁵³

Kodolányi arról is beszámol, hogy Finnországban a bentlakásos népfőiskolákban a tizenhét éves parasztfiúk és parasztlányok megfelelő viszonyok között élnek és tanulnak. „Ott laknak a szép tornácos, emeletes, modernül és meleg otthonossággal berendezett faépületben. Könyvtár, társalgó és zeneterem, ragyogóan tiszta étterem és kedvesen egyszerű lakószobák várják őket.”³⁵⁴ Az iskolák épületei – a Kodolányi által leírtakkal ellentétben – a polgárháborút követő időszakban is rossz állapotban voltak: „A népfőiskolák ingatlanjai rossz állapotban voltak, a földeket nem megfelelően művelték, az erdőket olcsón eladták. A házak összeomlottak, mert télen a tetőkről a havat nem separték le.”³⁵⁵

Az író megállapításai nem csupán az épületek felszereltségét tekintve szorulnak módosításra, hanem a népfőiskolák működésének anyagi feltételei terén is. Az író ezzel kapcsolatban kifejti, hogy az iskolák állami támogatásban részesültek, és hogy a szegényebb diákok költségeinek egy részét szintén a finn kormány vállalta magára.³⁵⁶ Kodolányi azt azonban már nem említi, hogy az intézmények mindezek ellenére súlyos anyagi gondokkal küszködtek, és hogy az 1929-ben kirobbant gazdasági válság alatt az állami támogatás mértéke is jelentősen visszaesett. Többek között ez volt az oka annak, hogy a népfőiskolák tanfolyamain részt vevő diákok létszáma az 1930-as években nagy mértékben csökkent. Az iskolák működését az is nehezítette, hogy az 1920-as évek végéig több épület leégett, és az újabb iskolák megépítésére fölvelt állami kölcsönök miatt a népfőiskolák sorra eladósodtak.³⁵⁷

Az útirajzokban megfogalmazott gondolatok alapján elmondható, hogy az íróra a hartolai tapasztalatok két szempontból voltak nagy hatással. Egyrészt arra a következtetésre jutott, hogy a finn népiskolai rendszernek köszönhetően az értelmiség és a parasztság között egy olyan szoros viszony alakult ki. Kodolányi e rétegek közötti „szövetséget” és együttműködést – ahogyan ez a korábbiakban látható volt – a magyarságra nézve mindenféleképpen példaeértékűnek tartotta. Másrészt a hartolai út során a finn típusú népfőiskola Magyarországon történő meghonosításának gondolata vetődött föl, illetve erősödött föl benne, mert meg volt győződve arról, hogy egy magas szintű

³⁵³ M. O. Karttunen: *Suomen kansanopisto 1889–1979*. Forssan Kirjapaino Oy, Forssa, 1979. 118. „eivät tulleet kansanopistoihin valmistuakseen usiin ammatteihin vaan palatakseen kotien elämänmuotoon.”

³⁵⁴ Kodolányi: *Suomi, a csend országa*. In: *Uó.: Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990.

³⁵⁵ M. O. Karttunen: *Suomen kansanopisto 1889–1979*. Forssan Kirjapaino Oy, Forssa, 1979. 106. „Opiston kiinteistöä ovat rappeutuneet, maatilat huonosti hoidettu, metsät myyty polkuhintaan jne. – Rakennukset ränsistivät, kun talven lumia ei ole luotu katoilta.”

³⁵⁶ Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: *Uó.: Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 46.

³⁵⁷ M. O. Karttunen: *Suomen kansanopisto 1889–1979*. Forssan Kirjapaino Oy, Forssa, 1979. 105.

paraszti életmód és a földműves lakosság társadalmi emancipálódása a radikális földreform végrehajtása és a szövetkezetek rendszerének kiépítése mellett ezen oktatási modell segítségével teremthető meg.³⁵⁸

A Teleki Pálnak írt nyílt levelében ezért a „modern magyar népnevelés” megvalósítására konkrét tervet dolgozott ki. Nemcsak a polgári iskolák népfőiskolává való átalakítását javasolta, hanem azt is, hogy a magasabb fokú gazdasági iskolákat, méhészeti, tejgazdasági intézményeket is szervezzék át finn módra. Kodolányi ezen kívül az iskolákban megfelelő számú tanító, tanítónő képzését is szükségesnek tartotta. Az író azt tanácsolta Telekinek, hogy minél több oktatót küldjenek ki állami ösztöndíjjal Finnországba, hiszen ezek a tanulmányutak Kodolányi szerint lehetőséget és alkalmat adnak a pedagógusok számára arra, hogy személyesen is megismerkedjenek a finn népfőiskola működésével.³⁵⁹

Kodolányi a népfőiskola eredményességét személyes tapasztalatai és a mindennapi életből vett példákkal igyekszik alátámasztani. Ezt a retorikai eszközt jól ábrázolja az alföldi parasztfiú, Sebők Pista esete. A *Levél Finnországból* című írásából megtudhatjuk, hogy a fiú 1937-ben a finn evangélikus egyház ösztöndíjával került az észak-finnországi Ouluban lévő népfőiskolára, ahol finnül tanult, a mezőgazdasági szövetkezeteket és a finn viszonyokat tanulmányozta.³⁶⁰ Kodolányi szerint a fiú a finn modell hatására „Vidám és elfogulatlan volt, arca kicsattant az egészségtől és önbizalomtól. Nyomát sem találtam benne a nálunk oly megszokott alázatosságnak, féltékenységnek.” Majd az író hozzáteszi: „szinte minden hiányzott már, ami az alföldi legénykéket jellemzi. Csodálkoztam széleskörű tudásán, egészséges véleményein. Élő bizonyosága volt a finn véleménynek a népnevelésről.”³⁶¹ Az író a parasztfiú esetével elsősorban arra szerette volna a figyelmet irányítani, hogy a finn népoktatás szelleme és pedagógiai módszerei által milyen eredményeket, változást lehet elérni a magyar parasztság körében.

³⁵⁸ Kodolányi János: Suomi tika. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 236-238.

³⁵⁹ Kodolányi János: Levél Teleki Pál grófhhoz finnországi utazása előtt. *Magyar Nemzet*, 1938. szeptember 11. 8.

³⁶⁰ Kodolányi János: Levél Finnországból. *Szabadság*, 1938. március 15. 5.

³⁶¹ Kodolányi János: Suomi titka. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 216.

9 A FINN PARASZTI „VALÓSÁG”. KODOLÁNYI JÁNOS PADASJOKÍBAN

9.1 A finn parasztság a két világháború között

Kodolányi János 1937 tavaszán – második finnországi útja alkalmával – huzamosabb ideig tartózkodott a közép-finnországi Padasjokitől mintegy öt kilométerre lévő Hakola nevű földműves házaspár otthonában.³⁶² Az író a paraszti család nagy valószínűséggel Maila Talvio közbenjárására fogadta be. A *Suomi titkában* megfogalmazott gondolatok nyomán Kodolányi ezzel az utazással három célt tűzött ki maga elé: egyrészt itt kívánta elkezdni a *Boldog Margit* című történelmi regényét, másrészt igyekezett finn nyelvtudását továbbfejleszteni, tökéletesíteni, és végül e földműves család életének és hétköznapijainak tanulmányozásával akart tüzetesebben megismerkedni a finn népi kultúrával, hagyománnyal, a „különös, mély, paraszti néplélekkel”³⁶³, a vidéki lakosság viszonyaival. Mielőtt azonban Kodolányi János szubjektív tapasztalatainak és benyomásainak interpretálásába kezdek, fontosnak tartom – a finn történészek munkáira támaszkodva – áttekinteni azt a társadalmi kontextust, „referenciális valóságot”, amelyben az útirajzok szövegei is létrejöttek.

Az 1920-as években a finn társadalom struktúrájában, az iparban és a mezőgazdaságban jelentős változások mentek végbe. Az ipari termelés növekedése és a gazdaság gyors fejlődése ellenére Finnország a két világháború között agrárországnak számított, hiszen a fő megélhetési forma ebben az időszakban is a mezőgazdaság volt. Ezt mutatja, hogy 1940-ben a lakosság 18%-a az iparban, 64%-a pedig a mezőgazdaságban dolgozott.³⁶⁴

A finnek társadalom- és gazdaságpolitikáját az 1918-as polgárháború után elsősorban az agrárszövetség és a haladópart határozta meg. Az általuk képviselt irányelv középpontjában a mezőgazdaság támogatása, fejlesztése, a

³⁶² Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magyar Élet kiadása, Budapest, 1944. 104.

³⁶³ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magyar Élet kiadása, Budapest, 1944. 161.

³⁶⁴ Antti Karisto – Pentti Takala – Ilkka Haapola: *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. WSOY, Porvoo, 1998. 45.

vidéken élők körülményeinek javítása, valamint a lakosság élelmiszerigényeinek és szükségleteinek kielégítése állt, hiszen ahogyan erre már korábban utaltam az első világháború után még mindig megoldatlan volt a földnélküli lakosság, a bérlők helyzete, valamint az Oroszországból érkező gabonaszállítmányok leállítására miatt súlyos gabona- és élelmiszerhiány lépett fel.³⁶⁵ Az ország helyzetének stabilizálása, konszolidálása érdekében az 1920-as években több olyan törvényt is hoztak, amelyekkel nemcsak a mezőgazdaságban dolgozók viszonyain próbáltak változtatni, de a 19. század végén kibontakozó és a polgárháború után felerősödő társadalmi ellentéteket is igyekeztek felszámolni.³⁶⁶ A társadalom újjászervezése érdekében a következő intézkedéseket hozták meg: 1917 után a munkások élet- és munkakörülményeit javították, bevezették a nyolcórás munkanapot, 1918-ban a baleset biztosítást törvénybe iktatták, végrehajtották az első földreformot, majd 1920-ban a társadalmi igazságosság szemelében progresszív jövedelem- és vagyonadókat vezettek be. A fenti rendeleteken kívül 1921-ben új tankötelezettségi törvényt dolgoztak ki, amellyel a finn állam a lakosság művelődésbeli egyenlőségének megteremtését, valamint az oktatás által a társadalmi felemelkedés elősegítését tűzte ki célul. Emellett 1922-ben a szegénygondozásról, a munkaszerződés módjáról és a nincstelen mezőgazdasági munkások földhöz juttatásáról is intézkedtek. Jelentős eseménynek számított, hogy 1922-ben Finnországot kétnyelvű országgá nyilvánították.³⁶⁷

A mezőgazdaság modernizációja, gépesítése és szerkezeti átalakulása, amely a 19 utolsó évtizedeiben kezdett kibontakozni,³⁶⁸ a két világháború között folytatódott. Reija Satokangas Kemijokisuu agrártársadalmának vizsgálata során megállapítja, hogy az 1920-as és az 1930-as években a traktorok és más mezőgazdasági gépek használata egyre általánosabbá vált. Ebben szerinte nagy

³⁶⁵ Heikki Roiko-Jokela: Finnország belpolitikai helyzete (1919–1939). (ford. Kiss Antal), In: Anssi Halmesvirta (szerk.): *Finnország története*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 234.

³⁶⁶ Eija Stark: Työväenliike ja köyhälistön luokkaasema elämäkertojen kuvaamina. In: Hilka Helsti – Laura Stark – Saara Tuomaala: *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2006. 221.

³⁶⁷ Heikki Roiko-Jokela: Finnország belpolitikai helyzete (1919–1939). (ford. Kiss Antal), In: Anssi Halmesvirta (szerk.): *Finnország története*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 45–246.

³⁶⁸ A 19. század során a finn mezőgazdaság számos tényező hatására jelentős változásokon ment keresztül. Az agrárszektor szerkezeti átalakulásában fontos szerepet játszott, hogy az 1860-as években egész Európában válságba került a gabonatermelés. Az egyre nagyobb mennyiségben és jóval alacsonyabb áron beáramló tengerentúli gabona árválságot idézett elő a világ- és az európai piacokon egyaránt. Európa államai erre a krízishelyzetre különféle módon reagáltak: Franciaország és Németország, akár csak az Osztrák-Magyar Monarchia magas védővámok bevezetésével igyekezett biztosítani a mezőgazdasági termelők életszínvonalát. Finnországban viszont a gazdálkodók, akiknek a helyzetét az amerikai gabona mellett az Oroszországból vámmentesen érkező gabona is megnehezítette, az árak zuhanása miatt fokozatosan csökkentették a gabonatermelést, és szántóföldjeiken az állam támogatásával intenzív állattenyésztésre tértek át. A mezőgazdaság szerkezeti változásának köszönhetően a gabonatermelés 1880 és 1910 között 80 %-ról mintegy 40 %-ra csökkent. A sertés és a szarvasmarha tenyésztésére való áttérés azért is volt célszerűbb ebben a periódusban, mert a gabonaárak esésével egy időben a tej, a tejtermékek és a hús ára folyamatosan növekedett.

szerepe volt annak, hogy a téli időszakokban a földműves társaságok, szövetkezetek ún. agrárnapokat (maamiespäivät) szerveztek, ahol a gazdák különböző mezőgazdasági újításokkal ismerkedhettek meg.³⁶⁹ 1918 után az ország belső élelmiszerigényének ellátását és a gabonatermelést is igyekeztek helyreállítani. Ennek keretében a mezőgazdasági termékek exportját államilag szabályozták, korlátozták és újabb legelőket *törtek fel*. A *művelés alá vont területeken elsősorban* gabonát és burgonyát termesztettek. Finnországban emellett jelentős volt a szarvasmarha- és a sertésenyésztés. A szarvasmarha tartását főként a hazai fogyasztás növekedése, valamint a sajt és a vaj nyugati exportjának megélénkülése lendítette fel.³⁷⁰

A mezőgazdaság fejlődésében és a tejtermékek hatékony feldolgozásában jelentős szerepet játszott a mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom, amely az 1800-as évek végén bontakozott ki és az 1920-as évek folyamán erősödött meg. A szövetkezetek működési alapelve a termelők közös munkájának megteremtése, összehangolása volt a szolidaritás, az egymáshoz való alkalmazkodás és a demokratikus irányítás szellemében. A gazdálkodók önkéntes szerveződéséből létrejött szövetkezetek arra is törekedtek, hogy a mezőgazdasági termelés hatékonyságát növeljék és a gazdaságok modernizálását előmozdítsák.³⁷¹ Az 1900-as évek elején és a két világháború között a kis- és középbirtokosok együttműködéséből fogyasztási, beszerzési, termelési és forgalmazói szövetkezetek alakultak. Léteztek azonban olyan egyesületek is, amelyek működési köre a mezőgazdasági gépek beszerzésére, a termékek összegyűjtésére, a fogyasztókhoz történő szállításra és az árucikkek értékesítésének megszervezésére is kiterjedt. A termelők összehangolt munkája nemcsak a termelés és az értékesítés terén nyilvánult meg, hanem a pénzügyek és a hitelrendszer organizálásában is megmutatkozott.³⁷²

Finnországban először szövetkezeti tejgazdaságokat, valamint saját vágóhíddal rendelkező húsfeldolgozó szövetkezeteket hoztak létre.³⁷³ Mind a

³⁶⁹ Reija Satokangas: *Talonpoika ja teollisuus vastakkain ja rinnakkain – Kemijokisuun agrariiyhteisön murros 1860–1938*. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi, 2004. 324.

³⁷⁰ Teppo Vihola: Maatalouden rakennemuutokset itsenäisessä Suomessa. In: Matti Peltonen (szerk.): *Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Gummerus Kirjapaino OY, Jyväskylä, 2004. 330-333., 339-342.

³⁷¹ Teppo Vihola: Maatalouden rakennemuutokset itsenäisessä Suomessa. In: Matti Peltonen (szerk.): *Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Gummerus Kirjapaino OY, Jyväskylä, 2004. 386-388.

³⁷² A szövetkezetek sikerességét jól mutatja, hogy azok száma 1910 és 1930 között 700-ról 5200-ra ugrott. Teppo Vihola: Maatalouden rakennemuutokset itsenäisessä Suomessa. In: Matti Peltonen (szerk.): *Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Gummerus Kirjapaino OY, Jyväskylä, 2004. 387-388.

³⁷³ A tejipari szövetkezetek száma 1910 és 1938 között csaknem megduplázódott. A tej feldolgozásának hatékonyságát – a szövetkezeti mozgalom keretén belül – jól tükrözi, hogy míg 1913-ban csupán 14 millió kiló vajat állítottak elő, addig 1939-ben már 34 millió vajat készítettek. A gyors fejlődést az is jól illusztrálja, hogy az első világháború előtt évente csupán 2 millió kiló sajtot, az 1930-as évek végén pedig 11 millió kiló sajtot készítettek. Lásd. Teppo Vihola: Maatalouden rakennemuutokset itsenäisessä Suomessa. In: Matti Peltonen (szerk.): *Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Gummerus Kirjapaino OY, Jyväskylä, 2004. 388-392.

tejipari, mind a húsfeldogozói szövetkezeteket a tagok irányították és ellenőrizték, továbbá a termékek értékesítéséből származó bevételt is a tagok között osztották szét. A szövetkezetek így nemcsak arra ösztönözték a gazdákat, hogy a termelést fokozzák, hanem arra is, hogy az állatállomány és a termények minőségét javítsák. A szántóföldek termőképességének fokozása, a korszerű termelési technológia alkalmazása és a szövetkezetek hatékony működése során az 1920-as és az 1930-as években a mezőgazdasági termelés csaknem megduplázódott és a mezőgazdaságból élők életszínvonala – a 19. században uralkodó viszonyokhoz képest – emelkedett.³⁷⁴

A mezőgazdasági termelés korszerűsödésére a fafeldolgozó iparban végbemenő változások is nagy hatással voltak. Az 1860-as évektől a fakitermelés és a fafeldolgozás – a gőzgépek feltalálásának és az európai piacokon a fa iránti keresletnek köszönhetően – rohamosan fejlődött. A növekedés mértékét jól tükrözi, hogy a fa- és a fűrészárak kivitele 1860-ban csupán 37% volt, a század vége felé azonban a faipari termékek exportja a 70%-ot is elérte.³⁷⁵ Az 1920-as és az 1930-as években Finnország Európa és a nyugati államok legnagyobb fakitermelő és -exportőr országává vált. Fontos kiviteli cikk volt a papíripari faanyag, a fűrészáru és a furnérnyír.³⁷⁶ A fa- és az 1930-as években a papíriparban lezajló fellendülésnek köszönhetően a vidék jelentősen átalakult, a mezőgazdaságban dolgozók életvitelében számottevő változás történt. A városi életforma, ahogyan azt Kodolányi beszámolójában is látni fogjuk, Finnország vidéki területein is kezdett elterjedni.³⁷⁷

A mezőgazdaság modernizálása mellett a polgárháború után nagyszabású agrárreformot hajtottak végre, amellyel a finn kormány a vidéki lakosság helyzetének megszilárdítására és egy erős kis- és középparaszti réteg megteremtésére törekedett.³⁷⁸ Erre azért volt szükség, mert ahogyan erre korábban (a „Fikció” és/vagy „történelmi valóság”. Kodolányi János finnországi tapasztalatai és a valóság közötti viszony című fejezetben) már utaltam, a 19. század vége felé a földnélküliek és a kisbérlők problémái felszínre kerültek. Ebben az időszakban a földdel rendelkezők életszínvonala – a faárak iránti kereslet megélénkülése következtében – folyamatosan növekedett, a mezőgazdasági munkások és a bérlők vagyoni helyzete, életkörülménye azonban romlott. Matti Peltonen ezzel kapcsolatban kifejti, hogy a fával való kereskedés elsősorban a földtulajdonosok számára volt előnyös, mert a fa árusításának joga – néhány kivételes esettől eltekintve – csak a tulajdonost illette meg. A bérlők kiszolgáltatott helyzetét

³⁷⁴ Teppo Vihola: Maatalouden rakennemuutokset itsenäisessä Suomessa. In: Matti Peltonen (szerk.): *Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Gummerus Kirjapaino OY, Jyväskylä, 2004. 395-401.

³⁷⁵ Antti Karisto – Pentti Takala – Ilkka Haapola: *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. WSOY, Porvoo, 1998. 15.

³⁷⁶ Antti Karisto – Pentti Takala – Ilkka Haapola: *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. WSOY, Porvoo, 1998. 44.

³⁷⁷ Antti Karisto – Pentti Takala – Ilkka Haapola: *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. WSOY, Porvoo, 1998. 161-169.

³⁷⁸ Alanen, Ilkka: Finland as a peasant society and the agrarian reforms. In: Leo Granberg – Jouko Nikula (szerk.): *The peasant state. The State and rural questions in 20th century Finland*. University of Lapland., Rovaniemi, 1995. 47-48.

tovább súlyosbította, hogy a tulajdonosok egyre jobban korlátozták a fahasználatot, és a bérleti díjakat magas áron szabták meg.³⁷⁹

A 19. század második felében a nincstelen agrárnépesség száma folyamatosan emelkedett és a munkaerőpiacon jelentős túlkínálat keletkezett. A mezőgazdasági szegénység, a gyors népességnövekedés okozta munkanélküliség és az amerikai gazdaság konjunktúrája következtében az 1900-as évek elején csaknem 100 000, az 1910-es években pedig 50 000 finn vándorolt ki többek között Amerikába.³⁸⁰ A vidéki lakosság életkörülményeinek javítására és a bérleti rendszer szabályozására 1890 és 1910 között (1892, 1902, 1909) három törvényt hoztak. A kormányzat azonban ezekkel az intézkedésekkel a vidéki szegénységet és a különböző társadalmi rétegek között feszülő konfliktusokat nem tudta felszámolni. E folyamatok következtében 1900-as évek elején Finnország számos területén bérharcok, zsellérsztrájkok törtek ki és az 1907-ben megtartott parlamenti választásokon a radikális Szociáldemokrata Párt fölényes győzelmet aratott.³⁸¹

A finn kisbérlok viszonyait és a zsellérek gazdasági, jogi helyzetét 1918 és 1922 között két agrártörvénnyel igyekeztek javítani. A finn országgyűlés 1918-ban fogadta el az úgynevezett „kényszermegváltási törvényt” (*torpparivapautuslaki*), amelyben kimondták, hogy a bérlok az általuk művelt földterületet a kormány által megszabott áron – a tulajdonos akarata ellenére – megválthatják. A törvény alapján az új tulajdonosok a földbirtokon kívül egy bizonyos nagyságú erdőrészt is kaptak.³⁸² A föld nélküli lakosság helyzetének rendezésére 1922-ben került sor, amikor a finn kormány kidolgozta a „Lex Kallio” néven ismertté vált törvényt, amelynek köszönhetően a nincstelen mezőgazdasági munkások állami támogatással némi birtokhoz juthattak.³⁸³ Az agrárreformok ellenére a bérleti rendszer még az 1930-as években sem tűnt el teljes egészében.

A földreformok végrehajtása után Finnország több mint 100 ezer új kisbirtok született és az 5 hektár nagyságú területek száma emelkedett, vagyis a kis- és középbirtokos mezőgazdasági népesség aránya jelentősen növekedett. Ennek ellenére a finn társadalomkutatók véleménye az agrárreformmal kapcsolatban megegyezik abban, hogy a kormány a vidéki lakosság problémáit a „kényszermegváltási törvénnyel” és a „Lex Kallioval” nem oldotta meg, mert az átlagosan 4,8 hektár nagyságú telepek létrehozásával a mezőgazdaságból élők szegénységét az állam felszámolni nem, csupán enyhíteni tudta. A földreformok sikerességét emellett még két tényező is beárnyékolta: a

³⁷⁹ Matti Peltonen: *Torpparikysymys*. In: Uó. (szerk.): *Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Gummerus Kirjapaino OY, Jyväskylä, 2004. 29, 34

³⁸⁰ Toivo Nygård: *Finnország mint az Orosz Birodalom hátszárnya. (1890–1914)*. (ford. Gál Attila), In: Anssi Halmesvirta (szerk.): *Finnország története*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 215.

³⁸¹ Toivo Nygård: *Finnország mint az Orosz Birodalom hátszárnya. (1890–1914)*. (ford. Gál Attila), In: Anssi Halmesvirta (szerk.): *Finnország története*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 208.

³⁸² Antti Karisto – Pentti Takala – Ilkka Haapola: *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. WSOY, Porvoo, 1998. 47.

³⁸³ Antti Karisto – Pentti Takala – Ilkka Haapola: *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. WSOY, Porvoo, 1998. 47.

„kényszermegváltási törvény” valójában nem hozott létre újabb birtokokat, hanem a földek csupán gazdát cseréltek. Másrészt pedig a parasztság megélhetését a „Lex Kallio” által kiosztott telep nem biztosította, ezért e réteg tagjai kénytelenek voltak napszámmunkát vállalni. Az agrártörvények tehát elsősorban a társadalmi feszültségek levezetésében, a társadalmi béke megteremtésében és végül, de nem utolsósorban az ország demokratizálásában játszottak fontos szerepet.³⁸⁴

A finn kutató Eija Stark ezzel összefüggésben hangsúlyozza, hogy az 1918-as és az 1922-es reform (a korábban földnélküli) parasztság pszichológiai, mentalitásbeli állapotára nagyobb hatással volt, mint e réteg gazdasági és társadalmi körülményeire. Mindezt jól ábrázolja a következő idézet: „Az a két és fél hektár föld, amelyet apám kapával tört fel, sáros és kietlen volt. --- Apám megnevezése addig mezőgazdasági munkás vagy segédmunkás volt, de amikor azt a kis földet kaptuk, minden hivatalos papíron földtulajdonosként szerepelt. --- Kis ház, konyha, nem volt nagy, de mégis a sajátunk volt.”³⁸⁵ Stark kutatói munkájából és a fenti idézetből is kiderül, hogy a földtulajdonossá válás ténye elsősorban a parasztság öntudatára, önértékelésére, illetve szellemi függetlenségének megteremtésére volt nagy hatással.³⁸⁶

Látni fogjuk, hogy Kodolányi szemléletével ellentétben a finn parasztság sem volt egységes, homogén társadalmi réteg. A finn kutató Gia Virkkunen az agrárnépességen belül – kulturális, társadalmi és gazdasági tényezők alapján – két, egymástól jól elkülöníthető csoportot különböztet meg. Az egyik kategóriába azokat a hagyományos földbirtokosokat sorolja, akik a rendelkezésükre álló birtok megműveléséből önmagukat és családjukat el tudták tartani. Ezt a réteget a gazdasági világválság sem érintette olyan súlyosan, mint a kisbirtokosokat és a földnélkülieket. A másik csoportba azok a kisbirtokosok, földnélküliek és mezőgazdasági munkások (segédmunkások, erdőmunkások, napszámosok) tartoznak, akik a külső gazdasági, piaci tényezőknek nagy mértékben ki voltak szolgáltatva. E réteg tagjai vagy a nagyobb birtokokon vállaltak napszámmunkát, vagy pedig erdőmunkásnak álltak be.³⁸⁷

Annak ellenére, hogy a reformok után a földtulajdonnal rendelkező parasztság száma megháromszorozódott, a társadalmi ellentétek a

³⁸⁴ Antti Karisto – Pentti Takala – Ilkka Haapola: *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. WSOY, Porvoo, 1998. 47-48.

³⁸⁵ Eija Stark: Työväenliike ka köyhälistön luokkaasema elämäkertojen kuvaamina. In: Hilikka Helsti – Laura Stark – Saara Tuomaala: *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2006. 223. (saját fordítás) „Kaksi ja puoli hehtaaria sitä oli vetistä korpea mitä isä alkoi kuokalla raivaamaan. --- Siihen asti isän työnimike oli renki tai sekatyömies tai muuta vastaava, mutta kun se tilkku maata saatiin niin kaikissa virkapapereissa oli sitten tilallinen --- Pieni tupa ja keittiö siitä tuli, eivät olleet suuren suuret nekään, mutta olivat kuitenkin omat.”

³⁸⁶ Eija Stark: Työväenliike ka köyhälistön luokkaasema elämäkertojen kuvaamina. In: Hilikka Helsti – Laura Stark – Saara Tuomaala: *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2006. 224.

³⁸⁷ Gia Virkkunen: Köyhyyden omakuva ja toiseus. Suomalainen maalaisyhteisö 1930-luvun pula-aikana. In: Helena Blomberg – Matti Hannikainen – Pauli Kettunen: *Lamakirja näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Kirja-Aurora, Turku, 2002. 173.

hagyományos földtulajdonosok és az új kisbirtokosok között nem szűnt meg. Virkkunen egyik interjúalánya ezt az időszakot így elevenítette fel: "Véleményem és saját tapasztalataim szerint a határ a mindennapi életben is érezhető volt annak ellenére, hogy a különböző társadalmi rétegek közötti egyenjogúság látszatát igyekeztek fönntartani. De ez nem sikerült. A szegényebbekhez tartozók alsóbbrendűnek érezték magukat. Azt nem tudom, hogy milyen módon érezték ezt a határt – ezeket az érzéseket nem tudom. De mégis úgy éreztem, hogy én egy kicsit rosszabb, kevesebb és szegényebb vagyok. Társadalmilag lejjebb állok."³⁸⁸ A földreform társadalmi hatása és e két réteg tulajdonképpeni összeolvadása csupán 1936 után ment végbe.

A finn agrártársadalom az 1929-es gazdasági válság hatására nehéz helyzetbe került, hiszen a mezőgazdasági munkások foglalkoztatottsága ekkor jelentősen csökkent. Azok, akik 5-10 hektárnál nagyobb földdel, erdővel, lóval rendelkeztek, jobban át tudták vészelné a nehéz időszakot, azok a kisbirtokosok és földnélküli mezőgazdasági munkások viszont, akiknek jövedelme nagy mértékben függött a faipartól, súlyos helyzetbe kerültek. A válság különösen az erdőmunkásokat érintette érzékenyen, mert a fűrészáru iránti kereslet és a napszámberék csökkenése következtében a munkanélküliek száma vidéken gyorsan növekedett. A következő idézet ezt a helyzetet jól ábrázolja: „Az erdőmunkák befejezésével nehéz volt pénzhez jutni. A válság különböző módon hatott az emberekre. Azok a gazdák, akiknek kölcsöntük volt, nehéz helyzetbe kerültek. Nem tudták értékesíteni a fát. Ennek következtében számos házat elárvereztek. Azoknak a gazdáknak már jobb volt a helyzetük, akiknek nem volt adósságuk. De elmondható, hogy addig cselédeket tartottak, a válság idején azonban saját maguk végezték a munkákat.”³⁸⁹ A mezőgazdaságból élők helyzetét emellett az is nehezítette, hogy a tejtermékek iránti kereslet jelentősen visszaesett, valamint hogy több földbirtokot el kellett árverezni, mert a földművesek a gazdaságuk modernizációja miatt felvett hitelek nem tudták

³⁸⁸ Idézi Gia Virkkunen: *Köyhyyden omakuva ja toiseus. Suomalainen maalaisyhteisö 1930-luvun pula-aikana*. In: Helena Blomberg – Matti Hannikainen – Pauli Kettunen: *Lamakirja näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Kirja-Aurora, Turku, 2002. 188-189. (saját fordítás) „Kyllä se raja näkyi, siis aivan minun mielestäni ja minun kokemuksestani jokapäiväisessä elämässä, siinä jo että tota siinä vaistottiin niin kun se, että se aita oli olemassa kuitenkin, vaikka kuinka koetettiin olla esimerkiksi niin kuin vertaisia. Ei siitä ei se onnistunut... Siinä aina se, siis alhaalla oleva, se tunti sen alhaalla olevaisuutensa. Sitä mä en tiedä sitten millä lailla tunti se rajan ehkä joskus hiukan pienemmän rajan toisella puolella – sitä mä en niitä tuntoja mä en tiedä. Mutta minulla kuitenkin oli ne tunnot, että minä olen pikkuisen huonompi, minä olen köyhempi. Minä olen yhteiskunnallisesti alemmalla tasolla.”

³⁸⁹ Antti Häkkinen: *Pula ja köyhyys lialmen maalaiskunnassa ja Alavudella 1930-luvulla*. In: Helena Blomberg – Matti Hannikainen – Pauli Kettunen: *Lamakirja näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Kirja-Aurora, Turku, 2002. 134. (saját fordítás) „Niin ne loppu ne metsätyöt ja arvaahan se, että sillon loppu raha. No, esimerkiksi se pula-aika vaikutti hyvin eri kansalaisiin eri lailla. Muun muassa talolliset, jolla oli velekoo niin ne joutu hättään. Sen tähden, että eivätkö saanu puuta myytyä. Niin meni pakkomyyntiin hyviä taloja, kun rahalaitokset, pankki peri omansa pois ... No sitten semmonen normaali talollinen, kyllä ne pärjäs hyvästi, eihän niillä mittää hättee, joilla ei velekoo. Mutta voi sannoo, että ... siihen asti pitivät renkiä ja piikoja, joilla tiettivät työtä, mut sitten pula-aika kun tuli, ne virkisty, ne teki ite työt.”

törleszteni. A válság hatására vidéken jelentős mértékben megnőtt azoknak a munkanélküli mezőgazdasági munkásoknak, erdőmunkásoknak a száma, akik 1932 és 1937 között állami segélyben részesültek.³⁹⁰

A válság hatása a finn agrártársadalom életkörülményeiben gyakorlatilag 1935–1936-ig érzékelhető volt. Ezt az állítást támasztja alá egy 1935-ben íródott orvosi jelentés, amely ekkor a szegényebb vidéki lakosság rossz életviszonyairól és egészségügyi állapotáról így számol be: „Az elégtelen táplálkozás és a rossz lakásviszonyok következtében a szegényebb lakosság körében a gyomor-, bél- és reumás betegségek gyakoriak voltak.”³⁹¹ A különböző állami beruházások és kormányzati intézkedések ellenére a vidéki lakosság helyzete csupán 1936 után stabilizálódott.

Az 1930-as évek végén, vagyis amikor Kodolányi a Hakola nevű házaspár otthonába utazott, a finn mezőgazdaság és agrártársadalom problémái megoldódni látszottak. Az író finn parasztságról kialakított képének vizsgálata során ezt a tényezőt mindenképpen figyelembe kell venni.

9.2 Kodolányi János és Padasjoki. Kodolányi „felfedező” gyakorlatának antropológiai meghatározottsága

Kodolányi János 1936 januárjában utazott a Közép-Finnországban élő Hakola nevű földműves házaspár otthonába. Az író néhány hetes kint tartózkodása után személyes tapasztalatairól, élményeiről Sárközi Györgynek 1937. január 26-án így számolt be: „Sok szép és különös dolgot láttam s egy új regény is szinte készen van a fejemben.”³⁹² Az 1937. február 15-én keltezett, s Arvi Järventausnak elküldött levélből pedig arról értesülhetünk, hogy Kodolányi Padasjokiban elkezdte írni tatárjáráskori trilógiájának befejező részét, a *Boldog Margit* című regényét.³⁹³ A 13. században játszódó történet egyes darabjait az író nem időrendi sorrendben készítette el: a második kötet, *A vas fia* című mű jelent meg a legkorábban, 1936-ban, két évvel később pedig a trilógia bevezető darabja, a *Julianus barát* című könyv látott napvilágot.³⁹⁴

A *Boldog Margit* írására való előkészületről tanúskodik az, hogy Kodolányi a hosszú és fáradtságos útra a Ráskai Lea által 1510-ben másolt *Margit-legendát*

³⁹⁰ Gia Virkkunen: Köyhyden omakuva ja toiseus. Suomalainen maalaisyhteisö 1930-luvun pula-aikana. In: Helena Blomberg – Matti Hannikainen – Pauli Kettunen: *Lamakirja näkökulmia 1990-luvun talouskriisin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Kirja-Aurora, Turku, 2002. 178.

³⁹¹ Antti Häkkinen: Pula ja köyhyys Iisalmen maalaiskunnassa ja Alavudella 1930-luvulla. In: Helena Blomberg – Matti Hannikainen – Pauli Kettunen: *Lamakirja näkökulmia 1990-luvun talouskriisin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Kirja-Aurora, Turku, 2002. 142. (saját fordítás) „(H)uonosta ravinnosta ja puutteellisista asunto-oloista johtuen on köyhemmin väestön keskuudessa esiintynyt runsaasti pitkällisiä vatsa- ja suolistotauteja sekä reumaattisia tauteja.”

³⁹² Kodolányi János levele Sárközi Györgyhez. Helsinki. 1937. január 26. OSZK Kézirattára, Irodalmi Levelestár, 1947/68.1.

³⁹³ Kodolányi János levele Arvi Järventausnhoz, 1937. február 15-én. SKS (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura), Arvi Järventaus hagyatéka, 868:17:1.

³⁹⁴ Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. Magvető Kiadó, Budapest, 1979. 148-149.

tartalmazó Nyelvemléktár VIII. kötetét is magával vitte. A Padasjokiban eltöltött idő, a világtól való visszavonulás és a termékeny magány kifejezetten alkalmas volt e mű tanulmányozása mellett az elmélkedésre és az írói tevékenységre. Ezt a fajta szellemi, alkotói szabadságot jól érzékelteti a következő levélrészlet is: „nagyon jól érzem magam s a viszonyokba teljesen beleszoktam. Egész nap dolgozom, írom a történelmi regényt, írok cikket is és esténként tanulgatok finnül. Munkám jól halad, meg vagyok vele elégedve. És északi fényt is láttam, bár Helsinkiben is volt, mint hallom, ezzel egyik legfőbb kívánságom teljesült. Szép ez a nagy hó, a tiszta ég, az erdők és a tó, nagyon szép. A csend pedig, amelybe alig tör be valami Európa zavarából, valósággal lelki orvosság. Érzem, ha most még nem kellene visszautaznom, egész életemre sokat nyernék. Éppen írtam a vezérigazgatónak, hogy tegye lehetővé kintmaradásomat s ne hívjanak még haza.”³⁹⁵

A Padasjokiban eltöltött idő azonban nem csupán az aktív írói munka miatt vált Kodolányi számára fontossá, hanem a finn vidéken uralkodó viszonyok megismerésének szempontjából is lényeges volt. Az író felfedezői gyakorlata, illetve a megfigyeléseit értelmező, interpretáló módja azonban azokat a törekvéseket (példamutatás, a hazai állapotok bírálata stb.) támasztja alá, amelyekre dolgozatomban már korábban rámutattam, és amelyek e háromtagú közép-finnországi család életviszonyainak narratív keretbe foglalása esetében is tetten érhetők. E szempontokat figyelembe véve elmondható, hogy a finn modell az író számára empirikus bizonyítékként szolgált a magyar parasztság, azon belül is a nincstelen mezőgazdasági munkásság szociális és gazdasági állapotának elmaradottságára.

Kodolányi vonzalma, rokonszenve a finn minta iránt már a terepre utazás leírása és a finn vidéki táj ábrázolása során megmutatkozik. „A csillagos ég alatt végtelen fehérség. A fenyves és nyíres talpig-rogyásig fehérben. Az erdei út minduntalan kicsiny faházak mellett húzódik, a házacskákban otthonos fény dereng. [...] De milyen gyönyörű Észak! A csillagok oly nagyok és fényesek, mint a Kohinoor-gyémánt. Az erdő süvölt és zúg, mint a tenger, balról előbukkan a befagyott Päijänne elhagyott síkja. A hó csikorog a szántalpak alatt, a lovacska ütemes vidámsággal rázza magányos csengettyűjét, a kocsis bórsüvegének prémfülei libegnek, mintha nem békés finn, hanem valami »kutyafejű tatár« lenne. [...] A kis szán meleg ölében átadom magam a lassú utazás megnyugtató ringatásának, s a téli este szépségét élvezem. Milyen messze vagyok most Európától! S milyen jó tudni, hogy ilyen messze vagyok!”³⁹⁶

³⁹⁵ Kodolányi János Artturi Kannistohoz írt levele. Padasjoki. 1937. február 15. Hakola. Suomalais-Ugrilainen Seuran arkisto. Artturi Kannisto hagyatéka, Artturi Kannisto – Kodolányi János levelezése A-K. Kotelo 265. „Mérhetetlen ajándék volt számomra az a kis szoba, az a táj, az a tűz és az a nyelv, mert a másként el nem képzelhető művet támasztotta bennem életre. E nélkül a táj nélkül, e nélkül a csend és fényáradat nélkül, más házban, más szobában, bizonyára mást és másként írtam volna meg, de hogy azt írtam, amit írni akartam, és amit írnom kellett, a közép-finnországi Hakolaházban kellett visszavonulnom.” Idézi Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. Magvető Kiadó, Budapest, 1979. 156.

³⁹⁶ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: *Uő.: Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 136.

Takáts József Kodolányi finnországi élményei kapcsán ismerteti azt a modellt, amelyet Mary Louis Pratt dolgozott ki, és amellyel az etnográfus elbeszélő helyszínre érkezését elemzi. Ezek alapján Pratt szerint a megérkezés leírásának három lényeges funkciója van: az olvasóközönség meggyőzése, a szereplők megformálása, azok helyének és viszonyainak kijelölése és végül az olvasó beavatása egy olyan idegen világba, amely kezdetben magának az etnográfusnak is ismeretlen.³⁹⁷ Takáts szerint az etnográfiai szövegek efféle felépítése többnyire megegyezik az útirajzok sémáival is. Kodolányi útirajzáról azonban megállapítja, hogy az – annak ellenére, hogy leírja az odautazást és a megérkezést – nem vagy csupán részben felel meg a Pratt által felállított modellnek. Ezt azzal magyarázza, hogy „Kodolányi könyve nem is útirajznak indul, hanem önéletrajznak, s csak az első két oldal után vált át a szöveg az útirajz műfajába.” Ebből pedig az következik, hogy „az olvasó figyelme kezdettől fogva a főszereplőre irányul; a későbbi oldalakon épp annyira figyelünk órá, a benne lezajló folyamatokra, mint azon külső világ leírására, amelyben utazása zajlik.”³⁹⁸ Ennek ellenére úgy gondolom, hogy a „terepre” utazás ily módon történő leírása Kodolányi útirajzaiban nem csupán az íróban zajló folyamatok leírása szempontjából lényeges, hanem azért is, mert így teremti meg a beszámoló szavahihetőséget, saját autoritását. Kodolányi emellett a földműves házaspár otthonába utazás aprólékos leírásával a környezet, a vidéki táj idilli ábrázolásával saját írói pozícióját, valamint az olvasói attitűdöt és a befogadó e világhoz való viszonyát is igyekszik meghatározni. Röviden összefoglalva, az útirajzok nemcsak az íróban végbemenő szemléleti változásokról és finnországi tevékenységéről szólnak, hanem sokkal inkább Kodolányi társadalmi, politikai és kulturális közegéről, a magyarság sorsáról és jövőjéről.³⁹⁹ Az útirajz olvasása közben figyelmünk nemcsak magára a szerzőre irányul, hanem a magyar viszonyok elmaradottságára, annak erőteljes kritikájára és a két világ között lévő kézzelfogható különbségekre.

Figyelemre méltó, hogy a vidéken uralkodó körülmények, a finn agrártársadalom, illetve a közép-finnországi házaspár viszonyainak elemzése a *Suomi titkában* sok hasonlóságot mutat az antropológusi tevékenységgel. Ugyanis a terepen szerzett „tapasztalatok” nem csupán Kodolányi megfigyeléseiben játszanak fontos szerepet, hanem a Malinowski-féle klasszikus antropológiában és a Clifford Geertz által kidolgozott interpretatív antropológiában is központi helyet foglalnak el. Ebben az antropológiai szemléletben az idegen kultúráról szerzett tudás a bennszülöttekkel való együttélés során szerzhető meg. A (klasszikus) antropológia Malinowski által kidolgozott modelljének közép-pontjában ezért a terepmunka, illetve a jelenlét és a jelenlétlen keresztül megszerzett tapasztalatok állnak. A terepmunka ezen legfőbb elemeit N. Kovács Tímea a következőkben foglalja össze: az antropológusnak huzamosabb ideig kell tartózkodnia a terepen, részt kell vennie a bennszülöttek

³⁹⁷ Takáts József: Finnország magyar politikai mítosza. In: Uő.: *Ismerős idegen terep: irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. Kijárat Könyvkiadó, Budapest, 2007. 164.

³⁹⁸ Takáts József: Finnország magyar politikai mítosza. In: Uő.: *Ismerős idegen terep: irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. Kijárat Könyvkiadó, Budapest, 2007. 164.

³⁹⁹ Ifj. Kodolányi János: Utószó. In: Kodolányi János: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 282-283.

mindennapjaiban és meg kell tanulnia a helyi közösség nyelvét.⁴⁰⁰ Kodolányi – ahogyan majd látni is fogjuk – nemcsak aktívan részt vesz az őt befogadó család hétköznapjaiban, hanem az antropológushoz hasonlóan megfigyel, adatokat gyűjt a házaspár mindennapi életének apró mozzanatairól, kulturális, étkezési stb. szokásairól.

Kodolányi a nyelvtanulásra és a nyelvi kommunikáció során fellépő nehézségek leküzdésére is nagy hangsúlyt fektetett. Az író elmondása szerint erre főként akkor volt lehetősége, amikor annyira megbetegedett, hogy dolgozni sem tudott, így esténként a házaspár társaságában finn, illetve magyar népdalokat énekelt. A közösen eltöltött idő nemcsak az író szókincsének bővítésére volt alkalmas, hanem arra is, hogy nyelvtani, nyelvhelyességi hibáit vendéglátói folyamatos javításai révén kiküszöbölje.⁴⁰¹ A nyelvtanulás mellett Kodolányinak arra is lehetősége volt, hogy szoros kapcsolatot alakítson ki a „bennszülöttekkel”, és így jobban megismerkedjen e parasztcsalád kultúrájával, szokásaival és életmódjával. Az író erről így számolt be: „Szórakozásaim közé tartozott a nyelvtanulás, esti beszélgetés mellett az is, hogy néha-néha készítettem magamnak holmi egyszerűbb, magyarosabb ételt. Ilyenkor nem fogytunk ki a jókedvből. A dolgot inkább azért csináltam, hogy ezen a módon közelebről megismerjem az ő táplálkozásukat. Ezek a játékos míveletek alkalmat adtak a finn konyhaeszközök, a munkarend, a szavak, szokások megismerésére. Általában iparkodtam, amit tudtam, magam csinálni, hogy így eltanuljam az ő módszereiket, életrendjüket.”⁴⁰²

Malinowski szerint a terepmunka intenzitása teszi lehetővé azt, hogy az antropológus az adott kultúrát a „bennszülöttek” perspektívájából szemlélje.⁴⁰³ Az idegen kultúra holisztikus megjelenítése azonban a Malinowski-féle modellben sem korlátozódik a helybeliek belső nézőpontjának megjelenítésére, hanem a bennszülöttek önképe és az ezt értelmező antropológus tevékenysége szorosan összekapcsolódik. Hiszen ebben a megközelítésben az antropológus rendelkezik azzal a képességgel, hogy a kultúrát a maga egészében vizsgálja, valamint hogy a struktúrák mögötti tartalmat meglássa és a jelentések közötti összefüggéseket feltárja. A belső és a külső nézőpontok efféle megléte következtében az antropológus kettős pozícióba kerül, azaz nemcsak benne él a vizsgált kultúrában, de azon kívül is áll.⁴⁰⁴ Geertz a sűrű leírás fogalmával szintén az antropológus munkájának kettős természetét hangsúlyozza. Geertzet idézve: „Egyrészt meg kell állapítanunk, hogy adott társadalmi cselekedetek mit jelentenek azon cselekvők számára, akiknek a cselekedetei, másrészt amennyire csak tudjuk, meg kell állapítanunk, hogy az így nyert tudás mit bizonyít arról a társadalomról, amelyben szereztük, s ezen túl, általában a társas életről.”⁴⁰⁵

⁴⁰⁰ N. Kovács Tímea: *Helyek, kultúrák, szövegek: a kulturális idegenség reprezentációjáról*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2007. 50.

⁴⁰¹ Kodolányi János: *Suomi titka*. Magyar Élet kiadása. Budapest. 1944. 117.

⁴⁰² Kodolányi János: *Suomi titka*. In: *Uő.: Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 156.

⁴⁰³ N. Kovács Tímea: *Helyek, kultúrák, szövegek: a kulturális idegenség reprezentációjáról*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2007. 52.

⁴⁰⁴ N. Kovács Tímea: *Helyek, kultúrák, szövegek: a kulturális idegenség reprezentációjáról*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2007. 53-54.

⁴⁰⁵ Clifford Geertz: *Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez*. (ford. Berényi Gábor). In: *Uő.: Az értelmezés hatalma*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 222.

Kodolányi felfedező tevékenysége, illetve a személyes élményeiről és tapasztalatairól beszámoló útirajzok narratív struktúrája ezen a ponton jelentősen eltér az antropológus által létrehozott olvasattól. Hiszen mind a két modell (Malinowski klasszikus antropológiája és Geertz „sűrű leírása”) – azok kultúrafelfogásának különbözősége ellenére – arra törekedett, hogy a bennszülöttek önmagukról alkotott képe és az ezt a tudást értelmező antropológiai tevékenység között valamiféle szintézist teremtsen meg. Kodolányi azonban a földműves házaspárnál eltöltött idő alatt egy pillanatra sem távolodott el saját kultúrájától. Igaz, hogy a „résztvevő együttélés” során az összegyűjtött „empirikus” anyagot az író – Malinowski gyakorlatához hasonlóan – egy koherens, egységes keretbe rendezi, viszont az így megszerzett tudásból nem az adott társadalomra vonatkozóan, hanem a saját közegére, világára nézve von le következtetéseket. Pontosabban az író nem abban a kulturális, társadalmi keretben vizsgálta a finn paraszti család mindennapjait, szokásait, életkörülményeit, amelyben ezek a viselkedésminták, társadalmi folyamatok érthetővé válnak, hanem a helybeliek által elmondottakat a magyar társadalomfejlődés összefüggéseiben elemezte. Kodolányi interpretációjának van egy másik olyan pontja is, amely merőben eltér az antropológus gyakorlatától, mégpedig az, hogy az író bizonyos esetekben – ahogyan látni fogjuk – a kultúra tagjai által adott értelmezési konstrukciókat nemcsak megkérdőjelezi, de azokat fölül is írja.

9.3 Az ideális finn földműves házaspár viszonyainak ábrázolása

Kodolányi a *Suomi titkában* közvetlenül, aprólékosan és részletgazdagon mutatja be a közép-finnországi házaspár körülményeit, szociális és gazdasági helyzetét. Társadalomrajzában nemcsak az őt befogadó család étkezési szokásaira, életviszonyaira, valamint a finn napszámosok helyzetére és bérvizonyaira tér ki, hanem olyan témakörökkel is foglalkozik mint például a családon belüli munkamegosztás, a mezőgazdasági munka menete, a gazdaság megszervezése és működtetése körül felmerülő kérdések. Az is figyelemre méltó, hogy Kodolányi a házaspár életmódjából levont következtetések alapján rajzolta meg a finn földműves réteg általános modelljét. Az író a házaspár viszonyait úgy mutatja be, mintha azok az egész finn paraszti társadalomra jellemzők, érvényesek lennének. Ebből fakad, hogy Kodolányi szemléletében a finn mezőgazdasági réteg egy olyan homogén társadalmi csoportot alkot, ahol a szegénység, pontosabban a téli ínségmunka, az iskolás gyermekek alamizsnával való megsegítése és a rossz táplálkozás ismeretlen.

Másrészt Kodolányi a finn földműves társadalmat nem a helyiek fogalma alapján jellemezte, hanem mindig a hazai viszonyokhoz, a magyar parasztság legalsó rétegének, a mezőgazdasági munkásságnak rossz, elégtelen helyzetéhez viszonyítva határozta meg. Ennek fényében a család helyzetéről és szociális viszonyairól a következőt írja: „Házigazdám harminchárom esztendő földműves. A felesége vele egyidős fiatalasszony. Velük él még a férfi hatvanöt éves édesanyja. Ennyiből áll a család. Hír szerint »nagyon szegények«, s jólesik nekik ez a kis pénz, amit én hozok a házhoz. De hogy ez a szegénység, sőt nagy

szegénység milyen viszonylagos valami, az kiderül a következőkből.”⁴⁰⁶ Az idézetből is világosan látszik, hogy Kodolányi a magyarországi parasztság helyzetére utal. Ez nem meglepő, hiszen az író és a népiek szerint is a két világháború között Magyarország egyik súlyos problémája a magyar társadalom legnépesebb csoportját alkotó mezőgazdasági munkások, vagy más néven, az agrárproletárok nyomorúságos helyzete volt.

Magyarországon az agrárszegénység száma a két világháború között a három milliót is elérte. A népesség mintegy egyharmadát kitevő agrárproletárok kategóriájába sorolható a nincstelen és bérmunkából élők, valamint a törpe- és kisbirtokos réteg, amelynek tagjai a rendelkezésükre álló föld megműveléséből nem voltak képesek önmagukat és családjukat eltartani, ezért rendszeresen bérmunka vállalására kényszerültek.⁴⁰⁷ Ilyetén a kortársak joggal nevezhették Magyarországot a „három millió koldus országának” Oláh György, szélsőjobboldali publicista nyomán.⁴⁰⁸ Gyáni Gábor kutatásaiból azonban kiderül, hogy ez a kolduslét Magyarországon sem öltött egyforma méreteket. A teljes elszegényedés elsősorban azokat a családokat érintette, ahol az apának egyedüli keresetéből négy, esetleg több gyermeket kellett eltartania. E családok száma 1930-ban körülbelül 300 000-re volt tehető, eltartottakkal együtt 1,3 millió főt jelentett. Ezek alapján megállapítható, hogy az agrárproletariátus 40-50%-a élt a válság sújtotta években a létminimum alatt vagy annak közelében.⁴⁰⁹

A magyar mezőgazdasági munkásság viszonyainak tükrében a *Suomi titkából* az olvasó megtudhatja, hogy a Kodolányit befogadó finn kisbirtokos, akinek 6 hold földje és némi erdője is volt, egy emeletes faházban élt feleségével és hatvanöt éves édesanyjával. E három személy részére összesen hat szoba állt rendelkezésre: az emeleten két nagy, az alsó szinten pedig négy kicsi, melyek közül egyet konyhának és étkezőnek használtak. Kodolányi leírásából az is kiderül, hogy az összkomfortos, villannyal felszerelt szobák berendezése már csupán részben felelt meg a finn paraszti hagyományoknak. „A berendezés a finn paraszti hagyományok s a kispolgári sablon keveréke. Nagy, nyitott tűzhely, a falak mellett széles lócák, de kényelmes hintaszék is, cifra lámpák, pamlagok, párnák, csukható mosdó stb. A padlón háziszóttos szőnyegek, viszont az ablakon gyári függöny.”⁴¹⁰ A falvaktól távol eső ház lakószobájában elhelyezett bútordarabok, kellékek, díszítő elemek sokaságából a polgári-paraszti kultúra és ízlésvilág kialakulására, valamint a család polgárosodási törekvéseinek megerősödésére és megszilárdulására következtethetünk. Ezt a

⁴⁰⁶ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 138.

⁴⁰⁷ Gyáni Gábor: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korszakban. In: Uő. – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 321-322.

⁴⁰⁸ Oláh György (1902–1981) szélsőjobboldali író, újságíró volt. Az 1928-ban megjelent *Hárommillió koldus* című szociográfiáját tekintik Magyarországon az első szociográfiai munkának.

⁴⁰⁹ Gyáni Gábor: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korszakban. In: Uő. – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 322.; Gunst Péter: A népi írók mozgalmának gazdasági-társadalmi gyökerei. *Debreceni Szemle*, 2002/4. 542.

⁴¹⁰ Kodolányi János: Finnországi jegyzetek. In: Uő.: *Szív és pohár*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977. 333.

polgárosult életmódot, illetve a paraszti kultúra felbomlását tükrözi még a háziasszony öltözete is, amely a városi divatot, szokásokat követve csupa selyemből, finom anyagból készült kelmékből, s ruhadarabokból állt.⁴¹¹ A család életviszonyai és a ház berendezése rávilágít arra, hogy Kodolányi egy olyan átalakulóban levő társadalmi réteggel ismerkedett meg, amely már bizonyos értelemben a polgárosodás útjára lépett. Ezt az átmenetiséget tükrözi az is, hogy a gazda anyja még a régi hagyományokat követi, a fiatal pár azonban már a kispolgári értékrendek alapján renndezi be életét.

A *Suomi titkából* az is kiderül, hogy a finn házaspár otthona – a magyar viszonyokkal ellentétben – nemcsak az esztétikai és kényelmi szempontoknak, hanem a higiénia követelményeinek is megfelel. Kodolányi a magyar társadalom tükrében kifejti, hogy mint minden finnugor északi népnek, ennek a családnak is van „házi gőzfürdője, azaz »szaunája« s olyan bámulatos tisztaság a házban, testápolásban, amelyet nálunk az úgynevezett »falusi intelligencia« a maga körében sem tud elképzelni. Íme a »szegény paraszt« háza tája.”⁴¹² Kodolányi észrevételei ugyancsak azt mutatják, hogy Kodolányi nem ellenezte, sőt eszményítette a finn parasztság fejlődési tendenciáját. Hiszen ebben az átalakulási folyamatban a parasztságra nemcsak a polgári kényelem, a városra jellemző díszítőelemek követése volt jellemző, hanem a több száz éves hagyománnyal rendelkező szauna kultúrájának ápolása, vagyis a tradíciókhoz való kötődés is.

Kodolányi számára a fentiekben felvázolt paraszti lét a magyar mezőgazdasági munkásság helyzeténél mindenféleképpen kecsegtetőbb volt, hiszen ha a dunántúli uradalmak területén dolgozó cselédek körülményeit nézzük, lesújtó képet kapunk. A cselédek számára fűntartott lakások túlzásúfoltak voltak és több lakórészből álltak. Minden lakórész egy közös konyhából és kettő-négy szobából állt. A földes padlózatú lakások levegője rossz volt, mert a kis méretű ablakokat zárva tartották.⁴¹³ Ezeket a körülményeket súlyosbította, hogy a szobákon jobb esetben egy, rosszabb körülmények között két-három család is megosztozott. Illyés Gyula *A puszták népe* című irodalmi szociográfiájában ezekre a körülményekre így emlékezett vissza: „Az ágyban, a földes padozaton, a ládákon, az ablakpárkányon gyermekek feküdtek vagy ültek, nagyrészt

⁴¹¹ Kodolányi János: Finnországi jegyzetek. In: *Uő.: Szív és pohár*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977. 345.

⁴¹² Kodolányi János: *Suomi titka*. In: *Uő.: Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 138.

⁴¹³ A cselédek mellett a summások (meghatározott időre, általában több hónapra szegődtek el) lakásviszonyai is rosszak voltak. Az uradalmak kevés figyelmet fordítottak a vendégmunkások elszállásolására, így elhelyezésük pajtában, barakkban vagy éppen istállóban történt. „Mindegyik ökor helyére levernek négy kis cölöpöt, arra keresztben és hosszában ágfát helyeznek, majd afölé szalmát és pokrócot. Az istállót a vaksi kis ablakokon át nem lehet jól szellőztetni, természetesen fűteni sem lehet, hisz ki látott már istállón kéményt? Nincs bennük mosdóhely sem. [...] A nemek szerinti elkülönülés elvben megvan. Az istállók bejáratánál jobbról és balról rendszerint két fatábla látható mutatónyíllal s a később felrótt szellemes megjegyzéseken kívül ezzel a felírással: férfiak, nők. A férfiak és nők nagy része azonban egyben férj és feleség is, ezek szépen egymás mellé költöznek, néha egy fekvőhelyen hálnak. Sőt maguk mellett készítenek helyet gyermekeik részére is. Az istállókban így családi gócek alakulnak, köztük a törvényes három métert a munkások azért nem tartják meg, mert ha megtartanák, nem férnének el.” Illyés Gyula: *Puszták népe*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967. 224.

meztelenül és egymás hajába kapaszkodva. A búboskemence alsó és felső ülőkéjén is gyermekek sorakoztak, sűrűn egymás mellé szorulva, mint valami tűlzásba esett barokk mester oltárán.”⁴¹⁴ Gunst Péter kutatásaiból kiderül, hogy a summások és a napszámosok körülményei sem voltak könnyűek. Ugyanakkor azok, akik lakással és egy kis konyhakerttel rendelkeztek, némileg jobb helyzetben voltak, mert a napi ételkészítés-szükségletük egy részét maguk is elő tudták teremteni. Gunst szerint a Nagyatádi-féle földreformot ebből a szempontból lehet sikeresnek tekinteni, hiszen egy „200-400 négyszögnyi telek már létalapot teremtett az agrárproletár családok számára.”⁴¹⁵

Kodolányi azonban nemcsak a finn földműves házaspár életminőségét, az őket körülvevő környezetet és annak esztétikáját mutatja be a magyar viszonyokkal összefüggésben, illetve azokkal szemben, hanem a család étkezési szokásait is ebben a keretben értelmezi. Az író ezek alapján állapítja meg, hogy Finnországban nincsenek alultáplált, rongyos ruhákban járó gyermekek, és hogy a finn parasztok minőségileg és mennyiségileg jól és rendszeresen táplálkoznak.⁴¹⁶ A közép-finnországi tanyán szerzett tapasztalatok, illetve a magyar és a finn viszonyok közötti párhuzam által Kodolányi az olvasók figyelmét a magyar mezőgazdasági munkásság elégtelen körülményeire irányítja. Az író ennek jegyében a következőt fogalmazta meg: „Mit tudna művelni a mi »hárommilió koldusunk«, ha naponta húst, halat, lisztet, ötszöri kávézásra cukrot, makarónit, burgonyát, babot, borsót, rizst, vaját, tejszínt s hasonló jókat vásárolhatna a mindig prima sárga, bélelt csizma, jó puha, prêmes bekecs, kitűnő süveg, könyökig érő prêmes kesztyűk mellett, s ha ezenfelül házában annyi tüzelője is volna, hogy gondtalanul égethetné éjjel-nappal máglya nagyságú rakásokon! És istenem, hogy érezné a saját házában lagnék, legalacsonyabb napszámja három pengő és koszt lenne, s hetenként kétszer gőzfürdőben moshatná le magáról a télen-nyáron egyaránt nyolcórás porát, izzadtságát!”⁴¹⁷ Kodolányi magyar viszonyokra vonatkozó megállapításai egybeesnek a szociográfus Kerék Mihály kutatásaival, amely szerint a mezőgazdasági munkások táplálkozása, különösen az ősztől tavaszig terjedő időszakban, hiányos és egyoldalú volt. A téli hónapokban a munkások fizikailag olyannyira legyengültek, hogy a tavaszi munkálatok kezdetén

⁴¹⁴ Illyés Gyula: *Puszták népe*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967. 145.

⁴¹⁵ Gunst Péter: A népi írók mozgalmának gazdasági-társadalmi gyökerei. *Debreceni Szemle*, 2002/4. 543.

⁴¹⁶ Kodolányi beszámolójából kiderül, hogy a finn parasztok napi két alkalommal, délben és este, főtt ételt, levest, sült húst, makarónit tejjel és erdei szedéssel készült darakását esznek. Emellett burgonyát napi rendszerességgel fogyasztanak. A húst gyakran hallal helyettesítik, mert az olcsó, de épp olyan jó minőségű mint a hús. A finnek étkezéskor sohasem isznak vizet, hanem csakis tejet, valamint naponta legalább ötször kávéznak, s ekkor fekete kenyert esznek vajjal megkenve, sajttal kiegészítve. A finnek nagy mennyiségben fogyasztanak még babot, borsót, rizst, tejszínt, tojást, kalácszerű fehér kenyeret és apró süteményeket. Étrendjükből viszont „hiányzik a gyümölcs, a paradicsombefőtt, a sóska, mindenféle gyümölcsíz és befőtt, a gyúrt és kifőzött tészták, a túró és a savanyú tejfel.” – írja Kodolányi, majd hozzáteszi – „Nem eszik a malacot, a csirkét, alig esznek vadat.” Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 154.

⁴¹⁷ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 155.

sokszor hetekig is eltartott, amíg nehezebb, megterhelőbb feladatokat is rájuk bíztak.⁴¹⁸

A fentiekből kiderülhetett, hogy Kodolányi képe a finn parasztságról első-sorban vágyakból táplálkozik. Ez az attitűd a Hakola házaspár műveltségi szintjének tárgyalása során is tetten érhető. Eszerint a finn földművesek szellemi műveltsége – Kodolányi beszámolói nyomán – rendkívül magas, érdeklődési köre pedig roppant sokszínű volt. Míg Magyarországon a ponyvatörténetek, a betyártörténetek mellett a Kalendárium és a Biblia volt egy-egy parasztcsalád legfontosabb olvasmánya, addig e család otthonában lévő kis magánkönyvtár polcain az író elmondása szerint finn és külföldi írók klasszikus művei is megtalálhatók voltak. Ezekon kívül azt is megtudhatjuk, hogy a finn parasztlakosok rendszeresen vásárolnak maguknak különböző lapokat, folyóiratokat.⁴¹⁹

Kodolányi tehát a finn parasztság életviszonyait saját kulturális, társadalmi kódjainak megfelelően interpretálta. A következőkben azonban látható lesz, hogy a helybeliek és Kodolányi szemléletmódja számos esetben ütközik egymással. Figyelemre méltó az is, hogy a külső és a belső perspektíva szétválása közben az olvasónak az az érzése támad, hogy a *Suomi titkában* nem a helybeliek által nyújtott tudás a megbízható, hanem sokkal inkább a „mindent tudó” utazó szerepében lévő író beszámolója a helytálló. Ennek egyik illusztratív példája, amikor a háziasszony arról számol be, hogy neki és a férjének „még jó, mert lóval, szánnal dolgozik – mondja a felesége –, de a kétkezi munkás élete nyomorúságos.”⁴²⁰ Kodolányi a háziasszonyt cáfolva megállapítja, hogy Finnországban egyáltalán nem alkalmaznak egy évre elszegődött munkásokat, cselédeket, azaz nincsenek konvenciók. Emellett – az asszony kijelentését cáfolva – a mezőgazdasági munkások körülményeivel kapcsolatban azt is kifejti, hogy Finnországban minden napszámosnak van saját háza, tehene, illetve e réteg télen sem szorul a hatóságok támogatására. Ezt többek között a házigazda példájával igyekszik szemléltetni. Megtudhatjuk, hogy az író befogadó kisbirtokos napi nyolc órában és mintegy ötven márka, azaz körülbelül hat pengő bérért végez napszámmunkát egy fakitermelő vállalatnál. A

⁴¹⁸ A napszámos családokban az olcsóbb birkahús hetente egyszer, marha vagy borjúhús pedig gyakran több évig sem került az asztalra. Emellett a sertéshús fogyasztása is jelentősen csökkent az ország számos vidékén elterjedt sertésvész miatt. A magyar mezőgazdasági munkásság, illetve törpe- és kisbirtokos parasztság éttrendjéből szinte teljes egészében hiányzott a tej és a vaj. Tejet csak akkor ihattak, amikor a szomszéd azt a piacon értékesíteni nem tudta, és így kisebb kiegészítő munkák ellenszolgáltatásaként juttatott egy csupporral. Nagy mennyiségben fogyasztottak kenyeret, burgonyából készített főzeléket, savanyúkáposztát, hüvelyes magvakat, babot, borsót, lencsét, répa és tökfésleget. Kerék Mihály: A magyar mezőgazdasági munkás táplálkozása. In: Tóth Pál Péter (szerk.): *Agrárszociológiai írások Magyarországon (1900–1945)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 396.

⁴¹⁹ Dosztojevszkij, Tolsztoj, Turgenyev, Lermontov, Csehov könyvei mellett Maupassant, Flaubert, Zola, Galsworthy, Lagerlöf, Strindberg írásai sorakoztak. A magyar irodalomból ismerték Jókait, Mikszáthot, Petőfit, Móriczot és Tamási Áron egy-két elbeszélését. A Hakola család is több finn folyóiratot és napilapot járatott: az *Uusi Suomi* konzervatív napilapot, az *Eeva* illusztrált női folyóiratot, a *Suomen Kuvalehti* folyóiratot és végül a *Pellervo* című néplapot. Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 157.

⁴²⁰ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 140.

földműves házaspár részére ezen kívül biztos egzisztenciális védelmet nyújt a ház körül tartott négy tehén és egy sereg baromfi, a hat hold nagyságú szántó és a saját tulajdonban álló erdő, amely nemcsak a finn család szociális helyzetének alakulásában, hanem az egész finn fa-, feldolgozó- és papíriparban fontos szerepet tölt be.

Kodolányi a finn napszámosok munka- és életkörülményeinek ismertetése után rögtön a magyar állapotokat veszi számba, és a finn parasztság idealizált víziójával párhuzamosan a két világháború közötti mezőgazdasági munkások (summások, napszámosok, cselédek) helyzetéről, munkavállalásáról és munkakörülményeiről lesújtó képet fest. „Aztán a vendégem kérdez. Mennyi a munkaidő Magyarországon a mezőgazdasági munkásoknál, mennyi a bér, hogy történik a szegődés stb. Tárnyilagos hidegséggel és csak szűkösen válaszolok. Nyelvem az alföldi városok „emberpiacára” fordul, mint érdekességre. Hogy állnak a munkavállalók a piacon, hogy jönnek s alkudoznak a munkaadók. Egy darab színfolt a magyar életből.”⁴²¹

Gyáni Gábor kutatásaiból is kiderül, hogy Magyarországon a kis- és törpebirtokosok ugyancsak arra kényszerültek, hogy a környező falvakban alkalmi napszámmunkát vállaljanak napi 2,82 pengőért. A világválság idején azonban a bérek pénzbeli aránya rendkívül alacsony szintre süllyedt és majd csak az 1940-es években érte el újra a 3 pengő körüli értéket.⁴²² Kerék Mihály, aki a napszámosok körében szociológiai kutatásokat végzett, 1932-ben kimutatta, hogy a napszámos- és kisbirtokos napszámos családok teljesen eladósodtak és többnyire a létminimum körüli vagy az alatti szinten tengődtek. Különösen azoknak a kis- és törpebirtokos napszámosoknak volt nehéz a helyzete, akik a földreform által jutottak birtokhoz, és a kapott föld vételárával 100%-osan adósok maradtak. E réteg rossz életkörülményeit tovább súlyosbította az agrárnépeesség munkanélkülisége, amely különösen a téli hónapokban öltött drámai méreteket. Ekkor a napszámos családok ínségakciókból és kölcsönökből éltek, „a telet valósággal átalusszák, a mozgást kikapcsolják életükből; fiziológiai és biológiai funkcióikat a lehető legalacsonyabbra csökkentik, hogy a napi egyszeri étkezések közötti huszonnégy órát lázító kínjait könnyebben elviseljék”⁴²³

Az író és a helybeliek nézőpontja a szövetkezetek megítélésében is jelentősen eltér. A „bennszülöttek” szemléletmódjának megkérdőjelezése és az író nézete a szövetkezeti mozgalomról a következő idézetben érhető tetten. „Ami a legjobban meglepett, hogy ezek az egyszerű asszonyok egytől egyig haragudtak a szövetkezetre. [...] A szövetkezeti mozgalom ellen valamikor ugyanazokat az

⁴²¹ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 143.

⁴²² A napszámbérek 1928-ban a következőképp alakultak: a felnőtt férfiak 2,82 pengő körül kerestek, az Alföldön ennél valamennyivel többet, a Dunántúlon pedig 27 fillérrel kevesebbet. A női napszámbérek a férfiak keresetének a 70%-át, a gyermekek bérei pedig annak a felét tették ki. Az általános pénzhiány és a termények értékesítése körül fellépő problémák miatt a kisbirtokokon, ahol a napszámos csak néhány napot dolgozott, a napszámmunkát naturaliakban fizették ki. Gyáni Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korszakban*. In: Uő. - Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 330.

⁴²³ Kovács Imre: *Néma forradalom*. Cserépfalvi, Budapest, 1989. 117.

érveket, eszközöket sorakoztatták fel a szabad kereskedelem hívei és érdekeltejei, amelyeket mi is hallunk és látunk. Hogy »egyoldalú árdiktatúrájával« tulajdonképpen annak a termelő népnek okoz kárt, amelynek megsegítését hangoztatja. Hogy a szabad kereskedelem versenye felveri a bevásárlási árakat, viszont leveri az eladási árakat, tehát a termelő jár jól. Hogy a szövetkezet nagy szervezetével megfojtja a magányosan küzdő adófizető alanyt, s a terhek viselésében kedvezőbb helyzetben van.” – Végül a helybeliekkel ellentétben az író azt a végső következtetést vonja le, hogy Finnországban – „(De) a szövetkezeti mozgalom mindennek ellenére virul és fejlődik.”⁴²⁴

A Hakola család életkörülményeiről, szokásairól szóló részből látható, hogy Kodolányi szemléletében a szövetkezeti mozgalom, amelyet Finnországban 1899-ben Hannes Gebhard indított el, a paraszti földművelés hatékonyságának növelése és a paraszti réteg gazdasági, szociális és kulturális szintjének felemelése szempontjából játszott kiemelkedő szerepet. Az író figyelmét így nemcsak a vasárúk és egyéb iparcikkek forgalmát lebonyolító szövetkezetek keltették fel, hanem – elmondása szerint – a legmodernebb felszerelésekkel rendelkező gyárak, a margarint, ruházati cikket előállító üzemek, tűzifatelepek, nagy gőzmalmok és óriási méretű raktárak is felébresztették. Az író azt is hangsúlyozta, hogy a szövetkezetek a minőségi és jól megszervezett termelés mellett arra is ügyelnek, hogy a munkahelyi viszonyok megfelelők legyenek, és hogy a munkások, tisztviselők kiváló szociális ellátásban és „magasrendű kultúrgondoskodásban” részesüljenek.⁴²⁵

Másrészt Kodolányi a kis- és középbirtokosok önkéntes szerveződéséből létrejövő szövetkezetek működését azért tartotta mintaszerűnek, mert szerinte az egyesületi mozgalom a kapitalizmus túlkapásait megfékezi és a nemzet, valamint a kisparaszti termelő érdekeit védelmezi. Ezen kívül az író felfogásában a szövetkezet egy olyan fejlettebb gazdasági üzemet jelképez, amelynek keretein belül a társadalmi igazságosság, egyenlőség, szolidaritás elve érvényesül, valamint az egyéni és közösségi érdekek kölcsönös viszonya valósul meg. Mindebből is látszik, hogy az író a beszerzői, termelői és fogyasztói közösségeknek lényeges társadalomalakító szerepet tulajdonított. Felfogásában ugyanis a szövetkezeti rendszerben nemcsak a parasztság emancipációja érhető el, hanem az is, hogy e réteg ősi kollektív formájában éljen tovább, és hogy szemléletükben az agrártársadalomtól idegen individualizmus helyett a közösségi tudat erősödjön meg.

A finn minta mutatja, hogy Kodolányi agrárkoncepciójában a földreformot nem tartotta elegendőnek és a mezőgazdasági réteg földhöz juttatását a kiscgazdák szabad szövetkezeti társulásával egészítette volna ki. Hiszen szerinte a szövetkezeti mozgalmon alapuló földreform teremtheti meg az egységes, független, szabad, öntudatos kis- és középbirtokos paraszti réteg kialakulásának feltételeit. Richly Gábor Kodolányi földreform elképzelésével kapcsolatban még azt is kifejti, hogy az író azért nem értett egyet a földreform mikéntjével, mert Magyarországon ún. családi hitbizományok létrehozását tartotta szükségesnek, és az így kiosztott földek nagyságát a gyermekek számától tette

⁴²⁴ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 166.

⁴²⁵ Kodolányi János: *Suomi titka*. In: Uő.: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 167.

volna függővé. Kodolányi ezzel a koncepcióval igyekezett az egyke kérdést és az ország demográfiai problémáit megoldani⁴²⁶ Ezt mutatja, hogy Kodolányi kritikusan szemlélte a földműves házaspár, illetve a fiatalabb paraszti réteg gyermekvállalási szokásait. „De azért nincs minden rendben Padasjokiban. Szorgalmas, egészséges, vidám házigazdámnak nincs gyermeke, s úgy látom, nem is nagyon akarnak. Anyjának két fia és három lány van. De csak egyetlen unokája, az a tizenkét éves fiú, akiről imént szoltam. H. úr fiatal feleségének volt egy nővére, rosszul ment férjhez, brutális volt, született egy lánya meg egy fia, felnőttek már mind a ketten. Amikor harmadszor is teherbe esett, orvoshoz ment. Három nap múlva meghalt. (Az orvost nem büntették meg, vizsgálat sem volt.)”⁴²⁷ Kodolányi azonban az egyke-kérdéssel ezt a megállapítását követően nem foglalkozik részletesebben. Ez annál is inkább figyelemre méltó, mert az író ezt a problémakör – az Ormánságban élő parasztság kapcsán – igen érzékenyen érintette.

A finn parasztság életkörülményeivel kapcsolatban számos olyan dolog volt még, amellyel Kodolányi nem értett egyet, illetve amelyekről negatív hangnemben számolt be. Itt többek között az orvosi ellátás és a postai szolgáltatás hiányossága említhető meg. Mindezek ellenére elmondható, hogy az író beszámolója a Hakola házaspár helyzetéről, szokásairól ugyanazt a narratív struktúrát és idealizált beszédmódot követi, mint finn tárgyú írásaiban és útirajzainak más szövegrészeiben. Az író mindezzel a parasztság kulturális, gazdasági emancipációjának és a nemzetbe történő felemelésének egyik lehetséges útját igyekszik felmutatni. Ez az oka annak, hogy Kodolányi finn parasztképe sem mentes az ideálok keresésétől, illetve a magyarság számára követendő minták felmutatásától. Ezt az állítást tükrözi az a levélrészlet is, amelyben az író Artturi Kannistonak a Hakola házaspár otthonában töltött időszakról így számolt be. „Igen, én Finnországba megyek megkeresni a nyugalmat, hogy műveimen, életemen és a magyarság sorsán világosan gondolkozzam, visszanyerjem munkakedvemet. Ha idehaza vagyok, honvágyam van Finnország után s ha ott vagyok, Magyarország után. Úgy vagyok, mint a gólya, amelyről a mi nagy költőnk, Tompa Mihály írta: »Neked két hazát adott végzeted.« Annyira szeretem a népemet, hogy gazdagnak, boldognak és erősnek szeretném látni s mert nem láthatom, kimenekülök a rokon néphez, ahol az az illúzióm, hogy mi magyarok is lehetünk még olyan szabadok és boldogok, mint a finnek.”⁴²⁸

⁴²⁶ Richly Gábor: Egy népi író Finnország-élménye. Kodolányi János Suomijának eszméletörténeti háttere. *Valóság*, 2008/7. 79-80.

⁴²⁷ Kodolányi János: Suomi titka. In: *Uó.: Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 160.

⁴²⁸ Kodolányi János levele Artturi Kannistóhoz. Budapest. 1938. június 29. Kansallisarkisto, Suomalais-Ugrilainen Seuran arkisto, Artturi Kannisto hagyatéka A-K., Kotelo 265. Artturi Kannisto – Kodolányi János levelezése

10 FINNORSZÁGI TANULMÁNYUTAK TERVE EGY NÉPI GYÖKERŰ KÖZÉPÓSztÁLY KINEVELESE ÉRDEKÉBEN

Kodolányi János finn tárgyú publicisztikai írásaival és az útirajzokkal minél szélesebb társadalmi rétegek számára igyekezett bemutatni Finnországot és az utazások során szerzett élményeit. Hangsúlyozta, hogy „aki tud, menjen ki Finnországba, szívja be minden pórúsán Suomi tiszta levegőjét és tiszta erkölcsiségét. – majd gondolatmenetét így folytatta – A magyarság nagy iskolájának hirdetem Finnországot s nem győztem követelni, hogy inkább onnét plántáljunk át intézményeket, de főképp szellemet”.⁴²⁹ Az író 1937-ben elhatározta, hogy a földműves családból származó fiatalok, és a népi írók részére tanulmányutakat szervez e morális megújulás, illetve szellemi gazdagodás jegyében.

Kodolányi 1937 nyarán a népi írók egy-két hónapos finnországi tartózkodásának megszervezésére tett kísérletet. Terve megvalósításának reményében olyan személyekkel vette fel a kapcsolatot Helsinkiben, akiről úgy gondolta, hogy valamilyen módon segítségére lehetnek. Az 1937. augusztus 8-án írt levele alapján arra következtethetünk, hogy a program egyik pártfogója Finnországban Maila Talvio volt, akinek Kodolányi a következő üzenetet küldte: „A »Válasz« havilap, amelynél én és a barátaim dolgozunk, szívesen küldene 10-12 fiatalabb író-t Suomiba. A legjobb írók utaznak majd, és nagy propagandát csinálnak Suominak – és a mi radikális – nemzeti eszméinknek.”⁴³⁰ A rövid idézetből tehát arról értesülhetünk, hogy Kodolányi törekvéseiben a népi írók is támogatták. Az 1939-ben megjelent *Suomi titka* című útirajzban azonban már arról értesülhetünk, hogy az írók a „törzskávéház sarkában nagy lelkesedéssel fogadták terveimet, s erősen helyeselték előkészületeimet. A dolog

⁴²⁹ Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magyar Élet, Budapest, 1944. 90.

⁴³⁰ (Saját fordítás.) „Der Monatschrift »Válasz«, in welchem ich und meine Freunde arbeiten, wollte mit gerne 10-12 jüngere Schriftstellern nach Suomi schicken. Die am besten Schrieffstellern fahren dann, und machen eine grossen Propaganda für Suomi, -und unsere Radikal- nationalistische Gedanken.” Kodolányi János levele Maila Talvióhoz, Budapest 1937. augusztus 8-án. Kansallisarkisto, Maila Talvio Mikkola hagyatéka, Kansio 44. Maila Talvio – Kodolányi János/Kotolainen Hannu levelezése.

vége az lett, hogy néhányan a népi kultúra agitátorai közül hivatkozni kezdtek Finnországra cikkeikben, sajnos azonban, olyan intézményeket sorolva fel, amilyenek Suomiban egyáltalában nincsenek. Viszont a helyett, hogy elutaztak volna, szétrebbentek, egyikük-másikuk pedig engem még ki is gúnyolt holmi regényekben és cikkekcskében.”⁴³¹ A tanulmányutak programja végül – ahogyan erre a fenti idézetből is következtethetünk – nem valósult meg.

A másik terve, hogy paraszti sorból származó ifjak részére tanulmányutat szervezzen, akkor merült föl az íróban, amikor az egyik finnországi útja során egy épp tanulmányúton lévő német földműves csoporttal találkozott.⁴³² Kodolányi írásaiból megtudható, hogy a számukra rendezett programok keretében szövetkezeti központokba, gyártelepekre, népjóléti intézményekbe, népfőiskolákba látogattak el, s finnországi körútjuk alkalmával egészen Petsamóig, a Jeges-tenger vidékéig is eljutottak. Ez idő alatt a finn nép életének tanulmányozása mellett az író szerint a mezőgazdaság helyzetével is megismerkedtek finn szakértők előadásai által. Az útirajzok nyomán a résztvevők költségeinek egy részét a német, másik részét pedig a finn szövetkezeti központ állta. Kodolányi János ennek mintájára szeretne volna előkészíteni egy tíz-tizenöt főből álló magyar földműves csoport útját.⁴³³ A vendéglátás körülményeiről a helsinki szövetkezeti központ vezetőivel és a finn evangélikus egyház irányítóival kezdett tárgyalni.⁴³⁴ Miután Finnországból Magyarországra érkezett,

⁴³¹ Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magyar Élet, Budapest, 1944. 91.

⁴³² Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magyar Élet, Budapest, 1944. 92.

⁴³³ Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. In: Uő.: *Suomi*. Magyar Élet, Budapest, 1944. 92.

⁴³⁴ Kodolányi azért is számított az evangélikus egyház segítségére és támogatására, mert a két világháború között a finn és a magyar evangélikus egyházak kapcsolata rendkívül baráti és aktív volt. Az együttműködés gyökerei az 1924-ben a finnországi Tampereben megszervezett egyházi napokig nyúlnak vissza, ahol az akkori magyar püspök, Raffay Sándor is jelen volt. A találkozón több előadást is tartott a magyar egyházzal és teológiai kérdésekről, valamint javaslatot tett a két egyház közötti teológus csereprogram elindítására. Az ösztöndíjrendszerről már 1924-ben megállapodás született, ennek ellenére az első magyar ösztöndíjas, Dedinszky Gyula csak három év múlva érkezett meg Finnországba. Az első finn ösztöndíjas, Toivo Laitinen még ennél is később, csak 1929-ben érkezett Magyarországra. A lelkészek tanulmányútjaik során nyelvet tanultak, az egyes egyházak történetével ismerkedtek, valamint a néprokonsági napokon és különböző összejöveteleken előadást tartottak hazájukról. A későbbiekben ezekből a teológushallgatókból lettek a finn-magyar evangélikus egyházak közötti kapcsolatok továbbfejlesztői és közvetítői. A finn-magyar evangélikus egyház történetében jelentős eseménynek számított a Budapesten 1937-ben megrendezett első finnugor lelkészkonferencia, melyen számos finn és észtr résztvevő is jelen volt. A kongresszus programja a teológiai eszmecsere szempontjából nem tekinthető jelentősnek, hanem inkább egymás megismerésére törekedtek. Emellett nagy sikere volt a konferenciához kapcsolódó tizenkét napos magyarországi körútnak, ahol a finnek azt látták, hogy Magyarországon nem létezik a népfőiskola intézménye. Az úton szerzett tapasztalatok után a finn résztvevők adománygyűjtésbe kezdtek, melynek eredményeként 1939-ben Nagytarcsán felépült az első magyar népfőiskola. A témáról bővebben lásd. Koren Emil: *Testvéreink északon: a finn-magyar egyházi kapcsolatok története*. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1986.

hozzálátott tervezetének hazai szervezéséhez – írja 1937. augusztus 8-án Budapestről Maila Talvionak. Ugyanebben a levélben még azt is megemlíti, hogy: „Ezen a héten beszélek az államtitkárral is, és remélem, hogy 1938 júliusában tudjuk küldeni a magyar parasztokat Suomiba.”⁴³⁵

A tanulmányutak programja végül – ahogyan erre a fenti idézetből is következtethetünk – nem valósult meg. A kudarc egyik oka az volt, hogy Kodolányi terve élesen ellentmondott az 1920-as és az 1930-as évek hatalmi rendszere által képviselt világgépnek, értékorientációnak. Kodolányi számos alkalommal és formában hangoztatta, hogy a magyarságnak nem csupán az az érdeke, hogy „akár külpolitikai, akár gazdasági, vagy társadalmi okból jó, baráti, sőt testvéri viszonyt tartsunk fenn”⁴³⁶ nyelvrokonainkkal, hanem az is, hogy „a magyar ifjúságot egy következetes, szívós, mélyreható nevelőmunkának vessük alá a finn leckék alapján.”⁴³⁷

Itt el is érkeztünk Kodolányi mondandójának egyik lényeges pontjához, miszerint az általa említett pedagógiai elvek didaktikus funkcióján keresztül először egy (paraszi) értelmiségi réteget kell kinevelnünk – a finneknél elsajátított tapasztalatok és tudás mintája alapján –, majd csak ezután lehetséges a változásokat, illetve a reformokat életre kelteni. A magát a „magyarság egyik szerény tanítójának” tituláló Kodolányi ebben az oktatói folyamatban szeretett volna – ha csak jelképesen is – részt venni. Az, hogy Kodolányi a népi írókkal és a fiatal földművesekkel meg akarta közelebből is ismertetni a „finn szellemet” és az író által eszményített világot annak reményében, hogy így kialakulhat egy paraszi, népi gyökerű középosztály, kormánykörökben mindenképpen lázító gondolatnak tűnt.

⁴³⁵ (Saját fordítás.) „In dieser Woche schpreche ich auch mit der Staatssekretär Marschall und ich hoffe, dass in Juli 1938 können wir die ungarische Bauern nach Suomi schicken.” Kodolányi János levele Maila Talvióhoz. Budapest 1937. augusztus 8. Kansallisarhisto, Maila Talvio Mikkolan hagyatéka, Kansio 44. Maila Talvio – Kodolányi János/ Kotolainen Hannu levelezése.

⁴³⁶ Kodolányi János 1944: Finnek, magyarok. In: Uő. – Képes Géza: *Északi csillagok. Finn rokonaink költészete*. Stádium Sajtóvállalat. Budapest, 4.

⁴³⁷ Kodolányi János 1944: Finnek, magyarok. In: Uő. – Képes Géza: *Északi csillagok. Finn rokonaink költészete*. Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 4.

11 KODOLÁNYI JÁNOS FINNORSZÁGI TEVÉKENYSÉGÉNEK ÉS FINN ÚTIRAJZAINAK FOGADTATÁSA FINNORSZÁGBAN

11.1 Kodolányi János és a svéd kérdés körüli bonyodalom

Dolgozatomnak ebben a fejezetében azokra az okokra és problémákra mutatok rá, amelyek alapvetően meghatározták Kodolányi János tevékenységét és fogadtatását Finnországban. Az író azokról a nehézségekről, amelyek 1936 novemberétől egészen 1937 áprilisáig kísérték útjait, az *Arvi Järventaus és egyéb emlékek* című visszaemlékezésében – az 1943-ig napvilágot látott finn tárgyú írásaitól, s útirajzaitól eltérően – rendkívül bőven számol be. Úgy gondolom, hogy az ebben a műben leírt konfliktusok ismeretében, amelyek Kodolányi személye körül alakultak ki, magyarázatot kapunk arra, hogy a kezdeti pozitív fogadtatása, tervei és egyéb írói, újságírói tevékenysége Finnországban a későbbiekben miért némult el. Ebben az elhallgatásban szerepet játszott a svéd kérdés körül kialakult botrány és a magyar származású festőművész, Miklós Nándor József és az író között kibontakozott nézeteltérés.

A svéd kérdéssel – Kodolányi János finnországi tapasztalatai és a valóság közötti viszony vizsgálata során – már foglalkoztam. Akkor kiderült, hogy ez volt az egyetlen olyan problémakör, amelyet az író részletesen tárgyalt. Emellett azt is láthattuk, hogy a két világháború közötti korszak finn és svéd⁴³⁸ nyelvű közösségeinek kapcsolata régi történelmi hagyományokra nyúlik vissza. A svédek beáramlása Finnország nyugati és délnyugati partvidékére már az ország 1259-es meghódítása előtt csaknem másfél századdal megkezdődött. E folyamat eredményeként a Svéd Birodalomhoz csatolt tartomány államapparátusának és egyházszerkezetének kiépítése, az ipar és a kereskedelem megteremtése, valamint a városok felépítése és betelepítése a svéd

⁴³⁸

A finnországi svédek száma az évszázadok folyamán növekvő, százalékos arányuk viszont csökkenő tendenciát mutatott: míg 1920-ban a svéd ajkú lakosság 341 ezer főt számlált, vagyis arányuk az összlakosságon belül 11,0%-át tett ki, addig számuk 1940-ben megközelítette a 354 ezer személyt, ami azonban az össznépesség 9,5%-át adta. Lélekszámuk viszont ezt követően lassan, majd pedig ugrásszerűen zuhant. Lásd. Köpf Eszter: A finnországi svéd kisebbség helyzete. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 1996. 7. 1. szám, Internetes kiadás: <http://www.epa.hu/00000/00036/00024/pdf/06.pdf> 2008.01.15, a letöltés dátuma: 2008.01.15.

anyaországból érkezők, valamint a svéd kultúrába asszimilálódók feladatává vált.⁴³⁹ A 600 éves hódoltság alatt tehát nemcsak a közigazgatás, a kereskedelem nyelve lett svéd, hanem az oktatásé is. A svéd nyelv ilyen mértékű térnyeréséhez erősen hozzájárult az 1649-ben hozott iskolatörvény, amelynek következtében az értelmiségi rétegek úgymond elsvédesedtek, a tudományt és a művészeteket is svédül kezdték művelni, a finn használata ugyanakkor csupán az alsóbb néprétegek és a városi, polgári családok otthonában maradt továbbra meg.⁴⁴⁰

A svéd ajkúak helyzetében jelentős változást hozott a napóleoni háborúkat lezáró tilsitsi béke, amelynek értelmében I. Sándor orosz cár 1809-ben az egykori keleti tartományt – széles körű autonómiával felruházva – finn nagyhercegségként birodalmához csatolta. Kezdetben a cári politika nemcsak e terület közigazgatási különállását kívánta előmozdítani, hanem rendeletek útján az önálló finn kultúra megeremtését és a finn nyelv egyenjogúsításának ügyét is támogatta. Az orosz vezetés ezzel a nagyhercegség és a svéd birodalom között lévő erős gazdasági és kulturális szálakat próbálta lazítani.⁴⁴¹

A hatalom célkitűzései szoros kapcsolatban álltak a 19. század közepén kibontakozó finn nacionalista körök, többek között a korábban már említett finn értelműek, a fennománok nemzeti programjával, amelynek egyik főbb pontja épp a finn kultúra létrehozásának és megerősítésének szándéka volt. A finn nacionalizmus, s a nemzeti öntudatra ébredés kibontakozásának ilyen formája viszont komoly ellentéteket szült a svéd kultúrához ragaszkodók csoportja és a fennománok mozgalma között. Köpf Eszter a svéd kisebbség helyzetét vizsgálva azonban kifejti, hogy finnországi svédekről, mint nyelvíleg elkülönült entitásról a 19. század utolsó évtizedeitől, a finn nemzeté válás időszakától beszélhetünk, amikor a finnek nemzeti identitása és kultúrája a svédajkúakétól egyértelműen megkülönböztethetővé vált.⁴⁴²

A svéd nyelvű réteg életében döntő változást jelentett Finnország 1917-es függetlenségének kikiáltása, valamint a két évvel később elfogadott és még ma is érvényben lévő alkotmány életbe léptetése, s ezzel egy időben az ország két-nyelvű állammá nyilvánítása. Az alapokmány az egyenlőség elve szerint minden állampolgár számára lehetővé tette, hogy a bíróságok és a közigazgatási intézmények előtt a hivatalos ügyeket anyanyelvén intézhesse. A kisebbségi sorsra jutott svédajkúak viszonyait az alkotmány paragrafusain kívül számos más jogszabályban és rendeletben is rögzítették. Ezek közül meg kell említenünk az 1922-ben életbe lépett nyelvtörvényt, amely széleskörű jogokat és garanciákat biztosított e nyelvi csoport számára.⁴⁴³

⁴³⁹ Richly Gábor: Nacionalizmus és svéd kisebbség a két világháború közti Finnországban. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 1997. 8. 2. szám, Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00029/pdf/04.pdf>, a letöltés dátuma: 2008.01.15.

⁴⁴⁰ Jávorszky Béla: *Észak-Európa kisebbségei*. Magvető Kiadó, Budapest, 1991. 93.

⁴⁴¹ Heikki Ylikangas: *Suomen historian solmukohdat*. WSOY, Helsinki, 2007. 164.

⁴⁴² Köpf Eszter: A finnországi svéd kisebbség helyzete. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 1996. 7. 1. szám, Internetes kiadás: <http://www.epa.hu/00000/00036/00024/pdf/06.pdf>, a letöltés dátuma: 2008.01.15.

⁴⁴³ Köpf Eszter: A finnországi svéd kisebbség helyzete. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 1996. 7. 1. szám, Internetes kiadás: <http://www.epa.hu/00000/00036/00024/pdf/06.pdf>, a letöltés dátuma: 2008.01.15.

Az így kialakult helyzettel és a kisebbségi jogok rendezésével azonban nem minden állampolgár értett egyet és a függetlenné válást követő két évtized egyik központi témája a kiéleződött nyelvi konfliktus lett. Erre utal az elégedetlen finn nacionalista mozgalom képviselői által meghirdetett „igazfinn” (aitosulamalisuus) program, amelynek célkitűzéseit az 1920-as évek elején fogalmazták meg. E nézet fő mondanivalója szerint az ország csak abban az esetben válhat igazán erős állammá, ha felszámolják az 1918-as polgárháború és a svéd nyelvű népesség elkülönülése okozta megosztottságot, s megteremtik a szilárd nemzeti öntudatra épülő társadalmi egységet. Ezt a gondolatot azonban merőben összeegyeztethetetlennek tartották a kétnyelvű állam létével, illetve a svéd nyelvű kisebbség szerinti gazdasági, társadalmi és kulturális befolyásával, felülreprezentáltságával.⁴⁴⁴ Ennek szellemében alapították meg 1922-ben az Igazfinn Szövetséget (Aitosuomalaisten Liitto), amely igen nagy hatással volt más társadalmi szervezet és politikai párt programjára, működésére, mint például az egyetemi hallgatók Akadémiai Karjala Társaság (Akateeminen Karjala Seura) egyesületére, melynek tagjai a Helsinki Egyetem teljes körű finnesítését követelték. Az egyetemi diákok törekvéseinek utcai tömegverekedések, tüntetések és sztrájkok szervezése során adtak hangot.⁴⁴⁵ E két nyelvi csoport közötti ellentétek az 1930-as évek második felétől részben a szovjet külpolitika Finnországgal szembeni agresszivitása, s ezzel párhuzamosan a skandináv országokkal, illetve a svédekkel való kapcsolatok elmélyítése következtében enyhültek.

Kodolányi János a finnországi svéd ajkú kisebbség helyzetének részletes elemzésével első alkalommal az 1936. október 24-én a *Pesti Napló* című lapban megjelent cikkében foglalkozott.⁴⁴⁶ Kodolányi elmondása szerint a cikk megjelenéséhez az vezetett, hogy az egyik magyar diplomata viselkedése, a finn kultúráról tett kijelentése heves ellenszenvet váltott ki finn barátainak körében, akik ennek apropóján arra kérték az író, hogy kapcsolatait felhasználva tegyen valamit a finn-magyar baráti kapcsolatok érdekében, s próbálja meg valamilyen módon elérni azt is, hogy a követet hivatali idejének lejárta előtt távolítsák el posztjából. Kodolányi – beszámolója szerint – finn ismerőseinek véleményéről maga is megbizonyosodott akkor, amikor a magyar követtel, Nemeskéri Kiss Sándorral 1936 augusztus vége és szeptember eleje körül személyesen találkozott. Vagyis az író részben barátai panaszára, részben pedig e magánbeszélgetés alkalmával kialakult benyomása miatt döntött úgy, hogy a követ nevét elhallgatva a *Pesti Napló* 1936. október 24-én megjelent számában nyilvánosságra hozza a riportot.⁴⁴⁷

Ebben a cikkben Kodolányi leírja, hogy Nemeskéri elismerően beszél a finnek erényeiről és azokról a nemzetkarakterológiai tulajdonságaikról (bátorság, becsület, szorgalom, takarékoság, tisztaság), amelyek a követ

⁴⁴⁴ Richly Gábor: Nacionalizmus és svéd kisebbség a két világháború közti Finnországban. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 1997. 8. 2. szám, Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00029/pdf/04.pdf><http://epa.oszk.hu/00000/00036/00029/pdf/04.pdf>, a letöltés dátuma: 2008.01.15.

⁴⁴⁵ Richly Gábor: Nacionalizmus és svéd kisebbség a két világháború közti Finnországban. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 1997. 8. 2. szám, Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00029/pdf/04.pdf>, a letöltés dátuma: 2008.01.15.

⁴⁴⁶ Kodolányi János: A svéd kérdés. *Pesti Napló*, 1936. október 24. 10.

⁴⁴⁷ Kodolányi János: Arvi Järvantaus és egyéb emlékek. *Sorsunk*, 1943. 190.

megítélése szerint minden egyes nép életében, fejlődésében meghatározók lehetnek. Az elismerő szavak után Kodolányi azonban rögtön a követ azon szavait idézte, amelyek a finnek nemtetszését kiváltották. Ezek szerint Nemeskéri úgy gondolta, hogy „a svédek nélkül a finn ma olyan jelentéktelen finn-ugor törzs lenne egy orosz bolsevista birodalom kereteiben, akár a vogul vagy osztják.”⁴⁴⁸ Emellett a cikk alapján a követ azt is kifejtette, hogy a finnek a svédeknek köszönhetik a nyugati kultúra, a modern civilizáció megteremtését, a kereszténység elterjedését és az ország állami, politikai berendezkedésének kiépítését. Nézeteit összegezve a magyar követ még arra is emlékeztette Kodolányit, hogy „a svédeknek itt történelmi jogaik vannak. Amit itt ma látunk: kikötővárosokat, hajózást, ipart, magasabb kultúrát, állami intézményeket, mind a svédek csinálták. Hát persze, hogy felháborodnak akkor, ha például a svéd pénzen alapított egyetemről kijelentik, hogy az finn egyetem! Ezenkívül az oroszok ellen is elsősorban a svédek segítették őket. Sok ezer svéd esett el a vörösök elleni harcokban! Ezt is csak meg kellene gondolniok a finneknek. De menjünk tovább: hiszen legnagyobb íróik Franzéntól kezdve Kiviig, Larin Kyöstiig mind svédek. Legfeljebb később finn nevet vettek fel. Hiszen a múlt század nagy finn reformerei még svéd nyelven írták műveiket! És még a legnagyobb zeneszerzőjük: Sibelius is svéd...”⁴⁴⁹

A magyar követet leleplező riport megjelenését követően heves viták bontakoztak ki mind a finn sajtóban, mind a finn-magyar diplomáciai életben. A finn lapok, folyóiratok a követet és a cikk íróját is éles, negatív hangvételű kritikákkal illették. Emellett a finnországi kiadók nem csak Kodolányi műveit nem voltak hajlandók közölni, de az íróról szóló cikkek és riport megjelenését is megakadályozták. Ezt jól mutatja Arvi Järventaus Kodolányi Jánoshoz 1937. február 10-én kelt levele, amelyben arról olvashatunk, hogy „Az *Ajan Suunta*, amely interjúval bízott meg, egyetlen szót sem hajlandó szólni Rólad. Azokat a sorokat, amelyeket Rólad írtam, a szerkesztőség kihúzta.”⁴⁵⁰ A követ, aki betegsége miatt már 1937 elején Magyarországon tartózkodott a cikk megjelenése után formálisan még hivatalában maradt, három évre szóló mandátumát viszont részben a finnek heves tiltakozása miatt a magyar kormány nem hosszabbította meg.⁴⁵¹ Az írás által okozott bonyodalmak következtében a riport inkriminált része sem az 1937-ben napvilágot látott *Suomi, a csend országa* című útirajzban, sem pedig a későbbi kötetekben nem szerepelt.

Milyen tényezők válthatták ki Kodolányi kedvezőtlen fogadtatását, és előnytelen, hátrányos megítélését? Ennek egyik oka lehet az író azon retorikai módja, amellyel a finnek és Nemeskéri nézőpontját megjeleníti. Ugyanis Kodolányi az eltérő nyelvi karakterrel rendelkező lakosság egymáshoz való viszonyát és a nyelvi különbségekből fakadó megosztottságot és ellentéteket részben saját tapasztalatai, részben pedig a finnek véleményének megszólal-

⁴⁴⁸ Kodolányi János: A svéd kérdés. *Pesti Napló*, 1936. október 24. 10.

⁴⁴⁹ Kodolányi János: A svéd kérdés. *Pesti Napló*, 1936. október 24. 10.

⁴⁵⁰ Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Sorsunk*, 1943. 282.

⁴⁵¹ Horányi Károly: Egy megemlékezés tükrében. Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. Irodalomtörténeti Közlemények, 2002. 5-6. szám, Internetes elérhetőség: <http://epa.oszk.hu/00000/00001/00011/horanyi.htm>, a letöltés dátuma: 2008.10.15.

tatásával ábrázolja.⁴⁵² Ez jól tetten érhető a cikknek azon részében, ahol a követ nézeteire reflektál. Ez alapján az író nem utasította élesen vissza Kiss Sándor a svéd ajkúak kulturális fölényéről, és történelmi jogaikról tett kijelentéseit, nem határolódott el egyértelműen a követ nézeteitől, hanem sokkal inkább saját utazásai során szerzett tapasztalatait állította azokkal szembe. Kodolányi írói módszere kevésnek bizonyult az elfogult és a sajtó által befolyásolt közvélemény számára, s ez váltott ki az íróra nézve elmarasztaló kritikát.⁴⁵³ Arvi Järventaus Kodolányi Jánoshoz 1937. február 10-én írott levelében ezt a gondolatot így fogalmazta meg: „K. úr ostobának mutatkozott. Kodolányi az író ezt nyilvánosságra hozta. Azonban olyan pártatlan formában, hogy a mi közönségünk már eleitől fogva így gondolkodott: ez az úr ugyanazon a véleményen van, azonban K. háta mögé bújt.”⁴⁵⁴

Másrészt a finnek számára az is félreértésre adhatott okot, hogy az író cikkében a svéd ajkúak öregebb generációjának elkülönülő, a finn nyelvűekkel együttműködni nem kívánó attitűdjével szemben azt a fiatal nemzedéket mutatja be, akire a kompromisszumkereső képesség és az összefogásra való hajlandóság volt jellemző. „Ők már nem vetélkedni akarnak a finnekkel, hanem együtt dolgozni velük. Ők már nem mellőzik a finn nyelvet sem és távol áll tőlük, hogy lenézzék azokat a szellemi kincseket, amelyekkel Suomi népe dicsekedhetik. A közeledés ezen a téren egyre erősebb, az új generáció ott is a helyes útra lépett. És az egész »svéd kérdésben« nem is azok a jogok a biztatók, amelyeket a svédek zavartalanul élveznek, hanem éppen ez a tárgyilagosság és tisztelet, amelyet a svéd fiatalság a finn kultúra iránt tanusít.”⁴⁵⁵

⁴⁵² Kodolányi János: A svéd kérdés. *Pesti Napló*, 1936. október 24. 10.

⁴⁵³ Horányi Károly: Egy megemlékezés tükrében. Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2002. 5-6. szám, Internetes elérhetőség: <http://epa.oszk.hu/00000/00001/00011/horanyi.htm>, a letöltés dátuma: 2008.10.15.

⁴⁵⁴ Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Sorsunk*, 1943. 282.

⁴⁵⁵ Kodolányi János: A svéd kérdés. *Pesti Napló*, 1936. október 24. 10.

11.2 A Kodolányi János és Mikola Nándor József közti konfliktus és következményei

Kodolányi negatív fogadtatásának másik oka az író és Miklós Nándor József⁴⁵⁶ közti konfliktus volt. Kodolányi első finnországi útja alkalmával, 1936. augusztus második felében ugyancsak Arvi Järventaus tanácsára kereste fel Mikolát Weöres Gyulának, a Helsinki Egyetem magyar lektorának a társaságában. Mivel vendéglátóját az író rokonszenvesnek találta, kötetlen, szabad, kellemes hangulatú beszélgetéseket folytattak, amelyek során az író nyíltan kifejtette az aktuális magyar és nemzetközi eseményekről vallott politikai és ideológiai álláspontját. Erre az alkalomra visszaemlékezve Kodolányi a következőt írja: „Kertelés nélkül beszéltem a magyar földkérdésről s a megoldás akadályairól, az éppen akkor folyó spanyol polgárháború mély kulisszatitkairól, sőt kifejtettem a polgárháború menetének fejleményeit is. Ráműtöttem a spanyol nagybirtok szerepére, egy - egyébként zsidó - mamutkapitalista üzelmére a spanyol állami dohánymonopólium bérbevétele körül s így tovább.”⁴⁵⁷

A két magyar a találkozót követően még gyakran meglátogatta egymást, s úgy tűnt, hogy ismeretségük tartós lesz. Baráti kapcsolatuk azonban hamarosan véget ért, amikor Kodolányi útvjáról hazatérve a *Pesti Napló* 1936. október 24-i számában közzétette azt a magánbeszélgetést, amelyet a finnországi magyar nagykövettel, Nemeskéri Kiss Jánossal a finnországi svéd kérdésről folytatott.⁴⁵⁸ A leleplező írás körül, ahogyan arra már utaltam mind Finnországban, mind pedig Magyarországon hatalmas botrány robbant ki. Az ominózus cikket ért elutasító finn kritika mellett Kodolányi hírnevét még tovább rontotta az a tény is, hogy Mikola a beszámoló nyomán Nemeskéri híveként nemcsak szembehelyezkedett Kodolányival, hanem ezen kívül igyekezett a finnek előtt

⁴⁵⁶ Miklós Nándor József – akit Kodolányi csupán M. J. monogrammal jelölt – 1911-ben született Budapesten. 1928 és 1932 között az Iparművészeti Iskolában litográfiát tanult, s ezzel párhuzamosan a Művészeti Szabad Akadémián Rudnay Gyula tanítványa volt. 1935-ben a bécsi Grafikai Intézetben tanult, majd 1936-ban Finnországba utazott, ahol letelepedvén beiratkozott a Központi Iparművészeti Iskolába. Tudását az északi ország intézményén kívül Párizsban, a Lhote Akadémián, Rómában, és Firenzében is kiegészíthette. Mikola fontos szerepet játszott a képzőművészet megismertetésében, népszerűsítésében Finnország különböző városaiban, tanított a Seinäjoki Nyári Egyetemen; valamint skandináv tévés társaságoknak is dolgozott, és a Finn Műbarát Társaság tagja volt. Miklós 1936-ban azért érkezett Helsinkibe, hogy az ottani magyar étterem, a Hungaria falfestményeit elkészítse. A rövidre tervezett látogatás viszont a vártnál hosszabbra nyúlt, mivel megismerkedett későbbi finn feleségével. Miután Finnországban letelepedett, és 1948-ban a finn állampolgárságot is megkapta, a Nándor Mikola nevet kezdte használni. A festőművész tevékenyen részt vett az 1928-ban alakult Finn-Magyar Társaság működésében, melynek ő maga titkára, Arvi Järventaus pedig elnöke volt, emellett az 1939-1940 között zajló finn téli háború idején a magyar önkéntesek toborzásában is jelentős szerepet vállalt.

⁴⁵⁷ Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Sorsunk*, 1943. 190.

⁴⁵⁸ Horányi Károly: Egy megemlékezés tükrében. Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2002. 5-6. szám, Internetes elérhetőség: <http://epa.oszk.hu/00000/00001/00011/horanyi.htm>, a letöltés dátuma: 2008.10.15.

negatív, kedvezőtlen fényben feltüntetni őt.⁴⁵⁹ Az író erre az esetre így emlékszik vissza: „Természetesen ellenem fordult s mindent elkövetett, hogy soha többé be ne tegyem a lábamat Finnországba. Ezt többször tudtomra is adta.” Majd így folytatta: „Hogy céljait elérje, felhasználta ellenem a baráti beszélgetésünk során tett állítólagos kijelentéseimet. Elhíresztelte, hogy »bolsevik kém« vagyok.”⁴⁶⁰ Kodolányi szerint Mikolának erre minden eszköze és lehetősége megvolt, hiszen munkája révén Finnország számos városában megfordult, arcképeket készített, ismeretségi köre és összeköttetései kiválóak voltak. Kodolányi számára a művész által terjesztett rágalommal szembeni védekezés tűnt a legnehezebb feladatnak. Ugyanis a botrány kitörésekor, amely az *Ajan Suunta* finn napilap 1936. november 9-i számában megjelent írással kezdődött, Magyarországon tartózkodott. Így annak ellenére, hogy legközelebbi barátai – J. J. Mikola, Maila Talvio, Artturi Kannisto, Lauri Hakulinen, Arvi Järventaus – végig kiálltak mellette, és levélben tájékoztatták a fejleményekről, nem tudta magát a rágalommal szemben megvédeni. Azok viszont, akik nem ismerték őt és a finn sajtó által nyújtott információkra alapozták benyomásaikat, a hírek hallatára egyértelműen vele szemben foglaltak állást. Az író a lesújtó híresztelések hallatára a következő megállapításra jutott: „Többé nem tehettem a lábamat Finnország földjére- ez volt a meztelen igazság. De elhatároztam, hogy igenis, csak azért is elmegeyek még s nem is olyan sokára.”⁴⁶¹

A rosszindulatú vádak dacára csakugyan elutazott – immár másodjára 1937 január elején – először a közép-finnországi Jyväskyläbe, majd pedig onnan Padasjokiba, ahol a külvilágtól és minden nyilvánosságtól elzártnan finnül tanult, és a *Boldog Margit* című történelmi regényén dolgozott. „Látogatóba nem jártam. M. J., a magyar festő, buzgón terjesztette rólam a leggyalázatosabb rágalomokat s féltem elmenni bárkihez is, nehogy terhére legyek. [...] Olykor-olykor beszámoltam életemről, munkámról Arvinak, Kannistonak, Maila Talvionak, de egyébként úgy betemetkeztem az Isten háta mögött hóbamerült, halálos csendbe süllyedt paraszti faházba és a Boldog Margit írásába, mintha meghaltam volna.”⁴⁶² Miként az idézetből is kitűnik, ekkor csakis a legközelebbi barátaival tartotta a kapcsolatot, időnként Padasjokiból elutazva meglátogatta Järventaust keravai otthonában, néha pedig Helsinkiben a Lasi-Palatsi nevű étteremben ebédeltek együtt. Egy alkalommal, amikor Maila Talvio is csatlakozott hozzájuk, arról vitáztak, hogyan lehetne feloldani a Kodolányi személye és megítélése körül kibontakozott problémákat, miképp tudnák tisztázni a már-már kínossá vált ügyet. Talvio – mint ahogy Kodolányi János is – úgy vélekedett, hogy Järventausnak mindenképpen el kellene távolítania a festőművészt a Finn-Magyar Társaság titkári hivatalából, ezáltal is megszakítva vele a kapcsolatot. A találkozó során végül abban állapodtak meg, hogy a Finn-Magyar Társaság közelgő igazgatói ülésén valahogyan orvosolni fogják a magyar írórt ért sérelmeket. Kodolányi ezek után reménnyel telve visszatért Padasjokiba, és abban bízott, hogy a konfliktus megoldódásával folytathatja tervei megvalósítását.

⁴⁵⁹ Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Sorsunk*, 1943. 190.

⁴⁶⁰ Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Sorsunk*, 1943. 191.

⁴⁶¹ Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Sorsunk*, 1943. 193.

⁴⁶² Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Sorsunk*, 1943. 281.

A próbálkozásuk azonban nem bizonyult sikeresnek, így Kodolányinak Järventaus 1937. február 10-én küldött levelét olvasva ismét csalódnia kellett. A levélből, amelyben Järventaus aprólékosan tájékoztatta barátját az ülés fejleményeiről és a dolgok állásáról, egy hosszabb részt idézek, hogy érzékeltessem a kialakult helyzet komolyságát. A finn író bevezető szavai Kodolányi fordítása szerint a következők: „Nagy szomorúsággal ragadom meg a tollat. A helyzet teljesen összezavarodott. M. J. fontos személyiséggé lett.” Majd így folytatja: „lemondtam a Finn-Magyar Társaság elnöki tisztségéről. A levegő irányodban azokban a körökben is teljesen meg van mérgezve, amelyekhez legutóbb tartoztam. Kommunista vagy, – nem használ semmi beszéd. Néhány kijelentésed a spanyol polgárháborúról (így mondják), meggyújtotta lábad alatt a talajt. És ezek a körök nálunk valódi kuructársaságok. Az én hangomat elnémítják. Nem akarnak meghallgatni. [...] Örökös zűrzavar lesz ebből. És ezt M. J. a maga energiájával teremtette.” Végezetül ezt tanácsolta: „Dolgozz szorgalmasan! Hiszen Téged nem sújt le semmilyen tapasztalás. És ha írsz a lapodban, kísérel meg az ügy olyatén megvilágítását, hogy a helyzet egy kissé javuljon. De magaddal hozd a magyar nyugalanságot. Vidd magaddal a finn nyugalmat! És kísérel meg a mi körülményeinket valóban megismerni. Hamarosan írok, ha valami újság történik. Addig maradj nyugton és dolgozz teljes erődből.”⁴⁶³

Barátjának lemondását Kodolányi vegyes érzelmekkel fogadta. Egyrészt nagyra értékelt, s az iránta való szolidaritás gesztusaként könyvelte el, hiszen tisztában volt vele, hogy milyen fontos volt az elnöki szék számára. Másrészt ezt Järventaus gyengeségéként és passzivitásaként értelmezte, valamint úgy vélte, hogy a vitából való félreállításában, meghátrálásában az is döntő szerepet játszott, hogy magyarországi terveit féltette, hiszen a Mikolával való ellenséges viszony nemcsak útjait sodorta volna veszélybe, hanem széles körű baráti kapcsolatait is.⁴⁶⁴ Mindezek fényében arra a következtetésre juthatunk, hogy a Mikolával kialakult viszály, valamint a magyar követ kijelentései körül kirobbant skandalum nemcsak a magyar író finnországi fogadtatására, illetve megítélésére volt nyomasztó hatással, hanem Arvi Järventausszal kötött barátságát is beárnyékolta. A finn író kénytelen volt mindaddig együttműködni Mikolával, amíg a társaság új elnökét ki nem nevezték. Ezt viszont Kodolányi nem nézte jó szemmel, s e véleményének hangot is adott: „Végtelenül bántott, hogy utolsó találkozásunk alkalmával, a búcsúzásnál csodálkozásomnak adtam kifejezést, hogyan dolgozhatik együtt olyan emberrel, mint az engem egész Finnországon végigrágalmazó M. J. Tudtam, miért nem hagyhatja ott nyomban a Társaság elnöki székét, amíg utódját meg nem választják. És én nem is kívántam a távozását – M. J.-ét kívántam.”⁴⁶⁵ Kodolányi erre azt a választ kapta, hogy hiszen ő is olyan lapnál dolgozik, a *Magyarországnál*, amely politikai meggyőződésének homlokegyenest ellentmond. Úgy gondolom, hogy az egymásnak tett szemrehányások a kettejük közti – az utókor emlékezetében legendaként híressé vált – kapcsolat megromlásának, illetve egymástól való elidegenedésük első jelei voltak. Ezt az állításomat támasztja alá Järventaus 1937. április 5-én írt levele, melyben a következőket mondja: „W.⁴⁶⁶ fölhívott és beszélt arról, hogy beteg voltál, esetleg

⁴⁶³ Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Sorsunk*, 1943. 282-283.

⁴⁶⁴ Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Sorsunk*, 1943. 281.

⁴⁶⁵ Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Sorsunk*, 1943. 380.

⁴⁶⁶ A Helsinki Egyetem első lektora, Weöres Gyula.

talán vagy. Remélhetőleg már visszanyerted egészségedet. Levélből értesültem, hogy Finnországról szóló könyved megjelent. Szívesen olvasnám, de nem merem remélni, hogy elküldöd. Úgy érzem, mintha némileg elhidegültél volna irántam. És ezt nekem kell megszüntetnem.”⁴⁶⁷ Valóban, Järventaus jól érzékelt. Kodolányi 1937. december 16-án – tehát a fenti levél után bő fél évvel – még mindig arról ír Maila Talviónak, hogy: „Az öreg Järventaus három alkalommal volt nálam. Most már láthatja, hogy jó barátja vagyok. Megbocsátok neki. Ő finn író. Már csak ezért is meg kell neki bocsátanom. Nem így van?”⁴⁶⁸

A finnországi botrányok,⁴⁶⁹ félreértések mind fizikailag, mind szellemileg megviselték az író. A történetek olyannyira rányomták bélyegét finnországi tevékenységére, hogy nemcsak az ő magyar tárgyú írásai nem jelentek meg, de még a róla szóló beszámolókat sem adták ki a finn folyóiratok (különösen a jobboldali beállítottságú *Ajan Suunta* viseltetett vele szemben elutasítóan). Imígyen Kodolányi 1937-ben egy időre a finn társasági élet peremére szorult, s az év első felében csakis a legközelebbi ismerőseivel vette fel a kapcsolatot. A rövidre sikerült harmadik útja során 1937 nyarán pedig arról ír, hogy: „Barátaim közül úgyszólván senkit sem találtam a fővárosban”.⁴⁷⁰ Mindezek ellenére az 1943-ban készült emlékezésében utólag visszatekintve az eseményekre megállapítja, hogy: „Egyébként nagy és jó esztendő volt számomra 1937. Bár újra megélhetném! Az év elejét és nyarát Finnországban töltöttem, megírtam a Boldog Margitot, a Nemzeti Színház bemutatta – és a kritika egyhangúlag agyonvágta – Pogány tűz című darabomat, állásomból kivettek s hozzáfogtam a Julianus barát tanulmányaihoz. Boldogan úsztam a szabadság édes napsütésében, teli voltam munkakedvvel, harci elszántsággal.” – Majd zárójelben még megjegyzi – „(Ez természetesen nem jelenti, hogy nem voltam teli aggodalommal Magyarorszáért, nem bántottak keserőségek, sőt hogy nem voltam néha kétségbeesett.)”⁴⁷¹

⁴⁶⁷ Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Sorsunk*. 1943. 380.

⁴⁶⁸ (Saját fordítás.) „No, vanha Järventaus oli kolme kertta minun luonani. Nyt hän voi nähdä, että olen hänen hyvä ystävänsä. Minä annan anteeksi hänelle. Hän on suomalainen kirailija... Siitä syystä minun täytyy antaa anteeksi. Eikö?” Kodolányi János levele Maila Talvióhoz, Budapest 1936. december 16. Kansallisarkisto, Maila Talvio Mikkolan hagyatéka, Kansio 44. Maila Talvio – Kodolányi János/Kotolainen Hannu levelezése

⁴⁶⁹ Még két olyan esetre szeretnék kitérni, amelyek ugyancsak – még ha nem is olyan nagy mértékben – befolyásolták, s csaknem ellehetetlenítették Kodolányinak a tevékenységét a finn irodalmi életben. Az egyik ilyen szintén feltűnést keltő incidens akkor történt, amikor egyik írásában Kodolányi – az író szerint jóhiszeműen – míg Larin-Kyösti finn íróat bohémnak, addig a szintén író Koskenniemit professzornak nevezte, ily módon téve összehasonlítást a két finn személyisége között. Kodolányi – a helyi szokásokat ekkor még nem jól ismerve – nem tudhatta, hogy a bohém szónak a finnek pejoratív értelmet tulajdonítanak, és ezzel így kiváltja Larin-Kyösti haragját, aki „nyilatkozott egy lapban: ő bohém? Kikéri magának. Végtelen szeretettel írtam róla s ő végtelen gúnnyal és haraggal nyilatkozott rólam.” Kodolányi szerint az is befolyásolta s némileg akadályozta finnországi tevékenységét, az ő szavaival élve, viselnie kellett annak ódiáját, hogy az *Est* lapokban is publikált, amit a finnek úgy értelmeztek, mintha az író „eo ipso zsidóbarát, liberális, sőt »bolseviki«” lenne. Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Sorsunk*, 1943. 191., 382,

⁴⁷⁰ Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Sorsunk*, 1943. 384.

⁴⁷¹ Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Sorsunk*, 1943. 457.

11.3 Kodolányi János cikkének hatása a finn-magyar diplomáciai kapcsolatokra

Finnország és Magyarország kulturális együttműködése több évszázados hagyományra tekint vissza, s jobbára a szóban forgó népek történelmi azonosságán, egymás iránt érzett kölcsönös, ösztönös szimpátiáján, valamint a nyelvrokonság és a kis nemzetek összefogásának tudatán alapult. Míg a két ország viszonyát a XIX. század folyamán tudósok, nyelvészek személyes, baráti és házassági kapcsolataikon keresztül erősítették és fejlesztették, addig a finn-magyar kulturális érintkezés politikai és történelmi változások hatására az 1920-30-as években egészen új alapokra helyeződött.

A kapcsolatok ekkor már nemcsak a finnugor nyelvtudományra és a finnugor nyelvrokonság kutatására korlátozódtak, hanem a kulturális élet különböző területeire is kiterjedtek. Ez részben a Horthy-korszak magyar vallás- és közoktatásügyi minisztereinek, mindenekelőtt Klebelsberg Kuno (1922–1931) és Hóman Bálint (1932–1938, 1939–1942) kulturális külpolitikájának érdeme volt, amely által igyekeztek Magyarország elszigeteltségét enyhíteni, a magyarokról kialakult negatív képet módosítani és a magyar kulturális javakat népszerűsíteni. Egyrészt a magyar kormány e célkitűzéseinek volt köszönhető, hogy megelégnkült a két ország közötti társasági és tudományos együttműködés, elterjedtek az iskolák és az egyetemek csereösztöndíj programjai, finn és magyar lektorátust hoztak létre, a Helsinki Egyetemen megalapították a Magyar Intézetet, kulturális kongresszusokat szerveztek és megünnepezték a finnugor népek napját a finnugor néprokonsági eszme szellemében.⁴⁷² Az 1920–30-as évekbeli finn-magyar diplomáciai és kulturális kapcsolatok történetének egyik nagy horderejű eseménye volt Finnország és Magyarország között 1937. október 23-án létrejött kulturális szerződés, amelyet a finn oktatásügyi miniszter, Mauno Hannula és a magyar kultusztárca képviselője Hóman Bálint látott el kézjeggyével.⁴⁷³

A két ország állami szintű kapcsolatfelvételére 1920-ban került sor, amikor Finnország és Magyarország hivatalosan elismerte egymás állami független-

⁴⁷² A két világháború közötti finn-magyar kulturális kapcsolatokat nagy mértékben meghatározó és formáló finnugor néprokonsági eszme (heimoaate) a finnek, a magyarok és az észtek, vagyis az államalkotó finnugor népek között elterjedt gondolat volt. Az alapelvek közé tartozott: a kapcsolatok fejlesztése és elmélyítése, a nemzeti tudományok fellendítése, a rokon népek életviszonyainak, kulturális eredményeinek tanulmányozása, a tudományos együttműködés elmélyítése és a finnugor népek összetartozás-tudatának erősítése. Mindezt azonban lehetetlenné tette a Szovjetunió kisebbségi politikája, ugyanis az ott élő rokon népekkel az 1920-as évek közepétől mindenféle kapcsolat megszakadt. A kisebb finnugor népek kirekesztődése és a bolsevizmus térhódításától való félelem következtében az eszme körül egyfajta szovjetellenes hangulat alakult ki. Lásd még Szij Enikő: A finnugor néprokonsági eszme az 1920-30-as években. Internetes kiadás: <http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b144/ch11.html>, a letöltés dátuma: 2008.03.06. Gombos József: *Stúdiumból politikum: Magyarország kép a világháborúk közti Finnországban 1919–1939*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2006. 39-50.

⁴⁷³ Egey Emese: *A két világháború közötti magyar- finn-észt kapcsolatok történetéből. Társasági, diplomáciai, katonai együttműködés*. Doktori disszertáció, Kézirat, ELTE-BTK, Budapest, 2002. 61.

ségének megszületését, illetve szuverenitásának visszaszerzését. Ennek ellenére az első magyar ügyekkel foglalkozó finn követet, K.G. Idmant csupán 1922-ben nevezték ki az ekkor még Koppenhágában lévő állomáshelyére. A finn kormány budapesti székhelyű követsége élén 1934-től Onni Talas állt. A finnekhez akkreditált első magyar képviselő Barcza György volt, aki Idmanhoz hasonlóan a dán fővárosban töltötte hivatali idejét.⁴⁷⁴

A két világháború között mind a finn, mind a magyar követség feladatköre sokszínű volt. Nemcsak a politikusok, államférfiak, katonatisztek útjainak előkészítése és lebonyolítása tartozott főbb feladataik közé, hanem a művészek, tudósok, különféle társulatok, kórusok érkezésének előkészítése és a vendégek tiszteletére rendezett fogadások megrendezése. Ugyanakkor munkájuk a színházi bemutatók, kiállítások, különböző kulturális programok szervezésén túl az adminisztratív ügyek és az ismeretterjesztő tevékenységek elvégzésére is kiterjedt. Emellett a követek alapvetően fontos szerepet játszottak a két ország közötti kulturális, gazdasági kapcsolatok elmélyítésében. Hivatali működésük és feladataik közé tartozott még politikai elemzések és beszámolók készítése, illetve a hazai külügyminisztériumok részletes tájékoztatása az adott országban történt eseményekről.⁴⁷⁵

A két ország zavartalan, s jól összehangolt viszonyát a fentiekben felvázoltak ellenére számos eset beárnyékolta. Ennek egyik példája volt Nemeskéri Kiss Sándor⁴⁷⁶ esete, akit – ahogyan láthattuk – Kodolányi leplezett le. Nemeskéri közéleti szerepléseivel és a finn lapokban napvilágot látott írásaival a finn tudományos, irodalmi élet számos személyiségének rosszallását és heves sajtóvisszhangot váltott ki. A lapok diplomataellenes kritikáinak hatására a követ ellen a közvélemény is hevesen tiltakozott. Ezt a helyzetet dokumentálja a finn külügyminisztérium 1936. november 12-én a budapesti finn követség számára küldött távirata, amelyből arról értesülhetünk, hogy Kiss hivatalába való visszatérése esetén Finnországban tüntetést, demonstrációt szerveznek.⁴⁷⁷ Az üzenet tartalmát erősíti meg Arvi Järventaus 1937. február 10-én Kodolányi Jánoshoz írt levele, amelyben Järventaus a következőkről számol be: „A fiatal egyetemi hallgatók megígérték, hogy kifütyülik, ha visszajön. Azonban – egy diplomatát mégsem lehet kifütyülni. Tüntetésnek tekintenék az ellen az ország ellen, amit az a diplomata képvisel.” – fogalmazott Järventaus, majd hozzátette: „Az csak természetes, hogy, ha K. úr visszatér, számunkra, finnek számára, arculcsapás lenne.”⁴⁷⁸

A fentiekben leírtak hatására a finn és a magyar diplomáciai intézmények között komoly konfliktus alakult ki. A két ország nézetkülönbségeinek

⁴⁷⁴ Egey Emese: *A két világháború közötti magyar–finn–észti kapcsolatok történetéből. Társasági, diplomáciai, katonai együttműködés*. Doktori disszertáció, Kézirat, ELTE-BTK, Budapest, 2002. 61.

⁴⁷⁵ Egey Emese: *A két világháború közötti magyar–finn–észti kapcsolatok történetéből. Társasági, diplomáciai, katonai együttműködés*. Doktori disszertáció, Kézirat, ELTE-BTK, Budapest, 2002. 62-74.

⁴⁷⁶ Nemeskéri Kiss Sándor 1933-ben került a helsinki magyar követség élére, ezt megelőzően a szófiai magyar követséget is vezette.

⁴⁷⁷ Távirat a Finn Külügyminisztériumba, 1936. november 12. UMA (Ulkoministeriön Arkisto) Mikrofilmit Dca. Menneet sanomat 1918–1950. Ankara-Oslo. N:o. 5645/44.

⁴⁷⁸ Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. Sorsunk, 1943. 282-283. Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. Sorsunk, 1943. 282-283.

egyres mozzanatait részletesen megismerhetjük Onni Talas, az első magyarországi finn követ *Visszaemlékezések (Muistelmia)* című művéből és a finn külügyminisztérium számára küldött jelentéseiből. Kiss a botrány kitorérékor nem tartózkodott Finnországban, így a hivatalos teendőket ellátásával Walter Emilt, a követségi titkárt és ideiglenes ügyvivőt bízták meg, aki folyamatosan tájékoztatta Kánya Kálmánt, a magyar külügyminisztert az események alakulásáról, illetve a finn sajtó Kiss ellen indított éles hangú támadásairól. Ezen kívül Walter – Talas feljegyzése szerint a magyar külügyminisztérium utasításának eleget téve – felszólította a finn kormányt, hogy fejezze ki sajnálatát a finn lapokban megjelent cikkek miatt, amelyek mélyen megsértették a magyar követ személyét és tekintélyét.⁴⁷⁹

A felhívás következtében a két ország között konfliktushelyzet bontakozott ki, amelynek megoldása, a diplomáciai kapcsolatok helyreállítása és normalizálása Onni Talasra és a magyar külügyminiszterre, Kánya Kálmánra hárult, akik Budapesten számos alkalommal folytattak egyeztető tárgyalásokat. Beszélgetésük során azonban kiderült, hogy nemcsak a magyarok tartották okvetlenül szükségesnek az elégtétel megadását, hanem a finnek is nagy jelentőséget tulajdonítottak a magyar kormány által tett hivatalos bocsánatkérésnek, hiszen álláspontjuk szerint Kodolányi riportja, attól függetlenül, hogy a követ kezdeményezésére íródott-e vagy sem, mélyen megsértette a finn nép becsületét.⁴⁸⁰

Kánya az egyeztető tárgyalások során még nem látott semmiféle lehetőséget arra, hogy a magyar kormány sajnálatát fejezze ki az eset miatt, mert úgy gondolta, hogy a *Pesti Napló* az ellenzék orgánuma, így a magyar kormány nem tartozik felelősséggel e lap kijelentéseiért és az általuk okozott bonyodalmakért. Az események alakulása azonban nem várt fordulatot vett, amikor Kánya korábbi álláspontjának feladásával javaslatot tett Kiss néhány hónapon belül történő leváltására. Emellett ahhoz is hozzájárult, hogy új magyar követet nevezzenek ki, valamint, hogy a finn és a magyar kormány is nyilatkozatban fejezze ki sajnálatát a kínos ügy miatt.⁴⁸¹

A Talas jelentésében részletesen tárgyalt vita teret ad arra, hogy egy olyan problémára világítsunk rá, amely nemcsak hogy beárnyékolta a két ország diplomáciai döntéshozatalának sikerességét és gördülékenységét, de számos esetben félreértést és bizalmatlanságot okozott a magas állami beosztásban lévő tisztek között. A finn követ és Kánya által fölvetett szempontok egymástól való eltávolodása, a kompromisszum hiánya, valamint a felmerült nézeteltérésekből származó mentalitás- és szemléletbeli különbségek részben a két ország történelmi hagyományaiból, politikai kultúrájából s értékrendjéből, részben a kormányzati struktúra eltérő vonásaiból fakadtak.

⁴⁷⁹ Onni Talas: *Muistelmia*. WSOY, Porvoo, 1960. 187. Onni Talas: *Muistelmia*. WSOY, Porvoo, 1960. 187.

⁴⁸⁰ Onni Talas jelentése a Finn Külügyminisztériumnak, Budapest, 1937. február 26. UMA (Ulkoministeriön Arkisto), 6/O (27), N: o 557.

⁴⁸¹ Onni Talas jelentése a Finn Külügyminisztériumnak, Budapest, 1937. február 26. UMA (Ulkoministeriön Arkisto), 6/O (27), N: o 557. A dokumentum szerint Magyarország azért fejezi ki sajnálatát, amiért egy magyarországi napilapban durva módon megsértették a finn nemzetet, a finn kormány pedig azért, mert egyes finn lapok támadást indítottak a magyar követ ellen.

Finnország a parlamentáris demokrácia irányába indult el, amelynek alapjai már a 19. század második felében és a 20. század első évtizedében megteremtődtek. A finn országgyűlés megreformálására 1906-ban került sor, amelynek köszönhetően a régi négyrendű országgyűlést az egykamarás parlament váltotta föl. Az 1907-es választások alkalmával már nem rendek, hanem politikai pártok kerültek be a parlamentbe. Ez által Finnország parlamenti felépítése egy csapásra Európa egyik legmodernebb rendszere lett. Ugyanebben az évben vezették be az általános, titkos választójogot, amelynek eredményeként a választók száma csaknem megtízszereződött. A reform másik nagy érdeme volt, hogy a nők Európában Finnországban kaptak először szavazati jogot. Ezek mellett az 1919-es alkotmány széles vallási és nyelvhasználati jogokat biztosított az állampolgárok számára.⁴⁸²

Magyarországon a politikai intézmények és azok működési elvei alapján egy olyan korlátozott, autoritatív elemeket is tartalmazó parlamentarizmus alakult ki az 1920-as évek elején, amely kisebb-nagyobb módosításokkal, de egészen 1944 tavaszáig, a német megszállásig fennmaradt.⁴⁸³ A Horthy-rendszer állami struktúrájára a parlamentáris és az autoritatív kormányforma között elhelyezkedő, valamint azok (a demokráciák, s az autoriter államok) működési sajátosságait magában hordozó konzervatív átmenet volt jellemző.⁴⁸⁴

A polgári liberális intézményrendszereknek megfelelő elemek, mint például a többpártrendszer, a parlament, a parlamentnek felelős kormány, a bíráskodás szuverenitása, valamint a szellemi élet sokszínűsége a dualizmus korából továbbra is fennmaradtak. Ezzel szemben viszont az autoriter állam mechanizmusának jegyeivel mutatott hasonlóságot a nyílt szavazás visszaállítása, az antidemokratikus, manipulációkra alkalmas választási rendszer működtetése, a választójog korlátozása, melynek során a társadalom jelentős részét zárták ki a politikai döntéshozatal befolyásolásának egyik lehetséges módozatából. Ugyanakkor a szintén dualizmus korából átöröklődött elemek mellett számos olyan új jelenség is felbukkant, amely a modern demokratikus állam kritériumainak úgyszintén nem felelt meg: a sajtószabadság korlátozása, vallási, majd pedig faji diszkrimináció.⁴⁸⁵

A magyar kormányzati rendszer sajátos berendezkedésből adódó véleménykülönbségek, szemléletbeli eltérések a Talas és Kánya közötti párbeszédben is fellelhetők. Erre világosan fény derül a Finn Külügyminisztérium számára küldött jelentésekből is, amelyekben Talas nemcsak a magyar kormányt és annak eljárás módját bírálta, hanem magát Kányát is felelősnek tartotta a Kiss kijelentései nyomán kialakult helyzet miatt. Ezzel összefüggésben Talas kijelentette, hogy mind a magyarok, mind a finnek számos alkalommal értesítették Kányát a helsinki magyar követ méltánytalan viselkedéséről. Ennek egyik példaként említette Vuolijoki Kányához írt magánlevelét, amelyben a finn részletesen beszámolt azokról az okokról,

⁴⁸² Lásd még Gombos József: *A két világháború közötti Finnország politikatörténete 1918–1939*. JGYTF Kiadó, Szeged, 1997.

⁴⁸³ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 235.

⁴⁸⁴ Romsics Ignác: A bethleni konszolidáció állam- és kormányzati rendszere. *Társadalmi Szemle*, 1985/12. 71.

⁴⁸⁵ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 235.

amelyek miatt a magyar diplomáciai képviselőt nem látták szívesen a követségi hivatal élén. A magyar külügyminiszter Talas megállapítására vonatkozólag megállapította, hogy „Vuolijoki levelét személyes jellegűnek tartotta, ezért annak tartalmára nem fordított komoly figyelmet, már csak azért sem, mert Vuolijoki, akivel kapcsolatuk Berlinben nagyon barátságos volt, a szociáldemokrata párthoz tartozott, s úgy gondolta, hogy ez a körülmény befolyásolhatta Vuolijoki értékelését.”⁴⁸⁶

A fenti idézetből nyilvánvalóvá válik, hogy Kánya korábbi előitélete egyszerűen meghatározta személyes döntéshozatalát, valamint Vuolijoki üzenetének jelentőségét. Ebben két dolog is szerepet játszott: egyfelől az, hogy Magyarországon a szociáldemokratákat programjuk és céljaik alapján nem egyszer a kommunizmussal hozták közös nevezőre,⁴⁸⁷ másfelől pedig az, hogy a szociáldemokraták iránti bizalom az 1918–19-es események következtében megrendült. E folyamatok hatására a Horthy-korszakban a Szociáldemokrata Párt lapja, a *Népszava* ellen számos retorziót alkalmaztak: 1924–1928 között nem lehetett az utcán árusítani, számos sajtópert indítottak az újság ellen, valamint több cikkírójára pénz- és börtönbüntetést róttak ki. Mindezek ellenére a lapot egyszer sem tiltották be.⁴⁸⁸

Ezen a ponton eljutottunk Talas és Kánya beszélgetése során keletkezett vita, illetve a Kiss-ügyből származó véleménykülönbség és a kölcsönös engedmény létrejöttének egyik legfőbb akadályához, mégpedig a sajtó, valamint a nyilvánosság kizárásának kérdésköréhez. Kánya saját személye és kormánya felelősségét igyekezett elhárítani azzal, hogy kijelentette: a *Pesti Napló*, amelyben a cikk megjelent, az ellenzék szószólója, így a kormány nem vállalhatja érte a felelősséget. „Hova jutnánk, ha a magyar kormánynak minden egyes alkalommal bocsánatot kellene kérnie akkor, amikor valamelyik magyar lap megsért egy másik országot; például a Pester Lloydban számos alkalommal jelent meg Németországot sértő írás, Németország mégsem követelt ezért elégtételt.”⁴⁸⁹ Ugyanakkor Kánya több alkalommal is árnyaltan utalt arra, hogy a meglévő probléma megoldásának egyik akadály a finn sajtó követellenes viselkedése. Ennek apropóján Kánya arra kérte a finn külügyminisztériumot, hogy a finn lapokat szólítsa fel a Kiss ellen folytatott sajtóhadjárat befejezésére.

A sajtó feletti ellenőrzés efféle eszköze korántsem volt ismeretlen a magyar kormány számára, ugyanis a cenzúra 1921-es eltörlését követően egy

⁴⁸⁶ Onni Talas jelentése a Finn Külügyminisztériumnak, Budapest, 1937. február 11. UMA (Ulkoministeriön Arkisto), 6/O (27), „*Selostus keskustelustani Unkarin ulkoasiainministerin kanssa*” „hän oli pitänyt Vuolijoen kirjeen yksityisluontoisena eikä siihen sentähden huomiota kiinnittänyt, siitäkin vähemmän, koska hän tiesi että Vuolijoki, jonka kanssa hänellä tosin Berliinissä oli ollut erittäin ystävälliset suhteet, lukeutui sosiaalidemokraattiseen puolueeseen ja arveli tämän seikan voineen vaikuttaa Vuolijoen arvostelun.”

⁴⁸⁷ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 222.

⁴⁸⁸ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 234.

⁴⁸⁹ Onni Talas jelentése a Finn Külügyminisztériumnak, Budapest, 1937. február 26. UMA (Ulkoministeriön Arkisto), 6/O (27), N: o 557. „Mihin jouduttaisin, jos Unkarin hallituksen aina pitäisi lausua valittelunsa, milloin jokin unkarilainen lehti loukkaa toista kansaa; sisältäähän Pester Lloyd hyvinkin usein Saksalle loukkaavia kirjoituksia ilman että Saksa niitten johdosta olisi pyytänyt hyvitystä.”

ügynevezett sajtótájékoztató bizottságot állítottak fel, melynek az volt a feladata, hogy a problematikusnak vélt cikkeket a közölhetőség szempontjából ellenőrizze, illetve véleményezze.⁴⁹⁰ A sajtóirányítás terén tehát a kormányzati befolyás továbbra is fennmaradt, a sajtótermékek megjelenésének engedélyezése és azok terjesztése a Belügyminisztérium és az igazságügyi szervek kezében összpontosult. Mindezek alapján nem tekintették közölhetőnek azokat az írásokat, amelyekben egyrészt a kormányzó vagy az országgyűlés tekintélyét, személyét sértették meg, másrészt, amelyek veszélyeztették az ország külpolitikáját, külkapcsolatait és biztonságát. Ennek következtében a nem megjelentethető írások listájára kerültek azok, amelyek a fehérterrorról, annak kapcsán Horthy felelősségéről szóltak. Emellett az ország revíziós külpolitikájának megkérdőjelezését, valamint a Magyarországgal szövetséges államok politikájának bírálatát sem nem nézték jó szemmel. A társadalmi rend felforgatása, a kormányzó tekintélyének megsértése, a társadalmi valóság éles hangú bírálata esetében az illetékes lapokat megszüntették vagy rövidebb-hosszabb időre betiltották és nem ritkán az utcai árusítás jogát is megvonták.⁴⁹¹

A törvény érvényesítését jól tükrözi, hogy az 1930-as évek második felében számos népi író ellen indítottak bírósági eljárást a magyar parasztság körülményeit feltáró szociográfiai írásaik miatt. A kormány által alkalmazott megszorítások és retorziók ellenére a Horthy-korszak sajtója sokszínű volt, az ellenzéki lapokban tág teret kaptak a kormány politikáját bíráló írások is.⁴⁹² Nagyobb változás ebben a második világháború kitörésekor történt, amikor már szigorú megszorításokat léptettek életbe: 1939 szeptember 1-jén ideiglenesen, majd 1940 augusztusában véglegesen bevezették a cenzúrát.⁴⁹³

Finnországban a sajtószabadságot az 1919-es alkotmány biztosította. A sajtópiacon számos pártújság volt jelen és a svéd nyelvű újságokat is nagy példányszámban nyomtatták. Ennek ellenére a két világháború között Finnországban is volt példa arra, hogy a kormány egyes sajtókiadványokat betiltott: 1931-ben a kommunista, a következő évben pedig a szélsőjobboldali Lapuamozgalom újságát nem engedték kiadni.⁴⁹⁴

A Talas által készített jelentések fényt derítenek arra a tényezőre is, hogy nem csupán a közéleti szférában és a kulturális életben igyekeztek fenntartani a finn-magyar kapcsolatokról kialakult idealizált, kultikus képet, hanem az államközi együttműködés színterén is. Valószínűleg e benyomás megőrzésének érdekében törekedtek arra, hogy a konfliktusokat a közvélemény kizárásával oldják meg. Többek között erre világít rá Talas jelentéseiből két aspektus. Egyfelől a finn kormány, tudva arról, hogy a magyar külügyminisztérium számos jelzést kapott Kiss alkalmatlanságáról, nem indítványozta hivatalosan a magyar követ visszahívását, mert az Talas véleménye szerint rontotta volna a két ország közötti viszonyt.⁴⁹⁵ Erre utal az is, hogy Kánya a Kiss-ügyet lezáró

⁴⁹⁰ Romsics Ignác: A bethleni konszolidáció állam- és kormányzati rendszere. *Társadalmi Szemle*, 1985/12. 70.

⁴⁹¹ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 234.

⁴⁹² Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 234.

⁴⁹³ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 234.

⁴⁹⁴ Gombos József: *A két világháború közötti Finnország politikatörténete 1918–1939*. JGYTF Kiadó, Szeged, 1997. 128–129.

⁴⁹⁵ Onni Talas: *Muistelmia*. WSOY, Porvoo, 1960. 188.

finn-magyar közös nyilatkozat nyilvános közzétételét egyik féltől sem tartotta fontosnak. Ezt csupán abban az esetben gondolta nélkülözhetetlennek, ha a finn lapok Kiss-ellenes sajtóhadjárata továbbra is folytatódott volna.

Ugyanez a tendencia figyelhető meg az 1920-as és különösen az 1930-as években a finnek által készített titkos diplomáciai jelentésekben is, amelyekben a hangsúly a magyarok kezdeti méltatásáról és erényeinek hangoztatásáról egyre inkább áthelyeződött a magyar kormányzati rendszer antidemokratikus vonásainak kritikájára. Vesa Vares kutatásai alapján megállapíthatjuk, hogy a követek jelentéseiben nemcsak a magyar választási rendszert és a szavazatok manipulálásának bizonyos „balkáni” elemeit érték éles hangú kritikák, hanem a kormány ellenzékkal szembeni intoleráns bánásmódját és a rendszer szociális politikáját is.

A két világháború közötti Magyarország súlyos belpolitikai problémáinak ismertetése, elemzése és a hivatalos, diplomáciai szinten lévő nézeteltérések azonban a nyilvánosság mögött, a közélet kizárásával zajlottak le, ahogy ezt Talas és Kánya szóváltásainál is tapasztalhattuk. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a külpolitikai döntéshozók körében kialakult Magyarország-kép az 1930-as években egyre kritikusabbá vált és már nemcsak pozitív elemeket tartalmazott.⁴⁹⁶ Ennek ellenére a közvélemény körében élő romantikus képet magasabb szinten is igyekeztek fenntartani, s ezt a törekvésüket jól példázza a „Kiss-ügy” nyomán kibontakozott finn-magyar diplomáciai krízis is.

⁴⁹⁶ Vesa Vares: Defiers and Compliers. Conservative Parties and Movements, Their Different Mentalities and Lines of Action in Hungary and in Finland between the World Wars. In: Olli Vehviläinen – Pók Attila (szerk.): *Hungary and Finland in the 20th century*. Finnish Literature Society, Helsinki, 2002. 43.

12 KODOLÁNYI JÁNOS FINNORSZÁGI TEVÉKENYSÉGÉNEK ÉS FINN ÚTIRAJZAINAK KORABELI RECEPCIÓJA MAGYARORSZAGON

Kodolányi János finnországi tapasztalatainak és tevékenységének vizsgálata során végül az útirajzokra (*Suomi, a csend országa* 1937, *Suomi titka* 1939, *Suomi* 1942, 1944) reflektáló kritikák értelmezői horizontjának megvilágítására vállalkozom. Azt a témát járom körbe, hogy a két világháború közötti recenziók, ismertetések hogyan fogadták és milyen irodalmi, társadalmi, politikai kontextusba helyezték az úti beszámolókat. Emellett azzal is foglalkozom, hogy a szövegek egykorú olvasói (Jauss szerint a kritikus is olvasó)⁴⁹⁷ miként reagálnak azokra az általam is bemutatott stratégiákra, amelyekkel az író a finnországi és a magyarországi viszonyokat bemutatja, pontosabban párhuzamba állítja.

A fenti szempontok alapján előre elmondható, amire már Richly Gábor is felhívta a figyelmet, hogy a korabeli könyvismertetések alapján „a kortársak számára evidencia volt, hogy Kodolányi Suomi-könyvei tanító szándékúak, hogy követendő mintát kívánnak nyújtani, és azt is több recenzió említette, hogy e mintaállam kifejezetten a magyarországi viszonyokkal való szembeállítás révén akar hatni az olvasóra.”⁴⁹⁸ Emellett azonban szerintem az sem elhanyagolható tényező, hogy az útirajzok befogadói értelmezését képező recenziók, publicisztikai cikkek, ismertetések nagy része – a szerzők politikai és ideológiai irányultságától függetlenül – a Kodolányi által megalkotott Finnország-képet és a beszámolókból rejlő mögöttes tartalmat, mint például Magyarország társadalmi, politikai viszonyainak bírálata, újra konstruálja.

A recenziók tükrében megállapítható, hogy az 1937-ben megjelent *Suomi, a csend országa* című útirajz a korabeli kritika figyelmét felkeltette. Ez a fajta érdeklődés azonban az 1939-ben megjelent *Suomi titka* és az 1942-ben, majd az 1944-ben napvilágot látott *Suomi* kötetek iránt meglehetősen alábbhagyott.

⁴⁹⁷

„Hiszen a kritikus, aki megbíráل egy új könyvet, az író, aki műveket alkot korábbi alkotások pozitív vagy negatív normáival szembesítve, az irodalomtörténész, aki megkeresi az adott mű történelmi magyarázatát és a hagyományban elfoglalt helyét – mindannyian elsősorban olvasók, s csak másodjára lép működésbe az irodalomhoz való reflexív viszonyuk.” Lásd. Hans Robert Jauss: Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja. (ford. Bernáth Csilla), In: Dobos István (szerk.): *Bevezetés az irodalomelméletbe. Szöveggyűjtemény*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995. 167.

⁴⁹⁸

Richly Gábor: Egy népi író Finnország-élménye. Kodolányi János Suomijának eszméletörténeti háttere. *Valóság*, 2008/7. 92.

Ennek az lehetett az oka, hogy az első beszámoló mind a Finnországról szóló írások, mind pedig a magyarság problémáit feltáró szociográfiák között az újdonság erejével hatott. A későbbi kötetek viszont – Kodolányi korábbi finn tárgyú szövegeihez képest – nem nyújtottak újabb ismereteket, hiszen az 1939 után megjelent útikönyvek esszé jellegű írásainak nagy része 1936 és 1940 között számos olyan lapban megjelent, mint például a *Szabadság*, a *Pesti Napló*, a *Magyar Nemzet* és az *Ellenzék*.

Szj Gábor az 1940-es *Suomi titka* kritikájában ugyancsak erre utal akkor, amikor megállapítja, hogy a „*Csend országa* a magyar irodalom egyik legköltségesebb útirajza, átítatva a friss lelkesedésnek szinte már a hihetőség határán is túlmenő hevületével, a *Suomi titka* már nem egységes mű, hanem 3 esztendő cikkeinek válogatott gyűjteménye.”⁴⁹⁹ Szj e megállapításához azt is hozzáteszi, hogy a *Suomi titka*-ban Kodolányi nem mint szépíró, hanem mint publicista szóval meg, aki „igazol és cáfol, vádol és vitatkozik.”⁵⁰⁰

A finn tárgyú írások fogadtatásával kapcsolatban említésre méltó az a tényező is, hogy a szövegek egykorú olvasóinak figyelme nem közvetlenül a beszámoló irodalmi, esztétikai értékeire irányult, hanem a kritikusok első sorban az útirajzok társadalmi aspektusait és vonatkozásait emelték ki. A recenziók így leginkább a magyar és a finn viszonyok összehasonlításával, a mintavétel problematikájával és Kodolányi Finnországról alkotott képének a valósághoz fűződő viszonyával foglalkoztak.

Figyelemre méltó, hogy a korabeli kritikák Kodolányi nagy érdemének tartották, hogy „önkéntelenül is párhuzamot von a két világ között”⁵⁰¹, és hogy a finn viszonyokkal való összehasonlítás során „különös dolgokra” tanít bennünket.⁵⁰² Ezen kívül Nagy Lajos számára a *Suomi, a csend országa* „bátor harc a félszecségeink ellen”⁵⁰³, Szabó Zoltán szerint ugyanez a mű a „hazai árnyékot”⁵⁰⁴ mutatja be. Csorba Győző a *Suomi* kötetrel kapcsolatban kifejti, hogy a beszámolók nemcsak közelebb visznek Kodolányi személyiségéhez, hanem a magyarság tükréként („szemnyitás, magunkra ébresztés”) szolgálnak, amelyben önmagunkat megismerhetjük.⁵⁰⁵ Míg Szj Gábor szerint a *Suomi* kötet példa, fegyver és mintakép,⁵⁰⁶ addig Kovalovszky Miklós a szóban forgó művet – a finn-magyar viszonyok egybevetése miatt – a magyarság keserű szemrehányásának és önvádjának tartja.⁵⁰⁷

Még mielőtt a korabeli értelmezések tárgyalására rátérnék, fontosnak tartom megvizsgálni, hogy a kritikák Kodolányi útirajzait milyen irodalmi, befogadói közegbe illesztették be. A recepciót olvasva kiderül, hogy a kritikusok az útikönyveket egyrészt a Finnországról korábban megjelent úti iroda-

⁴⁹⁹ Szj Gábor: *Suomi titka*. Kodolányi János új könyve. *Magyar Út*, 1940. január 6. 1. szám 6.

⁵⁰⁰ Szj Gábor: *Suomi*. Kodolányi János könyve. *Sorsunk*, 1943. 1-6., 53-54.

⁵⁰¹ Vass László: Óh, Suomi... *Magyar Nap (Ostrava)*, 1937. július 29. 3.

⁵⁰² Koczogh Ákos: Kodolányi János: *Suomi titka*. *Magyar Élet*, 1940. 2. szám 15.

⁵⁰³ Nagy Lajos: *Suomi, a csend országa*. Kodolányi János könyve. *Nyugat*, 1937. 6. szám 452.

⁵⁰⁴ Szabó Zoltán: Vigasztalásul útnak indulunk... (Magyar útirajzok). *Új Szellem*, 1937. 7. szám

⁵⁰⁵ Csorba Győző: Kodolányi János. *Suomi*. *Dárium*, 1943. 161.

⁵⁰⁶ Szj Gábor: *Suomi*. Kodolányi János könyve. *Sorsunk*, 1943.

⁵⁰⁷ Kovalovszky Miklós: Finnországról. Kodolányi János. *Suomi*. *Dárium*, 1944. 10. szám 142.

lom és a nyelvrokonságot vizsgáló művek kontextusába helyezték, másrészt a magyarság önvizsgálatáról szóló diskurzusba és a szociográfiai munkákba ágyazták bele. Látszólag egymástól merőben eltérő irodalmi közegről van szó, azonban a kritikák többségében ez a két vonatkoztatási mező számos ponton keveredik, összekapcsolódik: a nyelvrokonság kérdése a kritikák esetében is a Kodolányi által konstruált finn példa alátámasztásának, propagálásának eszközévé válik.

Az útikönyvek Finnország sztereotípiáival foglalkozó Abonyi-Karhunen Adrienn megállapítja, hogy a nyelvrokonság finnországi és magyarországi fogadtatását az adott politikai, társadalmi és kulturális viszonyok nagymértékben befolyásolták.⁵⁰⁸ A 19. században a finn nyelv egyenjogúsításáért harcoló, majd az 1900-as évek végén egyre erőszakosabbá váló orosz politika ellen fellépő finnek számára Magyarország – a dualizmus idején politikai pozíciója, a magyar nyelv hivatalossá tétele és a nemzeti irodalom finnek szerint magas színvonala miatt – követendő példa volt. Ezt a megállapítást jól tükrözi Antti Jalava⁵⁰⁹ *Tudósítások Magyarországról* című sorozata, amelyben a finn író az oroszosítási politikát bírálva a magyarokról a következőt írta: „Manapság, mikor legtermészetesebb nemzeti jogaink teljesítése ellen foggal, körömmel küzdenek vagy pedig azt készakarva késleltetik sokan, kiváltképp javunkra válhat, ha megtudunk valamit arról a népről, amely ezernyi viszály ellenére is szét tudta törni a súlyos idegen igát, és képes volt megeremteni nemzeti és állami függetlenségét egyaránt”⁵¹⁰

A 19. században a magyar közönség viszont idegenkedett a finn nyelvrokonság tudatától. Ezt az elutasító magatartást részben a magyarság nagy és dicsőséges történelmi múltjáról kialakított önképe, részben a finnek civilizálatlan életmódjáról vallott sztereotípiák váltották ki. A finnek és a nyelvrokonság hazai fogadtatására jellemző lenéző attitűd azonban bizonyos politikai és történelmi változások hatására az 1920–30-as években jelentősen megváltozott. Az első világháború után elszenvedett „tragédia” újra felkeltette a finnek iránti érdeklődést, hiszen Magyarországon a két világháború közötti kultúrpolitika képviselői részben az azonos gyökerekre visszanyúló hagyományokra és a nyelvrokonságra támaszkodva akarták megerősíteni a nemzeti identitást. Emellett a finn ipar, gazdaság 1920 utáni gyors fejlődése, valamint – ahogyan Abonyi-Karhunen megállapítja – az idilli finn tájról, a finnek természetközelségéről, a nyugodt élet- és munkatempójukról kialakított sztereotípiák is rokonszenvet és érdeklődést váltottak ki a magyarok körében.⁵¹¹

Az útirajzok a két világháború között fontos szerepet játszottak a Finnország-propaganda terjesztésében és a Finnországról szóló sztereotípiák

⁵⁰⁸ Abonyi-Karhunen Adrienn: Finnország sztereotípiák az útikönyvekben. *Korunk*, 2006. 1. Internetes kiadás: www.korunk.org/korunk/?q=node/8&ev=2006&honap=1&cikk=8067, a letöltés dátuma: 2009.03.23.

⁵⁰⁹ Antti Jalava (1846–1909) az 1800-as évek végén számos alkalommal járt Magyarországon, utazásairól több írása is megjelent.

⁵¹⁰ Idézi Viljo Tervonen: Kulturális kapcsolataink építői a XIX. században. In: Päivi Heikkilä – Karig Sára (szerk.): *Barátok, rokonok*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 81.

⁵¹¹ Abonyi-Karhunen Adrienn: Finnország sztereotípiák az útikönyvekben. *Korunk*, 2006. 1. Internetes kiadás: www.korunk.org/korunk/?q=node/8&ev=2006&honap=1&cikk=8067, a letöltés dátuma: 2009. március 23.

kialakításában, közvetítésében. Abonyi-Karhunen kutatásaiból ezzel kapcsolatban az is kiderül, hogy Finnország és a finn természet a két világháború között nem csupán Kodolányi számára volt az elvágyódás színtere, de több utazó (N. Sebestyén Irén, Bognár Cecil, Erdődi József, Nagy Iván stb.) számára is idilli helynek számított. Az útikönyvek szerzői között voltak olyanok, akik Finnországot egzotikus, paradicsomi tájként ábrázolták, de voltak olyanok is, akik a finn környezetet az ígéret földjeként és meseországként mutatták be. Abonyi-Karhunen szerint ez a fajta menekülési kényszer a válságos időszakokban, nehéz politikai és történelmi helyzetekben még inkább felerősödött.⁵¹²

A két világháború közötti időszakban tehát nem Kodolányi volt az egyetlen, aki számára Finnország a csend, a nyugalom és a követendő példa országa volt. A kritikák ennek ellenére Kodolányi beszámolóit a korábbi útirajzokhoz viszonyítva horizontváltásként érzékelték. Doma János a *Suomi* kötet interpretációjában ezt azzal magyarázta, hogy a „rokon finn népről” írt ismeretések egyike sem szolgált olyan részletes, pontos információkkal, valamint a magyar közvélemény figyelmét nem keltette fel oly mértékben, mint Kodolányi beszámolója.⁵¹³ A kritika írói emellett azt is figyelemre méltónak tartották, hogy az író a magyar közönség finnekről kialakult negatív képét és elutasító véleményét jelentősen módosította. Vass László az 1937-es, *Óh, Suomi...* cikkében hangsúlyozza, hogy Kodolányi személyes vallomása, „csábító” híradása az „északi rokonaink életéről” azt bizonyítja, hogy a magyarságnak nincs többé oka arra, hogy a „halzsíros atyafiság” miatt szégyenkezzen.⁵¹⁴

A „halzsíros atyafiakkal” való rokonság motívuma nemcsak Vass, de Vajda Endre kritikájában is megjelenik. Vajda a *Suomi, a csend országáról* szóló recenziójának tanúsága szerint azért volt nagy szükség a „finn testvériség propagálására”⁵¹⁵, mert a nyelvrokonság elutasítása és megkérdőjelezése a magyarságot akadályozta abban, hogy a finnekkel szorosabb „érzelmi” kapcsolatot építsen ki, valamint hogy a finnek társadalmi struktúrájával, gazdasági és politikai viszonyaival jobban megismerkedjen. A nyelvrokonság témakörének tárgyalása a recepció írója számára a Horthy-kormány politikájának bírálatára is lehetőséget nyújtott. Ugyanis Vajda az útirajzban megfogalmazott gondolatokra hivatkozva megállapítja, hogy Magyarországnak jogait és érdekeit az agresszív német külpolitika befolyásától függetlenül és a finnekhez hasonlóan önerőből kell érvényesítenie. Vajda ezek mellett az idillikus finn és a nyomasztó magyar állapotok közötti különbségek ábrázolásának problémakörére is rámutatott. Lesújtónak tartja, hogy a magyar írónak Finnországban szégyenkeznie kell akkor, amikor „szóba kerül annak a népnek belső berendezkedése, melyről ott azt tanítják, hogy a rokonságból ő jutott el a kultúra legmagasabb fokára.”⁵¹⁶ A nyelvrokonsággal összefüggésben azonban nemcsak Vajda, hanem Vass László is utalt az útirajzok társadalmi és politikai vonatkozásaira. Ugyanis Vass szerint Kodolányi beszámolóinak célja az volt,

⁵¹² Erről a témáról részletesebben Abonyi-Karhunen Adrienn: Finnország sztereotípiák az útikönyvekben.

⁵¹³ Doma János: Kodolányi János. *Suomi. Láthatár*, 1944. 8. szám 168-169.

⁵¹⁴ Vass László: *Óh, Suomi... Magyar Nap (Ostrava)*, 1937. július 29. 173. szám 3.

⁵¹⁵ Vajda Endre: Kodolányi János: *Suomi, a csend országa. Válasz*, 1937. 5. szám 321.

⁵¹⁶ Vajda Endre: Kodolányi János: *Suomi, a csend országa. Válasz*, 1937. 5. szám 321.

hogy a magyar írókban és értelmiségiekben megerősítse a néppel való szoros közösségtudatot.⁵¹⁷

A nyelvrokonság és a példamutatás kérdéskörének kapcsolata során még Koczogh Ákos nevét említem meg, aki kifejti, hogy a *Suomi titka* a korábbi Finnországról szóló művekhez képest újítást jelent, mert e mű által Kodolányi „lelket hozott (ő), lelket, amit az adatok mögött legtöbbször hiába keresünk,”⁵¹⁸ és olyan ismereteket nyújt, amelyekből a magyarság mindenféleképpen sokat tanulhat. Koczogh a finn alternatíva hazai propagálását annál is fontosabbnak tartotta, mert szerinte Magyarország 1940-ben válaszütt előtt áll: „Nyugaton még az anyag az úr, a hatalom, mi hányódunk két part között. Észak a lélek diadalát hirdeti.”⁵¹⁹ Az idézet is mutatja, hogy Koczogh a kritikában a népiek harmadikutas elképzelését ismétli meg és Kodolányi gondolatait átvéve azt is kifejti, hogy a magyarság számára nem a nyugati típusú fejlődési irányt tartja követendőnek, hanem a finn modellt, mert ez által Magyarországon is megvalósítható egy olyan emberibb életforma, amelyben az „anyag felett való uralkodás” érvényesül.⁵²⁰

A fentiekből is látható, hogy a kritikák gondolatmenetének középpontjában alapvetően nem a nyelvrokonság mibenlétének és tárgykörének vizsgálata, hanem sokkal inkább a példaadás és a hazai viszonyok bírálata állt. Az e szemléletmódot követő kritikusok az úti beszámolókat a két világháború közötti Magyarország problémáit feltáró szociográfiák és a magyarság önértelmezéséről szóló narratívák közé sorolták.

Zsikó Gyula a *Suomi titkát* Kodolányi azon munkáival hozta szorososan összefüggésbe, amelyekben az író az ormánsági nép problémáival foglalkozott. A recenzió szerint Kodolányi a szóban forgó útirajzban azokra a problémákra keres és ad választ (a földreform, új örökösödési törvény, átfogó telepítés, értékesítő szövetkezetek hálózatának kiépítése, népi és egységes közoktatás megteremtése), amelyeket az 1941-es *Baranyai utazások* című munkájában felvetett. Zsikó leginkább azért tartja fontosnak Kodolányi finn útjait, mert azok során „a magyar nép lelkeségének megfelelő, egyéniségéhez idomult (és nem megfordítva, mint ahogyan történt) életformát fedezett fel a finn életformában. Megélte és megvizsgálta ennek lényegét: próbáljunk meg tanulni belőle.”⁵²¹ A mintavétel kapcsán azonban Zsikó kiemeli, hogy szerinte Kodolányi a finn életmódot nem lemásolni akarta, hanem azt a tudatot igyekezett hirdetni, hogy a kis népeknek a finnekhez hasonlóan saját erejükből kell megújulniuk.⁵²²

Szjő Gábor Zsikóhoz hasonlóan kifejti, hogy Kodolányi a finn élet teljes keresztmetszetének ábrázolásával arra mutat rá, hogy a „magyar lelkiéletnek megfelelő társadalmi szervezkedést és életformát csak Suomiban találhatunk.” Szjő ebből kiindulva Kodolányi „finnségét” – a magyarság lelkeségének és

⁵¹⁷ Vass László: Óh, Suomi... *Magyar Nap* (Ostrava), 1937. 173. szám 3.

⁵¹⁸ Koczogh Ákos. Kodolányi János. *Suomi titka*. *Magyar Élet*, 1940. 2. szám 15.

⁵¹⁹ Koczogh Ákos. Kodolányi János. *Suomi titka*. *Magyar Élet*, 1940. 2. szám 15.

⁵²⁰ Koczogh Ákos: Kodolányi János. *Suomi titka*. *Magyar Élet*, 1940. 2. szám 15.

⁵²¹ Zsikó Gyula: *Suomi titka és a magyar Szfinksz*. *Sorsunk*, 1944. 493.

⁵²² Zsikó Gyula: *Suomi titka és a magyar Szfinksz*. *Sorsunk*, 1944. 493.

sorsának átalakítása kapcsán – Németh László gorogség eszméjéhez⁵²³ hasonlítja. Szij szerint azonban a fiatal generáció nemzetpolitikai felfogásának, elképzelésének katekizmusává⁵²⁴ inkább Kodolányi Finnországa vált, mégpedig azért, mert a finn ideál a görögségnél – a recenzió alapján – realisabb, tárgyilagosabb és jobban megfogható. Szij a „finnség” ezen ismervei alatt elsősorban a tanyai és a városi élet, a családi és egyesületi együttélés, a föld-reform, a szociális viszonyok, a finnek erkölcsisége, paraszti műveltsége és a szövetkeztek rendszerének aspektusaira gondolt.⁵²⁵

A beszámolóok korabeli fogadtatásában figyelemre méltó az is, hogy a kritikák az útirajzokban ábrázolt Finnország empirikus megbízhatóságát számos alkalommal megkérdőjelezték, a magyarságra vonatkozó megállapításait és következtetéseit viszont helyesnek tartották. Ez a szemléletmód jellemzi Kemény Gábor recenzióját, aki szerint Kodolányi hangja a *Suomi, a csend országában* szubjektív és költői, amikor a finn viszonyokról beszél, viszont tárgyilagos, amikor a magyarországi állapotokat ostorozza.⁵²⁶ Kázmér Ernő ugyancsak arra utal, hogy a korabeli magyar befogadót az állandó összehasonlítás arra készíti, hogy felfedezze a magyar társadalom, nagybirtokrendszer és közigazgatás azon hibáit, amelyek a népi élet kiteljesedését, illetve a népi szellem és kultúra „rejtett kincseinek” felkutatását akadályozzák.⁵²⁷

Kázmér szerint a Finnországról kialakított kép már csak azért sem lehet teljesen tárgyilagos, mert egyrészt Kodolányi benyomása „objektív képeiben is szubjektívvé válik,”⁵²⁸ másrészt, mert az író akaratlanul is önmagáról, illetve – saját (szelektív) érdeklődése alapján – azokról az eseményekről, emberekről számol be, akik valamilyen hatást gyakoroltak rá. „Mert mi az utazni?” – teszi fel a kérdést Kázmér – „Nem énünket elveszteni és az új környezetben idegenné hasonulni, hanem kitágulni, az otthon társadalmi béklyóitól megszabadulni és megfürdeni a minden ember lelke mélyén szunnyadó, soha ki nem elégítő új látás frissességében.”⁵²⁹ A kritika írója témánk szempontjából egy igen lényeges tényezőre is kitér, mégpedig arra, hogy a Cserépfalvi kiadó a *Suomi, a csend országát* a „*Válság és új élet*” című sorozat részeként jelentette meg. A recenzió alapján a sorozat célja, hogy az írók hozzászóljanak a két világháború közötti Európa „különböző világpolitikai és világgazdasági áramlataihoz. Mai korpépet akar adni a sorozat minden mai kísérletről, világszemléleti kérdéstről, hogy mindannak vizsgálatára kényszerítse az olvasókat, melyek korunk súlyos (sic!) válságának okozói.”⁵³⁰

⁵²³ A görögségélmény, amely Németh László gondolatvilágában az 1930-as években kezdett körvonalazódni, a magyar szellemi és társadalmi élet megújulásának, azaz a Németh-féle minőségeszmény egyik fő forrása volt. Németh az antik görög világ Szophoklészsal záruló korszaka és a magyarság lelkesége között azonos vonásokat fedezett fel.

⁵²⁴ Szij Gábor: *Suomi*. Kodolányi János könyve. *Sorsunk*, 1943. 53-53.

⁵²⁵ Szij Gábor: *Suomi titka*. Kodolányi János új könyve. *Magyar Út*, 1940. 1. szám 6.

⁵²⁶ Kemény Gábor: Kodolányi János. *Suomi, a csend országa*. *Gondolat*. 1937. 3-4. szám 208-210.

⁵²⁷ Kázmér Ernő: Kodolányi János. *Suomi, a csend országa*. *Kalangya*, 1937. 9. szám 382-384.

⁵²⁸ Kázmér Ernő: Kodolányi János. *Suomi, a csend országa*. *Kalangya*, 1937. 9. szám 382-384.

⁵²⁹ Kázmér Ernő: Kodolányi János. *Suomi, a csend országa*. *Kalangya*, 1937. 9. szám 382-384.

⁵³⁰ Kázmér Ernő: Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. *Kalangya*, 1937. 9. szám 382-384.

A beszámolók élményszerűségét és szubjektív jellegét Kázmér mellett Szabó Zoltán is az útirajz műfaji sajátosságaiából és az utazói magatartás specifikumaiból magyarázta. Szabó az utazói tevékenység (antropológiai) meghatározottságából kiindulva kritikájában kifejti, hogy Magyarország problémáinak feltárása és a közvélemény kialakítása a két világháború közötti időszakban két módon történt. Egyesek „az ingadozó és feszültségekkel teli társadalom” bajainak felkutatása érdekében a „saját” felfedezésére indultak el, mások pedig vigasztalást és orvosságot az idegen világban kerestek.

Szabó az utazói tevékenység utóbbi formáját a „szellemi kémiszolgálat” metaforájával jellemezte. Ez alapján az utazó-író megfigyeli, összegyűjti, rendszerezi, értelmezi azokat a kulturális „tényeket”, amelyekből majd a megfigyelő a saját világára vonatkozóan következtetéseket von le. Szabó ezzel kapcsolatban megállapítja, hogy a két világ határán lévő utazó a másik megismerésére és megértésére törekszik, azonban a magyarság mibenlétének kérdésére ad választ.⁵³¹ Kodolányi idilli beszámolója a recepció szerint ugyanerre a struktúrára épül. A kritika szerint a két világ közötti dialógus során a *Suomi, a csend országa* „vádbeszéddé”, „harci fegyverré” válik, hiszen „ha Kodolányi a finnországi napfényről beszél, az olvasónak a hazai árnyékot juttatja eszébe, a boldog sirályok mögött egykés falvak sötétsége ásit, a parasztbirtokok mögött a hazai latifundiumok.”⁵³²

Ugyancsak a hazai viszonyok bírálatának aspektusa foglalkoztatta Egri Viktort és Nagy Lajost annak ellenére, hogy mindketten megkérdőjelezték az útirajzok finn képének hitelességét. Egri Kodolányi felületességét hangsúlyozta és megállapította, hogy aki egy útikönyvtől „tárgyilagosságot, szigorú (sic!) valóságfeltárást, pontos adatokat vár és hiteles rajzot akar kapni egy népnek homályosan ismert viszonyairól és szokásairól, azt kielégítetlenül fogja hagyni Kodolányi lelkendező hangja.”⁵³³ Egri emellett azt is az író szemére vetette, hogy szerinte Kodolányi nemcsak a Finnországért rajongók táborába állt be, hanem a finn természettel kapcsolatos sztereotípiákat (erdőkkel borított, csillogó vizek, tisztaszemű, vendéglátó, boldog lakók) is átvette.

Erre a gondolatmenetre épül fel Nagy Lajos *Suomi, a csend országa* című útirajzra vonatkozó recenziója is, amely a Nyugat 1937-es évfolyamában jelent meg. Nagy világosan kifejti az úti beszámoló teljes megbízhatóságát illető szkepticizmusát. Ennek ellenére – Egrihez és a többi említett kritikushoz hasonlóan – mégis nagyra értékeli Kodolányi merészségét, hogy a finn és a magyar viszonyok szüntelen összehasonlításával felveszi a harcot a saját „fél-szegségeinkkel” szemben. Némi iróniával és a kor társadalmi hierarchiáját is jól érzékeltetve jegyzi meg, hogy „Összeütöm a bokámat s alázatos tisztelettel jelentem, Kegyelmes, Méltóságos, és Nagyságos Uraim és Nagyságos Asszonyaim, kezüket csókolom, az én ízlésem szerint irigylésre méltó egy ország az a Soumi (sic!), még pedig nem éppen elsősorban a tavai, fenyvesei, virágai, szigetei miatt.”⁵³⁴

⁵³¹ Szabó Zoltán: Vigasztalásul útnak indulunk. *Új Szellem*, 1937. 7. szám 7-10.

⁵³² Szabó Zoltán: Vigasztalásul útnak indulunk. *Új Szellem* 1937. május 15. 7. szám 7-10.

⁵³³ Egri Viktor: Az északi példa. (*Suomi, a csend országa*). *Új Szellem*, 1937. szeptember 1. 4.

⁵³⁴ Nagy Lajos: *Suomi, a csend országa*. Kodolányi János könyve. *Nyugat*, 1937. 6. szám Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00617/19658.htm>, a letöltés dátuma: 2009.03.22.

Végül Erdős Jenő nevét kell még megemlíteni, akinek az urbánus *Szép Szó* 1937. július-augusztusi számában megjelent cikke érdekes színfoltot jelent Kodolányi útirajzainak recepciójában, mert a népiek és az urbánusok modernizációs és társadalompolitikai elképzelései közötti ellentétet jól tükrözi. A kritikában figyelemre méltó, hogy a Kodolányi által megrajzolt és közvetített mintaképet a recenzens is átvette,⁵³⁵ de a fenti olvasatoktól eltérően a baloldali beállítottságú Erdős arra a megállapításra jut, hogy Kodolányi az útirajzokban egyfajta Európa- és kultúraellenes magatartást tanúsít.

A recenzió írója kijelenti, hogy Kodolányi a finn demokrácia elemzése során egy lényeges dolgot nem vett figyelembe, mégpedig azt, hogy a Finnországban kibontakozó polgárosodás a kritikus szerint a nyugati demokráciából alakult ki. Magyarán „a jellegzetesen Európa-kreálta demokrácia nyugati példája és mintája teremtette meg azt a polgárosult, osztályharcoktól csendes, anyagi és kultúrjavakat egyenletesen elosztó finn társadalmat.” Majd Erdős néhány sorral lejjebb ironikusan megjegyzi, hogy Kodolányi „pihenésének és »szigetre vonulásának« lehetőségét is a lenézett Európának, a lenézett demokráciának köszönheti.”⁵³⁶ A cikk szerint Kodolányi nézetei az útirajzokban azt bizonyítják, hogy a népi író „gátlás nélkül választja” a polgárosultságot.⁵³⁷

Erdős bírálata, amely szerint Kodolányira az Európa-ellenesség lenne jellemző, nem állja meg a helyét. A kritikus emellett azt sem érzékelte, hogy Kodolányi nem a polgárosodást ellenezte, sőt annak egy olyan formáját tartotta követendőnek, amelyben Richly Gábor szavaival élve „a transzcendenciát hordozó kultúra és a modern civilizáció harmonikus egybeforrása”⁵³⁸ valósult meg.

⁵³⁵ Szopori Nagy Lajos: Ambivalenciák az 1930–1940-es évek magyar–finn kapcsolataiban. In: Jankovics József – Nyerges Judit (szerk.): *Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) előadásai*. II. Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, Budapest, 2004. 1025.

⁵³⁶ Erdős Jenő: Kodolányi János két könyve. Suomi, Boldog Margit. *Szép Szó*. 1937. július-augusztus. 16. szám 95.

⁵³⁷ Erdős Jenő: Kodolányi János két könyve. Suomi, Boldog Margit. *Szép Szó*. 1937. július-augusztus. 16. szám 95.

⁵³⁸ Richly Gábor: Egy népi író Finnország-élménye. Kodolányi János Suomijának eszmetörténeti háttere. *Valóság*, 2008/7. 90.

13 ÖSSZEFOGLALÁS

Dolgozatomban Kodolányi János író és publicista Finnországhoz fűződő kapcsolatának vizsgálatára, finnországi tevékenységének rekonstrukciójára, illetve finn útirajzainak elemzésére vállalkoztam. Kodolányi 1936 és 1938 között ötször járt Finnországban. Az 1930-as évek Finnországgal való megismerkedés az író szellemi világnézetének egyik jelentős élménye, életművének meghatározó motívuma volt. Az utazások során szerzett tapasztalatok azonban nemcsak személyiségét, eszmei, gondolkodói világvilágát, hanem társadalompolitikai elképzeléseit is nagymértékben formálták. Ezt jól mutatja, hogy a publicisztikai írásaiban és esszéiben kifejtett gondolatok, a magyarság „sorskérdéseire” keresett válaszok tulajdonképpen Finnországban nyerték el gyakorlati jelentőségüket és érvényüket. Mindezek ellenére az író és Finnország kapcsolata Kodolányi életpályájának egyik kevésbé kutatott területei közé tartozik. Dolgozattal részben ezt a hiányt kívántam pótolni.

Doktori disszertációm abból az alapelvből indultam ki, hogy Kodolányi ténykedését és az útirajzok Finnország-képét az író ideológiai, szellemi pozícionáltsága és szubjektív érdeklődése szabta meg. Az elemzés során így amellest érveltem, hogy az idegen és az idegenről előállított tudás a saját kultúra szemszögéből és a saját kultúra értelmezési mintáin, szövegein keresztül jelenik meg. Többek között ez a perspektíva indokolja dolgozatom módszertani irányultságát, azaz antropológiai meghatározottságát.

Kodolányi és Finnország kapcsolatának, és az útirajzok eszmei, politikai hátterének vizsgálata során a kulturális antropológia irodalmi-retorikus fordulata által felvetett kérdések látásmódjából (a kultúrák közötti dialógusból, a másik megismerésének és szövegbeli interpretációjának mikéntjéből) indultam ki. Ennek fényében rámutattam, hogy az útirajzokban nem csupán az íróról és finnországi élményeiről, tevékenységéről van szó, hanem a két világháború közötti magyarság helyzetéről és sorsáról is. Kodolányi a finn kultúráról, társadalomról, politikai rendszerről kialakított képét tulajdonképpen a magyarság, azon belül is a parasztság viszonyainak és jövőjének horizontjából, illetve a „mi” és a „másik”, vagyis Finnország és Magyarország szembeállításával konstruálta meg.

E szempontok alapján vizsgálódásom fókuszában egyrészt Kodolányi János finnországi tevékenységének rekonstruálása állt – a teljességre való törekvés igénye nélkül. Dolgozatomból kiderült, hogy Kodolányi az utazások során a finn irodalmi és tudományos élet számos képviselőivel megismerkedett. Ez a tényező azért is volt jelentős témánk szempontjából, mert az író tapasztalatait nem csupán a kiutazása előtt olvasott művek és személyes benyomások nyomán konstruálta meg, hanem az ismeretlen kultúra szokásainak, társadalmának, politikai és kormányzati struktúrájának megismerésében a finn barátai által közvetített kép, valamint az „utazó” és a „bennszülöttek” között kialakult baráti és szellemi kapcsolat játszott jelentős szerepet. Ezek mellett Kodolányi többnyire barátai révén jutott el Hartolába, ahol a finn népfőiskola rendszerét tanulmányozta, vett részt Maila Talvio ún. „csütörtöki szemináriumain”, tartott ünnepi beszédet az egyik egyetemi ünnepségen.

Dolgozatomban azokat az okokat is igyekeztem feltárni, amelyek véleményem szerint nagy mértékben befolyásolták és meghatározták Kodolányi János finnországi fogadtatását. Az író első finnországi útja igen sikeres volt. Napról napra új barátokra és ismerősökre tett szert, megismerkedett a két világháború közötti kulturális életet meghatározó A. V. Koskenniemivel és az ekkor ugyancsak népszerű íróval, Larin Kyöstivel. Emellett a finn sajtóban 1936 őszén Kodolányi több cikke és egy, az íróval készült interjú is megjelent. Mindezek ellenére úgy gondolom, hogy a kezdeti termékeny írói, újságírói tevékenysége és mozgalmas társasági élete Finnországban a későbbiekben alábbhagyott. Ebben több tényező is szerepet játszott. Itt csupán utalni szeretnék az író és Mikola Nándor József konfliktusára, a Nemeskéri Kiss János magyar követet leleplező riportra, amely a *Pesti Napló* 1936. október 24-i számában jelent meg és amely következtében nemcsak Kodolányi személye körül bontakoztak ki heves viták Finnországban, de a finn és a magyar külügyi képviselők között is számos nézeteltérés keletkezett.

Az író visszaemlékezéseiből és úti beszámolóiból azt is megtudhattuk, hogy a bonyodalmak hatására Finnországban sem a magyar irodalomról, sem pedig az íróról szóló írásokat nem jelentették meg. A Kodolányi megítélése körüli ellentmondások 1937 őszén oldódni látszottak, ennek ellenére az író finnországi terveivel kapcsolatban jelentősebb gyakorlati eredményeket nem igazán tudott elérni. Kodolányi János 1939 után is tervezte, hogy elutazik Finnországba. Erre azonban – részben a második világháború kitörése, majd a két ország különböző politikai útjainak és viszonyainak alakulása, részben az író egészségi állapota miatt – több lehetősége már nem volt.

Értekezésemben Kodolányi finnországi tevékenységét és útirajzait a népi írók szociográfiai munkáinak szerves részének tekintem, hiszen a népiekhez hasonlóan Kodolányi azokhoz a vitákhoz kívánt hozzászólni, amelyek a két világháború között a magyarság ún. sorskérdései és fejlődési alternatívái körül bontakoztak ki. A beszámolók így a Magyarországon uralkodó állapotokra adott reflexiókként értelmezhetők, hiszen Kodolányi olyan kérdésekkel foglalkozik, mint például az ország égető szociális problémái, gazdasági elmaradottsága, fejletlen politikai rendszere, a demokratizálódás késése, a társadalom hibás szerkezete, a közigazgatási rendszer elavultsága, a parasztság rossz életkörülményei, az alsóbb rétegek földhöz juttatásának elmaradása és az egészségtelen nagybirtokrendszer elnyomó hatása.

Az író Magyarország és Finnország éles szembeállításával azonban nem csupán e problémák feltárására vállalkozott, hanem útmutatásra, megoldási lehetőségek felvázolására is törekedett. Kodolányi útirajzaiban – a népiekhez hasonlóan – a nyugati és a keleti típusú társadalmi, gazdasági és politikai fejlődéssel szembe az általa idealizált finn mintát állította. Ebben a harmadikutas társadalomintegratív modellben a radikális szociális reformok nemcsak a nemzet érdekével, de a nemzeti öntudat, az általános jólét és a társadalmi igazságosság kívánalmaival is összeegyeztethetők voltak.

Láthattuk, hogy Kodolányi a társadalom egészében gondolkozott, a társadalom egésze számára igyekezett megoldási lehetőséget találni. Ennek ellenére az író – a nép sorsából, gondolat- és érzelmvilágából kiindulva – a társadalom alapkövének a földművelő réteg múltbeli értékeit és tradícióit tartotta. Többek

között ez az oka annak, hogy az útirajzaiban a mezőgazdaságból élők körülményei és a parasztság nemzetbe emelésének gondolata került előtérbe.

A paraszti társadalomban végbemenő változás eme formáját a parasztpolgárosodás definíciójával igyekeztem megragadni. E fogalom segítségével láthattuk, hogy Kodolányi a finn példa alapján a parasztságot jogilag, gazdaságilag fel akarta emelni, életmódbeli kötöttségeit, kulturális különállását azonban továbbra is meg akarta őrizni és ezekre az értékekre kívánta felépíteni az új Magyarországot. Másrészt a parasztpolgárosodás finn modellje által az is kiderült, hogy azok a nézetek, amelyek szerint az író politikai szemléletmódját a polgárosodás, a modernizáció és a demokráciaellenesség jellemezte, némi finomításra szorulnak.

Dolgozatomban amellet foglaltam állást, hogy az író a polgárosodás Magyarországon megvalósult formáját azért bírálta, mert szerinte e folyamat következtében a parasztság a finn földműves réteggel ellentétben a természettől és az ősi gyökerektől eltávolodott, lelkesége és szelleme is megváltozott. Kodolányi számára az útirajzokban bemutatott társadalmi fejlődés és Finnország népi-parasztdemokráciája azért vált eszményképpé, mert abban az író szerint a modernizáció és a hagyományok egyfajta szintézise jött létre. Finnország az író számára tehát a népi kultúra mint az igazi, autochton kultúra elérésében és a „harmadik út” gyakorlati megvalósításában játszott fontos szerepet

Kodolányi a fentiekkel kapcsolatban és a finnekélt elsajátított tapasztalatok alapján kifejtette, hogy Magyarországon a paraszti kultúrát sorvasztó állapotok felszámolása érdekében első lépésként egy öntudatos paraszti értelmiségi réteget kell kinevelni. Láthattuk, hogy az író e törekvését a mindennapi életből merített példák felsorakoztatásával igyekezett elérni. Ugyancsak ezt a célt szolgálta a népfőiskola, a népi írók és fiatal paraszt finnországi tanulmányútjának a terve, a szövetkezeti mozgalom és végül egy finn földműves házaspár életének, mindennapjainak részletes bemutatása.

A fentiekből is kiderült, hogy az útirajzok – a népi írók szociográfiai munkáihoz hasonlóan – a két világháború között jelentős társadalomformáló erővel rendelkeztek. Finnország példája, erkölce és szelleme tehát nem egyszerű politikai program volt, hanem sokkal inkább ember- és közösségformáló tényező, amelynek funkciója egy új fejlődési alternatíva felmutatása volt a magyarság számára. Erre a gondolatra már a két világháború közötti kritikák, bírálatok és recenziók is rámutattak.

Kodolányi János finnországi tevékenysége és útirajzai kapcsán végzett kutatásommal két célt tűztem ki. Dolgozatommal egyrészt igyekeztem Kodolányi munkásságának, finn útirajzainak a magyar irodalmi, történeti kánonba történő beemeléséhez hozzájárulni. Másrészt arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy a *Suomi*-beszámolók, de Kodolányi egész életművének új szempontú vizsgálatával nemcsak az író politikai, társadalmi gondolkodásmódjának szellemi, eszmei háttere pontosítható, de a világszemléletéről kialakult ellentmondásos vélemények is nagy mértékben finomíthatók.

SUMMARY

In my dissertation I analyse the Hungarian writer and publicist János Kodolányi's (1899–1969) connections to, activity in and travelogues of Finland (Suomi, a csend országa/Suomi – The Country of Silence, Suomi titka/Suomi's Secret, Suomi). Kodolányi visited Finland five times between the years 1936–1938. His trips to Finland and getting acquainted with the country in the 1930s were one of the most significant experiences in his intellectual worldview and pattern in his life-work. The time he spent in Finland strongly influenced his character and personality, in addition to his socio-political conceptions. There he finally found the answers to the questions he had been dealing with in his articles and essays. Nevertheless, Kodolányi's travelogues concerning Finland and his relationship with the country have been barely researched before now. In my dissertation I try to do my part in filling this gap.

The basic principle in my dissertation is that Kodolányi's activity in and image of Finland was not only influenced by his own cultural tradition and social environment, but also by his ideological background and subjective attraction towards the country. From this point of view, the starting-point of my thesis was to analyse the relationship between Kodolányi and Finland, his image of Finnish culture, and his travelogues' political and ideological background from the perspective of the literary-rhetoric turn of cultural anthropology – the dialogues between cultures and the way of interpreting "the others".

With this in mind, I argue that the travelogues are not just about the author's experiences in Finland, or his presentation of the Finnish "reality", but instead, are to be understood as an analysis of the Hungarian people and their destiny between the two World Wars. Kodolányi constructed his image of the Finnish culture, society and political system from the horizon of the conditions and the future of the Hungarian peasantry. In the travelogues he also contrasted the circumstances of Hungary and Finland, or rather he set the conditions of "we" and "the other" against each other. In this conception, Hungary was the "real" and Finland was an idealized world of Kodolányi.

On the basis of these viewpoints the reconstruction of Kodolányi's activity was brought partly into the focus. During his visits Kodolányi got acquainted with numerous representatives of the literary and scientific life of Finland. He met with V. A. Koskenniemi, Lari-Kyösti and Martti Haavio and had a good relationship with Artturi Kannisto, Maila Talvio, Lauri Hakulinen and Arvi Järventaus. With the help of his friends, Kodolányi travelled to Hartola, where he got familiar with the Finnish system of folk high school, participated in Maila Talvio's "Thursday seminars", planned a trip to Finland for the Hungarian "Populist Writers" and gave a festive speech at a celebration of the University of Helsinki. The Finnish friends of Kodolányi and the picture of the country they transmitted to him played a crucial role in building his image of the unknown culture's customs and the society's political and governmental structure. The friendly and intellectual relationship between "the traveller" and "the native residents" greatly influenced Kodolányi's experiences.

The reasons which significantly influenced Kodolányi's reception in Finland are also studied in my thesis. The first visit was a success and day by day he made new friends and acquaintances, for example with V. A. Koskenniemi and Larin-Kyösti, who were among the most prominent persons in the cultural life of the interwar period in Finland. Besides this, many of Kodolányi's articles including one interview were published in the Finnish press in the autumn of 1936. In spite of the early success, I claim that the copious writing, journalistic activity and lively social life of Kodolányi later on diminished. This was due to many reasons. For example, the conflict between him and József Nándor Mikola is worth mentioning and also the scandal around the Ambassador János Nemeskéri Kiss' report, which was published in the *Pesti Napló* Hungarian newspaper on October 24, 1936. This report not only shone a bad light on Kodolányi's name in Finland, but also produced several clashes of views between Finnish and Hungarian Foreign Ministry officials causing a minor diplomatic conflict between Finland and Hungary.

Because of the complications, neither Kodolányi's writings concerning Hungarian literature nor the articles of Finnish writers dealing with Kodolányi as a Hungarian writer were ever published in Finland. Although the controversy regarding Kodolányi started to finally calm down during the autumn of 1937, from then on in Finland he never could not accomplish significant results concerning his plans.

With his Finland related travelogues, Kodolányi wanted to participate in debates concerning the Hungarian people's so-called questions of fate and the alternatives of its development. Kodolányi's writings were a response to the dominating state of affairs in Hungary and they dealt with the social problems, the economical backwardness and the delay of democratization in Hungary. Besides all this, Kodolányi pointed out the poor circumstances of life of the peasants, stressed the importance of land reform and showed the ill-proportioned possession of land in the country.

Kodolányi did not only want to reveal the problems, but also tried to offer solutions to solve them. In the spirit of the "Populist Writers" he created an idealized Finnish model against the road of development of the Western and Eastern type of political and economical societies. In this "Third Way" model the radical social reforms, national interests and awareness, common well-being and the justice of the society were all in harmony.

Because of the historic values, ideas and feelings of the people, Kodolányi considered the farmers as the basic element in the Hungarian society. That is why he tried to improve the living conditions of the peasants and make them part of the nation. With the help of the concept of bourgeoization of the peasants, I analyzed this intention of Kodolányi's. It is noteworthy that on the basis of his Finnish model he wanted to raise the legal and economical status of the peasants, at the same time securing their cultural independence and releasing constraints of their life style.

Those views, which claim that Kodolányi's political way of looking was characterized by feelings against bourgeoization, modernization and democracy, are contested in my thesis. In my opinion, Kodolányi condemned the Hungarian practice of bourgeoization, because in the process peasantry – in contrast to its Finnish counterpart – became estranged from nature and its

ancient roots losing their original mentality and spirit. The Finnish model of peasant democracy was ideal for Kodolányi, because it was some kind of a synthesis of the modernization and the traditions. On these grounds it can be stated that in Finland Kodolányi saw the practical realization of the "Third Way".

On the grounds of his experiences in Finland, Kodolányi expressed the need to educate a self-conscious intellectual group of peasant origin to end the state of affairs, which disrupted the peasant culture in Hungary. Striving after this goal he drew a lot of examples from everyday life. For example, he tried to introduce the Finnish model of folk high schools in Hungary, to organize a study tour for the populist writers and young peasants to Finland, studied for a long time the Finnish retail co-operative movement and in the end showed in detail the everyday life of a Finnish married couple of peasant origin.

In the same way as the "Populist Writers'" sociographical writings, Kodolányi's travelogues were influential in shaping the society in interwar period Hungary. The Finnish model and the morality and spirit of the country were not just a political program for him, but rather an attempt to influence the people and the community. With this, Kodolányi introduced a new alternative for development to the Hungarians. Against this thought, many critics and opponents of Kodolányi called their attention already between the world wars.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abonyi-Karhunen Adrienn: A Finnország-sztereotípiák változása útikönyvekben. *Hungarologische Beiträge* 17, Universität Jyväskylä, Jyväskylä, 2005. 5-35.
- Abonyi-Karhunen Adrienn: Ág-sztereotípiák az útikönyvekben. *Korunk*, 2006. 1. szám Internetes kiadás: <http://89.42.110.12/oldal.php?ev=2006&honap=1&cikk=1478> (A letöltés dátuma: 2009.10.12.)
- Ács Margit: Ázsiába visz-e Kodolányi János Európa-kritikája? Az „eurázsiai lélek” értelmezése. In: Biernaczky Szilárd (szerk.): *Kodolányi János helye és szerepe a magyar irodalomban*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2002. 101-109.
- Alanen, Ilkka: Finland as a peasant society and the agrarian reforms. In: Granberg, Leo – Nikula, Jouko (szerk.): *The peasant state. The State and rural questions in 20th century Finland*. University of Lapland, Rovaniemi, 1995. 42-53.
- Alapuro, Risto – Liikanen, Ilkka – Smeds, Kerstin – Stenius, Henrik (szerk.): *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä, Helsinki, 1987.
- Alapuro, Risto – Stenius, Henrik: Kansanliikkeet loivat kansakunnan. In: Alapuro, Risto – Liikanen, Ilkka – Smeds, Kerstin – Stenius, Henrik (szerk.): *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä, Helsinki, 1987. 7-52.
- Alapuro, Risto: Peasants in the Consolidation of the Finnish State. The Rise of a Non-dominant Ethnic Group. In: Howell, David (szerk.): *Roots of Rural Ethnic Mobilisation*. ESF-New York University Press, Dartmouth, 1993. 145-168.
- Albert Gábor: Zárt tárgyalás. Egy elfelejtett és azóta sem kiadott Kodolányi műről. In: Biernaczky Szilárd (szerk.): *Kodolányi János helye és szerepe a magyar irodalomban*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2002. 91-97.
- Albert Zsuzsa: Legenda Kodolányi Jánosról. *Forrás*, 2001. 6. 76-90.
- A. Molnár Ferenc: Pápay József finnországi naplója (1898. márc. 6–1989. márc. 14.). In: Mészáros Edit (szerk.): *Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére*. JATE Finnugor Tanszék, Szeged, 1996. 231-4.
- Ammond, Jukka: Tangó, avagy testet ölt a finn melankólia. (ford. Várady Eszter), *Replika*, 1997. 25. szám 99-103.
- András Károly: Kodolányi János. Suomi titka. *Új Élet*, 1940. 1. 47.
- Balogh Piroska: Kodolányi és a Válasz, 1934–1938. In: Biernaczky Szilárd (szerk.): *Kodolányi János helye és szerepe a magyar irodalomban*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2002. 169-175.
- Benda Gyula: A polgárosodás fogalmának történeti értelmezhetősége. In: Uő.: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 341-349.
- Benedek Marcell (szerk.): *Magyar irodalmi lexikon. L-R*. Budapest, 1978.
- Beluszky Pál: *Magyarország településföldrajza. Általános rész*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 1999.
- Biernaczky Szilárd (szerk.): *Kodolányi János helye és szerepe a magyar irodalomban*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2002.
- Bíró Zoltán: *Saját út*. Eötvös Kiadó, Budapest, 1989.

- Blomberg, Helena – Hannikainen, Matti – Kettunen, Pauli: *Lamakirja: näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Kirja-Aurora, Turku, 2002.
- Bognár Bulcsu: Társadalomrajz és politikai program. Erdei Ferenc korai írásairól. *Korall*, 2000. 2. 128-148.
- Bognár Bulcsu: A parasztpolgárosodás dilemmái. Erdei Ferenc szociográfiáinak társadalomszemlélete (1939–41). *Valóság*, 2005. 3. 42-63.
- Bognár Bulcsu: A harmadik út eltérő képviselői. Erdei Ferenc és Kovács Imre a két világháború közötti parasztpolgárosodás esélyeiről. *Magyar Szemle*, 2009. 7-8., 97-115.
- Bognár Bulcsu: A paraszti válság és a harmadik utas válaszok. Erdei Ferenc, Illyés Gyula és Szabó Zoltán a népi szociográfusok mozgalmában. *Korall*, 2009. 36. 142-160.
- Boldizsár Iván: *A gazdag parasztok országa*. Franklin-Társulat Kiadása, (évszám nélkül).
- Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Püski Kiadó, Budapest, 1989.
- Borm, Jan: Defining travel: on the travel book, travel writing and terminology. In: Glenn Hooper – Tim Youngs (szerk.): *Perspectives on travel writing*. Ashgate, 2004.
- Burke, Peter: Útmutatás az utazástörténet számára. (ford. Kármán Gábor), *Korall*, 2006. 26. 5-24. Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00018/pdf/005burke.pdf?contentID=18> (A letöltés dátuma: 2009.11.25)
- Clifford, James: Bevezetés: Részleges igazságok. (ford. Jakab András), *Helikon*, 1999/4. 495-513.
- Clifford, James: Az etnográfiai allegória. (ford. Vörös Miklós), In: N. Kovács Tímea (szerk.): *Narratívák 3. Kultúra narratívái*. Kijarat Kiadó, Budapest, 1999. 151-180.
- Clifford, James: Utazó kultúrák. (ford. Karádi Éva), Internetes kiadás: <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/clifford.html> (A letöltés dátuma: 2009.04.23)
- Crapanzano, Vincent: Hermész dilemmája. A szubverzió álcázása az etnográfiai leírásban. (ford. Jakab András), *Helikon*, 1999/4. 514-539.
- Csibe András: Búcsúpillantás. *Replika*, 1997. 25. 89-97. Internetes kiadás: <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/25/csibe.htm> (A letöltés dátuma: 2009.03.18)
- Csibe András: Polgárosodás-elméletek és polgárosodás-viták. In: Uő. (szerk.): *Polgárosodástanulmányok*. Magyar Tudományos Akadémia Stratégiai Kutatási Programok, Politikatudományi Füzetek II, MTA PTI, Budapest, 1997. 1-21.
- Csorba Győző: Kodolányi János. *Suomi. Dárium*, 1943. 161.
- Csűrös Miklós: A polgár és a polgárság Kodolányi János felfogásában. In: Alexa Károly (szerk.): *Polgárosodás és irodalom*. Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány Kölcsey Intézete, Budapest, 2003. 235-244.
- Csűrös Miklós (szerk): *Én vagyok: in memoriam Kodolányi János*. Nap Kiadó, Budapest, 2001.

- Csűrös Miklós: Kodolányi János világnézeti válsága az 1940-es évek első felében. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozónak 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 198-203.
- Dányi Dezső: A népi mozgalom és a népesedés. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozónak 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 102-110.
- Dávidházi Péter: „Isten másodszüllöttje”. *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Gondolat, Budapest, 1989.
- Dénes Iván Zoltán. *Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- Dobos István (szerk.): *Bevezetés az irodalomelméletbe. Szöveggyűjtemény*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995.
- Dobos István: Az idegenség retorikája – A Puszták népe újraolvasása. Internetes kiadás: <http://webfu.univie.ac.at/texte/dobos2.pdf> (A letöltés dátuma: 2009.02.09.)
- Doma János: Kodolányi János. *Suomi. Láthatár*, 1944. 8. szám 168-169.
- Domokos Péter: *Szkitától Lappóniáig: a nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1990.
- Egri Viktor: Három magyar könyv. Az északi példa. (Suomi, a csend országa). *Új Szellem*, 1937. 14. szám 4-5.
- Erdei Ferenc: *Parasztok*. Internetes kiadás: <http://mek.niif.hu/04700/04700/html/index.htm> (A letöltés dátuma: 2009.02.28.)
- Erdődi József: *Épülő ország. Magyar Téka*, Szeged, 1939.
- Erdődi József: *A mai Finnország. (Épülő ország). Magyar Téka*, Szeged, 1940.
- Erdős Jenő: Kodolányi János két könyve. *Suomi*, Boldog Margit. *Szép Szó*, 1937. 16. szám 94-95.
- Egey Emese: *A két világháború közötti magyar- finn- észt kapcsolatok történetéből. Társasági, diplomáciai, katonai együttműködés*. disszertáció, Kézirat, ELTE-BTK, Budapest, 2002.
- Fricz Tamás: *A népi-urbánus vita tegnap és ma*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997.
- Fülöp László (szerk.): *Kodolányi János emlékszám*. Alföldi Nyomda, Debrecen, 1983.
- Geertz, Clifford: „A bennszülöttek szemszögéből”: az antropológiai megértés természetéről. (ford. Kovács Éva), In: Uő.: *Az értelmezés hatalma*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 227-245.
- Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- Geertz, Clifford: Mély játék: jegyzetek a bali kakasviadalról. (ford. Lovász Irén), In: Uő.: *Az értelmezés hatalma*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 144-193.
- Geertz, Clifford: Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. (ford. Berényi Gábor), In: Uő.: *Az értelmezés hatalma*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 194-226.
- Gelenczey-Miháltz Alirán: Mindnyájan görögök vagyunk? A hellén és európai identitás problémáiról. *Ókor*, 2006/1. 5-10. Internetes kiadás: http://www.freeweb.hu/ookor/archive/cikk/2006_1_gelenczey.pdf (A letöltés dátuma: 2010. február 19.)

- Gelléri Gábor: Az Amazonastól az amazonokig. Egy „tökéletes utazás” visszhangjai. *Korall*, 2006/26. 54-71. Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00018/pdf/054gelleri.pdf?contentID=18> (A letöltés dátuma: 2008.11.25)
- Gerevich-Kopteff Èva: *Madách Az ember tragédiája és finn fordításai a nemzeti kultúrák, az irodalmi recepció és a fordításelemzés tükrében*. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos, Helsinki, 2003.
- Gombos Gyula: *A harmadik út*. Püski Kiadó, Budapest, 1990.
- Gombos Gyula: *Igazmondók*. Püski, New York, 1981.
- Gombos József: Nyugati típusú fejlődés az orosz birodalom határain belül: Finnország. *AETAS*, 1993/2. 37-87.
- Gombos József: *A két világháború közötti Finnország politikatörténete 1918–1939*. JGYTF Kiadó, Szeged, 1997.
- Gombos József: *Stadiumból politikum. Magyarországkép a világháborúk közötti Finnországban 1919–39*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2006.
- Görömbei András: Két fejezet Illyés Gyula szociográfiai munkásságából. In: Pölöskei Ferenc (szerk.): *A falukutatás fénykora (1930–1937)*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2002. 16-34.
- Granberg, Leo - Nikula, Jouko: Introduction. In: Granberg, Leo - Nikula, Jouko (szerk.): *The peasant state. The State and rural questions in 20th century Finland*. University of Lapland, Rovaniemi, 1995. 7-19.
- Granberg, Leo - Nikula, Jouko (szerk.): *The peasant state. The State and rural questions in 20th century Finland*. University of Lapland, Rovaniemi, 1995.
- Granberg, Leo: A break in agricultural policy - from peasant values to welfare rationality. In: Granberg, Leo - Nikula, Jouko (szerk.): *The peasant state. The State and rural questions in 20th century Finland*. University of Lapland, Rovaniemi, 1995. 71-88.
- Granberg, Leo: Nehéz szerep - a kistermelő útja a letelepedéstől az információs társadalomig. *Replika*, 1997. 25. 105-114.
- Greza Ferenc: *Németh László Tanú korszaka*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- Grünthal, Satu: Utta ilmaisia etsimässä. In: Rojola, Lea (szerk.): *Suomen kirjallisuushistoria II*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1999. 311-321.
- Gunst Péter: *A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1987.
- Gunst Péter: A falukutató mozgalom gazdasági-társadalmi gyökerei. In: Pölöskei Ferenc (szerk.): *A falukutatás fénykora (1930–1937)*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2002. 35-41.
- Gunst Péter: A népi írók mozgalmának gazdasági-társadalmi gyökerei. *Debreceni Szemle*, Debrecen, 2002/4. 537-545.
- Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.
- Gyáni Gábor: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korszakban. In: Uő. - Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 189-389.

- Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- Gyáni Gábor: '56– os menekültek emlékező stratégiái. In: *Uő.: Relatív történelem*. Typotex, Budapest, 2007. 136-154.
- Gyáni Gábor: Paraszt: mit jelent és mi jelentésének a határa? *Századvég*, 2003. 3. 71-77.
- Gyáni Gábor: *Posztmodern kánon*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.
- Gyáni Gábor: *Relatív történelem*. Typotex, Budapest, 2007.
- Halmesvirta, Anssi: A Finn Nagyhercegség (1809–1890). In: *Uő.* (szerk.): *Finnország története*. (ford. Erdélyi Pálma), Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 157-167.
- Hapuli, Ritva: Pakeneva nykyaika. In: Rojola, Lea (szerk.): *Suomen kirjallisuushistoria II*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1999. 273-250.
- Harangi László: Népfőiskolák Magyarországon a XXI. században. Internetes elérhetőség: <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=felnottkezes-Harangi-Nepfoiskolak8> (A letöltés dátuma: 2009.10.11.)
- Harbsmeier, Michael: Az útleírások mint a mentalitástörténet forrásai. Gondolatok a kora újkori német útleírások történeti-antropológiai elemzése kapcsán. (ford. Kármán Gábor– Kelemen Judit), *Korall*, 2006/26. 25-53. Internetes elérhetőség: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00018/pdf/025harbsmeier.pdf?contentID=18> (A letöltés dátuma: 2009.08.19)
- Harcza István: Polgárosodás. Kérdések és kétségek. *Századvég*, 1991. 177-180.
- Havia, Jari P.: Heimopäiväaate elpymässä. *Kanava*, 1994/8. 490-491.
- Heikkilä, Päivi – Karig Sára (szerk.): *Barátok, rokonok*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- Helsti, Hilikka – Stark, Laura – Tuomaala, Saara: *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2006.
- Hentilä, Seppo: Itsenäistymisestä jatkosodan päättymiseen. 1917–1944. In: Jussila, Osmo – Hentilä, Seppo – Nevakivi, Jukka (szerk.): *Suomen poliittinen historia 1809–2006*. WSOY, Helsinki, 2006. 99-203.
- Horányi Károly: Kétféle nemzetstratégia, kétféle emigráció. Kodolányi vitája Máraival. *Kortárs*, 43. 1999. 9. 26-45.
- Horányi Károly: *Kodolányi János levelei az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában*. MTA Könyvtára, Budapest, 2001.
- Horányi Károly: Egy megemlékezés tükrében. Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2002. 5-6. sz. 596-610. Internetes elérhetőség: <http://epa.oszk.hu/00000/00001/00011/horanyi.htm> (A letöltés dátuma: 2008.10.15.)
- Horányi Károly: *Eredet és jelkép. Kodolányi János és kortársai*. Argumentum, Budapest, 2004.
- Horváth D. Tamás: A polgárosodás esélyei Magyarországon. *Századvég*, 1991. 29-33.
- Huszár Tibor: A népi mozgalom társadalomszemlélete. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 57-68.

- Häkkinen, Antti: Pula ja köyhyys Iisalmen maalaiskunnassa ja Alavudella 1930-luvulla. In: Blomberg, Helena – Hannikainen, Matti – Kettunen, Pauli: *Lamakirja näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Kirja-Aurora, Turku, 2002. 129-168.
- Illyés Gyula: *Puszták népe*. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest, 1969.
- Iser, Wolfgang: *A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényein*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- Jauss, Hans Robert: Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja. (ford. Bernáth Csilla), In: Dobos István (szerk.): *Bevezetés az irodalomelméletbe. Szöveggyűjtemény*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995. 163-190.
- Jauss, Hans Robert: Horizontszerkezet és dialogicitás. (ford. Kulcsár-Szabó Zoltán), In: Kulcsár-Szabó Zoltán (szerk.): *Recepcióelmélet - esztétikai tapasztalat - irodalmi hermeneutika*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 271-319.
- Jávorszky Béla: *Észak-Európa kisebbségei*. Magvető Kiadó, Budapest, 1991.
- Jutikkala, Eino: *Suomen talonpojan historia*. SKS, Turku, 1958.
- Jutikkala, Eino – Pirinen, Kauko: *Suomen historia*. WSOY, Helsinki, 2002.
- Jussila, Osmo – Hentilä, Seppo – Nevakivi, Jukka (szerk.): *Suomen poliittinen historia 1809–2006*. WSOY, Helsinki, 2006.
- Karisto, Antti – Takala, Pentti: *Suomi muuttuu. Näkökulmia elämäntason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutokseen*. WSOY, Porvoo, 1990.
- Karisto, Antti – Takala, Pentti – Haapola Ilkka: *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. WSOY, Porvoo, 1998.
- Karkama, Pertti: V. A. Koskenniemi kulttuuripolitiikkona. In: Rojola, Lea (szerk.): *Suomen kirjallisuushistoria II*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1999. 322-324.
- Kármán Gábor: Fatányér és kőkorsó. Magyarok és havasalföldiek egy 17. századi svéd diplomata szemével. *Korall*, 2002/9. 107-136. Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00006/pdf/05karmangabor.pdf?contentID=6> (A letöltés dátuma: 2009.09.20.)
- Karttunen, M. O.: *Suomen kansanopisto 1889–1979*. Forssan Kirjapaino Oy, Forssa, 1979.
- Kázmér Ernő: Kodolányi János. Suomi, a csend országa. *Kalangya*, 1937. 1. szám 382-384.
- Kemény Gábor: Kodolányi János. Suomi, a csend országa. *Gondolat*, 1937. 3-4. szám 208-210.
- Kerék Mihály: Adatok a magyar mezőgazdasági munkáscsaládok megélhetési viszonyaihoz. In: Tóth Pál Péter (szerk.): *Agrárszociológiai írások Magyarországon (1900–1945)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 357-387.
- Kerék Mihály: A magyar mezőgazdasági munkás táplálkozása. In: Tóth Pál Péter (szerk.): *Agrárszociológiai írások Magyarországon (1900–1945)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 388-415.
- Kertész József: *Suomi. Írott kő*, 1944. 10. szám 8.
- Keränen, J. – Salvi, H.: Kansanopistotyötä 110 vuotta: kansallisia ihanteita, käytännön tarpeita, koulutuksen markkinoita. In: Sallila, Pekka – Niemelä, Seppo (szerk.): *Sivistystyö osaamisyhteiskunnassa*. Kansanvalistusseura, Aikuiskasvatuksen tutkimusseura, Kirjastopalvelu Oy, Helsinki, 1999. 157-168.

- Kettunen, Lauri: Imre Madáchin Ihmisen murhenyitelmä. *Valvoja*, 1944/22. 283-286.
- Kettunen, Pauli: *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Vastapaino, Tampere, 2008.
- Klinge, Matti: *Katsaus Suomen historiaan*. Otava, Helsinki, 2001.
- Koczogh Ákos: Kodolányi János. Suomi titka. *Magyar Élet*, 1940. 2. szám 15.
- Kodolányi János: Soitto on suruista tehty. *Suomalainen Suomi*, 1936. 215-222.
- Kodolányi János: Unkarin menneisyydellä ja nykysyydellä ei ole rajaa. *Uusi Suomi*, 1936. augusztus 26. 1., 6.
- Kodolányi János: A svéd kérdés. *Pesti Napló*, 1936. október 24. 10.
- Kodolányi János: Hogy dobog a finn szív? *Pesti Napló*, 1936. november 3. 8-9.
- Kodolányi János: A professzor meg a bohém. *Suomi. Pesti Napló*, 1936. november 5. 10.
- Kodolányi János: „A zenét a szenvedés teremti.” *Pesti Napló*, 1936. november 6. 10.
- Kodolányi János: Idegenforgalom cégér nélkül. *Pesti Napló*, 1936. november 7. 10.
- Kodolányi János: A finn demokrácia: útmutatás a magyar nép számára. *Szabadság*, 1936. november 8. 5.
- Kodolányi János: Finn író magyar földön. *Szabadság*, 1936. november 29. 11.
- Kodolányi János: *Mustajoki*. (finnre fordította Helmi Helminen), WSOY, Porvoo, 1937.
- Kodolányi János: Harmadszor finnországban. *Kelet Népe*, 1937. szeptember, 9. szám 1-7.
- Kodolányi János: *Suomi, a csend országa*. Cserépfalvi, Budapest, 1937.
- Kodolányi János: Levél Finnországból. *Szabadság*, 1938. március 5. 5.
- Kodolányi János: „A mi elnökünk valódi paraszt!” Egy délután a finn köztársasági elnökével. *Pesti Napló*, 1938. augusztus 28. 33.
- Kodolányi János: Hogy ünnepel egy finn diákszövetség. *Pesti Napló*, 1938. szeptember 4. 30.
- Kodolányi János: Finnország titka. *Magyar Nemzet*, 1938. augusztus 28. 8.
- Kodolányi János: Csodatevő Kalevala. *Magyar Nemzet*, 1938. szeptember 4. 10.
- Kodolányi János: Levél Teleki Pál grófhoz. *Magyar Nemzet*, 1938. szeptember 11. 8.
- Kodolányi János: A csend országa. *Ellenzék*, 1939. október 22. 13.
- Kodolányi János: *Suomi titka*. Magyar Élet, Budapest, 1939.
- Kodolányi: Észak görögjei. *Ellenzék*, 1940. december 24. 11.
- Kodolányi János: *Suomi*. Turul, Budapest, 1942.
- Kodolányi János: Arvi Järventausta és egyéb emlékek. *Sorsunk*, 1943. 2. szám 89-94, 3. szám 187-193, 4. szám 277-283, 5. szám 379-388, 6. szám 450-462.
- Kodolányi János – Képes Géza: *Északi csillagok. Finn rokonaink költészete*. Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1944.
- Kodolányi János: Finnek, magyarok. In: Uő. – Képes Géza: *Északi csillagok. Finn rokonaink költészete*. Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1944. 3-11.
- Kodolányi János: *Visszapillantó tükör*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968.
- Kodolányi János: *Szív és pohár: bírálatok, tanulmányok, cikkek (1924-1940)*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977.
- Kodolányi János: Finnországi jegyzetek. In: Uő.: *Szív és pohár: bírálatok, tanulmányok, cikkek (1924-1940)*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977. 330-360.
- Kodolányi János: *Süllyedő világ*. Magvető Kiadó, Budapest, 1979.

- Kodolányi János: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- Kodolányi János: *Esti beszélgetések. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 1998.
- Kodolányi János: A szellem válsága. In: Uő.: *Esti beszélgetések. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 24-30.
- Kodolányi János: Kelet népe. In: Uő.: *Esti beszélgetések. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 30-43.
- Kodolányi János: Új szellemi front. In: Uő.: *Esti beszélgetések. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 70-83.
- Kodolányi János: Alföldi kirándulás. In: Uő.: *Esti beszélgetések. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 83-94.
- Kodolányi János: Népi és völkisch. In: Uő.: *Esti beszélgetések. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 94-100.
- Kodolányi János: Csendes órák. In: Uő.: *Esti beszélgetések. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 277-318.
- Kodolányi János: A finn-magyar kapcsolatok mérlege. In: Uő.: *Esti beszélgetések. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 319-330.
- Kodolányi János: Holt lelkek. In: Uő.: *Esti beszélgetések. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 68-70.
- Kodolányi János: Az írástudók és a nép. In: Uő.: *Esti beszélgetések. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 100-112.
- Kodolányi János: Kísérlet egy magyar napilapra. In: Uő.: *Esti beszélgetések. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 227-256.
- Kodolányi János: Ormánység. In: Uő.: *Esti beszélgetések. Válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 217-227.
- Kodolányi János: Két finnországi levél. In: Csűrös Miklós (szerk): *Én vagyok: in memoriam Kodolányi János*. Nap Kiadó, Budapest, 2001. 99-102.
- Kodolányi János: *Zárt tárgyalás: tanulmányok, vitairatok, emlékezések*. Szent István Társaság, Budapest, 2003.
- Kodolányi János: A hazugság öl. In: Uő.: *Zárt tárgyalás: tanulmányok, vitairatok, emlékezések*. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 5-28.
- Kodolányi János: Új Szellemi Front. In: Uő.: *Zárt tárgyalás: tanulmányok, vitairatok, emlékezések*. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 60-78.
- Kodolányi János: Zárt tárgyalás. In: Uő.: *Zárt tárgyalás: tanulmányok, vitairatok, emlékezések*. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 115-142.
- Kodolányi János: Vanhoilla teillä ikuisia päämääriä kohti. *Uusi Suomi*, 1936. szeptember 13. 14-15.
- ifj. Kodolányi János: Utószó. In: Kodolányi János: *Suomi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 273-283.
- ifj. Kodolányi János: *Levélről levélre*. Mundus, Budapest, 2000.
- ifj. Kodolányi János: *Kodolányi János és Várkonyi Nándor levelezése*. Mundus, Budapest, 2000.
- ifj. Kodolányi János: Kodolányi János és Finnország. *Árgus*, 2001. 2. 59-62. Internetes kiadás: http://www.argus.hu/2001_02/ta_kodolanyi.html (A letöltés dátuma: 2007.05.20)
- ifj. Kodolányi János: Európaiság és magyarság Kodolányi János munkásságában. *Árgus*, 2002. 7. 56-60.
- Kodolányi Júlia: *Apám*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1980.

- Koren Emil: *Testvéreink északon. A finn-magyar egyházi kapcsolatok története.* Magyarországi evangélikus egyház sajtóosztálya, Budapest, 1986.
- Korte, Barbara: *English travel writing from pilgrimages to postcolonial explorations.* McMillan, Basingstoke, 2000.
- Koselleck, Reinhart: *Az asszimetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája.* (ford. Szabó Márton), József Műhely Kiadó, Budapest, 1997.
- Koskela, Lasse: Kansa taisteli - valkoiset kertoivat. In: Rojola, Lea (szerk.): *Suomen kirjallisuushistoria II.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1999. 222-236.
- Koskela, Lasse: Täyttä nykyaikaa. In: Rojola, Lea (szerk.): *Suomen kirjallisuushistoria II.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1999. 259-273.
- Kósa László: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920).* Planétás Kiadó, Budapest, 1998.
- Kósa László: *Nemesek, polgárok, parasztok. Néprajzi, történeti antropológiai és művelődéstörténeti tanulmányok.* Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Kósa László: *Parasztosodás – polgárosulás. (A parasztság változásai Magyarországon a XIX. században).* In: Uő.: *Nemesek, polgárok, parasztok. Néprajzi, történeti antropológiai és művelődéstörténeti tanulmányok.* Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 340-360.
- Kovács Imre: A magyar társadalom „parasztalanítása” – európai összehasonlításban. *Századvég*, 2003. 2. 41-67.
- Kovács Dávid: A magyar népfőiskolák múltja 1948-ig. In: Harsányi István (szerk.): *Népfőiskola tegnap, ma, holnap.* Püski. Magyar Népfőiskolai Társaság, Budapest, 1981. 39-75.
- Kovács Imre: A gazdasági cselédek kereseti és megélhetési viszonyai. In: Tóth Pál Péter (szerk.): *Agrárszociológiai írások Magyarországon (1900-1945).* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 400-415.
- Kovács Imre: *Néma forradalom.* Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- Kovala, Urpo: Käännöskirjallisuuden vanhat ja uudet tehtävät. In: Rojola, Lea (szerk.): *Suomen kirjallisuushistoria II.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1999. 299-310.
- Kovalovszky Miklós: Finnországról. Kodolányi János. Suomi. *Dárium*, 1944. 10. szám 142.
- Köpf Eszter: A finnországi svéd kisebbség helyzete. *Regio - Kisebbség, politika, társadalom*, 1996. 1. sz. 94-116. Internetes kiadás: <http://www.epa.hu/00000/00036/00024/pdf/06.pdf> (A letöltés dátuma: 2008.01.15.)
- Kulcsár Krisztina: A politikai és társadalmi elit utazásai. 18. századi utazások vizsgálatáról németországi kutatások kapcsán. *Korall*, 2006/26. 99-127. Internetes kiadás: http://epa.oszk.hu/00400/00414/00018/pdf/099_kulcsar.pdf?contentID=18 (A letöltés dátuma: 2009.10.24.)
- Kulcsár-Szabó Zoltán (szerk.): *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika.* Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- Lackó Miklós: *Sziget és külvilág.* Magyar Tudományos Akadémia. Történettudományi Intézet, Budapest, 1996.
- Laczkó Miklós: A népi gondolat a Szárszók tükrében. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 23-33.

- Lahdelma, Tuomo – Jankovics József – Nyerges Judit – Laihonon, Petteri (szerk.): *Hatalom és kultúra: plenáris előadások és kerekasztal vitaindítók*. University of Jyväskylä, Jyväskylä, 2002.
- Laitinen, Kai: *A finn irodalom története*. (ford. Jávorszky Béla), Gondolat, Budapest, 1981.
- Levi, Giovanni: Az életrajz használatáról. (ford. Czoch Gábor), *Korall*, 2000/2. 81-92. Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00002/pdf/glevi.pdf?contentID=2> (A letöltés dátuma: 2009.04.11.)
- Liikanen, Ilkka: *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. SHS. Historiallisia Tutkimuksia 191, Helsinki, 1995.
- Maironiemi, Eino: Modernismin esteet. Kirjallisuuspoltiikka suomalaisen romaanin kehityksen jarruna. In: Turunen, Risto – Saariluoma, Liisa – Assmann, Dietrich (szerk.): *Vaihtuva muoto. Tutkielmia suomalaisen romaanin historiasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1992. 133-154.
- M. Bruner, Edward: Az etnográfia mint narratíva. (ford. Mester Tibor). In: N. Kovács Tímea (szerk.): *Narratívák 3. Kultúra narratívái*. Kijarat Kiadó, Budapest, 1999. 181-196.
- Mikkola, Kati: Modernisaation vastavirrassa. Uutuuksien vastustuksen syitä ja keinoja modernisoituvassa Suomessa. In: Helsti, Hilka – Stark, Laura – Tuomaala, Saara: *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2006. 169-212.
- Ministeri de Kishin haastattelu. *Ajan Suunta*, 1936. november 12. 3.
- Ministeri de Kishin haastattelu. *Ajan Suunta*, 1936. november 16. 2.
- Moilanen, Laura-Kristiina: *Talonpoikaisuus, säädyllisyys ja suomalaisuus 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomenkielisen proosan kertomana*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä, 2008.
- Molnár Ágnes: Alkalmazkodó polgárosodás: a paraszti társadalom átalakulásának egy lehetséges útja a 20. század folyamán. A kanizsai „sáskák” példája. *Korall*, 19-20. 190-217. Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00014/pdf/10molnar.pdf?contentID=14> (A letöltés dátuma: 2009.09.15.)
- Molnár Lajos: *A nagytarcsai népfőiskola 1938–1988*. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 1989.
- Monostori Imre: *Minőség, magyarság, értelmiség. Tizenkét fejezet Németh Lászlóról*. Püski Kiadó, Budapest, 1994.
- Monostori Imre: *Németh László esszéírásának gondolati alaprétegei*. Kortárs Könyvkiadó, Budapest, 2005.
- Monostori Imre: Szárszóról – hatvan év után. Internetes kiadás: <http://www.kortaronline.hu/0212/monostori.htm> (A letöltés dátuma: 2006.10.12.)
- Vitéz Nagy Iván: *Finn-magyar kapcsolatok. II. Kulturális kapcsolataink Finnországgal*. Magyar-Finn Társaság kiadása, Budapest, 1943.
- Nagy Lajos: Suomi, a csend országa. Kodolányi János könyve. *Nyugat*, 1937. 6. szám 452. Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00617/19658.htm> (A letöltés dátuma: 2009.03.22.), In: Csűrös Miklós (szerk.): *Én vagyok: in memoriam Kodolányi János*. Nap Kiadó, Budapest, 2001. 97-98.
- Neisz Péter: A finn népfőiskolák. In: Harsányi István (szerk.): *Népfőiskola tegnap, ma, holnap*. Püski. Magyar Népfőiskolai Társaság, Budapest, 1981. 30-33.

- Nevala, Maria-Liisa: Modernista postmoderniin? Mitä suomalaisille proosalle tapahtui 1980-luvulla? In: Turunen, Risto – Saariluoma, Liisa – Assmann, Dietrich (szerk.): *Vaihtuva muoto. Tutkielmia suomalaisen romaanin historiasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 157-178.
- Németh László: A nép Eötvös-kollégiuma. In: Uő.: *A minőség forradalma. Kisebbségben I*. Püski Kiadó, Budapest, 1992. 626-628.
- Németh László: Östehetség és fogalomzavar. In: Uő.: *A minőség forradalma. Kisebbségben. I*. Püski Kiadó, Budapest, 1992. 622-625.
- Németh László: Népművelés. In: Uő.: *A minőség forradalma – Kisebbségben II*. Püski Kiadó, Budapest, 1992. 1202-1209.
- Németh László: A reform. In: Uő.: *Sorskérdések*. Magvető és Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1989. 195-251.
- Németh László: Találkozó a tejsarnokban. In: Uő.: *Sorskérdések*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989. 650-654.
- Németh László: *Sorskérdések*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- Niemelä, Jari: *Talonpoika toimessaan. Suomen maatalouden historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2008.
- Niemelä, S. – Sallila, P.: Johdanto. In: Sallila, Pekka – Niemelä, Seppo (szerk.): *Sivistystyö osaamisyhteiskunnassa*. Kansanvalistusseura, Aikuiskasvatuksen tutkimusseura, Kirjastopalvelu Oy, Helsinki, 1999. 7-20.
- Niikki, Kalevi: „Suomen poika pellollansa.” *Talonpojan kuva suomalaisessa kertomakirjallisuudessa*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä, 1991.
- N. Kovács Tímea: Kultúra – szöveg – reprezentáció: kulturális antropológia és irodalomtudomány. *Helikon*. 1999/4. 479-493.
- N. Kovács Tímea: *Helyek, kultúrák, szövegek: a kulturális idegenség reprezentációjáról*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2007.
- Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930-1938*. Gondolat, Budapest, 1985.
- Nygård, Toivo: Finnország mint az Orosz Birodalom hátszágája (1890-1914). (ford. Gál Attila), In: Anssi Halmesvirta (szerk.): *Finnország története*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 181-222.
- Orosz István: A debreceni és a sárospataki falukutatás. In: Pölöskei Ferenc (szerk.): *A falukutatás fénykora (1930-1937)*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2002. 137-143.
- Peltonen, Matti: From peasant holdings to family farms. Impact of the Agricultural Depression of the 1880s-1910s on Finnish peasant farming. In: Granberg, Leo – Nikula, Jouko (szerk.): *The peasant state. The State and rural questions in 20th century Finland*. University of Lapland, Rovaniemi, 1995. 23-41.
- Peltonen, Matti: Változó finn önarckép. *Replika*, 1997. 25. 123-132.
- Peltonen, Matti: Torpparikysymys. In: Uő.: *Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Gummerus Kirjapaino OY, Jyväskylä, 2004. 217-261.
- Peltonen, Matti (szerk.): *Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Gummerus Kirjapaino OY, Jyväskylä, 2004.
- Péter László: Tömögi úr, a kuruc. Magyarország szerelmese: Arvi Järventaus. *Magyar Nemzet*, 2010. január 2. 33. Internetes kiadás: <http://www.mno.hu/portal/685605> (A letöltés dátuma: 2010.03.04.)

- Pomogáts Béla: A társadalombírálattól a mitologikus létregényekig. Kodolányi János évtizedei. *Èletünk*, 1999. 6. 82-88.
- Poropudas, Olli: Yrjö, Ruutu, agriculture, and economic growth. In: Granberg, Leo – Nikula, Jouko (szerk.): *The peasant state. The State and rural questions in 20th century Finland*. University of Lapland, Rovaniemi, 1995. 54-70.
- Poszler György: Nemzetnevelés-de mire? Töprengés tegnapról és máról, Márairól és Kodolányiról. *Népszabadság*, 1994. május 14. Internetes kiadás: <http://www.pim.hu/object.6602fa2a-f141-45af-a82b-1531488035cd.ivy> (A letöltés dátuma: 2009.12.7.)
- Pölöskei Ferenc: Az elfelejtett „falukutató” mozgalomról. In: Uő. (szerk.): *A falukutatás fénykora (1930–1937)*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2002. 9-15.
- Pölöskei Ferenc: *A falukutatás fénykora (1930–1937)*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2002.
- Puskás Julianna: A magyarországi kivándorlás sajátosságai a két világháború között (1920–1940). *Magyar Tudomány*, 1981/10. 735-745.
- Pusztai Bertalan: Vallási turizmus, kulturális másság. A vallási különбözöség mint turisztikai erőforrás Finnországban. In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Helye(in)k, tárgy(in)k, képe(in)k. A turizmus társadalomtudományos magyarázata*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2003. 81-96.
- Rajnai László: Kodolányi János. *Árgus*, 2002. 3. 33-40.
- Rajnai László: *Kodolányi János*. Árgus Alapítvány, Székesfehérvár, 2002.
- Rantatupa, Heikki: Elintarvikehuolto ensimmäisen maailmansodan aikana. In: Peltonen, Matti (szerk.): *Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Gummerus Kirjapaino OY, Jyväskylä, 2004. 263-329.
- Rantatupa, Heikki: Finnország függetlenné válása és a polgárháború (1917–1918). (ford. Zajácз Mónika) In: Anssi Halmesvirta (szerk.): *Finnország története*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 223-240.
- Richly Gábor: Egy népi író Finnország-élménye. Kodolányi János Suomijának eszmetörténeti háttere. *Valóság*, 2008/7. 79-98.
- Richly Gábor: Kodolányi János nemzetkonceptiója és kultúrfilozófiája finn útirajzai tükrében. *Urálisztikai tanulmányok 18*, ELTE BTK, Budapest, 2007.
- Richly Gábor: Nacionalizmus és svéd kisebbség a két világháború közti Finnországban. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 1997. 8. 2. 85-101. Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00029/pdf/04.pdf> (A letöltés dátuma: 2008.01.15.)
- Ricouer, Paul: Bevezető előadás. Tanulmányok az ideológiáról és az utópáról. (ford. Nagy László), In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris-Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 116–126.
- Ricouer, Paul: Narratív azonosság. (ford. Seregi Tamás). In: László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Kijarat Kiadó, Budapest, 2001. 15-26.
- Roiko-Jokela, Heikki: Finnország belpolitikai helyzete (1919–1939). (ford. Kiss Antal), In: Anssi Halmesvirta (szerk.): *Finnország története*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 241-262.
- Rojola, Lea (szerk.): *Suomen kirjallisuushistoria II*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1999.

- Romsics Ignác: A bethleni konszolidáció állam- és kormányzati rendszere. *Társadalmi Szemle*, 1985/12. 63-71.
- Romsics Ignác: A magyar iskolarendszer és a népfőiskolai mozgalom a két világháború között. In: Pölöskei Ferenc (szerk.): *A falukutatók fénykora (1930–1937)*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2002. 145-151.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- Romsics Ignác: Mi a történelem? In: Uő.: *Múltról a mának*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 430-457.
- Romsics Ignác: A történetírás objektivitásának mítoszáról és a történelem mitizálásának elfogadhatatlanságáról. In: Uő.: *Múltról a mának*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 409-429.
- Romsics Ignác: *Múltról a mának*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- Romsics Ignác: Társadalmi és politikai feszültségek Magyarországon a 20. század első felében. In: Uő.: *Múltról a mának*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 207-222.
- Romsics Ignác: Suomi titka. In: Uő.: *Történelem, történetírás, hagyomány*. Osiris Kiadó, Budapest, 2008. 123–149.
- Romsics Ignác: *Történelem, történetírás, hagyomány*. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.
- Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009.
- Ruma hyökkäys suomalaisuutta vastaan. *Ajan Suunta*, 1936. november 8. 3.
- Saaritsa, Sakari: Riskeiltä suojaavat verkostot. Epävirallinen apu maaseudun teollisuusyhteisön muistitiedossa kriisiaikoina 1900–1950. In: Blomberg, Helena – Hannikainen, Matti – Kettunen, Pauli: *Lamakirja näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Kirja-Aurora, Turku, 2002. 195-232.
- Sallai Éva (szerk.): *„De mi a népiesség...”* Kölcsey Intézet, Budapest, 2005.
- Sallamaa, Kari: Työväenkirjallisuudesta vasemmistokirjallisuuteen. In: Rojola, Lea (szerk.): *Suomen kirjallisuushistoria II*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1999. 240-243.
- Sallila, Pekka–Niemelä, Seppo (szerk.): *Sivistystyö osaamisyhteiskunnassa*. Kansanvalistusseura, Aikuiskasvatuksen tutkimusseura, Kirjastopalvelu Oy, Helsinki, 1999.
- Satokangas, Reija: *Talonpoika ja teollisuus vastakkain ja rinnakkain – Kemijokisuun agraariyhteisön murros (1860–1938)*. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi, 2004.
- Saad József: A „beteg társadalom” képe a népi gondolkodók társadalomképében. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 77-81.
- Salamon Konrád: A népiek elgondolásai a modernizációról. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 33-36.
- Shipley, Joseph T.: *Dictionary of World Literature*. New York, 1953.

- Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozón 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997.
- Suomen kansanopistot*. Suomen Kansanopistoyhdistys, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä, 1995.
- Stark, Eija: Työväenliike ja köyhälistön luokkaasema elämäkertojen kuvaamina. In: Helsti, Hilikka – Stark, Laura – Tuomaala, Saara: *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2006. 213-241.
- Stark, Laura: Kansallinen herääminen ja sosiaalinen nousu maaseudulla. Tuskaa ja toivoa varhaisissa omaelämäkerroissa. In: Helsti, Hilikka – Stark, Laura – Tuomaala, Saara (szerk.): *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2006. 47-109.
- Sävenen, Erkki: Kirjallisuus valtion suojeluksessa ja valvonnassa. In: Rojola, Lea (szerk.): *Suomen kirjallisuushistoria II*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1999. 245-259.
- Szabó Levente: "Nálunk még nem halt ki a női szemérem s a férfi hűség." Erdélyiség-képzetek (és regionális történetek) a 19. század közepén. Internetes kiadás: <http://szabol.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=8&p=2237> (A letöltés dátuma: 2010.02.20.)
- Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúság*. Internetes elérhetőség: <http://mek.oszk.hu/05200/05259/05259.pdf> (A letöltés dátuma: 2009.09.18.)
- Szabó Zoltán: A tardi helyzet. In: Tóth Pál Péter (szerk.): *Agrárszociológiai írások Magyarországon (1900–1945)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 248-270.
- Szabó Zoltán: Vigasztalásul útnak indulunk... (Magyar útirajzok). *Új Szellem*, 1937. 7. szám 7-10.
- Szarvas Zsuzsa: A horgászbottól az internetig. A turizmus szerepe egy finn gazdaság életében. In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Helye(in)k, tárgy(in)k, képe(in)k. A turizmus társadalomtudományos magyarázata*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 198-208.
- Széchenyi Ágnes: „Sznobok és parasztok.” *Válasz (1934–1938)*. *Elvek, frontok, nemzedékek*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1997.
- Szj, Enikő: A finnugor néprökönsági eszme az 1920–30-as években. Internetes elérhetőség: <http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b144/ch11.html> (A letöltés dátuma: 2008.06.03.)
- Szj Gábor: Suomi. Kodolányi János könyve. *Sorsunk*, 1943. 1-6. 53-54.
- Szj Gábor: Suomi titka. Kodolányi János új könyve. *Magyar Út*, 1940. január 6. 1. szám 6.
- Szopori Nagy Lajos – Varpio, Yrjö: *Ismerkedő ismerősök: A magyar irodalom fogadtatása Finnországban - a finn irodalom fogadtatása Magyarországon (1920–1986)*. Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Budapest, 1990.
- Szopori Nagy Lajos: A finnek megítélésének hullámvázása Magyarországon. In: Lahdelma, Tuomo – Jankovics József – Nyerges Judit – Laihonon, Petteri (szerk.): *Hatalom és kultúra: plenáris előadások és kerekasztal vitaindítók*. University of Jyväskylä, Jyväskylä, 2002. 191-199.

- Szopori Nagy Lajos: Ambivalenciák az 1930–1940-es évek magyar-finn kapcsolataiban. In: Jankovics József – Nyerges Zsuzsa (szerk.): *Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6-10.) előadásai*. Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság, Budapest, 2004. 1025-1029
- Takalo, Tenho: Kulttuuri ja heimosuhteita. Suomen ja Unkarin kulttuuri-vaikutuksesta vv. 1920–1945. *Kanava*, 1982/2. 110-113.
- Takáts József: Finnország magyar politikai mítosza. In: Uő: *Ismerős idegen terep: irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. Kijarat Könyvkiadó, Budapest, 2007. 161-167.
- Takáts József: *Módszertani berek. Írások az irodalomtörténet-írásról*. Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä, 2006.
- Talas, Onni: *Muistelmia*. WSOY, Porvoo, 1960.
- "Tapahtumia heimotyön alalla." *Heimotyö II*. 1938–1939.
- Tervonen, Viljo: Arvi Järventaus ja Unkari. *Heimotyö V*. 69-77.
- Tervonen, Viljo – Wichmann, Irene (szerk.): *Suomalais-unkarilaisten kulttuurisuhteiden bibliografia vuoteen 1981*. Suomalais-ugrilainen seura, Helsinki, 1982.
- Tervonen, Viljo: Kulturális kapcsolataink építői a XIX. században. In: Heikkilä, Päivi – Karig Sára (szerk.): *Barátok, rokonok*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 47-91.
- Tervonen, Viljo: Arvi Järventaus és Magyarország. In: Uő.: *Válogatott írásai a finn-magyar kulturális kapcsolatokról*. Magyar-Finn Társaság, Budapest, 1996. 36-44.
- Tervonen, Viljo: *Viljo Tervonen válogatott írásai a finn-magyar kulturális kapcsolatokról*. (ford. Benedekné Szőke Amália), Magyar-Finn Társaság, Budapest, 1996.
- Tóth Ferenc (szerk.): *Erdei Ferenc Levelesládájából. Nyugati levelek Erdei Sándornak*. Erdei Ferenc Társaság, Makó, 1996.
- Tóth István: A népi mozgalom a politikai palettán. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 292-303.
- Tóth Pál Péter: A falukutatás szociográfiai irodalma. In: Pölöskei Ferenc (szerk.): *A falukutatás fénykora (1930–1937)*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2002. 67-73.
- Tóth Pál Péter: A népi mozgalom és a gazdasági élet. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter. (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 37-49.
- Turunen, Risto – Saariluoma, Liisa – Assmann, Dietrich (szerk.): *Vaihtuva muoto. Tutkielmia suomalaisen romaanin historiasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1992.
- Tüskés Tibor: *Kodolányi János. Ajánló bibliográfia*. Baranya megyei Könyvtár, Pécs, 1980.
- Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1974.
- Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 1999.

- Tüskés Tibor: „A Magyar Genezis Könyve.” Kodolányi János honfoglalás kori regényei. In: Biernaczky Szilárd (szerk.): *Kodolányi János helye és szerepe a magyar irodalomban*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2002. 11-25.
- Tüskés Tibor: Kelet és Nyugat határán. In: Uő.: *Az újraolvasott Kodolányi. Tanulmányok, esszék, dokumentumok*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2006. 99-113.
- Tüskés Tibor: Kodolányi és Baranya. In: Uő.: *Az újraolvasott Kodolányi. Tanulmányok, esszék, dokumentumok*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2006. 25-37.
- Tüskés Tibor: Kodolányi és a finnek. In: Uő.: *Az újraolvasott Kodolányi. Tanulmányok, esszék, dokumentumok*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2006. 77-90.
- Tüskés Tibor: Kodolányi és Várkonyi. In: Uő.: *Az újraolvasott Kodolányi. Tanulmányok, esszék, dokumentumok*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2006. 114-121.
- Tüskés Tibor: *Az újraolvasott Kodolányi. Tanulmányok, esszék, dokumentumok*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2006.
- Tverdota György: A komor föltámadás titka. A József Attila-kultusz születése. Pannonica Kiadó, Budapest, 1998.
- Tverdota György: Márai Sándor és a népi mozgalom. In: Sallai Éva (szerk.): *„De mi a népiesség...”* Kölcsey Intézet, Budapest, 2005. 121-132.
- Ujvári Hedvig: Max Nordau útirajzai a Pester Lloydban. *Médiakutató*, 5. 2004. 3. 151-164. Internetes elérhetőség: <http://www.mediakutato.hu/cikk.php?i=148> (A letöltés ideje: 2010.02.10.)
- Ujváry Gábor: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900-1948*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 377-413.
- Unkarilaisen diplomaatin tunnettu haastattelulausunto herättää huomiota Latvian lehdistössä. *Helsingin Sanomat*, 1936. november 14. 12.
- Unkarilaisen diplomaatin suomalaisen kansaan kohdistuva loukkaus aiheuttaa toimenpiteitä. *Ajan Suunta*, 1936. november 11. 3.
- Unkarilaisten lehtimiehen kirjoitus Suomesta. *Helsingin Sanomat*, 1936. november 11. 4.
- Unkarilainen diplomaatti Suomen kielikysymyksestä. *Uusi Suomi*, 1936. november 11. 1.
- Vajda Endre: Kodolányi János: Suomi, a csend országa. *Válasz*, 1937. 5. szám 321-322.; In: Csűrös Miklós (szerk.): *Én vagyok: in memoriam Kodolányi János*. Nap Kiadó, Budapest, 2001. 96-97.
- Varga Csaba: Népi mozgalom-civil mozgalom. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 129-139.
- Vares, Vesa: Defiers and Compliers. Conservative Parties and Movements, Their Different Mentalities and Lines of Action in Hungary and in Finland between the World Wars. In: Vehviläinen, Olli – Pók, Attila (szerk.): *Hungary and Finland in the 20th century*. Finnish Literature Society, Helsinki, 2002. 21-44.
- Varga Rózsa (szerk.): *A népi írók bibliográfiája*. Akadémia Kiadó, Budapest. 1972.

- Vass László: Óh, Suomi... *Magyar Nap. (Ostrava)*, 1937. július 29. 173. szám 3.
- Vári András: Fenyvegetések földje. Amerika a 19. század második felében – magyar szemmel. *Korall*, 2006. 26. 153-184. Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00018/pdf/153vari.pdf?contentID=18> (A letöltés dátuma: 2009.09.20)
- Vihola, Teppo: Maatalouden rakennemuutokset itsenäisessä Suomessa. In: Peltonen, Matti (szerk.): *Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Gummerus Kirjapaino OY, Jyväskylä, 2004. 330-418.
- Vilkuna, Kustaa: Miksi juuri suomalais-unkarilaiset kulttuurisuhteet ovat jatkuvasti vilkkaat? *Valvoja*, 1967/2. 78–82.
- Virkkunen, Gia: Köyhyyden omakuva ja toiseus. Suomalainen maalaisyhteisö 1930-luvun pula-aikana. In: Blomberg, Helena – Hannikainen, Matti – Kettunen, Pauli: *Lamakirja näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Kirja-Aurora, Turku, 2002. 168-193.
- Virtanen, Matti: *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. SKS, Helsinki, 2001.
- V. Popovak – Novak, Irina: A nemzet felfedezésének Odüsszeiája. Magyarok Magyarországon és külföldön 1750–1850. (ford. Kármán Gábor), *Korall*, 2006. 26. 128-152. Internetes kiadás: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00018/pdf/128popowa-nowak.pdf?contentID=18> (A letöltés dátuma: 2009.09.20)
- Vörös Miklós: „Not Fieldwork – J.” James Clifford és az antropológiai illúzió. *Helikon*, 1999/4. 591-599.
- Ylikangas, Heikki: *Käännekohdat Suomen historiassa: pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla*. WSOY, Porvoo, 1993.
- Ylikangas, Heikki: *Suomen historian solmukohdat*. WSOY, Helsinki, 2007.
- Zsikó Gyula: Suomi titka és a magyar szfinksz. *Sorsunk*, 1944. 6. 492-494.

A levéltári és kéziratári források lelőhelyei:

Helsingin Yliopisto (HYYn arkisto), Kansallisarkisto, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS), Ulkomministerön arkisto (UKM)